

**ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО**
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа)

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ**
(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)

**BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES**
(The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences)

№ 2-3 (30-31) 2018

Душанбе – Dushanbe

Муассис:
ДОНИШКАДАИ ДАВЛАТИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИСТОН
ба номи СОТИМ УЛУҒЗОДА

*Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ «Паёми донишқадаи забонҳо» соли 2011 таъсис ёфтааст.
Маҷалла дар як сол чаҳор шумора бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.*

Сармуҳаррир: Рачабзода М. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Ҷонишини сармуҳаррир: Маҳмадҷонов О. – доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҳайати таҳририя:

Раҳматуллозода С. – директори Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ, узви вобастаи АИ ҚТ, доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Зиёӣ Х.** – директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор; **Маҳмадҷонова М.** – муовини директори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.М. Баҳоваддиноваи АИ ҚТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор; **Шербоев С.** – узви вобастаи АТТ, доктори илмҳои педагогӣ; **Худойдодов А.** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Ҷамшедов П.** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Исмоилов Ш.** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Исрофилниё Ш.** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Турсунов Ф.** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Восиева Р.** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Азимзода Н.** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор; **Шоев М.** – номзади илмҳои филологӣ, дотсент; **Шосаидзода С.** – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент.

Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сабти номи ташилотҳои таъбу нашр № 031/МҚ-97 аз 29 январи соли 2018.

Учредитель:
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИНСТИТУТ ЯЗЫКОВ
имени СОТИМА УЛУҒЗОДА

*Научно-теоретический журнал «Вестник института языков» основан в 2011г.
Журнал печатается четыре серии в год на таджикском и русском языках.*

Главный редактор: Раджабзода М. – доктор педагогических наук, профессор
Зам.гл. редактора: Маҳмадҷонов О. – доктор филологических наук, профессор
Редакционная коллегия:

Раҳматуллозода С. – директор Института языка и литературы им. А. Рудаки, член корреспондент АН РТ, доктор филологических наук, профессор; **Зиёӣ Х.** – директор Института развития образования им. А. Дҷоми АОТ, доктор философских наук, профессор; **Маҳмадҷонова М.** – зам. директора Института философии, политологии и права им. А.М. Баҳоваддинова АН РТ, доктор философских наук, профессор; **Шербоев С.** – член корреспондент АОТ, доктор педагогических наук; **Худойдодов А.** – доктор филологических наук, профессор; **Дҷамшедов П.** – доктор филологических наук, профессор; **Исмоилов Ш.** – доктор филологических наук, профессор; **Исрофилниё Ш.** – доктор филологических наук, профессор; **Турсунов Ф.** – доктор филологических наук, профессор; **Восиева Р.** – доктор филологических наук, профессор; **Азимзода Н.** – доктор юридических наук, профессор; **Шоев М.** – кандидат филологических наук, доцент; **Шосаидзода С.** – кандидат педагогических наук, доцент.

Свидетельство о регистрации организаций, имеющих право печати в Министерстве культуры Республики Таджикистан № 031 /ЖР-97 от 29 января 2018 г.

© Паёми донишқадаи забонҳо, 2018
© Вестник института языков, 2018

**ТАЪРИХИ ИСТИФОДАШАВИИ ВОЖАИ “МУЪЦАМ” ВА “ҚОМУС” ДАР
ЗАБОНШИНОСИИ АРАБӢ**

Мирзоев Хукматулло Нуриддинови – муаллими калони кафедраи филологияи Шарқи Донишгадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 915084264

Дар мақола сухан дар бораи таърихи таҳаввули вожаҳои «қомус» ва «муъҷам» дар забоншиносии араб меравад. Дар он сабабҳои аз ҷониби забоншиносони араб ихтиёр намудани калимаҳои «муъҷам» ва «қомус» барои номгузории китобҳои фарҳанг баён шудааст.

Калидвожаҳо: муъҷам, қомус, забоншиносии арабӣ, номафҳумии вожа, фарҳанг, забоншиносони араб.

ИСТОРИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ «АЛЬ-МУЪДЖАМ» И «АЛЬ-КОМУС» В АРАБСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Мирзоев Хукматулло Нуриддинович – старший преподаватель кафедры филологии Востока Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 915084264.

В статье речь идёт об эволюции слов «аль-камус» и «аль-муъджем» в арабской лингвистике. Автор рассматривает в ней причины отбора и использования слов «аль-комус» и «аль-муъджем» арабскими языковедами для наименования словарей.

Ключевые слова: аль-муъджем, аль-комус, арабская лингвистика, непонятность слова, словарь, арабская грамматика.

THE HISTORY USE OF WORD «MU’JAM» AND «QOMUS» DICTIONARY IN ARABIC LINGUISTICS

Mirzoev Hukmatullo Nuriddinovich – senior teacher of the Near-East Languages chair of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 915084264.

The article considers the history of development of the words of dictionaries and encyclopedias in Arabic linguistic. The author brought the reasons the usage of words from the dictionaries, encyclopedias and described for the writing of dictionaries. Also first of all who did use the word “My’jam” and what is argument between the words of “My’jam” and “Qomus” analyzed in this article.

Key words: “My’jam”, “Qomus”, Arabic linguistic, unlegible word, dictionary, linguists.

Лексикологияи араб дорои таърихи дуру дароз мебошад ва дар маркази ин шоҳаи забоншиносӣ мафҳуми “қомус” меистад, ки онро дар забони арабӣ

“муъчам” мегӯянд ва он тӯли замонҳо бар асари таҳаввули тадриҷӣ ҳамчун ном барои фарҳангҳо гардид. Саволе ба миён меояд, ки вожаи “муъчам” аз чӣ сабаб барои фарҳангҳо дар забони арабӣ ихтиёр карда шуд? Сараввал ба баёни мафҳуми калимаи “муъчам” дар забон мепардозем.

Калимаи “муъчам” дар забони арабӣ ба чанд маънои баякдигар наздик омадааст. Арабҳо ҳар миллатеро, ки ғайри араб бошанд, عَجَم (ал-ъҷам) мегӯянд, ки ин решаи калимаи “معجم” “муъҷам” аст. Аз ҳамин реша калимаи “الأعجم” “ал-аъҷам” сохта шудааст, ки маънои касеро мефаҳмонад, ки гунг аст ё, ки нутқи равшан надорад ва дар гуфтораш лакнат вучуд дорад. Инчунин калимаи العجماء “алъҷма” ҷонвари безабон, ғайринотикро мегӯянд, чунки сухан гуфта наметавонад [1, 90]. Дар забони арабӣ кӯдакero, ки сухан гуфта наметавонад ё нутқи бурро надорад صَبِيّ أَعَجَم (сабиюн аъҷам) мегӯянд. Тӯдаи калони регро, ки дарон бодушворӣ роҳ рафта мешавад العجمة (ал-учмату) гуфта мешавад.

Аз ин гуфтаҳои боло чунин бармеояд, ки калимае, ки решаш аз (ع ج م) таркиб ёфтааст, маънои номафҳумӣ ва номуайяниро ифода менамояд. Аммо, баъзе аз забоншиносони араб бо мафҳуми дигар, нукта гузорӣ кардани ҳарфҳои арабиро бо калимае, ки аз ҳамин реша сохта шудааст ифода намудаанд, ки дар умум ҷумлаи “أَعَجَمَ الْكِتَابَ” “аъҷама-ал- китоба” ба маънои ба навиштаҷот нуктагузорӣ ва аломатгузорӣ намуданд. Яъне, нофаҳмоиҳои китобро бо тариқи нуктагузорӣ аз байн бурданд. Дар ин ҷо калимаи “أَعَجَمَ” “аъҷама”- ро ба маънои “фаҳмову равшан шудан” фаҳмидан мумкин аст [1, 90].

Аз ин бармеояд, ки дар гуфтаҳои боло калимае, ки аз ҳарфҳои (ع ج م) таркиб ёфтааст, ба маънои “номафҳумӣ” омада, аммо дар гуфтаи охир, ки сухани забоншиносон зикр шудааст, маънои баён, возеҳ, равшан намуданро ифода намудааст.

Бояд қайд кард, ки дар иқтибосоти боло як зиддияте дар маъно миёни ин ду гуфтаҳо дида мешавад, ки яке ба маънои манфӣ, дигараш ба маънои мусбӣ омадааст. Ибни Ҷинн мегӯяд, ки сабаби асосии зид будани ин ду маъно дарон аст, ки калимаи “أَعَجَمَ الْكِتَابَ” “аъҷама – ал - китоба” ба вазни “أَفْعَلَ” “афъала” омадааст, ки маънои калима дар аввал “номафҳумӣ” буда, баъд аз истифодаи он бо ин вазн ба маънои “дуркардани номафҳумӣ”, “ошкоркардани пӯшида” омадааст. Бинобар ин мафҳуми ҷумлаи “أَعَجَمَ الْكِتَابَ” “аъҷама-ал-китоба” маъноаш: “аз китоб номафҳумиро дур кард”, яъне тавассути нуктагузорӣ болои ҳарфҳо омехташавии ҳарфҳо, пӯшидабудани маънои онро баён намудам, мебошад [3, 197].

Абулҳайсам мегӯяд, ки маънои ҷумлаи “مُعْجَمُ الْخَطِّ” “муъҷам-ул-хат” ин гузоштани нуктаҳо дар болои ҳарфҳо мебошад. Пас калимаи “الإعْجَامُ” “ал-иъҷом”, ки решаш аз ҳарфҳои “ع ج م” иборат аст, дар ин ҷо ба маънои нуктагузорӣ кардани ҳарфҳо зикр шудааст. Аз ин сабаб ҳарфҳои ҳиҷой (алифбои) - ро “حُرُوفُ” “хуруф- ул-муъҷам” ҳарфҳои муъҷамӣ низ мегӯянд [3, 197].

Ибни Ҷинн мегӯяд, ки номгузорӣ шудани ҳарфҳои алифбо бо “ҳарфҳои муъҷам” ба он хотир мебошад, ки ҳар вақте ки ҳарфҳо дар шакл бо як дигар монанд шуда, овозҳои гуногунро ифода намоянд, лозим меояд, ки баъзеи онҳоро нуктагузорӣ намоем, то номафҳумӣ азмиёни онҳо бардошта шавад, монанди фарқи миёни ҳарфҳои ҷим (ج), ҳо (ح), хо (خ) ва миёни дол (د) ва (ذ), миёни ро (ر) ва зо (ز), миёни син (س) ва шин (ش), сод (ص) ва зод (ض), то (ط) ва зо (ظ) ва миёни айн (ع) ва ғайн (غ). ва ғайра [3. 198.]

Ин буд чанд нукта оиб ба решаи “ع ج م” ва калимаҳое, ки аз он иштиқок шудааст. Алъон ба баёни маънои вожаи “مُعْجَم” “муъҷам” ҳамчун ифодакунандаи фарҳанг мепардозем.

Маънои истилоҳии калимаи муъҷам “معجم” “Китобест, ки дар он калимаҳои зиёди як забон бо тарзи хос ҷамъоварӣ шуда, номафҳумии онҳо шарҳ дода шудааст [4, 607].

Ибни Ҷинн мегӯяд, ки калимаи “معجم” (муъҷам) исми мафъул (сифати феълии тарзи мафъулӣ) набуда, балки масдари мимӣ мебошад, ки ба маънои “إعجام” “иъҷом” омадааст. Шакли ҷамъи калимаи “معجم” “муъҷам” «مُعْجَمَات» “муъҷамот” бо қолаби ҷамъи занонаи солим сохта шудааст. Шакли дигари ҷамъи ин калима бо тарзи ҷамъи шикаста сохта шудааст, ки онро “مَعَاجِم” “маъҷим” мегӯянд [3, 199].

Дар таърихи забоншиносии араб мушоҳида мегардад, ки чун муаллифон бо тартиби ҳарфҳои ҳиҷоӣ асаре таълиф менамуданд он асаре доништа мешуд, ки бо тартиби ҳуруфи муъҷам таълиф ёфтааст.

Ибни Надим аввалин асареро, ки бо ин ном маъруф гардид, ба Бузурҷ ибни Муҳаммадал-Арузӣ нисбат медиҳад, ки китобашро “كتاب معنى العروض على حروف المعجم” (китоби маънои аруз бо тартиби ҳарфҳои ҳиҷоӣ) номидааст. Аммо Ёкутал-Ҳамавӣ ин асарро ба Хубайш ибн Мусо аз-Забӣ нисбат додааст, ки номи китобаш чунин аст “كتاب الأغاني على حروف المعجم” “Китоби ағонӣ (сурудҳо) ба тартиби ҳарфҳои ҳиҷоӣ”. Агар ин номгузорӣ, ки дар он калимаи “муъҷам” истифода шудааст аз тарафи худ муаллифи он бошад, пас истифодаи ин калима ба асри сеюми ҳиҷрӣ рост меояд. Аммо агар истеъмоли он аз тарафи касоне, ки муаллафоти онҳоро ҷамъ оварӣ намудаанд, сурат гирифта шуда бошад, пас истифодаи калимаи “муъҷам” ба асри чори ҳиҷрӣ рост меояд, ки Ибни Надим дар ин аср зиндагӣ намудааст. Аммо дар баъзе ривоятҳо омадааст, ки истифодаи ин калима на аз ҷониби забоншиносон балки аз ҷониби муҳаддисон (олимоне, ки бо ҷамъоварии ҳадисҳои Паёмбар (с) машғул буданд) сурат гирифтааст. Дар ривояте омадааст, ки аввалин нафаре, ки калимаи “муъҷам”-ро истифода намудааст, ин Имом Бухорӣ (с. вафот 256 ҳиҷрӣ) будааст, ки яке аз китобхояшро, ки бо тартиби ҳарфҳои ҳиҷоӣ навиштааст, бо унвони “Муъҷам” ном бурдааст. Сипас Абуалъло Аҳмад ибн Алӣ ибн ал-Мусанно (с. в. 307 ҳиҷрӣ) низ китобашро бо номи “معجم الصحابه” “Муъҷамас-саҳоба” номгузорӣ кардааст. Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Бағавӣ, ки маъруф ба Ибни Маниъаст, (с. в. 317 ҳиҷрӣ) китобе бо номи “ал-Муъҷамай ал-кабирва ас-сағир” таълиф намудааст [3, 204].

Ҳамин тавр, истифодаи калимаи “муъҷам” аввалин бор на аз тарафи забоншиносон, балки аз ҷониби олимони ҳадис, монанди Имом Бухорӣ мавриди истифода қарор гирифтааст, ки ин ба аввалҳои асри сеюми ҳиҷрӣ мувофиқ мебошад. Аммо олимони забоншиносии асри миёна фарҳангхояшонро на бо номи “муъҷам” балки бо номҳои дигар номгузорӣ намудаанд монанди: “العين” “ал-Аайн” “الجمهرة” “ал-Ҷамҳара” “الصّحاح” “ас-Сихоҳ”. ва ғайра

Қобили қайд аст, ки вожаи дигаре дар радифи вожаи “муъҷам” дар илми забоншиносӣ вучуд дорад, ин вожаи “қомус” мебошад. Калимаи “қомус” муроди калимаи “муъҷам” буда, ҳамчу ном барои фарҳангҳо истифода мешавад.

Илова бар ин чуноне, ки дар боло кайд кардем, муродифи дигари калимаи “муъҷам” ҳамчун фарҳанг калимаи “қомус” мебошад, ки мавриди истифодаи ҳамагон гардидааст. Ибни Манзур маънои калимаи “القَامُوسُ” “ал-қомусё” “ал-қавмас”-ро ҳамчун қаъри баҳр ё миёнаи баҳр маънидод кардааст. Дар ривояте чунин омадааст, ки мегӯянд: “قال قولا بلغ قاموس البحر” “Қола қавлан балаға қомус-албаҳри”. “Сухане гуфт, ки ба қаъри баҳр расид” [2, 221].

Аз ин чунин бар меояд, ки маънои луғавии калимаи “қомус” ин, қаъри баҳр будааст, ки сипас бо мурури замон дар истилоҳ муродифи калимаи “муъҷам” истифода шудааст. Сабаби асосии ин масъала дарон аст, ки Аллома Муҷиддин Муҳаммад ибн Яъқуби Фирӯзободӣ (с.в. 817 ҳиҷрӣ) фарҳанге таълиф намуд, ки номашро “Қомусал-муҳит” гузошт. Аллома Фирузабодӣ китобашро аз сабаби фаровонии вожаҳо ва маълумотҳои муфид онро ба баҳри бекарон ташбеҳ додааст. Аллома дар ҷои дигаре мегӯяд, ки: “ман китобамро ба хотири он “Қомусу-л-муҳит” номгузорӣ кардам, ки он як баҳри бузургеро мемемонад” [3, 197].

Чунин номгузорӣ дар эҷодиёти баъзе аз олимони низ дида мешавад, монанди: бо “الشامل” “аш-Шомил”, “الكامل” “ал-Комил”, “الوافى” “ал-Вофӣ” мебошад. Фарҳанги Фирузабодӣ чун фарҳанги намунавӣ дар миёни хонандагон ва пажуҳишгарону олимони шухрати бузургеро ба худ касб намуда, яке аз сарчашмаҳои асосии забони арабӣ ба шумор меравад.

Аз сабаби зиёд истифода шудани калимаи “қомус” ба маънои фарҳанг дар забони арабӣ чунин натиҷагирӣ гардид, ки вожаи “қомус” муродифи вожаи “муъҷам” мебошад ва бо ҳамин мафҳум истифодаи ин вожа дар байни ҳамагон паҳн гардид. Истифодаи калимаи “қомус” ба маънои “муъҷам” баъд аз ин мавриди ихтилофи забоншиносон қарор гирифт. Баъзеҳо калимаи “қомус”-ро ба маънои “муъҷам” қабул намуданд, аммо бархе аз олимони муродиф будани ин ду калимаро қабул надидаанд ва билохира Академияи забони арабӣ (مَجْمَعُ اللغة العربية) истифодаи калимаи “қомус”-ро ба маънои калимаи “муъҷам” тасдиқ намуд ва ба ҳамин калимаи “қомус” ҳамчун муродифи калимаи “муъҷам” маҷозан мавриди истифода қарор гирифт. [3, 204].

Адабиёт

Саидрахмон С. Фарҳанги (арабӣ тоҷикӣ) 2.ҷ. – Ҷ.2. – Душанбе: Эр-Граф, 2005. – 2002 с.

. الطبعة الأولى. بيروت: دار الكتب العلمية 2003. 453. 6 لسان العرب. 15. ج. ج. ابن منظور

محمد موسى جبارة. أصول اللغة العربية. 1. ج. 383. الطبعة الأولى. القاهرة: مؤسسة الفلاح للنشر والترجمة 2007.

مجمع اللغة العربية. المعجم الوسيط. 1. ج. 1105. الطبعة الرابعة. مصر: مكتبة الشروق الدولية. 2008.

رمضان عبدالنواب. فصول في فقه العربية. 1. ج. 455. الطبعة السادسة. مصر: مكتبة الخانجي بالقاهرة 1999 م.

РОҲҲОИ КАЛИМАСОЗИИ СИФАТҲОИ い形容詞 - (ИКЭЙЁУШЇ) ВА ナ形容詞 - (НАКЭЙЁУШЇ) ДАР ЗАБОНИ ЧОПОНЇ

Каримова Маҳина Рустамовна - муаллими калони кафедраи филологияи Шарқӣ Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиева 17/6, тел.: (+992) 918514860.

Дар мақола намудҳои хат ва воридшавии онҳо, инчунин мавқеи истифодаи сифат ва роҳҳои калимасозии он дар забони ҷопонӣ таҳлил шудааст. Муаллиф оид ба роҳҳои калимасозии сифатҳои икэйёушӣ ва накэйёушӣ, ки дар забони ҷопонӣ яке аз сермахсултарин сифатҳои калимасоз ба шумор мераванд, маълумот дода, мавқеи истифодаи онҳоро шарҳ додааст.

Вожаҳои калидӣ: забонишиносӣ, сарф, таърихи забон, сифат, забони ҷопонӣ, иероглифҳо, иқтибосот, вожа, калимасозӣ, морфема, сифатҳои сохта, сифатҳои аслий ва нисбӣ, дараҷаҳои сифат.

СПОСОБЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ い形容詞 - (ИКЭЙЁУШЇ) И ナ形容詞 - (НАКЭЙЁУШЇ) В ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Каримова Маҳина Рустамовна - старший преподаватель кафедры Южно-Восточной Азии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улуғзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 918514860.

В данной статье рассматриваются вопросы развития имен прилагательных как грамматического класса в японском языке. Автор исследует прилагательные - икэйёушӣ и накэйёушӣ и способы их словообразования в японском языке как с основными, так и заимствованными словами.

Ключевые слова: языковедение, имя прилагательное, история языка, японский язык, словообразование, корень слова, морфемы, производные прилагательные, иероглифы, заимствование.

WAYS OF WORD-BUILDING (FORMATION) OF ADJECTIVES IKEIYOUSHI AND NAKEIYOUSHI IN JAPANESE LANGUAGE

Karimova Mahina Rustamovna - senior teacher teacher of the South-East Asian Languages chair of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 918514860.

In this article the author considers questions connected to adjectives as a grammatical class in Japanese language. The author investigates adjectives and their ways of word formation in Japanese as with basic and borrowed words.

Keywords: linguistics, adjective, history of the language, Japanese, word formation, word root, morphemes, adjectives, hieroglyphs, borrowing.

Таҳлили калимасозии забонҳо яке аз масъалаҳои марказии илми забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Калимасозӣ дар баробари иқтибосот яке аз воситаҳои асосии афзудани таркиби луғавии забон ба шумор меравад, ки калимасозии сифат аз ҷумлаи онҳост.

Категорияи сифат яке аз сермахсултарин ҳиссаҳои нутқ дар забони муосири ҷопонӣ мебошад, ки системаи калимасозии дараҷаҳои он роҳҳои гуногуни калимасозиро доро мебошанд.

Тавре аз таърихи забони ҷопонӣ бармеояд, пайдоиши ин хат аз хати забони чинӣ сарчашма мегирад. Пас аз қабул кардани хат, бо мурури замон тарзи навишти онро тағйир доданд, аз қисмҳои алоҳида ва шаклҳои таъғирёфтаи иероглифҳо боз ду алифбо - ひらがな (ҳирагана) ва カタカナ (катакана)-ро, ки ҳарду аз 46 ҳарф иборатанд, тартиб доданд. Алифбои ひらがな (ҳирагана) сирф барои калимаҳои забони ҷопонӣ истифода шуда, алифбои カタカナ (катакана) бошад, барои он калимасое, ки аз дигар забонҳо ба забони ҷопонӣ иқтибос шудаанд, истифода мешаванд. Аммо ҳолатҳое низ дида мешаванд, ки новобаста аз он ки вожаҳои аслии ҷопонӣ ҳастанд, бо алифбои カタカナ (катакана) навишта мешаванд.

Масалан: вожаи ホン (本—ҳон) китоб, カバン (鞆—кабан) чувздон, ネコ (нэко) гурба, マンガ (манга) карикатура, ва ғайра. ひらがな (ҳирагана).

Мисолҳои зерин вожаҳое мебошанд, ки аз дигар забонҳо иқтибос шудаанд: ノート (но:то) дафтар, ペン (пэн) ручка, テーブル (тэ:буру) миз, ビール (би:ру) пиво, ビル (биру) бино, コンピューター (конпю:та:) компютер ва ғайра. カタカナ (катакана). Ғайр аз ин, иероглифҳое, ки аз забони чинӣ ба забони ҷопонӣ гузаштаанд, ба худ ду тарзи хониш қабул кардаанд: 訓読み (кунёми) хониши ҷопонӣ ва 音読み (онёми) хониши чинӣ ва бо ҳирагана ва катакана навишта мешаванд. Чунончи: иероглиф кунёми онёми

体	からだ	タイ
読む	よむ	Док
人	ひと	Ҷин, Нин
日	にち	Би, Би, Ка
山	やま	Сан
休	やすむ	Кьюу

Яке аз воситаҳои асосии калимасозии сифат дар забони ҷопонӣ ин омадани муайянкунанда бо мубтадо (исм) мебошад, аммо аксарияти сифатҳое, ки онҳоро бо истисно “рэнтайши” меноманд, метавонанд мустақилона бо ёрии

ҳиссачаҳо дар вазифаи хабар оянд. Бо аломатҳои морфологӣ ва синтаксисӣ сифатҳои забони ҷопонӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

い形容詞 — (икэйёуши): **赤い**- (акай)- сурх, **面白い**- (омоширой) - шавқовар, **重い**- (омой) - вазнин, **難しい**- (музукаший) - мушкил, **白い**- (широй) – сафед, **軽い**-(каруй)-сабук, **寒い**-(самуй) - хунук, **暑い**- (атсуй) - гарм, **黒い**- (курый) - сиёҳ, **明るい**- (акаруй) –равшан ва ғ.

ナ形容詞- (накэйёуши): **平和な** - (хэйвана) – сулҳ, **静かな** - (шизукана) - хомушӣ, **政治的な** - (сэйчитекина) -сиёсӣ **上手な** - (чёузуна) - дастболо, моҳир, тавоно, **主な** - (омона) - муҳим, **簡単な**-(кантана) - осон, **元気な** - (гэнкина) - солим, **下手な** - (хэтана) - нотагон, **まじめな** - (маҷимэна)- ҷиддӣ, **口まめな** - (кучимамэна)- сергап, лаққйвағ.

Ба сифатҳои **ナ形容詞** – (накэйёуши) ба ғайр аз ин сифатҳои бо **な**(на) ва **の**(но) тамом мешаванд, иборатанд: **特別の** – (токубетсуно) – муҳим, махсус, **様々の** – (самазамано) – гуногун, **僅かの** – (вазукано) – хурд, андак, кам бо миқдор ва ғ. Ин гурӯҳи сифатҳоро дар якҷоягӣ баъзан вақт инчунин сифатҳои номӣ, ки аз номи исмҳо бо ёрии пасвандҳои **な**- (на), **の**-(но) ва **的な**- (тэкина) сохта мешаванд, таъсис ёфтаанд: **自由な**- (ҷиюуна) –озод, **戦闘的な** - (сэнтотэкина) – ҷангӣ ва ғ.

Сифатҳое, ки бо **た**(та)· **だ**(да) тамом мешаванд:

進んだ-(сусунда) пешрав, пешгард, пешоҳанг, **とがった**(тогатта) тез, нӯгтез карда шуда, **まがった** (магатта) қач, қачукилеб ва ғ. Сифатҳои таъғийр наёбанда мебошанд, ки онҳоро инчунин **連体詞** (рэнтайши) меноманд: **或る** (ару) як нав, як хел, ягон, ким чӣхел, кимкӣ, касе, шахсе, **斯かる** (какару) монанд, мисл, мушобех, барин ва ғ.

Сифатҳои **い形容詞** — (икэйёуши) онҳо худ бе ёрии бандакҳо (связки) метавонанд нақши муайянкунанда ва инчунин нақши хабарро иҷро намоянд:

深い川— (фукай кава) — дарёи чуқур.

この川は深い— (коно кава ва фукай) — ин дарё чуқур.

Шакли алоҳидаи сифатҳои **い形容詞** — (икэйёуши) масалан, шакли замони гузашта бо **た**(та), **だ** (да), шакли миёна **て**(тэ), **で**(дэ) шабех аст бо шакли мувофиқи феълҳо, баъзе аз сифатҳои **い形容詞** — (икэйёуши) ифодакунандаи ҳиссиёт ё ин ки муносибати гӯянда буда, метавонанд нақши пуркунандаи бевоситаро иҷро намоянд. Аммо сифатҳо бо намудҳои тарзӣ, шаклӣ,

фармонфармоёна (повелительный) сохта нашуда, инчунин ба мисли феълҳо қобилияти истифода бариин пуркунандаҳоро надоранд.

Пасванди сифатҳои **い形容詞** — (икэйёуши) дар забони муосир дар муносибатҳои калимасозӣ каммаҳсул буда, аммо ин гурӯҳи сифатҳо бороҳи ҷо ба ҷо гузори калимаҳо, дар асос бо роҳи якҷояшавии исм ва сифат сохта мешаванд:

興味 (кёвми) шавқ, ҳавас, рағбат + 深い (фукай) чуқур
興味深い (кёвмибукай) → шавқовар;

計算 (кэйсан) ҳисоб + 高い (такай) қимат → 計算高い (кэйсандакай) босарфа, сарфакор, боандеша, бомулоҳиза, дурандеш, эҳтиёткор;
根気 (конки) суботкорӣ, устуворӣ, исрор, истодагарӣ + よい (ёи) хуб
→ 根気良い (конкиёи) суботкор, боисрор, истодагар, устувор ва ғ.

Аз исм бошад, шумораи зиёди сифатҳои **い形容詞** — (икэйёуши) бо роҳи пасвандҳои калимасоз ифода мегарданд: 臭い (кусай) ва っぽい (ппой) : 酒臭い匂い (сакэкусай ниой) бӯйи спирти, 田舎臭い言葉 (инакакусай котоба) сухани қадима; 子供っぽい (кодомоппой) кӯдакона, ғайри ҷиддӣ, саҳлангор, 熱っぽい (нэтсуппой) ба ташвиш андохтан, барангехта. Пасванди っぽい (ппой) ҳам бо асоси дуҷуми феъл ва ҳам бо сифат пайваст мешавад: 怒りっぽい (окориппой) тундмиҷоз, бадҷаҳл, бадҷаҳр, 赤っぽい (акаппой) сурхтоб, сурхина, сурхча ва ғ [1;59].

Тасрифи сифатҳои **い形容詞** — (икэйёуши) бо асосҳо. Тартиби шаклҳои сифатҳои **い形容詞** — (икэйёуши) ҳамчун анъана бо асосҳо тасриф карда мешавад (Ҷад. 5), ки иборат аз 5 асос мебошад. Онҳо бо қабул кардани пасвандҳо дар навбати худ шаклҳои гуногунро мегиранд. Чигунае, ки аз ҷадвали 5 ба мо маълум аст, асоси 2-юми сифатҳои **い形容詞** — (икэйёуши) бо партофтани пасванди **い** (и) аз шакли луғавӣ, асоси 3-юм — бо ҳамроҳ шудани **<** (ку) ба асоси 2-юм, асоси 4-ум — бо ҳамроҳ шудани **けれ** (кэрэ) ба асоси 2-юм, асоси 5-ум — бо ҳамроҳ шудани **кароу** (кароу) ба асоси 2-юм сохта мешаванд.

Тасрифи сифатҳои **い形容詞** — (икэйёуши)

асоси 1-ум	асоси 2-юм	асоси 3-юм	асоси 4-ум	асоси 5-ум
あつい (атсуй) Гарм	あつ (атсу)	あつく (атсуку)	あつけれ(атсукэ рэ)	あつかろう (атсукаро) эҳтимолга рм

				(шавад)
新しい (атараший) нав, тару тоза	新し (атарашин)	新しく (атарашикун)	新しけれ (атарашикэре)	新しかろう (атарашик ароу) эхтимолна в (шавад)

Асоси сифатҳо бо тарзҳои гуногун истифода мешаванд:

Асоси якум метавонад мустақилона истифода шавад. Инро ҳамчун шакли луғавӣ ном мебаранд, ки дар луғат бо ин шакл ҷой дорад. Ҳамчунин инро хабарӣ-муайян кунандагӣ ҳам ном мебаранд, чунки вай метавонад ҳамчун хабар ва муайянкунанда баромад намоёнд.

冬はさむい。(фую ва самуй) зимистон— хунук аст. (ҳамчун хабар баромад кардани сифат) さむい冬 самуй фую) зимистони хунук (ҳамчун муайянкунанда омадани сифат). Асоси 2-юм калимасоз мебошад. Аз ин асос бо ёрии пасвандҳои さ (са) ва み (ми) исм сохта мешавад: あつ (атсу) → あつさ (атсуса) гармӣ, 新し → (атарашин) 新しさ (атарашиса) навӣ, 新しみ (атарашими) навӣ. Асоси 2-юми сифатҳо, ки рангхоро ифода мекунанд, бо исмҳои мустақиле, ки бо номгуӣ рангҳо муносиб аст, мувофиқ мебошанд: 白 (широ) ранги сафед, аммо 白さ (широса) сафедӣ, 白み (широми) сафедранг; 赤 (ака) ранги сурх, аммо 赤さ (акаса) сурхӣ, 赤み (аками) сурх шудан, ҷойи сурх шуда. Аз асоси дуюм бо ёрии пасвандҳои む (му) ва がる (гару) феълҳо (маҳдуд) сохта мешаванд: 悲し (ка наши) → 悲しむ (канашиму) ғамгин (андӯхгин, маҳзун) шудан, うれし (урэ ши) → うれしがる (урэшигару) хушҳолӣ кардан, さむ (саму) → 寒がる (самугару) аз хунукӣ шикоят кардан ва ғ. Асоси дуюм инчунин барои сохта шудани калимаҳои мураккаб низ истифода мешавад: あお (ао) + 草 (куса) алаф → 青草 (аокуса) алафи сабз, ちか (чика) + 道 (мичи) роҳ, → 近道 (чиками чи) роҳи кӯтоҳтарин ва ғ.

Ба асоси дуюм пасванди замони гузашта かった (катта) ҳамроҳ мешаванд:

あつ (атсу) + かった (катта) → あつかった (атсукатта) гарм буд., ва
гайра пасвандҳои сифаи

шартӣ **каттара** (каттара) → **атсукаттара** (тсукаттара) агар, ногаҳон, гарм шавад ва пасванди бисёр каратаи **тари** (тари) → **атсукаттари** (ат сукаттари) .

Асоси сеюми сифатҳои **い形容詞** — (икэйёуши) ҳамчун шакли мустақил баромад намуда, вазифаи пайвастуниро иҷро менамояд: **南は暖かく、北は寒い** (минами ва атакаку, кита ва самуй) **Чануб** гарм буда, шимол хунук аст. (Чануб–гарм, шимол–хунук). Истифода барии асоси 3-юм ҳамчун вазифаи пайвасткунӣ хос барои нутқи хаттӣ аст. Дарнутқи шифохӣ шакли дигари пайвасткунӣ бо асоси 3-юм бо роҳи пайваст шудани пасванди **て (тэ) :ひろく (хироку) +て (тэ) ひろくて (хирокутэ,**

масалан: **あの子の手は小さくてかわいい** (ано ко но тэ ва чииса кутэ каваии. Дастони вай кӯдак хурд буда, зебо аст [3;25].

Асоси сеюм боз барои шакли инкории сифатҳои **い形容詞** — (икэйёуши) низ истифода мешавад. Барои ин пас аз асоси сеюм ё ин ки сифати ёридихандаи **ない (наё) ё** ин ки шакли инкории бо адабонаи **ある (ару) —ありません (аримасэн)** истифода мешавад: **美しい (утсукуший) зебо, 美しくない (утсукушикунай) (аримасэн) безеб,** баднамо, бадафт. Дар нутқи гуфтугӯи пас аз шакли **ない (най)** метавонад пасванди **です (дэсу)** гузошта шавад. **美しくないです** (утсукуши кунай дэсу) зебо нест. Шакли асоси 3-юми сифат + **ありません (аримасэн)** хос барои муносибати боҳурматона, аз ҷумла дар нутқи хаттӣ буда, асоси 3-юм + **ない** **です (най дэсу)** танҳо барои нутқи боҳурматонаи шифохӣ истифода шуда, асоси 3-юм + **ない (най)** бисёртар дар нутқи хабарӣ (мақолаҳои илмӣ, матбуот ва ғ.) ба кор бурда мешавад.

Асоси сеюм инчунин барои ифодаи шакли хилофии сифатҳои **い形容詞** — (икэйёуши) низ истифода мешавад: **はやく (ҳаякутэ) барвақт, тез; はやくても (ҳаякутэмо) , はやくたって (ҳаякутаттэ)** агар чи барвақт ҳам мебуд.

Асоси 4-ум (шартӣ) ҳамчун истисно бо ҳамроҳ шудани ҳиссачаи шартии **ば (ба)** ба кор бурда мешавад: **あつければ (атсукэрэба)** агар гарм шавад.

あつければ 明日公園を散歩しましょう。 (атсукэрэба ашита коуэн о санпо шимашоу). Агар фардо гарм шавад ба сайри боғ меравем [3, 29].

Асоси панҷум худ мустақилона истифода шуда, ки инро шакли сифаи эҳтимолӣ мегӯянд: **あつкаろう (атсукароу)** эҳтимол гарм шавад. Сифатҳои **い形容詞** — (икэйёуши) ба ду гурӯҳи калони семантикӣ-функционалӣ—

ифодакунандаи сифати объект ва боз ҳамчун эҳсоси субъект, ҳиссиёт ё ин ки муносибатро муайян мекунад.

Сифатҳое, ки сифати объектро ифода мекунанд, дар навбати худ ба зергурӯҳҳо чудо мешаванд:

а) ифодагари шакли зоҳирии ашё, масалан: 丸い (маруй) гирд, 四角い (шика куй) чор кунча, 平たい (хиратай) ҳамвор ва ғ;

б) ифодагари хислат ё ин ҳолати ашё, масалан: 弱い (ёвай) беқувват, 重い (о мой) вазнин, 鋭い (сурудой) тез (мазза) ва ғ.;

в) ифодагари андоза, масалан: 大きい (оокий) калон, 長い (нагай) дароз, дур, тӯлонӣ, 細い (ҳосой) борик ва ғ.;

г) ифодагари ранг, масалан: 白い (широй) сафед, 黄色い (киирой) зард, 赤い (акай) сурх ва ғ.;

д) ифодагари тамъ, масалан: 甘い (амай) ширин, 辛い (карай) тез, すっぱい (суппай) турш ва ғ.;

е) ифодагари макон ва ё дигар муносибатҳо, масалан: 遠い (тоой) дур, 等しい (хитоший) баробар, монанд, мисл, 親しい (шиташий) наздик (дар муносибати байни одамон) ва ғ [1;59].

Сифатҳое, ки ифодагари сифати объект ва ҳам эҳсоси субъект, ҳис ё ин ки муносибатро муайян мекунанд, ба зергурӯҳҳо тақсим мешаванд:

а) эҳсосот ё ин ки дарк кардан, масалан: あつい (атсуй) гарм, ちゅш, 痛い (итай) дарднок, 眩しい (мабуший) дурахшон, тобон;

б) ҳиссиёт ё ин ки аксуламали субъект, масалан: 怖い (ковай) даҳшатовар, 恥ずかしい (ҳазукаший) аз чизе шарм кардан, 悲しい (канаший) ғамангез, ҳузновар.

Хусусияти муҳим будани ин зергурӯҳҳои сифат боз ҳамчун хабари охир дар шакли い (и) (дар шакли луғавӣ) баромад кардан буда, метавонанд идрок ё ин ки аксуламали шахси якум (гӯянда)-ро ифода кунанд:

わたしは悲しい (ваташи ва канаший) Ман ғамгинам (аммо гуфтан мумкин нест 彼は悲しい—карэ ва канаший—вай ғамгин аст).

わたしは頭が痛い (ваташи ва атама га итай) .Сарам дард мекунад (аммо гуфтан мумкин нест 彼は頭が痛い—карэ ва атама га итай—сари вай дард мекунад).

わたしは歌が (を) 歌いたい (ваташи ва ута га утаитай) . Ман суруд хондан меҳоҳам (аммо боз гуфтан мумкин нест 彼は歌が (を) 歌いたい—карэ ва ута га утаитай —вай меҳоҳад суруд хонад) [2;3].

Барои ин сабаб чумлаи баёншудаи 彼は怖い (карэ ва ковай) танҳо метавонад маънои “(ман)аз вай метарсам”-ро дошта бошад, лекин наметавонад маънои “вай метарсад ” бошад. Ин чумларо мо метавонем дар алоҳидагӣ ба таври дигар созем: 彼は怖がっている (карэ ва ковагаттеиру) Вай метарсад.

Боз барои хато накардан дар чумлаҳои дар боло зикршуда барои ифодаи чунин сифатҳо ду тарзи дигаре вучуд дорад. Сараввал мо метавонем сифатро дар охири чумла ҳамчун хабар истифода набурда пас аз сифат пасванди らしい) (раший) ва のだ (нода) -ро истифода барем: 彼は悲しいらしい (карэ ва канаший раший) Аз афташ вай ғамгин аст, 彼は悲しいのだ (карэ ва канаший нода) Охир вай ғамгин аст. Дуввум ин ки мо метавонем ба ҷои сифати い (и) そうな (соуна) ро истифода барем: 悲しそう—(канашисоуна) ё ин ки феъли 悲しむ— (кана шиму) , 悲しがる— (канашигару) : 彼は悲しそうだ (карэ ва канашисоуда) Аз афташ вай ғамгин аст [1;62].

Аз ин рӯ, метавон чунин хулоса намуд, ки роҳҳои калимасозии сифатҳои い形容詞 - (икэйёушӣ) ва ナ形容詞 - (накэйёушӣ) дар забони ҷопонӣ яке аз сермахсултарин воситаҳои калимасозӣ ба шумор рафта, дар навбати худ ба 4 гурӯҳи тақсимбандии категорияи сифат дохил мешаванд ва бар 5 асос тасриф мешаванд, ки мисолҳои дар боло зикр гардида далели ин гуфтаҳоаст.

Адабиёт

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1985.- 356 с.
2. Ёне Танака, Акико Макино “みんなの日本語 - minna no nihongo”. – Ҷопон, 2002.-304 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик Қ.1 /Лексикология, фонетика, морфология. – Душанбе, 1982. – 482 с.
4. Зарубин,С.Ф., Рожецкий А.М. Большой русско-японский словарь. – М.: Живой язык, 2004. – 234с.
5. Лаврентьев, Б.П. Практическая грамматика японского языка. – М., 2005.
6. Лаврентьев, Б.П., Немзер Л.А., Сыромятников Н.А. Современный японско-русский словарь. – М., 2004.-420с.
7. Consise “Сансейдо японско - русский словарь. – Ҷопон, 1976.-230с.
8. Ҳошимов, С. Имконоти услубии ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ //Мактаби советӣ. – 1990. №2.- С.21-32.

ЗАБОНШИНОСИИ МУҚОИСАВӢ - СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

УМУМИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ЗАРБУЛМАСАЛҲОИ ТОҶИКӢ ВА ҲИНДӢ

Юнусӣ Аҳтамишох - муаллими калони кафедраи забонҳои Осиёи Ҷанубу Шарқии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (992) 908902045, e-mail: Yunusi1970@mail.ru

Дар мақола перомунӣ умумият ва хусусиятҳои зарбулмасалҳои тоҷикӣ ва ҳиндӣ сухан рафта, теъдоди зиёде аз зарбулмасалҳои тоҷикӣ ба ҳиндӣ иқтибос шудааст. Қисмате аз онҳо ба забони ҳиндӣ ворид шуда, вале дар айни замон дар забони тоҷикӣ қорбурд намешаванд. Чанде аз ин гуна зарбулмасалҳо оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: зарбулмасал, умумият, фарҳанг, ҳиндӣ, тоҷикӣ, мазмун, мундариҷа, ҷумла, фикри том.

ОБЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ТАДЖИКСКИХ И ИНДИЙСКИХ ПОСЛОВИЦ

Юнуси Аҳтамишох – старший преподаватель кафедры языков Южно-Восточной Азии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (992) 908902045, e-mail: Yunusi1970@mail.ru

В этой статье речь идет об общности и особенностях таджикских и индийских пословиц. Многие таджикские пословицы заимствованы в индийский язык. Некоторые из них в данное время не используются в таджикском языке. В статье дан анализ некоторых из приведенных пословиц.

Ключевые слова: пословица, общность, культура, вариант, хинди, таджикский, содержание, предложение, полная идея.

COMMONALITY AND ATTRIBUTES OF TAJIK AND HINDI PROVERBS

Yunusi Ahtamshah - senior teacher of the South-East Asian Languages chair of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 908902045, E-mail: Yunusi1970@mail.ru

The article considers the general and different features of the Tajik and Hindi proverbs. Many of the Tajik proverbs has been borrowed to the Hindi language. Some of them are not currently used in the Tajik language. Some of them are given here and analyzed.

Keywords: proverb, community, culture, variant, Hindi, Tajik, content, sentence, full idea.

Зарбулмасал сухани мучаз, кӯтоҳ ва нишонрас буда, фикри томро ифода менамояд ва барои тақвияти фикру андеша ва ба ҳадаф расидани сухани гӯянда ҳангоми гуфтугӯ ва ё аз чониби нависанда дар осори бадеӣ истифода бурда мешавад.

Зарбулмасалҳо аз даҳон ба даҳон ва аз насл ба насл гузашта, пас аз пайдошудани хат китобат шуданд. Ҳар як зарбулмасал вобаста ба воқеаи иҷтимоӣ, таърихӣ ва ё сиёсӣ ба вучуд омада ва инъикосгари фарҳангу адабиёт ва хусусияти миллии ҳар кишвар мебошад. Ҳарчанд зарбулмасал бо як ҷумла ва ё мисраи том ифода ёбад ҳам, он маънии васеи тарбиявӣ, ватандӯстӣ, худшиносӣ ва ғайраро дар худ ҷододааст. Ба ибораи дигар, зарбулмасал тафаккури олии эҷодиёти даҳонакии халқ махсуб мешавад. Аксари зарбулмасалу мақолҳои тамоми кишварҳо аз лиҳози сохтор ва маъно бо ҳам наздикӣ доранд, вале умумияте, ки дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва ҳиндӣ дида мешавад, шояд дар дигар забонҳо камтар дида шавад. Зеро робитаи кишвари мо бо Ҳиндустон дар замони қадим хеле наздик буд, аз ин рӯ ба фарҳанг, адабиёт ва расму ойини он таъсири зиёде намудааст. Махсусан, асари он дар фолклор, ба хусус жанри зарбулмасал баръало мушоҳида мегардад. Бисёре аз зарбулмасалҳои тоҷикӣ воридаи забони ҳиндӣ гардида ва баъзе аз онҳо аз тариқи тарҷума ба ин забон гузаштаанд. Аксари ин зарбулмасалҳо чӣ дар забони тоҷикӣ ва чӣ ҳиндӣ то кунун мавриди истифода қарор доранд. Баъзе аз онҳо ба забони ҳиндӣ ворид шуда ва дар забони тоҷикӣ кам истифода мешаванд ва ё умуман ба гӯшаи фаромӯшӣ афтодаанд.

Дар мақола мехоҳем перомуни зарбулмасалҳое, ки аз забони тоҷикӣ ба ҳиндӣ иқтибос шуда ва айни ҳол дар забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор надоранд, нуктаи хешро ибраз намоем.

Зарбулмасали कम खर्च बालानशीन – [Kamkharch baalaanishin] - “Камхарҷ болонишин” ба ҳамин гурӯҳ шомил мешавад, зеро он аз зарбулмасали тоҷикии “Камхарҷи болонишин”, ки зикри он дар китоби Иқболов О. “Зарбулмасал, мақолҳо, афоризмҳо” (муодилҳои англисӣ, тоҷикӣ ва русӣ) бо ҳамин шакл бо изофаи бандаки изофии “и”, яъне “Камхарҷи болонишин” рафта аст, ба забони ҳиндӣ иқтибос шудааст. Ҳатто гунаҳои (вариантҳои) дигари он ба шакли “Арзони болонишин ва “Ҳам арзону ҳамдил писанд” дар забони тоҷикӣ низ мавҷуд мебошанд [1, 170].

Мавриди зикр аст, ки аксари калимаҳои тоҷикӣ, ки садоноки “о” доранд, дар забони ҳиндӣ ба “а”-и дароз табдил мешаванд. Аз ин рӯ, калимаи тоҷикии “болонишин” дар ҳиндӣ дар шакли “баалаанишин” талаффуз мешавад.

Ин зарбулмасал дар забони ҳиндӣ замоне қорбурд мешавад, ки ягон шахс чизи хубро бо нархи арзон харидорӣ намояд. Маънии ин зарбулмасал дар китоби मुहावरे एवं लोकोक्तियां – [Muhaavre evam lokoktiaan] – “Ибораҳои рехта ва зарбулмасалҳо” чунин маънидод шудааст:

कम खर्च बालानशीन

अर्थ: कम खर्च में अच्छी वस्तु मिलना [5, 30]

Kam kharch baalaanashin

Arth: Kam kharch mein achchhi vastu milnaa

Камхарҷ болонишин

Маъно: Бо харчи кам чизи хуб ба даст овардан
Љумлаи зерин бар ин гуфта далолат мекунад:

पांच हजार में आप को अच्छा स्कूटर मिल गया यह तो कमखर्च बालानशीं वाली बात है। [5, 119]

[Paanch hazaar mein aapko achchhaa skootar mil gayaa yeh to kamkharch baalaanashinvaali baat hai].

Бо панҷ ҳазор скутери хуб гирифтаӣ, ки ин кам харчи болонишинро менамояд (хеле арзон аст).

Ин зарбулмасал дар китобҳои भोलानथ तिवारी, वृहत हिंदी लोकोक्ति कोश – [Bholaanath Tivaari, Vrihat Hindi lokokti kosh]- БҳоланатхТиварӣ, Фарҳанги бузурги зарбулмасалҳои ҳиндӣ [6, 220] ва हिंदी लोकोक्ति कोश, विश्वमनाथ खत्री – [Hindi lokokti kosh, Vishvmranaath Khatri] – Фарҳанги зарбулмасалҳои ҳиндӣ, Вишвмранатх Кхатрӣ [7, 55] низ зикр гардида, ба маънои болоӣ корбаст шудааст.

Дар китоби “Фарҳанги бузурги зарбулмасалҳои ҳиндӣ” зарбулмасали कमखर्च बालानशीन-[Kam kharch baalaanishin]- Камхарчи болонишин ба ду маъно мавриди корбурд қарор гирифта, оҳанги шӯҳиомезро низ ифода менамояд:

1) जिस चीज़ का दम कम लगे और देखने में भड़कीली और टिकाऊ हो

Jis cheez ka dam kam lage aur dekhne mein bharkeeli aur tikaoo ho

Чизе, ки нарҳаш арзон аст, вале дар дидан хеле ҷозибабахш

2) जिस का खर्च कम होता है वही धनवान होता है [6, 66]

Jis ka kharch kam hota hai vahi dhanvaan hotaa hai.

Чизе, ки нарҳаш арзон аст, вале сифаташ хуб аст.

Дар забони ҳиндӣ гунаи कम दम बालानशीन - [kamdam baalanishin]- Камхарчи болонишин [6, 221] низ во меҳӯрад, ки ба ҳамин маънӣ корбаст мешавад. Агар калимаҳои कम दम – [kamdam] – камдам ва कमखर्च – [kamkharch]- камхарҷро таҳлил намоем, онҳо барои ифодаи як маънӣ, яъне нархи арзон истифода мешаванд. Пас аз ин ҷо маълум мешавад, ки онҳо аз лиҳози мазмун бо ҳам умумият доранд.

Ҳарчанд ин зарбулмасал аз ҷиҳати ба ҳиндӣ гузашта бошад ҳам, вале доираи истифодаи он назар ба ҳиндӣ хеле маҳдуд аст ва дар осори адибону нависандагони ҷаҳон умуман дида намешавад.

Дили касеро ба даст овардан, маҳорати суханронӣ дар маҳфилҳо аз шахс сухандон буданро талаб мекунад. Барои ба ин ҳадаф расидан баъзе ашхос ҳангоми суҳбат бо лаҳни хушу гуворо суҳбат мекунанд, то тарафи ғўяндаро моил ба худ созанд. Дар ин маврид мардуми ҳинд зарбулмасали ज़बांशीरी मुल्क जीरी (गिरी)-[Zabon sheereen mulk jeeri(geeri)] - Забони ширин мулкчирий (гирӣ)-ро корбурд менамоянд, ки аз забони ҷаҳонӣ ба ҳиндӣ гузаштааст. Шакли ҷаҳонӣ он “забони ширин мулкгирӣ (ё мулкчирий) мебошад. Агар сари калимаи мулкчирий сухан кунем, ин шакли араби шудаи мулкгирӣ мебошад, зеро дар забони арабӣ ҳарфи “г” нест ва он дар арабӣ ба ҳарфи “ҷ” табдил мешавад. Аз ин рӯ, тибқи қоидаи сарфу наҳви забони арабӣ калимаи “гирӣ” ба “чирий” мубаддал шудааст, ҳамон тавре ки калимаи “гавҳар” ба “ҷавҳар” табдил ёфтааст.

चुनाव के समय नेता ज़बांशीरीं मुल्कजीरीं जैसी बात करते हैं।[7, 138]

[Chunaao ke samay netaa jabaan sheereen mulk jeeri jeisi baat karte hai].

Дар вақти интиҳобот роҳбарон бо лаҳни ширину гуворо суҳбат карданро меписанданд.

Дар китоби “Фарҳанги зарбулмасалҳои ҳиндӣ”-и Вишвамранатҳ Кхатрӣ дар баробари ин зарбулмасал шакли ҳиндӣ он низ ҷой дода шудааст:

ज़बान शीरीं मुल्क गीरी, ज़बान टेढ़ी मुल्क धंका – मीठी बोली से आदमी सब को वश में कर लेता है [7,115]

[Zabaan sheereen mulk geeri, zabaan terhi mulk dhankaa- Meethi boli se aadmi sab ko vash mein kar leta hai].

“Забони ширин мулкғирӣ”, яъне шахс бо забони ширин метавонад ҳамаро зери дасти худ гирад.

Ҳар ду гунаи зарбулмасал дар китоби “Фарҳанги васе изарбулмасалҳои ҳиндӣ” низ зикр гардида аст.

Дар китоби डा.शोभाराम शर्मा, वर्गीकृत हिंदी लोकोक्ति कोश- [Doctor Shobharaam Sharmaa, Vargikrit Hindi lokokti kosh] – Фарҳанги табақабандии зарбулмасалҳои ҳиндӣ зимни овардани ин зарбулмасал таъкид гардидааст, ки сухан ҳам заҳр асту ҳам позаҳр, яъне бо сухани ширин морро метавон аз лонааш берун кард ва ё сухани бад метавонад боиси бадбахтиҳои инсон гардад:

मधुरभाषी के लिये कौन पराया है? [8, 25]

[Madhurbhashi ke liye koun paraaya hai?]

Кӣ сухани ширинро дӯст надорад?

Ин зарбулмасал ҳарчанд аз забони тоҷикӣ ба ҳиндӣ гузашта бошад ҳам, корбурди он дар тоҷикӣ умуман дидана мешавад.

Тасвири исрофу исрофкорӣ ва решақан кардани ин падидаи манфӣ дар зарбулмасали **मालेमुफ्त, दिले-बेरहम** – [Maale muft, dile berahm]- Моли муфт- дили бераҳм инъикос шудааст. Ин зарбулмасал аз зарбулмасали тоҷикии “Моли муфт- дили бе раҳм ”ба забони ҳиндӣ иқтибос шудааст. Ин зарбулмасал аз қабili он зарбулмасалҳое мебошад, ки истифодаи он дар ҳоли ҳозир дар забони тоҷикӣ умуман ба ҷашм намерасад. Дар китоби Бозор Тилавов “Баёзи фолклори тоҷик”ин зарбулмасал дар қисмати“исрофкорӣ”зикргар дидааст [2, 90].

Дар китоби **मुहावरे और कहावतें** – [Muhaavre aur kahaavaten]- Ибораҳои рехта ва зарбулмасалу мақолҳо он ба маънии маблағи муфт ба даст омадаро беҳуда сарф кардан ва сарфачӯӣ накардан корбурд шудааст:

माले मुफ्त, दिले-बेरहम - मुफ्त मिले पैसे को खर्च करने में ममता न होना

Maale muft, dile berahm- muft mile paise ko kharch karne main mamta na hona [9, 5].

Моли муфт, дили бераҳм: маблағи муфт ба даст омадаро беҳуда сарф кардан.

अष्टाचारी सब से बदनाम व्यक्ति होता है। उसका मानना है कि ‘बदनाम हुए तो क्या नाम न होगा।’यह कहा जा सकता है कि अष्टाचारी आपत्ति काल में सब से अच्छा मददगार होता है। उसका कर्मवाक्य होता है- माले मुफ्त, दिले-बेरहम। वह बेरहम नहीं होता बल्कि माल से उसका मोह नहीं होता। इसलिए वह माल बाँटने में संकोच भी नहीं करता।

[Bhrashtaachaari sab se badnaam vyakti hotaa hai. Uska mannaa hai ki badnaam huye to kyaa naam na hogaa. Yeh kahaa jaa saktaa hai ki bhrashtaachaari aapatti kaal mein sab se acchaa madadgaar hotaa hai. Uskaa karmvaakya hotaa hai: Maale muft, dile berahm. Voh beraham nahin hotaa balki maal se uska moh nahin hotaa. Isliye vah maal bantne mein sankoch bhi nahin kartaa].

Фосид шахси бадномро мегӯянд. Ў ба ин бовар аст, ки баъди бадном шудан шармандаву расво хоҳад шуд. Мегӯянд, ки фосид дар ҳар ҳолат шахси мададгор аст: Ў як чумла дорад: Моли муфт дили бераҳм. Вай бераҳм нест, балки нисбати мол рағбат надорад. Аз ин рӯ, дар тақсим кардани мол шарм намедорад [10, 1].

Ин зарбулмасал дар китоби "Амсоли ҳикам"-и АлиакбарДеххудо дар ҳамин шакл, вале бо иловаи пайвандаки "ва", яъне "مال مفت و دل بی رحم" – [Maali muft va dili berahm] - "Моли муфт ва дили бераҳм" зикр гардида ва ба маъноҳои санги муфт, кулоғи муфт ва мевани муфт оварда шудааст [19, 912]. Зарбулмасали мазкур дар китоби "Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони Афғонистон" дар қисмати ҳуруфи "М" банди 2659 маҳз дар ҳамин шакле, ки дар забони ҳиндӣ истифода мешавад, қорбурд шудааст:

Моли муфт, дили бераҳм [3, 100].

Дар аксар ҷумлаҳои ҳиндӣ, ки ин зарбулмасал мавриди истифода қарор мегирад, афродеро, ки маблағро бо роҳи осон, яъне бе дарди миён ба даст меоваранд ва онро беҳуда бар бод медиҳанд, мавриди интиқод қарор мегиранд:

हमारेयहांचुनावमेंमुफ्तवस्तुएंदिएजानेकेवादेकिएजातेहैं।कभी-

कभीयेपूरेभीहोतेजिताभीदेताहै।हमारेयहां'मालेमुफ्तदिलेबेरहम' जैसीकहावतेंकैसेबनीं? [11, 2].

[Hamaare yahaan chunaa mein muft vastuyn diye jaane ke vaade kiye jaate hai. Kabhi – kabhi ye pure bhi hote jita bhi detaa hai. Hamare yaha Maale muft dile berahm jeisi kahavate keise bani?].

Дар мо дар интиҳобот ба мардум ваъдаи додани моли муфтро мекунанд. Баъзан ин қор иҷро мешавад ва мардум ҷашмро пӯшида, ҷизро мегиранд ва онҳо шахсони пулмедодаро дастгирӣ мекунанд. Дар мо зарбулмасали ба монанди "Моли муфт дили бераҳм" аз қучо пайдо шуда бошад?*

६

वहबेलदारथा,

मिस्त्रीभलाउसकीकहाँसुननेवालेथे।असगरकीनसीहतकोअनसुनाकरवेबेपरवाहदिहाड़ीमजदूरकीतरह' मालेमुफ्तबेरहमदिल' कीतर्जपरहाथचलातारहता[12, 1-2].

[Vah beldaar thaa, mistri bhala uski kahan sunne vale the. Asgar ki naseehaat ko ansunaa kar ve beparvaah dihaarhi mazdoor kee tarah maale muft berahm dil ki tarz par haath chaalata thaa].

Вай шахси як рав буд, ба гапи касе гӯш намекард. Насихати Асгарро гӯш накарда, бепарвоёна ба мисли қорғари дастмузди рӯзона бо тарзи моли муфт дили бераҳ амал мекард.

Ba ६ अनुराग के चेहरे पर लाचार मुस्कुराहट आ गयी, वो क्या सफ़र मैं मैं हल्का ही खाता हूँ। मन मैं उसने उस सादगी को पचास लानतें भेजी, साला तुम खाओ न मेरी जान। माले मुफ्त दिले बेरहम[13, 5].

[Anuraag ke chehre par laachaar muskuraahat aa gayi, vo kya safar mein mein halka hi khaataa hu. Man mein usne us saadgi ko pachaas laanate bheji, saala, tum khaao na meri jaan. Male muft, dile berahm].

Дар чехраи Анураг як табассуми ночорӣ хувайдо шуд, оё ӯ дар сафар хӯроки сабук тановул кунад? Ӯ дар дилаш ба ин содагии худ панҷоҳ бор лаънат фиристод, аҳмак хӯрдан гир, охир. Моли муфт, дили бераҳм.

Ҳатто дар забони ҳиндӣ ҳамин гуна (вариант) бо иваз кардани калимаҳои аввали ин зарбулмасал дар шакли मुफ्त माल, दिले बेरहम-[Muft maal, dile beraham]- Моли муфт, дили бераҳм дар китоби “वृहत हिंदी लोकोक्ति कोश” – [Vrihat Hindi lokokti kosh] – Фарҳанги васеи зарбулмасалҳои ҳиндӣ низ ба назар мерасад:

मुफ्त माल, दिले बेरहम

मुफ्त के माल को लोग बिना संकोच के उड़ाते हैं। मुफ्त के धन का बेफ़क्री से खर्च करनेवाले के प्रति कहते हैं[6, 938- 939].

[Muft maal, dile beraham]. [Muft ke maal ko log binaa sankoch ke udarte hain. Muft ke dhan kaa befikri se kharch karnevaale ke prati kahte hain]. Моли муфт, дили бераҳм.

Моли муфтро одамоне бе шармона ба ҳаво пош медиҳанд. Нисбат ба одамоне мегӯянд, ки моли муфтро бе фикр харҷ мекунанд.

Аз ҷумлаҳои боло бар меояд, ки доираи истеъмоли ин зарбулмасал дар ҳиндӣ зиёд буда, вале дар забони тоҷикӣ умуман дида намешавад.

Зарбулмасали तखत या तखता – [Takht yaa takhta] - Тахт ё тахта ба гурӯҳи зарбулмасалҳои шомил мешавад, ки ба интиҳобӣ будани чизе далолат мекунад, зеро “тахт” маънои ба чизе баланд соҳиб шудан ва “тахта” маънои мағлуб шуданро ифода мекунад. Ин ду калима дар ин зарбулмасал бо ҳам муқобил маъноянд. Дар замони қадим “тахт” барои шоҳон истифода мешуд. Ин зарбулмасал баромади иҷтимоӣ ва сиёсӣ дошта, бештар дар байни афроди сарватманд ва шоҳон мавриди истифода қарор мегирифт:

तखत या तखता – [Takht yaa takhta]

अर्थ: या तो उद्देश्य की प्रप्ति हो या स्वयं मिट जाए।

[Arth: yaa to uddeshya ki prapti ho yaa svayam mit jaaye].

Тахт ё тахта ба маънои ба мақсад расидан ё ба ҳалокат расидан.

कूफा में तखत नसीब हो तखता हो, हमारे लिये कोई दूसरी मुक़ाम नहीं है.

[Kufa mei takht nasib ho taktha ho, hamaare liye koī dusri muqaam nahin hai].

Дар Куфа тахт насиб мешавад ё тахта, барои мо ягон вазифаи дигаре нест [14, 3].

Ҳатто пайдоиши ин зарбулмасалро ба замони ҳукмронии муғулҳо нисбат медиҳанд:

तखत या तखता को मग़ल शासन से ही जोड़कर रखा गया है। जब कि सम्राट अशोक की क्रूरता उतना प्राचारित नहीं किया गया है. [15, 2]

[Takht yaa takhtaa ko Mughal shaasan mein hi jorkar rakhaa gayaa hai].

Тахт ё тахта аз замони ҳукмронии муғулҳо омада расидааст.

Гунаи ҳиндии ин зарбулмасал дар шакли зайл вучуддорад:

तख्त पर बैठे या तख्ते पर लेट जाए।

अर्थ: जीवित रहे तो इज़्ज़त से नहीं तो मर जाए। अशय यह है कि अपमान की ज़िन्दगी कोई ज़िंदगी नहीं होती, उससे अच्छा तो मर जाना ही है।[6, 568]

[Takht par baithe yaa takhte par let jaaye]

[Arth: Jeevit rahe to izzat se nahin to mar jaaye. Ashay yeh hai ki apmaan kee zindagi koi zindagi nahin hoti, us se achchaa to mar jaana hi hai].

Ба тахт нишинад ё бар тахта хоб равад.

Маъно: Бо обрӯ мурдан беҳтар аст, зеро зиндагии таҳқиромез зиндагӣ нест, беҳтар аст, ки бимири.

Дар қисмати зиёди фарҳангҳои зарбулмасал, аз ҷумла “Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ”-и Муллоҷон Ҷозилов дар робита ба ин зарбулмасал чизе ишора нашоудааст.

Аз ин ҷо метавон натиҷагирӣ кард, ки доираи қорбурди ин зарбулмасал дар забони ҳиндӣ нисбат ба тоҷикӣ васеътар буда, истифодаи он дар забони мо умуман дида намешавад.

Дар баробари ин зарбулмасалҳое ҳастанд, ки воқеияти таърихи инъикос менамоянд ва ба як макону замон тааллуқ доранд. Ҳарчанд зарбулмасали **हनोज़दिल्लीदूरअस्त** – [Hanuz Dilli dur ast] - “Ҳанӯз Дехлӣ дур аст”[6, 1107] тоҷикӣ (форсӣ) бошад ҳам, дар Ҳиндустон эҷод шуда, доираи истифодаи он дар ҳамон минтақа сурат мегирад. Кумуд Меранӣ марбут ба тоҷикӣ (форсӣ) будани ин зарбулмасал дар поён ба ҳиндӣ чунин ишора намудааст:

ये कहावत आपने ज़रूर सुनी होगी "दिल्ली अभी दूर है" या जैसे फ़ारसी में कहा गया, "हनूज दिल्ली दूर अस्त". आज तो इसका मतलब होता है की मंज़िल अभी दूर है[21, 3].

[Ye kahaavat aapne zaroor suni hogi “Dilli abhi dur hai” ya jeise farsi mein kaha gayaa “Hanuz Dilli dur ast”. Aaj iska matlab hota hai ki manzil abhi door hai].

Ин зарбулмасалро шояд шунида бошед: “Диллӣ абҳӣ дур ҳай”, яъне ба тоҷикӣ (форсӣ) “Ҳанӯз Дехлӣ дур аст”. Имрӯз он ба маънии “Ҳоло мақсад дур аст” қорбурд мешавад.

Муаллифи китоби **“लोकोक्ति कोश”** -[lokokti kosh] – “Фарҳанги зарбулмасалҳо” ворид шудани зарбулмасалҳо аз дигар забонҳо, аз ҷумла тоҷикӣ (форсӣ) ба ҳиндиро қайд намуда, дар китоби худ зарбулмасали “Ҳанӯз Дехлӣ дур аст”-ро зикр намудааст. Ё менависад: Баъзе зарбулмасалҳо аз забонҳои форсӣ ва урду гирифта шудаанд. Аз ҷумла, **“अक़लमंदों के लिये इशारा काफ़ी है** – [Aghlmandon ke liye ishaara kaafi hai]-Aghlmandonro ishora kofi ast- Соҳиб ақлонро ишора кофӣ аст”, **“अभी दिल्ली दूर है** – [Abhi Dilli door hai] - Ҳанӯз Дехлӣ дур аст, **“बिल्ली को पहले ही दिन मारना चाहिये**- [Billi ko pahle hi din maarna chaahiye] – [Gurbaro kushtan ba ruzi avval boyad- Гурбаро куштан ба рӯзи аввал бояд” ва ғайра [16, 4].

Дар китоби **हिंदी लोकोक्ति कोश** – [Hindi lokokti kosh]- “Фарҳанги зарбулмасалҳои ҳиндӣ” зикр мегардад, ки ин зарбулмасал аз забони тоҷикӣ (форсӣ) тарҷума шудааст:

अभी दिल्ली दूर है- यह फ़ारसी का मसल हनोज़ दिल्ली दूर अस्त का तरजुमा है।[4, 12]

[Abhi Dilli door hai- Yeh Faarsi ka masal Hanoz Dilli dur ast ka tarjuma hai].

Ҳоло Дехлӣ дур аст – ин масал аз форсӣ “ҲанӯзДехлӣ дур аст”тарҷума шудааст.

Таърихи пайдоиши ин зарбулмасалро ба давраи Низомуддин марбут медонанд, ки он ба шарҳи зайл мебошад:

Ба подшоҳ Ғиёсиддин Туғлак шикоят мекунанд, ки писари Шумо бо ҳазрати Низомуддин як ҷо шуда,бар хилофи ҳукумати Шумо нақша кашида истодаанд. Пас аз шунидани ин шикоят Ғиёсиддин Туғлак ба ҳазрати Низомуддин дастур медиҳанд, ки аз Дехлӣ баромада равад... Муридони ҳазрати Низомуддин инро шунида, хеле нигарон шуданд. Вақте хабар расид, ки Ғиёсуддин Туғлак аз Банғола баргашта,баДехлӣ наздик омадааст. Изтироб дар дили муридони ҳазрати Низомуддин бештар гардида, нороҳат шуданд. Вале Низомуддин на нороҳат шуд, на беқарор ва на дар изтироб афтод. Вақте ки муридон ба ӯ борҳо гуфтанд, ки Ғиёсиддин ба сарҳади Дехлӣ наздик расидааст, ӯ бояд аз он ҷо равад, ҳазрати Низомуддин фақат як гапро мегуфт: “Ҳанӯз Дехлӣ дур аст”. Баъд аз ин, шогирди ӯ Амир Хусрав ин гуфтаро дар риштаи назм даровард.

Ин зарбулмасал дар китоби Comprehensive Dictionary of Hindi proverbs- Фарҳанги васеи зарбулмасалҳои ҳиндӣ ба маънии зайл корбурд шудааст:

अभी दिल्ली दूर है: अभी थोड़ा सा काम हुआ है और बहुत बाकी है।[6, 85]

[Abhi Dilli door hai- abhi thoda saa kaam huaa hai aur bahut baaqi hai].

Ҳоло Дехлӣ дур аст: қисмати ками кор анҷом шуда, кори зиёде монда аст.

Ҳамчунин дар ин китоб гунаи форсии ин зарбулмасал зикр гардида аст:

फ़ा. हनोज़ दिल्ली दूर अस्त -Farsi: Hanooz Dilli door ast.

Форсӣ: ҲанӯзДехлӣ дур аст.

Дар лаҳҷаҳои забони ҳиндӣ, аз қабилӣ ав адҳӣ ин зарбулмасал дар шакли अबहीं दिल्ली दूर अहै- [Abhi Dilli door ahe], бҳочпурӣ अब्बे दिल्ली आ गाइल- [Abbe Dilli aa gaail], अबही दिल्ली दूर बा- [Abhi Dilli door baa], панҷобӣ अजी दिल्ली दूर है- [Aaji Dilli door hai]ва ҳатто санскрит दिल्ली दूरस्थ – [Dilli doorasth] истеъмол мешаванд [6, 85].

Доираи истифодаи ин зарбулмасал низ дар тоҷикӣ маҳдуд буда, бештар дар забони ҳиндӣ ба кор бурда мешавад.Зарбулмасале, ки аз забони тоҷикӣ-форсӣ ба ҳиндӣ ворид шуда ва ҳоло дар забони тоҷикӣ кам истеъмол мешавад, एकनशुददोशुद - [ek na shud do shud] - як нашуд, ду шуд мебошад. Маънии аслии ин зарбулмасал “бадбахтӣ болои бадбахтӣ”аст. Ин зарбулмасал дар китоби "मुहावरेएवंलोकोक्तियां"- [Muhaavre evam lokoktiyaan] –“Ибораҳои рехта ва зарбулмасалҳо” зикр гардида, маънии “ба бало гирифтор шудан”-ро дорад:

दुर्घटना के बाद नौकरी चली गई और उस के बाद पत्नी का निर्धन हो गया, उस के लिए तो एक नशुद दो शुद वाली स्थिति बन गयी है[5, 116].

[Durghatnaa ke baad naukri chali gayi aur uske baad uske patni kaa nirdhan ho gayaa uske liye to ek na shud do shudvali stihiti ban gayi hai].

Пас аз садама дучор шудан вазифаашро аз даст дод ва баъди он ҳамсараш чон ба чонофарин дод, барои ӯ бадбахтӣ болои бадбахтӣ омад (як нашуд, ду шуд).

Дар китоби "گنجینه های فرهنگی از سرزمین افغانستان" – [Ganjinahoi farhangi az Afghanistan] - "Ганчинаҳои фарҳангӣ аз сарзамини Афғонистон" ин зарбулмасал бо каме тағйирот оварда шуда, вале аз лиҳози мазмуну мундариҷа бо зарбулмасали мазкур ҳам маъно аст:

Яке набуд ду то шуд, ношукрӣ кардам, сето шуд [18, 276].

Ин зарбулмасалро ҳангоми тасалли додани шахси дар ҳолати ногувор монда ва рафъи мушкилот низ ба кор мебаранд:

भैया, हम तो गांव के है वही बोली वही लहजा, यद्यपि बच्चों को पसंद नहीं है। मेरी खड़ीबोली इन्हें रास नहीं आती। हालांकि कुछ कहते नहीं मगर समझ में आही जाता है, इशारों को अगर समझो। और तो और ये भी बच्चों से कहती ही है बेटा तेरे पापा तो शुरू से ही गवारों जैसा बोलते है भले आदमियों के बीच बिठादो तो नाककट जाती है। वह एक न शूद दो शूद। [19, 3].

[Bhayaa ham to gaaon ke hai vahi boli vahi lahjaa, yadyapi bacchon ko pasand nahin hai. Meri khadi boli inhen raas nahin aati. Haalaanki kuch kahte nahin magar samajh main aahi jaata hai, ishaaro ko agar samjho. Aur to aur ye bhi bachchon se kahti hi hai beta tere paapaa to shuroo se hi gavaanron jaisaa bolte hai bhale aadmiyon ke beech bithaado to naakkat jaati hai. Vaah ek na shud do shud].

Бародар, мо деҳотӣ ҳастем, бо ҳамон як хел лаҳҷа суҳбат мекунем, шояд ба бачаҳо маъқул набошад. Ҳоло ин ки баъзеҳо чизе намегӯянд, вале дар назарашон аҷиб метобад, ишораро агар фаҳмӣ. Пайи ҳам ба баччаҳо мегӯяд, падаратон аз аввал мисли нодонҳо суҳбат мекунад, дар миёни одамони хуб биниширо меҳалонад. Вай "як нашуд, ду шуд"-ро меконад.*

कोई पर्वाह नहीं, एक न शूद दो शूद। लेकिन अब एक ही जगह दो का बोझा होगा। साथ रहने पर भी दोनों को अपने पैरों पर चलना होगा, न कि एक दूसरे के कंधे पर। [20, 2]

[Koi parvaah nahin, ek na shud do shud. Lekin ab ek hi jagah do ka bojhaa hogaa. Sath rahne par bhi donon ko apne pairon par chalna hogaa, na ki ek dusre ke kandhe par].

Ягон парво надорам, як нашуд ду шуд. Лекин ҳоло мушкилӣ болои мушкилӣ омад. Бо вучуди як ҷо будан, ҳар ду бояд зиндагиашонро пеш баранд, на ин ки ба китфи якдигар савор шаванд*.

Шоирон барои обуранг додани шеър ва ба ҳадаф расондани мақсади худ ин зарбулмасалро ба риштаи назм дароварда, ғами худро аз ҳичрони маҳбуби хеш баён доштаанд:

दिल खूँ है गम से और जिगर यक न-शूद दो शूद
लब खुशक हैं तो चश्म है तर यक न-शूद दो शूद
रूस्वा तो नाला कर के हुए लेकिन उस ने यार
दिल में तिरे किया न असर यक न-शूद दो शूद

अव्वल तो हम को ताक़त-ए-परवाज़ ही न थी
तिस पर बुरीदा हो गए पर एक न-शुद दो शुद[22, 3]

[Dil khun hai gham se aur jigar yak na shud do shud
Lab khushk hai to chashm hai tar yak na shud do shud
Rusvaa to naala karke huye lekin us ne yaar
Dil mein tire kiya na asar yak na shud do shud
Avval to ham ko taaqate parvaaz hi na thi
Tis par burida ho gaye par yak na shud do shud]

Дилу чигархун аст аз ғам як нашуд, ду шуд,
Лаб хушк аст, вале чашм тар як нашуд, ду шуд.

Нола карда, расво шудам, вале нолаи ёр,
Ба дилам асар накард як нашуд, ду шуд.

Аввал мо тоқати парвоз надоштем,
Билохира пари мо бурида шуд, вале як нашуд ду шуд.

Гунаи **यक न शुद दो शुद** – [Yak na shud do shud] – Як нашуд, ду шуд низ дар китобҳои ҳиндӣ **हिंदी लोकोक्ति कोश** – [Hindi lokokti kosh] – Фарҳанги зарбулмасалҳои ҳиндӣ [7, 226] ва **वृहत हिंदी लोकोक्ति कोश** – Brihat Hindi lokokti kosh – Фарҳанги васеи зарбулмасалҳои ҳиндӣ [6, 957] зикр гардида ва аз лиҳози мазмун бо зарбулмасали болоӣ шабе ҳаст.

Доираи истеъмоли дигар зарбулмасалҳои тоҷикӣ, ки ба ҳиндӣ иқтибос шудаанд, бештар дар китоби **हिंदीलोकोक्तिकोश** – [“Hindi lokokti kosh”] – “Фарҳанги зарбулмасалҳои ҳиндӣ” ба чашм мерасанд. Аз қабيلي **मुलके खुदा तंग नेस्त पाये मन लंग नेस्त** – Mulke Khuda tang nest, paye mann lang nest – Мулки Худо танг нест, пойи ман ланг нест ё **Пои фақир ланг нест, мулки Худо танг нест** (сах. 138), **सवाल दीगर जवाब दीगर** – Saval digar, javab digar – Савол дигар ҷавобдигар (сах. 146) ё гунаи ҳиндӣ **पूछा जाय कुछ, जवाब मिले कुछ** – [Pucha jaay kuch, javaab mile kuch] – Савол дигар ҷавоб дигар (сах. 292), **हनोज़ रोज़ अव्वल** – [Hanoz ruz avval] – Ҳанӯз рӯзи аввал, (сах. 153), **गवाह चुस्त, मुदाईसुस्त** – [Guvaah chust, mudaai sust] – Гувоҳ चुस्त, мудаӣ суस्त (сах. 167), **चिराग़ रौशन, मुराद हासिल** – [Chiraag roushan, muraad haasil] – Чароғ равшан, мурод ҳосил, (сах. 213), **पीरां नपरंद, मुरीदां परंद** – [Piraan naparand, muridaan parand] – Пирон напаранд, муридон паранд **हिम्मते मरदां, मददे खुदा** – [Himmate mardan, madade Khuda] – Ҳиммати мардон, мадади Худо (сах. 234) дар ҳоли ҳозир чи дар забони ҳиндӣ ва чи дар забони тоҷикӣ хеле маҳдуд шуда, аҳёнан ба қор бурда мешаванд.

Адабиёт

1. Иқболов О. Зарбулмасал, мақолҳо, афоризмҳо (муодилҳои англисӣ, тоҷикӣ ва русӣ) / О. Иқболов. – Душанбе, 2008. – 190с.
2. Тилавов Б. Баёзи фолклори тоҷик /Б.Тилавов. –Душанбе: Адиб, 1990. -256 с.
3. Шаҳронӣ И. Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони Афғонистон /И.Шаҳронӣ. Душанбе: Дониш, 2014. – 100с.
4. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ /М.Фозилов. –Душанбе: “Нашри Камол”, 2014. – 640 с.
5. सचदेवा ए. के. मुहावरेएवंलोकोक्तियां/ ए. के. सचदेवा Sudha Publications PVT.LTD. B-5, Prabhat Kiran, Rajendra Place, New Delhi-110008, पृ.151
6. तिवारीभ. वृहल हिंदी लोकोक्ति कोश/भ.तिवारी, नई दिल्ली-110006, 1127 पृ.
7. खत्री विश्वमनाथ. हिंदी लोकोक्ति कोश/ विश्वमनाथ खत्री,कोलकाता, 400 पृ
8. डा. शर्मा शोभाराम. वर्गीकृत हिंदी लोकोक्ति कोश/ डा. श. शर्मा, प्रथम संस्करण, नई दिल्ली-110002, 1983, पृ.
9. मुहावरे और कहावतें, 30 сентябри соли 2017[манбаи электронӣ], URL: Studyfry, <https://www.studyfry.com/>, (санаи истифодабарӣ: 11.12.2017)
10. प्रसाद चंद्रमौलेश्वर. मेरी दीवानगी पर होशवाले बहस फरमायें शनिवार, 18 जून 2011[манбаи электронӣ], (санаи истифодабарӣ: 11.12.2017)
11. जयप्रकाश चौकसे. Bhaskar News Network[манбаи электронӣ], मालेमुफ्त, दिले-बेरहम फलसफा, June 07, 2016(санаи истифодабарӣ: 11 декабри соли 2017)
12. राजेन्द्र त्यागी की कहानी – अनजान रिश्ते. 11 February 2017[манбаи электронӣ] URL:www.abhivyakti-hindi.org/kahaniyan/2010/anjan_rishte/(санаи истифодабарӣ: 11.12.2017)
13. राकेश मिश्र. कहानी: शह और मात. Hindi Samay[манбаи электронӣ] URL:<http://www.hindisamay.com/contentDetail.aspx?id=1419&pageno=10>(санаи истифодабарӣ: 11.12.2017)
14. प्रेमचन्द, करबला (Hindi Sahitya). 2011.Drama [манбаи электронӣ] URL:<https://books.google.com.tj/books?isbn...> (санаи истифодабарӣ: 18 декабри соли 2017)
15. जयप्रकाश चौकसे. सितारों के घर से दूर Gadya Kosh. December 11, 2016 [манбаи электронӣ] URL:gadyakosh.org(санаи истифодабарӣ: 18 декабри соли 2017)
16. हरिवंश राय शर्मा. लोकोक्ति कोश/ हरिवंश राय शर्मा. प्रकाशक राजपाल एंड सन्स, प्रकाशित वर्ष 2005.- 239 पृ.
17. रहल सांक्रत्यायन, हिंदी समय, जंजल तोड़ो, घुमक्कड़-शास्त्र, सितारों के घर से दूर Gadya Kosh. December 11, 2016 [манбаи электронӣ] URL:www.hindisamay.com/contentDetail (санаи истифодабарӣ: 18.12.2017)
18. شیرین نظیری، گنجینه های فرهنگی از سرزمین افغانستان، انتشارات سعید، 1389، 276 صفحه

19. علی اکبر دہخدا امثال و حکم، جلد اول، تہران، 1392، 912 صفحہ
20. Brijmohan Shrivastava, "Sharda", Saturday, May 7, 2011 सितारों के घर से दूर
Gadya Kosh. December 11, 2016 [манбаи электронӣ]
URL:https://www.rekhta.org/(санаи истифодабарӣ: 18.12.2017)
21. By Kumud Merani Published on Wednesday, November 23, 2016 - 15:57 [манбаи
электронӣ] URL:https://www.rekhta.org/(санаи истифодабарӣ: 18.12.2017)
22. बकाउल्लाह'बका' कीलोकप्रियगज़लेंरेखता _____ [манбаи электронӣ]
URL:https://www.rekhta.org/(санаи истифодабарӣ: 18.12.2017)

ТЕМАТИЧЕСКАЯ МНОГОЛИКОСТЬ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОВ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ С ОТРАЖЕНИЕМ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ “ДОБРО”

Мирзоева Гулджахон Халиловна – старший преподаватель кафедры общего языкознания и сопоставительной типологии языков Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзода, 734019, г. Душанбе, улица Ф.Мухаммадиева, 17/6, E-mail: mirsoeva.guljahon@mail.ru

Джаббаров Бобомурод Отамуродович – ассистент кафедры русского языка Кулябского государственного университета им. А. Рудаки, 735360, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16, тел.: (+992) 900006626.

В данной статье исследуется одна из особенностей анализа лексическо – семантического поля «добро», тематическая многоликость пословиц и поговорок в русском и таджикском языках. Рассматривается тематика изобразительных средств, использующихся в жанрах пословиц и поговорок. Показывается периферия значений понятия «добро», дополняющая семантическое богатство в сфере его распространения. Исследованы воспитательные стороны значения пословиц в обоих языках.

Ключевые слова: лексико - семантическое поле, тематика, многоликость значений, периферия значений, пословица, поговорка, семантика, обозначение, стиль.

МАФҲУМИ «НЕКӢ» ВА МАЗМУНИ МУХТАЛИФИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲО ДАР ЗАБОНИ РУСӢ ВАТОЧИКӢ

Мирзоева Гулҷаҳон Халиловна – муаллими калони кафедраи забониносии умумӣ ва типологияи муқоисавии забонҳои Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, шаҳри Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев, 17/6, E-mail: mirsoeva.guljahon@mail.ru

Ҷаббаров Бобомурод Отамуродович – ассистенти кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ, 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров-16, тел.: (+992) 900006626.

Дар мақола хусусиятҳои грамматикӣ ва маъноӣ мафҳуми некӣ дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Асосан сухан дар бораи мафҳуми гуногуншоҳаи некӣ дар зарбулмасал ва мақолҳо дида шуда, истифодаи он дар матни бадеи нишон дода шудааст. Дар мақола нақши зарбулмасалҳо ҳамчун жанри нотақрори эҷодиёти даҳонакии халқ ва муқоисаи маъноӣ онҳо дар ду забон нишон дода шуда, ҷиҳати тарбиявии он бо намунаи зарбулмасалҳо дар ду забон мисол оварда шудааст.

Калидвожаҳо: мафҳум, мавзӯ, бисёрмаъноӣ, зарбулмасал, мақол, тасвир, ифода, баён.

THEMED VARIETY OF PROVERBS AND SAYINGS IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES WITH A REFLECTION OF THE LEXICAL SEMANTIC FIELD "GOODNESS"

Mirzoeva Guljahon Khalilovna - is a senior lecturer of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of Languages of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 918734133, E-mail: mirsoeva.guljahon@mail.ru

Jabborov Bobomurod Otamurodovich- assistant of the Russian language chair of the Kulob State University named after A. Rudaki, 735360, Kulob, S. Safarov St. -16, Phone: (+992)900006626.

The article considers the features of the analysis of the lexical-semantic field of “goodness” in the thematic diversity of proverbs and sayings in Russian and Tajik languages. The graphic means used in the folklore genres for expressing the concept “goodness” is complemented due to the semantic wealth in the sphere of its distribution. The educational aspects of the meaning of proverbs in both languages is also mentioned.

Keywords: semantics, versatility, phrase, proverb, idea, logic, communication, content, research, meaning, comparison of values, equivalence.

Лексико-семантическое поле, отражение ядерной периферии одного значения в различных речевых структурах. В исследованиях значений слов, как понятий с семантической точки зрения разноуровневых по лексическим направлениям можно рассмотреть пословицы, поговорки, высказывания, которые в русском и таджикском языках очень часто используются в литературных произведениях и в простой разговорной речи.

В данной статье мы рассмотрим значение лексико-семантического поля “добро” в русском языке и его эквивалентов в таджикском языке. (добро-некий, добрый - некий, добронравный - некийришт, добропорядочный-некрафтор, добровольный - некийкдом) Все эти лексико-семантические поля со значением “добро” функционируют в структурах русских и таджикских пословиц и поговорок.

Ф.М. Турсунов в заключении своей монографии о значении лексико-семантических полей и их отражении в пословицах и поговорках отмечает: “Пословицы и поговорки, как один из видов фольклорного жанра, являются важным средством отражения самых различных сторон материальной и духовной жизни народа. Каждое создаваемое произведение берёт своё содержание не из мира грёз, а из реального мира, в котором живёт человек. В основу пословиц и поговорок ложатся явления и события, происходящие в его жизни или наблюдаемые им. Наряду с тем, что пословицы и поговорки являются продуктом устного народного творчества, они выступают как самостоятельный объект лингвистических исследований” [6, 102].

Пословицы имеют многовековую историю, издревле на Востоке и на Западе пословицы шагали в ногу с развитием культуры и литературы, хотя они являются плодом искусства народного творчества, являются самородком в человеческом мышлении. “Пословица – едва ли не первое блистательное проявление творчества народа. В ней, как в зерне заложены все деятельные силы культуры народов. И по этой причине как бы сверяя с пословицами самое

направление собственной работы, все великие люди благоговели пред мудростью и красотой, живописной изобразительной силой пословиц” [1,4].

Понятие **добро** имеет широкое лексико-семантическое поле. От ядра *добро* образованные все слова и словосочетания функционируя в русских и таджикских пословицах и поговорках, отражают всю многогранность этого понятия, изображая поучительно нравственные высказывания “...доброта отражение положительных качеств человеческого мышления, шагающая в ногу с цивилизацией человеческих достижений в социальном развитии” [4, 34].

Однако тематическая многоликость пословиц не главное, правда эта тематика столь же обширна как жизнь народа. Пословицы дают оценку жизни. Н. В Гоголь, пленённый полнотой смысла пословиц, отметил их особенный образ выражения, он писал: “В них есть всё, издёвка, насмешка, попрек, словом - всё шевелящее и задирающее за живое” [3,9].

Тематическая многоликость наблюдается и в том, что пословицы являются критическим взглядом общества. Они говорят о праздности, крикливости, неумении, поспешности, щегольстве, угодливости, докуке, обмане, воровстве, болтливости, гордыне, соблазне, клевете, потачке, трусости, - это обширная энциклопедия человеческих пороков и недостатков. Но всегда рядом и одобрение - хвалят трудолюбие, скромность, мастерство, осмотрительность, бережливость, прямоту, правдивость, щедрость, совесть, порядочность, умеренность, разумность, храбрость, - и самое главное эта обширная энциклопедия добродетелей и достоинств. Лев Толстой в своей статье Литературное признание писал: “...жизнь дана на добрые дела, мы живя в мире своих причуд и неприязней иногда забываем, что природа сама ставит всё доброе и плохое на свои места и только пройдя далёкий жизненный путь мы слышим и читаем о себе именно в пословицах, придуманных нами же” [7, 42].

В языке средневековых книжников на русском пословицы назывались «многоотчитый», «много или даже всевидящий», «многоглазый». Пословицы это слова, которые употребляли, когда хотели указать на всеведение и на всезнание. Люди уважали пословицы, боялись за свою честь и место в обществе, пословицы были своего рода характеристики. В литературных и лингвистических изданиях исследовались семантические, грамматические и воспитательные стороны пословиц, именно воспитание и чувство морали были основанием отражения и влияния пословиц на жизнь человека в обществе.

Лексико-семантическое поле **добро** с ядерной основой **добр** создаёт словообразовательными процессами широкое поле значений, именно в русских пословицах мы можем найти семантическую периферию значений.

«Добр волк до овец, да пасти ему не дают», здесь мы наблюдаем над таким процессом, как переносное значение, доброта волка не является прямым значением, а объяснение того, что волки любят овец лишь в варианте их употребления как пища, но пасти им овец не дано. (Добр волк до овец - любит волк овец). В таджикском варианте «Гург рамабон мешуд, масехи дар масчид мехмон мешуд», в этой иранской пословице говорится о несовместимости понятия волк и пастух, доброта «волчья» и пастбище место обитания овец, которые являются жертвой волчьих нападков.

«Добр Мартын, коли есть алтын» - это русская пословица, а алтын заимствованное слово с тюркского языка означает золото, в основном эта пословица распространена в Казани и Астрахани. В этом варианте **добр** означает

хорошее расположение человека, если есть золото или добро - богатство, значит кто то к вам расположен благоприятно. *«Добра бы деревня, да слава худа»* - здесь семантика заключается в том, что деревня хорошая, красивая, может быть расположена на хорошем месте, - но слава худая. Что - то произошло, что прославилась в плохом смысле. Здесь значение *добр* понимается как хорошо.

«Добра на худо не меняют». Хорошее не меняют на плохое, или нечто хорошее не меняется на плохое. В этой пословице добро означает хорошее дело, хорошая вещь, хорошие предметы пользования.

«Добра не смыслишь, так худа не делай»- семантическая основа этой русской пословицы заключается в том, что коли не понимаешь или не можешь делать добро, то и не делай зло. Есть таджикский вариант этой пословицы *«Некиат нарасад, бади макун»* или *«Некӣ чи бадӣдошт, киборенатавонкард»* Здесь понятие добро противостоит худу (разговорный вариант), плохому.

«Добрая жена- веселье а худая- злое зелье» В этом варианте пословицы мы видим противоположность значению добро – зло или худо, противопоставляется два типа женского характера.

Тематика поговорок по своему характеру многолика в том, что сам русский язык богат разнообразием речевых форм, а русская грамматика- своей словообразовательностью.

Исследуем ещё несколько пословиц, где доминирует понятие добро с широким многообразием поля значений.

«Добрая ссора лучше худого согласия», в этой пословице говорится о значении и положительной стороны понятия *добра* она в любом варианте хороша, она и в ссоре права, она лучше худого согласия, добро в значении мира и дружбы.

«Добро не горит не тонет», в этой пословице **добро**, означает вечность, это понятие в значении хорошего, которое не забывается.

«Доброму гостю добрые ества», «Доброму гостю хозяин рад», «Доброму для добра, а худому для худа» В этих трёх пословицах говорится о добре, как о гостепреимстве.

«Добрый словом и бездольный богат» Здесь добро в олицетворении значения духовного богатства человека.

«Добрые вести не лежат на месте». В этой пословице говорится о хорошей славе *добра, добрая слава*. Итак в ходе исследований некоторых русских пословиц с значением *добро* мы пришли к выводу, что добро имеет лекиско-семантическое поле, распространённое и в пословицах. Они употребляются как переносное значение, доброе расположение, хорошо, хорошая вещь, противоположность плохому или злему, мир и согласие, вечность, гостепреимство, духовное богатство человека, добрая слава. Эти понятия только обозначают положительную сторону человеческой морали, на которой и основывается понятие человека – существа с доброй душой, делающего только добро во имя сохранения и сбережения самого себя.

Всем известно, что пословицы имеют различную тематику, охватывающую человеческую сущность, и у всех народов она имеет одинаковый: смысл объяснять хорошее, отличать добро от зла.

В сборнике *«Узбекские народные пословицы и поговорки»* собрано множество народных пословиц, разделённых по тематике. (родина-чужбина, человек-судьба, ум и глупость, добро и зло, гнев-ссора, вина-долг и т.д) Сам

Наумов А., собирая узбекские пословицы в сборник, отмечает значение пословиц и их влияние на русскоязычного читателя: «Пословицы – не самая обширная, но самая характерная часть фольклорного наследия народа. Черты народной истории и их характера, труда и быта, запечатлены или метафорически зашифрованы в них с такою же достоверностью, как след древней жизни на окаменелости, с той разницей, что они остаются живыми все те долгие века, пока существует народ, их создавший, и его язык, сделавший их своей частью, сгустками своей образной энергии» [5, 86]. Так же он отмечает о влиянии узбекских пословиц на русскую аудиторию. «...попытки создать переводы не дословные, а эквивалентные, то есть ограниченные для русского языка форме, воссоздать и смысловую, и образно-орнаментальную форму узбекских пословиц. Воссоздать так, чтобы они могли безболезненно, войти в русский языковой обиход, чтобы читатель, живущий в любом уголке земли, взяв в руки сборник узбекских пословиц, вошёл гостем в узбекский дом, увидел его изнутри, и хозяева дома сделались ему понятней, родственней, ближе» [5,88].

И так исследуем значение пословиц, чем же они эквивалентны с русскими пословицами? Выберем пункт, где говорится о добре и зле-двух противоположных понятий.

«Сделал добро-

Кинул на дно:

На верх не выйдет-

Рыба увидит,

Рыба замедлит-

Небо заметит.

В этой пословице говорится о силе добра, в том что она не останется не замеченной в любом положении. Есть таджикский вариант этой пословицы. *“Некйкунубаобпарто”*. Бросать в воду значит не рекламировать или не стараться о нём говорить. Добро само *видимо, на виду*. В старинной русской (казацкой) пословице есть эквивалент выше названной пословице с одинаковой семантической направленностью, *“Добро дело доброго молодца, сделал добро в воду его долой”*

“Доброе дело не опоздает”, делать добро никогда не поздно или оно всегда с нами или за нами

“Если ты чистый- будь как вода,

Что всякую грязь уносит.

Если ты добрый -будь как земля,

Что на себе выносит!

Таджикский вариант этой пословицы есть в стихотворных строках классического поэта таджикско-персидской литературы Хакима Санои;

“Чун хок бош дар ахвол бурдбор. То чун хавост бар сари ту кодири бувад” где говорится о том, что воздух и земля своего рода очистители, они перерабатывают всё, очищают даже грязь. “Хок” глина, земля в переносном значении это добро, всегда человек должен иметь силу земли, так как она переносит и очищает всё. В философском трактате арабского учёного Абдел Акбари (XIIV век) говорится «...сила земли величественна и добра, очищает поверхность земли, воду, даёт урожай, обрабатывает останки человека и животных, кроет в себе историю в виде погребений»[2, 53].

«Кто добром вернёт, а кто злом швырнёт» в этой пословице говорится о людях, которые могут и не могут делать добро, от человека можно ожидать разных эмоций и дела-добро неожиданность, как доброе явление

«Добрый прибыл, жди покоя. А с плохим одно плохое», здесь мы видим изображение добра, веющего от доброго человека. А образ злого человека отражает только неповторимо худое.

«Чем желать соседу худу,

Пожелай себе добра», в этой пословице затронута мораль «Желай людям то, что желаешь себе» Унсурулмаоли Кайкавус писал: «Агар хоҳи, ки некутарин ва писандидатарини мардумон боши, он чи ба худ наменписандӣ ба кас наменписанд». Во всех пословицах, где затронута понятие *добро*, имеет поле своего значения в разных ситуациях, оно имеет свое семантическое расположение. Узбекские пословицы ничем не отличаются от русских и таджикских эквивалентов по своему значению, лишь в их национально-экзотическом колорите наблюдается разница.

В стихотворениях классических поэтов Востока мы наблюдаем оттенок воспитания и наставления в виде поэтической формы

Например, в поэтических строках Абушакури Балхи:

*Ба некӣ шавад чаши равшан туро,
Зи ҳар бад бувад нек ҷавшангуро.*

Мы видим, что *добро* во все времена играло роль положительных действий. В этих строках говорится, что от добра мир становится светлым, и только добро в виде доспехов могут защитить человека.

Великий Фирдоуси написал:

*“Ба некӣ гароямаёзоркас,
Раҳирастагорӣ ҳаминастубас”.*

Будь добрым и не обижай людей, так как человечество существует на добре.

“Накукунандагонро ҳамамардумондустдоранд. “Старинная таджикская пословица, здесь говорится о силе и величии значения добра, люди любят лишь тех, кто творит *добро*. В этой пословице поле значения *добро* воспринимается, как помощь, восприятие, одобрение, доброе дело. “Неки кун номат дар ҷаҳонмонад”. Сделавшего добро не забывают никогда, в этой же пословице говорится о незабываемости, постоянности и существовании добра.

Мы можем рассмотреть ещё одну восточную пословицу, написанную пером Саади; “Ҳар, ки дар вақти тавоноӣ некӣ накунад, дар вақти нотаваноӣ сахтӣ бинад” – Тот, который не сделал добро, когда был силен в бессилии и беспомощности, самому будет трудно. Здесь можно заметить, что добро имеет силу отдачи, оно возвращается.

В каждой пословице есть сила своего значения, поле семантического употребления, *добро*, являясь концептосферой в своём употреблении, может функционировать в различных ситуациях: в текстах, стихотворениях, пословицах, фразеологизмах, как категория грамматических форм в предложениях, словосочетаниях, в отдельных словоформах.

Академик М.Фозилов в своём предисловии к книге “Панду хикмат” о значении добра привёл такие слова: “Добро в таджикских пословицах является не только отражателем человеческих действий или влияний, оно является сущностью философии самого человеческого “Я”, отражателем тех умственных достояний,

что богом дано во имя торжества и правосудия”. Именно в пословицах мы видим суть благоразумия людей” [8,18].

В этой статье мы рассмотрели тематическую многоликость пословиц и поговорок в русском и таджикском языках, изучили их эквивалентность в обеих языках, привели несколько примеров пословиц, где есть различная семантическая сфера употребления. Мы убедились, что пословицы являются отражением человеческих действий, которые в языке отражают определённую грамматическую и семантическую точку зрения. Многоликость-это разнообразная тематика пословиц и **добро** является одним из них. Люди веками смогли поддержать, разнообразить и донести до своих потомков *суть пословиц, в которых есть одна точка зрения воспитание*. Воспитание человека, его действий, натуру, существования. В пословицах приводятся различные мотивы, которые по семантическим признакам отражают различную стадию характера человека, таким каким должен он быть и от чего ему отказаться.

В лингвистических исследованиях мы стараемся показать различное поле назначения этого понятия, многоликость семантических значений; добро как воля, добро как сила, добро как искусство завладения человеческой душой, добро как качество характера, добро как сила воли, добро как противоположное состояние злу, добро как мироощущение человеческого “Я”, добро как назначение.

В семантическом плане “добро” является критическим взглядом на поведение и повадки, на образ жизни и социальное положение человека.

Многоликость значений наблюдается в самой периферии понятия добро, которое словообразовательным способом рождает различные по значению понятия, подвергающиеся лингвистическому анализу.

Литература

1. Аникин В.П. Русские пословицы и поговорки / В.П. Аникин. – М.: Художественная литература, 1988. – 429 с.
2. Акбари А.О Силе земли воды воздуха и неба /А. Акбари М.: Литература,1956. – 217 с.
3. Гоголь Н.В. Сборн сочинений. Т6 / Н.В. Гоголь. - М., 1953. – 712 с.
4. Голубев Д.С. Пословицы и поговорки народов СССР /Д.Голубев М. Литература. 1981. 154 с.
5. Наумов А. Узбекские народные пословицы и поговорки /А Наумов. – Ташкент: Узбекистан, 1985. - 89 с.
6. Турсунов Ф.М. Лексико-семантический анализ и особенности перевода пословиц и поговорок произведений Ф. Мухаммадиева / Ф.М. Турсунов. – Душанбе, 2006. – 138 с.
7. Толстой Л. Статья “Литературное признание” /Л. Толстой. – М.: Литература. – 81 с.
8. Фозилов М. Предисловие к книге Панду хикмат / М. Фозилов. – Душанбе, 2011. – 480 с
9. Пословицы и поговорки. Сборник. – М.: Литература, 1980. – 128 с.

ТАҶАССУМИ АЛОМАТҲОИ МАКОНИИ «ДИЛ» ДАР ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Маҳмудзода Миҷгона – ассистенти кафедраи филологияи англиси Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 908 55 65 01; e-mail: oisha-90@bk.ru

Дар мақола истилоҳи «концепт» дар асоси фикру ақидаҳои забоншиносон шарҳ дода шудааст. Инчунин, концепти «дил» аз нигоҳи забоншиносии маърифатӣ таҳлилу муқоса гардида, аломатҳои маконии он дар воҳидҳои фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: Забоншиносии маърифатӣ, концепт, концепти «дил», воҳидҳои фразеологӣ, аломатҳои концепт, аломатҳои маконии концепт, аломатҳои маконии концепти «дил»

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ПРИЗНАКОВ КОНЦЕПТА «СЕРДЦЕ» В ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИСКОГО ЯЗЫКОВ

Маҳмудзода Миджгона – ассистент кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел: 908-55-65-01; E-mail: oisha-90@bk.ru

В данной статье автор рассматривает термин «концепта» на основе взглядов лингвистов. Также в статье автор анализирует концепт «сердце», определяя и сравнивая пространственные признаки данного концепта на основе фразеологических единиц таджикского и английского языков

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, концепт «сердце», фразеологические единицы, признаки концепта, пространственные признаки концепта, пространственные признаки концепта «сердце»

REPRESENTATION OF SPECIAL INDICATIONS OF CONCEPT “HEART” IN THE PHRASEOLOGICAL UNITS OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

Mahmudzoda Mijgona – assistant-professor of the of the English Philology chair of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 934640091, E- mail: nurjahon-0591@mail.ru

The article considers the term of “concept” the linguistics point of view. As well in the article the concept “heart” is analyzed and the spacial indications of the mentioned concept is determined and compared.

Keywords: cognitive linguistics, concept, concept “heart”, phraseological units, indications of concept, special indications of concept, special indications of concept “heart”

Муқоисаи забонҳо яке аз манбаъҳои тақомули омӯзиши ҳамагуна забонҳо, аз ҷумла, забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба шумор меравад. Ба таври муқоиса омӯхтани забонҳо имкон фароҳам меояд, ки хусусиятҳои фарқкунанда ва баҳам монанди забонҳои муқоисашаванда муқаррар карда шаванд ва нозукиҳои назарнораси забони модарӣ мушоҳида гарданд. Аз ин ҷост, ки олимону забоншиносони машҳур ин равиҷро тарафдорӣ кардаанд. Омӯзиши муқоисавии забонҳо аз тарафи муҳаққиқони зиёде ҷонибдорӣ ва роҳандозӣ шудааст. Дар забоншиносии муосир доираи омӯзиши муқоисавии забон хеле фарох гардида, паҳлуҳои дигари муқоисаи забонҳо, аз он ҷумла тарзи фаҳмишу дарки олами атроф ва ифодаи он аз ҷониби соҳибзабонон муқоиса карда мешавад. Дар забоншиносии муосир воҳидҳои муқоиса намудан натавонанд воҳидҳои забонӣ, балки воҳидҳои шуури тафаккур низ ба ҳисоб мераванд. Яке аз воҳидҳои муҳиме, ки имрӯз маркази таваҷҷӯҳи забоншиносон қарор гирифтааст, концепт мебошад.

Ҳалли масъалаи таносуби мутақобилаи забон ва шуур барои пайдо намудани хусусиятҳои ба ҳам монанд ва фарқкунанда дар дарки ҷаҳон аз тарафи соҳибзабонон имкон фароҳам меорад.

Яке аз ҷанбаҳои ҷунин таҳқиқот таҳлили концептҳо дар асоси забонҳои гуногунниҳом мебошад, ки барои ҷудо намудани хусусиятҳои махсуси ҳуввияи миллии ҳар як халқ сабабгор мешавад.

Концепти «дил» таҷассумгари олами ботинии инсон буда, маркази ҳаёти ҷисмонӣ ва маънавӣ, узви муҳим ва манбаи қувваю нерӯ, майлу хоҳиш, ҳиссиёту эҳсосот ва фикру андеша махсуб меёбад.

Концепт инъикосгари донишҳо ва ақидаҳост, ки дар шуури инсон, дар раванди дарки муҳити атроф аз тарафи ӯ, таҷассум ёфтааст. Чӣ тавре ки Попова З. Д. ва Стернин И. А. қайд менамоянд: «Концепт воҳиди номуттасили зеҳнӣ буда, и шакли баниҳомдаровардашуда дорад. Он натиҷаи фаъолияти маърифатии шахс ва ҷамъият буда, маълумоти умумӣ ва энциклопедиро доир ба ашё ё падидаи таҷассуёфта дар бар мегирад ва муносибати шуури ҷамъиятиро нисбати ин ашё ва падида нишон медиҳад» [17, 24].

М. В. Пименова истилоҳи «концепт»-ро ҳамчун «маҷмӯи аломатҳое, ки як қисмати ҷаҳон ва ё як ҷузъи ин қисмтаро дар воҳидҳои забонӣ ифода менамояд» [16, 161] шарҳ додаст. Аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳлили аломатҳои концепти «дил» имкон фароҳам меорад, ки концепти мазкур пурратару амиқтар омӯхта шавад.

Дил дар пиндори забонии тоҷикзабонон ва англисзабонон ҳамчун маҳзани ҳиссиёту зеҳниёт инъикос гардидааст. Инсон ҳама гуна ҳиссиёту эҳсосоташро дар дил ниҳон медорад.

Дар ҳар ду забонҳои муқоисашаванда *дил* ба *маконе*, *ки дари он кушода ва нӯшида мешавад* шабоҳат дода шудааст:

ба касе дили худро кушодан – яъне *ба касе рози дил гуфтан*; **дилро кушода партофтан** – яъне *тамоми гапу қор ва сирру асрори ниҳониро ба касе гуфтан*, *ифшо намудан*; **кушодадил будан** – яъне *одами сахӣ ва меҳрубон будан*; **банд/кулфи дилро кушодан** – яъне *рози ниҳони худро ошкор кардан*; **дари дил ба орзу бастан** – яъне *ба дил роҳ надодани орзу ва ҳавас*, *худро аз алоқи дунё боз доштан*; **дил кушода гаштан** – яъне *аз ғаму андӯҳ фориғ шудан*, *хурсанд гардидан* тавсиф шудааст [18, 374]:

- *Хӯҷаин дар хона нест, камтар дилам кушода шавад гуфта ин ҷо баромада нишастаам* [6, 64].

openone'shearttosomebody – тахтул. дил кушодан ба касе, яъне *ба касе рози дил гуфтан*, **anopenheart** – тахтул. дили кушода, яъне *самимӣ будан*, **openhearted** – тахтул. кушодадил, яъне *софдил*:

Sometimes when she herself wearied of love-talk, she tried to open her heart seriously to him [14, 23]. – тахтул. Баъзан вақт, вақте ки ӯ худ аз суҳбатҳои ошиқона хаста мешуд, мехост ба таври ҷиддӣ **дилаширо ба ӯ кушод** [яъне, рози дилаширо ба ӯ кушояд].

"A straightforward, open-hearted man like Weston, and a rational, unaffected woman like Miss Taylor, may be safely left to manage their own concerns [15, 7]. – тахтул. Як марди кушодадил [яъне, марди одӣ ва ғамхор] ба мисли Вестон ва зани оқилу бо исмат ба мисли хонум Тейлор метавонанд мушкилоташонро худ ҳал намоянд.

Айният додани дил ба маҳзан дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо таркибҳои маҷозии «пуркардан» ва «холӣ кардан» ифодаи забонии худро ёфтааст. Дил-маҳзан метавонад пур аз ғаму андӯх, шодию сурур, итминону боварӣ ва сирру асрор гардад, ки инсон бо холӣ кардани он метавонад аз онҳо озод гардад: **дил холӣ кардан** – яъне *ба касе дарди дили худро гуфтан*; **дили аз ҳасрат пур** – яъне *дили пур аз ғаму андӯх*; **дилпур набудан** – яъне *боварӣ надоштан*; **дилазшодиюфарахпуршудан** – яъне *шодумасрургаштан*:

Толиб бори дигар оҳе кашиду ӯро ба рӯи диван таклиф намуда, дилаширо холӣ кардан хост, лекин якбора Ёдгорова ва дар баробари ӯ Елена Семёновна ба ёдаш расида, ноилоҷ сукут карда монд [1, 164].

Дақиқаҳои аввал манзараҳои зебои кӯҳсори сабзу хуррам **дилаширо аз шодию фарах пур кард** [9, 27].

Дил аз тарафи тоҷик забонон баъзан ҳамчун маҳзани дорои масоҳат ва жарф, умқу қаър фаҳмида мешавад, ки васеъгӣ ва тангии дил ифода гари хислатҳои инсонӣ ва ҳолатҳои равонии ӯ мебошад ва қаъри дил бошад самимиятро инъикос менамояд. Аз ин ваҷҳ, дар низоми воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ воҳидҳои фразеологӣ ба назар мерасанд, ки дар онҳо «дил» дорои масоҳати гуногун ва қаър мебошад:

Васегии дил дар забони тоҷикӣ ба оромӣ, осудагӣ ва бегаразии инсон далолат менамояд: **дил кушод будан** – яъне *бегаразу бекина будан*; **дилвасеъ будан** – яъне *ором ва осуда будан*; **дилро васеъ кардан** – яъне *парво накардан, ғам нахӯрдан* ва дар забони англисӣ бошад, он ифодагари саховатмандӣ ва олиҳиммати инсон мебошад: **be large-hearted** – тахтул. дилвасеъбудан, яъне *кушодадаст ва сахӣ будан*; **wide-hearted** – тахтул. дил васеъ будан, яъне *саховатманд ва олиҳиммат будан*, ки дар матнҳои бадеӣ бо таври зайл истифода мешавад:

дилкушод будан – ин воҳиди фразеологӣ қисман аз калимаи мураккаби «дилкушод» («дил» - ягона узви зиндаи инсон ва «кушод» - фарох, соф, беғубор, вафеъли «будан» таркиб ёфтааст), ки дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ҳамчун инсоне, ки дарди ғарз, кинаю кудурат надорад, тафсир шудааст:

Риши сафеди пирамард монанди риши Фирдавсӣ, - ҳамчуноне ки дар расми шоир дида мешавад, - дарози ҷӯлида буд; абрувони дарозаш ба болои чашмонаш фаромада, ӯро одамихира рӯй ва бадҷаҳл барин нишон меод, аммо ҳаргоҳ, ки вай меҳандид ё табассум мекард, дар пеши назар шахси дилкушод ва меҳрубоне роҷил ва меод [8, 20].

дил васеъ будан – яъне *ором ва осуда будан*. Воҳиди фразеологии мазкур муодили маъноии воҳиди фразеологии «**дилкушод будан**» мебошад:

Хайр, камтар танг шавем, ҳеҷ воқеа не, чунон ки мегӯянд, дил васеъ бошад шуд, бародар, биё [11, 15].

Мудири илми мо як одами дилвасеъ ва безам аст. Имрӯз ҳатто вай ҳам дилтанг шуда, «аҷоиб, аҷоиб рӯз шуд имрӯз!» мегуфт [2, 130].

Has a girl of fourteen a heart large enough, vigorous enough, to hold the swelling spring of pure, full, fervid eloquence? [13, 136]. – Дарвоқеъ, чӣтавр духтараки чаҳордаҳсла метавонад дили матине дошта [тахтул. Диливасеъе дошта бошад] бошад, ки аз он чашмаи соф, ҳама фарогир ва сӯзони сухан вай чуш зада барояд [12, 70].

дилро васеъ кардан – яъне *парво накардан, ғам нахӯрдан*:

Агар имшаб дилатонро васеъ кунед ва хобатонро набаронед, дар рӯи ҷогаҳ аз як сар ҳикоя карда медиҳам [5, 156].

Дар муқобили истифодаи воҳиди фразеологии «дилвасеъ» дар тасвири забони чаҳони тоҷикзабонон вожаи «**дилтанг**» мавҷуд аст, ки он дар забони тоҷикӣ таҷассумгари «беқарорӣ» мебошад: «**тангдил (шудан)**» - яъне *беқарор шудан*:

Шарик, аз барои Худо, зудтар ба ман фаҳмонед, ки шумо ин ҳазор сумро ба чӣ роҳ ёфтед, вагарна ман дилтанг шуда истодаам [7, 94].

– *Хайр, тезтар гап зан акнун, дилам танг шуд, – гӯён модар ба пеши Сафар наздиктар нишаст [10, 42].*

Инчунин, дар тафаккури тоҷикзабонон раванди ғамгин шудан бо *танг шудани дил* таҷассум ёфтааст, ки он бо воҳидҳои фразеологии **дили касе танг шудан, дили касе тангӣ овардан**, яъне *зиқ, ғамгин, малул, озурдахотир шудан* [18, 390-391] ифода ёфтааст. Сабаби чунин ифодаёбӣ дар он мебошад, ки дар вақти ғамгин шудан тапиши дили инсон назар ба муқаррарӣ сустар зада, инсонро ба диққи нафас оварда мерасонад:

Нӯги нохун барин кори номувофиқи табъамро бинам, дилам танг мешавад [4, 26].

Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ қабри дил самимиятро ифода менамояд: **аз қабри дил** – яъне *аз таҳти дил, самимӣ*; **аз таҳти дил** – яъне *самимона, сидқан; from the very bottom of one's heart – тахтул. аз қабри дили касе, яъне самимона, сидқан, in the depth of one's heart – тахтул. дар умқи дили касе, яъне қатъиян, сидқан*:

- *Рафиқ полковник – гуфт Сафар – бовар кунед, ман на аз рӯи суханпардозӣ, балки аз таҳти дил мегӯям, ки аз ними роҳи мақсади худ баргаишанро барои худ ор медорам [11, 100].*

I resolved, in the depth of my heart, that I would be most moderately correct; and, having reflected a few minutes in order to arrange coherently what I had to say, I told her all the story of my sad childhood [13, 132]. Ман қатъиян қарор ҷоддам [тахтул. Дар умқи дилам қарор ҷоддам], ки ҳаттали имкон бо таҳаммултар, бо адолаттар бошам ва якчанд дақиқа сукут варзидам, то суханони худро биандешам, сонӣ қиссабачагии пурандқлнамудам [12, 68].

Дар тафаккури тоҷикзабонон «дил» ҳамчун «хона» бо «равшанӣ» ва «торикӣ» алоқаманд карда шудааст. Дар баъзе мавридҳо алоқамандии замони аломатҳои «равшанӣ» ва «торикӣ»-и дил низ ба назар мерасад. Дар низоми воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ воҳиди фразеологии **дил торик будан**

мушоҳида мегардад, ки дар «Фарҳанги ибораҳои рехта»-и Ғозилов М. ҳамчун инсонии ранҷида, ғамгин ва ҳафа шарҳ дода шудааст [18, 391]:

Дили Мухтор, ки аслантирик буд, якбора сип-сиёҳ шуда монд [2, 89].

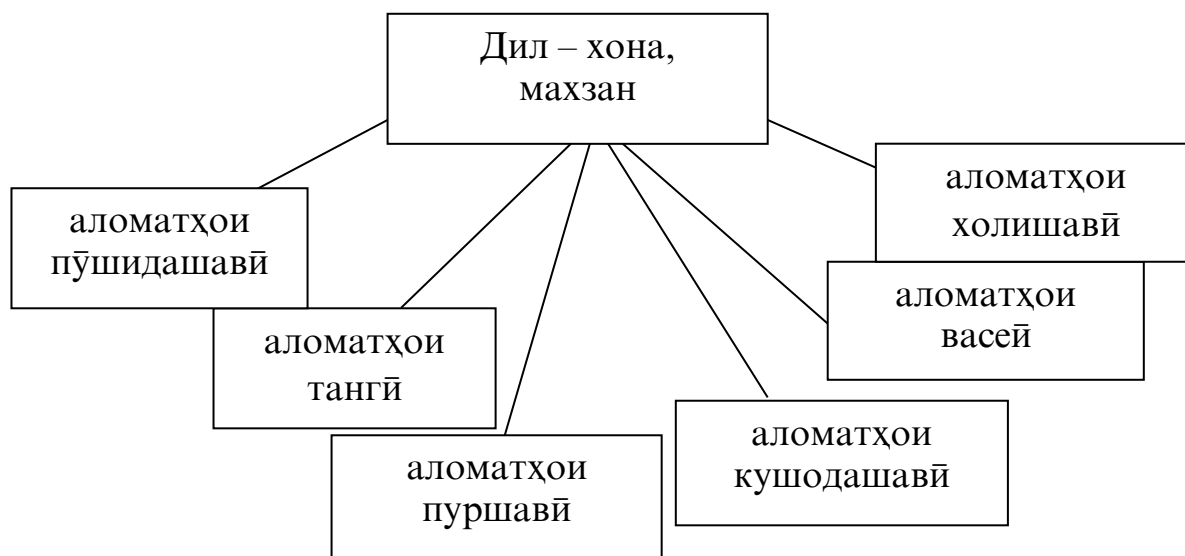
Тағи дилам шаб барин торик буд. Медонистам, ки дар қишлоқ ҳаёт ба ман он қадар ҳам бо завқ нигоҳ нахоҳад кард [18, 391].

Шодию сурур бошад, ба «равшанӣ» алоқаманд карда мешавад. Сафед ва равшанӣ ба мисли шодию сурур дорои хусусиятҳои мусбӣ мебошанд. Бо хурсанд шудани инсон дили ӯ беғубору мунаввар мегардад, ки ин ҳолат дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон бо воҳиди фразеологӣ **дили касе равшан шудан**, яъне *хурсанд гардидан* [18, 384] ифода ёфтааст. Ин воҳиди фразеологӣ пурра дорои маъноии маҷозӣ буда, дар он ҳолати рӯҳии ӯ таҷассум ёфтааст. Аз воҳиди фразеологӣ мазкур бар меояд, ки «дил» дар тафаккури тоҷикзабонон ҳамчун маҳзан, ки торик ва равшан буда метавонад, инъикос ёфтааст:

Дунё чирогон, ҳама ҷо равшан, дили ҳама равшан, як ҷаҳат вай – Маҳмудҷон бо дили пажмурда дар ин ҷо нишастааст [3, 255].

Назарҳои онҳо ба ҳам вохӯрданду Толибро ҳолати аҷибӣ рӯй дод, сандуқи синааш монанди осмон васеъ гардид, олами дилаш чун рӯз равшаншуд, гӯё ба дилаш насими ғурфаҳои саҳарғаҳи айёми баҳор вазиду наштаи форами масткунандае овард [1, 70].

Ҳамин тавр, дил ҳамчун хона-маҳзан аломатҳои концептуалии зеринро доро мебошад:



Адабиёт

1. Амонов Р. Дар доманаи кӯҳҳои кабуд / А. Раҷаб. – Сталинобод: Тоҷикистон, 1961. – 235 с.
2. Ҷалол Иқромӣ. Ман гунаҳкорам / Ҷ. Иқромӣ. – Душанбе: Маестро Принт, 1991. – 190 с.
3. Ҷалол Иқромӣ. Шодӣ / Ҷ. Иқромӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. – 398 с.
4. Раҳим Ҷалил. Ҳамида / Р. Ҷалил. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1961- 157с.
5. Раҳим Ҷалил. Одамони ҷовид, Ҷ.3 / Р. Ҷалил. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 430 с.
6. Садриддин Айний. Дохунда / С. Айний. – Душанбе: Ирфон, 1984 – 415 с.
7. Садриддин Айний. Ёддоштҳо Қ. 3–4 / С. Айний. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.
8. Сотим Улуғзода. Навобод / С. Улуғзода – Душабе: Ирфон, 1976. – 368 с.
9. Фазлиддин Муҳаммадиев. Муҳоҷирон / Ф. Муҳаммадиев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959. – 189 с.
10. Фотех Ниёзӣ. Вафо, Қ.1 / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 390 с.
11. Фотех Ниёзӣ. Вафо, Қ.2 / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 496 с.
12. Шарлотта Бронте. Ҷен Эйр. Роман. (тарҷ. аз русӣ Салими Зарафшонфар) / Шарлотта, Бронте. – Душанбе: ТҶБ «Истикбол», 2010 – 412 с.
13. Charlotte Bronte. Jane Eyre / Charlotte, Bront; edited with an introduction by M. Smith. – Oxford University Press, 1975. – 496 p.
14. David Herbert Lawrence. Sons and Lovers/ D. H. Lawrence. – 1913 – 423p.
15. Jane Austen. Emma / J. Austen. – London, 1816. – 259 p.
16. Пименова М. В. Концептасфера внутреннего мира человека // Попова З. Д., Стернин И. А., Карасик В. И. и др. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. Пособие. – Кемерово: Графика, 2004. – 128-177.
17. Попова З. Д., Стернин, И. А. Семантико-когнитивный анализ языка./ З.Д. Попова, И.А.Стернин – Воронеж, 2007. – 250 с.
18. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1 / М. Фозилов. – Душанбе, 1963 – 952 с.

НАИМЕНОВАНИЯ ЦВЕТОВ С ПОМОЩЬЮ ФЛОРОНИМОВ, ГИПЕРОНИМОВ, ЗООНИМОВ, АНТРОПОНИМОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

*Султонзода Мижгона – ассистент кафедры английской филологии
Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода,
г.Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6, (+992)988998914, e-mail: mijgon-2809@mail.ru*

Статья посвящена синонимическому ряду наименования цветов в языковой картине мира таджикского, русского и английского языков. Автор показывает важность исследования Лексики флоры таджикского языка в том плане, что мало изучена, и в настоящее время существует ограниченное количество работ по сравнительно - типологическому исследованию. Все это и определяет необходимость комплексного исследования названий растений в языке. Однако не все существующие в природе растения получили и получают языковое обозначение или наименование. В ходе исследования автор раскрывает четыре группы метафор, которые являются основными при сходстве функций предметов и объектов: антропоморфные метафоры, зооморфные метафоры, военные метафоры, предметные метафоры. Любая из данной группы может и в дальнейшем быть подразделена на подгруппы по дополнительным признакам.

Ключевые слова: *номинативный, интерпретация, мотивированность, ассоциация, оптимальный, иллюстрирующий, антропоним.*

НОМГУЗОРИИ ГУЛҲО БА ВОСИТАИ ФЛОРОНИМҲО, ГИПЕРОНИМҲО, ЗООНИМҲО, АНТРОМОНИМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

*Султонзода Миджгона – ассистенти кафедраи филологияи англиси
Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ш.Душанбе,
кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992)988998914, e-mail: mijgon-2809@mail.ru*

Мақола ба номгузории гулҳо дар тасвири забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Муаллиф аҳамияти тадқиқоти мавзӯи лексикаи гулҳоро дар забони тоҷикӣ муҳим мешуморад, зеро дар забони тоҷикӣ дар равияи типологияи муқоисавӣ ин мавзӯ кам омукта шудааст. То кунун на ҳамаи растаниҳое, ки дар табиат мерӯянд, ба худ номҳо гирифтаанд. Роҳҳои асосии ном гирифтани гулҳо ин ба воситаи интиқоли метафора, матнҳо ва лексикакунонӣ аст. Муаллиф чор гурӯҳи калони метафараҳои асосиро муайян сохта, ки ҳар як кадоми он боз дар алоҳидагӣ метавонанд ба гурӯҳҳои ҷудогона тақсим карда шаванд. Метафараи ибораи антропоморфим, метафараи зооморфим, метафараи ибораи ҳарбӣ, метафараи объектӣ.

Калидвожаҳо: *номуайяни, ҷалбкунӣ, тафсир, антропоним, беҳтарин, ҷамият.*

WAYS OF EDUCATION ON THE NAME OF FLOWERS WITH THE HELP OF FLORONIM, HYPERONIM, ZOONIM, ANTHROPONYMS IN TAJIK, AND ENGLISH LANGUAGES

Sultonzoda Mijgona – assistant-professor of the of the English Philology chair of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6, Muhammadiev str., Cell.: (+992)988998914, E-mail: mijgon-2809@mail.ru

The article is devoted to the synonymy of in the language picture of the world of Tajik and English Languages. The author shows the importance of studying the vocabulary the flora in Tajik language in the case that has been learned a little, and at present there is a limited number of works on comparative-typological researches. All this determines need for a comprehensive study of the names of plants in the language. However, not all real plants existing in nature have received and receive a linguistic designation or named. The main methods for the formation of flowers name, in our view, are metaphorical transfer, metonymic transfer and lexicalization. During the course of the study the author, to disclose four groups of metaphors that are, basic on the similarity of functions of objects and objects: anthropomorphic metaphors, zoomorphic metaphors, military metaphors, objective metaphors. Any of this group can be further subdivided into subgroups on additional grounds.

Key words: *nominative, interpretation, motivated, association, optimum, demonstrative, anthroponym.*

Естественный язык является средством познания окружающего мира. Человек, познавая предметы и явления, даёт им имена, при этом формируются новые понятия, выражаются чувства, определяются оценки и различные намерения.

Язык, будучи многофункциональным, давая наименования вещам и явлениям, обобщает и дифференцирует их свойства и отношения, хранит и передаёт общественно-исторический опыт, который отражается в значениях и наименованиях языковых единиц.

Исследования Ономаσιологического аспекта названий растений даёт анализ выбора и способа обозначения растений в таджикском, русском, и английском языках. У каждого языка есть свойства овладения определенными номинативными средствами (способами номинации), с помощью которых дается наименование элементам внеязыковой действительности. У всех лингвистов есть свои точки зрения на определение номинативных средств. И они определили следующие универсальные типы номинативных средств:

Их разделили на две группы А) внутренние средства номинации: В эту подгруппу вошло а) образование новых слов, б) переосмысление существующих слов, в) словосочетания. Б) Внешние средства номинации [3, 282]. Имеющаяся система номинаций во всех языках отображает результаты познавательной и классифицирующей деятельности человека, и содержит информацию о системе ценностей того или иного народа, которая раскрывает особенности видения мира [1, 33].

В каждом языке, который достиг совершенства, интерпретация предметов и явления внешнего мира могут осуществляться через внутреннюю форму слова, в которой как бы просвечивает семантическая мотивированность, и через определение или синтаксическую сочетаемость, различные ассоциации. Сущность слов в сознании и само не просто отражает объективную реальность с помощью знаковых средств, а «выделяет в ней значимые для субъекта признаки и

свойства, конструируя их в идеальные обобщения модели действительности» [7, 32]. У каждого интеллектуального человека представления об окружающем его мире формируются как основная система его ценностей. В соответствии замыслу объясняющегося, образование новых имен используется не просто для называния нового предмета, но и новой конкретной вещи, растений. Б.А. Серебренников выделял следующие факторы, способствующие появлению в языке того или иного слова: опыт, лингвистическая техника, человеческая психология и роль отдельного индивида, роль общества, влияние внешних условий, номинация и языковая система, взаимоотношение языка и мышления с окружающей действительностью [2, 147].

В каждой науке познания делится по-разному. В философии процесс познания принято делить на следующие ступени: ощущение, восприятие, представление и понятие. Опыт создает образ предмета, после чего следует его наименование.

Признаки, выбираемые в качестве основы наименования, в каждом языке могут быть разными. Отбор признаков происходит на основе определенных ассоциаций, путем сведения предметов в какие-то категории, путем установления общности функций и отношений предметов. По мнению Б.А. Серебренникова, роль внешних условий при появлении новых слов огромна. И вместе с тем, чаще всего выбор признака в качестве основы наименования не зависит от каких-либо внешних условий и является результатом чисто случайных ассоциаций [9, 155].

Сторона технического приёма номинации является всеобщим для всех языков мира, и несомненно, их особенности языковой системы оказывают влияние на характер приемов номинации. Как полагает Б.А. Серебренников, при создании человеком языка и языковой системы происходит определенное упрощение, а в ряде случаев и искажение действительности. Но этот творческий акт познания мира, ведущий к некоторому упрощению действительности, не противоречит самой теории отражения.

Материалом для исследования выбран анторопонимом: flower / цветок / гул, а также шесть частотных, оптимально иллюстрирующих связь с традиционным мышлением носителей языка, флоронимов: rose/роза/садбарг, lily/лилия/савсан, daisy/маргаритка/марворид, daffodil/нарцисс /наргис, violet/фиалка/бунафша, bluebell/колокольчик/зангӯла. Из шести названий три совпадают на русском языке полностью – роза, лилия, фиалка, а в таджикском совпадают частично.

Название флоронима колокольчик совпадает по способу образования, но частично отличается по набору основ, в английском языке уточняется цвет колокола. Название цветка нарцисс совпадает в одном из вариантов наименования цветка в английском языке – narcissus/daffodil. Не совпадает с изучаемой концептосферой только одно наименование цветка: маргаритка – daisy [8, 53].

А вот в таджикском языке их *цвет и форма совпадают частично*, они разные: Violet/ бунафша; на английском они совпадают, а вот на русском у них другие характеристики.

В разных словарях переведены по *разному названия цветка*. Надо отметить, что в словаре Oxford Dictionary of Synonyms and Antonyms приведены следующие синонимы: bloom (цветок, цветение, расцвет), ('гул', 'шукуфои', 'гулкуни') blossom ('цветок', 'расцвет'), ('гул', 'гулгуни') bud ('почка',

‘бутон’, ‘зародыш’), (‘мугча’, ‘гунча’, ‘чанин’) floret (‘цветочек’), (‘гулпарвар’) petal (‘лепесток’) (‘баргак’)[14,157]. Данный словарь дает ограниченное количество синонимов - пять слов, два из которых относятся непосредственно к самому цветку, а три являются наименованиями его отдельных частей. Обратимся к другим источникам.

В словаре **Webster’s Dictionary of Synonyms and Antonyms** не приводятся синонимы существительного *flower*, но указаны синонимы однокоренного прилагательного *flowery*: *aureate*, *grandiloquent* [14, 45] (*высокопарный, напыщенный*), (‘ибораоро’, ‘дабдабанок’) *magniloquent*, *‘rhetorical’*, *‘euphuistic’*, *‘bombastic’* (*напыщенный, помпезный*), (*дабдабанок, бодабдаба*) а также указываются слова аналогичные по значению прилагательному *flowery* (*цветистый*) (*гулкунанда*) в значении *‘пышный’, ‘изобилующий’, ‘цветистый’* (о стиле, слоге), (*услуг, хичо*).

Среди топонимов, представленных в названиях цветов, нами были выделены ойконимы - *Bostonpink*- букв, гвоздика, Бостонская (мыльнянок лекарственный), мехчагул. *Indian’s Canna* –букв, Индийская канна с большими, просто неровными листьями, карнайгули хинди. *Samarqand rose*- садбарги Самарканди -букв, роза Самаркандская, *Canterburybell*- букв, колокольчик Кентерберийский (колокольчик средний), занчирак. *Californiapoppy*- букв, мак Калифорнийский (*эшишольция калифорнийская*), *Illinoisacacia*- букв, акация Иллинойская (акация короткодолючатая), *Chinarose* - букв, роза Китайская (*роза чайная китайская*), садбарги *Чуни*. *Canadaviolet*- *фиалка белая канадская, Бунафшаи канадаги*. *Europeandaisy*- букв, маргаритка Европейская (маргаритка многолетняя) марвориди аврупои и оронимы - *Alpineforget-me-not*- букв, незабудка альпийская (незабудка душистая), дастнорасони *Caucasianlily*– букв, лилия кавказская (лилия однобратсвенная) савсани кавкози. *Tajikistan’s poplar* – букв. тополь таджикистанский (ар-ар). *Sogdian’s ash tree* – ясень согдианский (‘шунг’, ‘шумтол’, ‘забони’). *Shugnan’s birch curve* - букв, берёза кривая шугнанская (‘чаткал’ на шугнани + ‘бурч’). *Tajikistan’s birch* - букв, береза таджикистанская (‘чаткал’, ‘бурч’ на Зарафшане ‘ходанг’ на зап. Памире + ‘бирудж’, ‘дээз’[4, 67]. *Zarafshon’s cade*- букв, можжевельник зеравшанский (‘саур’, ‘бурс’-и зарафшони) *Baljuan’s buckwheat* - букв. гречиха бальджуванская – ‘лиф’ (‘бучумалафи балчувони’)[5,87].

В наименованиях цветов с антропонимами можно выделить следующие подгруппы: имена -ном: - *Sharonrose*- роза Шарон, садбарги Шарон. *Alexander*- Александр, Искандар. *Ekina*- Экина, Экин. *Fedchenkov’s rose* букв. роза Федяенко - (роза восточная), *Yanchevsk’s wineberry* букв, смородина Янчевского- (каракот, зорг, шинз) [4, 24]. *Maeyr’s wineberry*-букв, смородина Майера (каракот, карагат, хацип, шинз). *Vilgem’s willow*- букв. ива Вильгельмса (мачнунбед) Мачнунбеди Вилгелми. *Douglashoneysuckle*- жимолость Дугласа; Мушоли Дуглас, фамилии насаб: *Macartneyrose*- роза Макартни, Садбарги Макартни *Clinton’s lily* - лилия Клинтона, савсани Клинтон. *Emerson’s thorn* - боярышник Эмерсона, *Marshall’s thorn* - боярышник Маршала, *Tatnall’s thorn*- боярышник Тэтналла; полные имена: *Doris Tysterman* - Дорис Тистерман, *Josephine Bruce* - Джозефин Брюс, *Rosemary Harkness*- Розмэри Харкнесс, *Stephanie Diane*- Стэфани Дайэн; имена знаменитых людей: - *Napoleon*- Наполеон, *Admiral Rodney* - адмирал Родни, *Ingrid Bergman* - Ингрид Бергмана, *Queen Elizabeth*- королева Елизавета.

Наимование сортов флоронимов можно насчитывать сотни антропонимов, которые обозначают как создателей сорта, так и тех, в честь кого сорт назван: тюльпан *Юрий Гагарин*, *лолахои Юрий Гагарин*, роза флорибунда *королева Елизавета садбарги навъи баланди Елизавета, Ива Вильгельмса-Salix Wilhelmsiana Bieb* [4, 172]. В таджикском языке наимование честь антропонимов очень мало видно. Важно учесть из этого, что среди названий цветов с антропонимами национальнокультурной спецификой обладают те наименования, в которые включены имена людей, известных в рамках определённого лингвокультурного сообщества (в основном селекционеров). Эти флоронимы которые были селектированы с антропонимами, зарегистрированы как названия сорта или вида и становятся всеобщим достоянием, входят в ботаническую терминосистему.

Важно отметить, что самовыделение принципов номинации и их классификация основаны на факторах- свойствах и признаках самих реалий [6,78]. Например, большое количество из цветов напоминает англоязычному человеку разных животных. А именно собак и змей :*hound's tongue-* (*Erythronium dens-canis-* *собачий клык, дандони саг собачник, чернокорень, эритрониум европейский*), *dog'stooth violet* [12, 90] (*Erythronium-* *собачий зуб,*) *adder's tongue* (*Echium vulgare* –*ужовник, синяк обыкновенный*), *snake's –head fritillary* (*Fritillaria meleagris-**рябчик шахматный (разновидность лилии)*), *goose's crow* –*лапчатка гусиная –панчагул*, в древнем мире люди были настолько связаны с природой, что даже в самом обыкновенном и безобидном цветке смогли разглядеть голову змеи, имеющую ярко-синюю окраску, отпугивающую тем самым недоброжелательных людей, врагов. «Само название собаки говорит о том что растение по сути дикое, некультурное, т.е. оно в этом случае не имеет ничего общего с другим человеком». В наимовании *dogwood* (*Cornus* –*дерен*)-*крово-красная, древесина кизила «dog»* является искажением от «dag»-шип, большой пистолет. Наименование зоонима (наименование диких и домашних животных): *dogrose* [12,56] –*букв. роза собачья -садбарги саги, dogviolet–букв. фиалка собачья- бунафшаи саги, cowlily* - букв, лилия коровья ('калужница болотная')-савсани гови, *lamb lily* - букв, лилия ягненка ('тофиельдия болотная')-, *leopard flower* [13,с.45] - букв, цветок леопардовый (беламканда китайская), *monkey flower* - букв, цветок обезьяний (губастик разинутый) гули маймуни; линделофия. В таджикском языке они именуются по другому: *василёк синий*- гули говак– *барвинок малый*-гули гург- *periwinkle*, *пустырник пятилопастный* -*газнаи сагак-грыжник гладкий*- гунчишак, *подорожник*–*забони бара, 'филгуш', 'зуф'*- *goose-grass* [10,с.98] *лисохвост вздутый-рубохдум foxtail*, стебли гладкие, как и листья серовато зеленые [10,с.56] *эгилопс* букв. *козья тиеница, бузгандум*. *Гусиный лук*- *гозипиёз*. *Горец птичий*- бучумалафи парадмонанд [11,153]. *Целозия* букв. *петуший гребешок, гребенчатая. -точихурӯсак* [11,183]. *Петушья* сумка-обыкновенная, качак. *Козлобродник, козлец*- козлобродниковый, волнисто курчавый. Литнинова. *Неприметный мелкоцветный крошечный* [11, 270].

Окрас: *tiger flower* - *тигридия, dragon 's-blood* [14,23] - букв, *кровь дракона (герань Роберта)*; *лилия тигровая 'савсани паланги'*, **Форму:** *crowfoot violet*- букв, *фиалка-лапка ворона (фиалка черешчатая)*, *a crane's bill*- букв, *клюв журавля (герань)*, *cat's claw* - букв, *клык кошачий (акация Грегги)*, *кошачья лапка, волчий глаз, львиный зев*.

Характеристика поверхности: *pigeon foot*- букв, *лапка голубя (герань мягкая)*;

В заключение можно сказать, что в группе военных метафор выявлено только сходство по **форме**: *swordlily* -букв, лилия мечеобразная (гладиолус),- савсани ханчармонанд, *knifeacacia* - букв, акация ножеобразная(акация культурная),- *spearlily* - букв, лилия копьеобразная (дориантес);- савсанд*daggerflower* - букв, цветок кинжальный (астра пижмолистная), *шпажник* - *гули ханчармонанд*. Стоит отметить, что военныме тафоры в русских и таджикских флоронимах встречаются довольно редко.

Исходя из вышесказанного, следует что способы образования наименовании цветов с помощью флоронимов, гиперонимов, зоонимов и антропонимов с точки зрения языкознания интересны и многообразны, а также привлекает внимание лингвистов как всё ещё малоизученная отрасль языкознания. Данная тема актуальна и требует дальнейшей разработки исследователями лингвистами.

Литература

1. Вендина Т.И. Лексический атлас русских народных говоров и лингвистическая гносеология / Т.И. Вендина // ВЯ, 1996. – № 1. – С. 33-41.
2. Гафиятова ЭВ. Фитономическая языковая картина мира/[Текст] Э.В. Гафиятова // Вестник ЧГПУ, 2010.- №4. – 190с.
3. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков [Текст] / В.Г. Гак. – М., 1989. 282 с.
4. Запрягаева В.И. Лесные ресурсы Памиро–Алая / В.И. Запрягаева. - Л.: Наука. - 1976.593 с.
5. Нуралиев Ю.Н. Лекарственные растения Целебные свойства фруктов и овощей / Ю.Н.Нуралиев. – Душанбе, 1991. - 288 с.
6. Панасенко Н.И. Когнитивно- ономасилогическое исследование лексики[Текст]/ Н.И. Панасенко. – М., 2000. 397 с.
7. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания[Текс
8. т]/ В. Ф Петренко. – М., 1988. 32с.
9. Рум, А.Р.У. Великобритания: Лингвострановедческий словарь [Текст] / А.Р.У. Рум. - М.: Рус.яз., 1999. 560 с.
- 10.Серебренников Б.А. Номинация и проблема выбора/ Б.А Серебренников // ЯНОВ - М., 1977. – С. 147-186.
11. Чахони А. Рустанихои шифобахш / А. Чахони. – Душанбе: Адиб, 2010. 687с.
12. Чахони А. Абдулло, С., Хоча, М. Сад гиёхи шифобахш /А. Чахон, С. Абдулло, М.Хоча. - Душанбе: Ориёно, 1992. 345 с.
13. TheObserver’s Book of Wild Flowers. — London, 1972. 567p
14. Signs Encyclopedic Dictionary [Text] / Ed. and Comp. by N.A. Istomina. – М.: AST, 2003.14. NTC’s Dictionary of Proverbs and Cliches. - Illinois, USA,1996- 321 р.
15. Oxford Dictionary ofSynonyms and Antonyms Illinois, USA,1999 -157 p.

ЛЕКСИКАИ ИФОДАКУНАНДАИ МАРОСИМИ ТҶҲИ АРҶСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Лузинаи Зафардухт - докторанти (Phd) курси дуюми кафедраи забонишиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии забонҳои Дошишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 90 888 01 33.

Дар мақола перомуни расму ойин, урфу одат ва ҷашну маросимҳое, ки хоси миллати тоҷиканд, суҳан рафта, бештар ба вожаҳое, ки дар тӯи арӯсӣ истифода бурда мешавад, мароқ зоҳир шудааст.

Инчунин зикр гардидааст, ки ҷашни арӯсиро ҳар қавму миллат ба таври хоса, яъне бо риояи таомулҳое, ки аз тарафи омма қабул шудаанд, барпо мекунад. Аз ин рӯ, муаллиф ҳар як вожае, ки дар маросимҳои тӯи арӯсӣ истифода бурда мешавад, номбар намуда, ва бо маросимҳои мардуми Олмон муқоиса намудааст.

Ба ақидаи муаллиф дар Олмон ҳангоми тайёр кардани дастархони тӯёна на танҳо соҳибони тӯӣ, балки меҳмонон, махсусан ҳамсояҳои наздик ҳам иштирок мекунанд.

Калидвожаҳо: ҷашн, анъана, маросим, урфу одат, тӯӣ, тӯи арӯсӣ, қавм, домод, арӯс, фотиҳатӯӣ, никоҳ, нон, кулча, ҳавло, сару либос, тӯёна, хӯрок, хушдоман, хусур, хешу табор, дӯстон, шоҳидон.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКИ СВАДЕБНОГО ОБРЯДА В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Лузинаи Зафардухт - докторант (Phd) второго курса кафедры общей лингвистики и сравнительной типологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 90 888 01 33.

В статье рассматриваются обычаи и традиции, обряды и праздники, принадлежащие таджикскому народу. Основное внимание уделяется лексике правил свадебной церемонии. В статье подчеркивается, что каждый народ празднует бракосочетание по своим законам, которые при сущи данному.

Автору удалось выявить каждую лексическую единицу свадебной церемонии. Внимание автора привлекла лексика, используемая в свадебных церемониях. Автор сравнивает эти обряды со свадебными обрядами немцев.

Ключевые слова: праздник, традиция, церемония, ритуал, обычай, свадьба, люди, жених, невеста, сватовство, обручение, торт, одежда, наряд, подарок, блюдо, теща, тесть, родственники, друзья, свидетели.

COMPARATIVE ANALYSIS OF VOCABULARY OF THE WEDDING CEREMONY IN THE TAJIK AND GERMAN

Luzinai Zafarduht - doctorate student (PhD) of the second course of department of General linguistics and comparative typology of the Tajik State Institute of Languages

named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 90 888 01 33

This article considers the customs and traditions, ceremonies and holidays, rituals and doings belonging to the Tajik people. Mainly the attention is paid to vocabulary of the wedding ceremony rules. The article emphasizes that every nation celebrates the wedding ceremony according to its own laws, which are applicable to this nation.

The author managed to count every vocabulary related wedding ceremony. The author's attention was attracted to the lexicon using in wedding ceremonies. The author compares these ceremonies with the wedding ceremonies of the Germans.

Keywords: *celebration, tradition, ceremony, ritual, custom, wedding, people, groom, bride, matchmaking, betrothal, cake, clothes, outfit, gift, dish, mother-in-law, father-in-law, relatives, friends, witnesses.*

Дар замони ҷаҳонишавии фарҳангу тамаддунҳо масъалаи ҳифзи миллат, забон ва маданият дар мадди аввал меистад. Зеро, забон ва фарҳангу маданият дар ҳама даври замон муаррифгари ҳар як қавму миллатанд [7,99].

Ҳар як қавму миллат расму оин ва ҷашну маросимҳои ба худ хосро дорост. Тӯии арӯсӣ низ яке аз чунин ҷашнхост. Ҷашни арӯсиро ҳар қавму миллат ба таври хоса, яъне бо риояи таомулҳое, ки аз тарафи омма қабул шудаанд, барпо мекунад. Дар қатори анъанаҳои мардумӣ маросими тӯии арӯсӣ аз ҷиҳати гуногунрангии ҷузъиёт мавқеи ҷудоғонаро ишғол менамояд [8,16].

Аз қадимулайём мардуми тоҷик тӯиро хеле пурдабдаба ва бо як шукӯху шаҳомати хоса ҷашн мегиранд. Тӯй суннатест, ки аз ниёгон ба мардуми мо мерос мондааст. Мафҳуми вожаи «тӯй»-ро мардуми тоҷик бо маънии ҷашн, ид, маросими хурсандӣ, ки ба муносибати арӯсӣ ва ғайра барпо мешавад, мефаҳманд.

Дар байни мардуми тоҷик, асосан маросимҳои хатнатӯй, тӯии арӯсӣ, тӯии домодӣ, тӯии пайғамбарошӣ, хонадароён, аскарталбон, ғахворабандон маъмул аст.

Вожаи **келин** дар забони тоҷикӣ хусусияти сермаъноӣ пайдо карда, баъзан ба ҷои дигар вожаҳо низ истифода бурда мешавад. Истилоҳи **келин** бештар ба ҷои вожаи «**янга**» меояд. Воҳиди луғавии **янга** дар забони тоҷикӣ ин бо эҳтиром муроҷиат намудан ба зани шахсе, ки шиноси азизи туст, агар ӯ аз ғўянда калон бошад, агар хурд бошад, ҷои ин истилохро калимаи **келин** иваз мекунад [3-23].

Дар байни тоҷикон дар маросими тӯии арӯсӣ урфе ба мерос мондааст, ки ин ба меҳмонон ва қавмашон зиёфати олиҷаноб баргузор намудан мебошад. Баромади вожаи қавмошӣ низ аз ин ҷо сарчашма мегирад.

Қадбонуҳои тоҷик дар вақти тӯй ба нонпазӣ диққати махсус медиҳанд [1, 123]. Дар Олмон бошад, ҳангоми тайёр кардани дастархони тӯёна на танҳо соҳибони тӯй, балки меҳмонон, махсусан ҳамсояҳои наздик ҳам иштирок мекунанд. Онҳо бо худ **табақу коса, мизу курсӣ, ҳар гуна хӯрок, аз қабилӣ шир, қаймоқ, тухм** ва амсоли инҳо меоранд. Дар Олмон дар тӯии арӯсӣ тақрибан бист номгӯи таомро омода месозанд. Бештар хӯрокҳои гӯштӣ, аз қабилӣ кабоб, гӯштбирён, гӯшти обҷӯш ва амсоли инҳо пешкаш мекунанд. Аммо бояд қайд кард, ки олмониҳо дар тӯии арӯсӣ ба мисли мардуми тоҷик ба омода сохтани нон аҳмияти хоса медиҳанд. Дар маросими тӯии арӯсӣ олмониҳо нони

калонҳаҷме мепазанд. Дар нони калонҳаҷм шамъ гузошта онро «**BrotundLicht**», ки ифодагари маҳфуми нону шамъ мебошад истифода мебаранд.. Аз рӯи анъана он нонро дар рӯи хони тӯёна мегузоранд. Пас аз тамои шудани тӯй нонро пора карда, ба камбизоатон тақсим мекунанд, шамъро бошад, ба ибодатхона мебаранд. Инчунин хешовандон ба шаҳу арӯс нон ва намак (BrotundSalz) тақдим мекунанд, то ки домоду арӯс ба мисли нону намак ҳамеша бо ҳам бошанд [10-126].

Дар тӯйи арӯсӣ занҳои тоҷик ду се рӯз пеш ба пӯхтани нон омода шуда, навъҳои гуногуни онро омода месозанд. Навъҳои ноне, ки занҳои тоҷик дар тӯйи арӯсӣ мепазанд, бо вожаҳои зерин ифода мешаванд: нони тунук, нони бозорӣ, нони фатирҳамир, нони башир, нони расида, нони самарқандӣ, нони норасида, нони дегӣ, кулчаи башир, кулчаи баравған, кулчаи чойӣ, кулчаи калон, кулчаи майда, кулчаи тафдонӣ, кулчаи осӣёй, кулчаи боқаймоқ, кулчаи идӣ, кулчаи чомоқдорак, кулчаи келин, кулчаи бооб, кулчаи бомаска, фатири бопиёз, фатири кӯрақӣ, фатири қат-қат, фатири пудинагӣ, фатири бочаза, хасфатир, тошфатир, қотурмақалама, чалпак, қатмол, тунук. Истилоҳи фатири қат-қатро дар лаҳҷаи Ҳисор вожаи фатири варақӣ ва дар водии Рашт муодили тахтунук бадал месозад [1,123].

Анъанаи дигаре, ки дар байни мардуми тоҷик то ҳол мавҷуд аст, ин ҳадя кардан дар маросими тӯй мебошад. Мардуми тоҷик тухфаҳое, ки ба тӯй меоранд, онҳоро тӯйёна мегӯянд. Лекин дар баъзе мавзӯи кишварамон вожаи тӯёноро муродифаш ҳадя иваз менамояд.

Ба ақидаи Андреев М. С. дар Бадахшон дар маросими тӯйи арӯсӣ хешони наздик ба арӯс курта, рӯймол, зару зевар, ба шоҳ (домод) пул, ғусфанди кушташуда, чор метр матоъ ва ду нон тухфа мекарданд. Бо мақсади ба шахсони тухфакунанда дар тӯяшон айнан чунин тухфаҳоро ҳадя намудан тӯйдор тухфаҳои овардашударо дар дафтари алоҳида қайд менамуд [2, 128]. Дар байни мардуми Олмон ин анъана низ ҳифз шудааст. Яъне меҳмонон ба хонадоршавандагон пеш аз ҳама пул тухфа мекунанд, ки қисмаш ба харчи дастархони тӯёна сарф мешавад ва қисми боқӣ ба домоду арӯс мерасад. Инчунин олмониён ба мисли тоҷикон ба тӯйдор ҳар гуна асбоби рӯзгор, ба монанди **косаву табак, чойнику пиёла, кафлезу кошуқ** ва амсоли инҳоро тухфа мекунанд. Хешовандону дӯстон тухфаҳои гаронбаҳо тақдим мекунанд, баъзеҳо бошанд, тухфаҳо, ба мисли лӯхтак ё нӯкпистону амсоли инҳо ҳадя меоваранд ва бо ин ғӯшрас аз фарзанди оянда мекунанд. Ва ҳамаи ин «**Gabe, Geschenk**» ном дорад, ки ба забони тоҷикӣ маънии тухфаро дорад [10,130].

Мардуми тоҷик бештар дар тӯйи арӯсӣ гову ғӯсола, бузу ғӯсфанд, кӯрпаву болишт, сару либос, қолину паласро ҳадя мекунанд. Истилоҳоти **корсонча, лаълино лаганд** ва **дастархон** номҳои дастовези занонро ифода мекунанд, ки дар даруни он тухфаҳои махсус гузошта мешавад. Лекин пас аз ба тасвиб расидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ин анъанаҳо аз байн рафтаанд.

Дар байни мардуми тоҷик тӯйи арӯсӣ чунин ҷашн гирифта мешавад: **тӯйи комсомолӣ ё саристолӣ** (тӯйи замонавӣ бо хӯрокҳои нӯшокиҳо ва рақсубозӣ), **тӯйи чавку** (дар гирди алов бе таомули ғизо рақсу бозӣ мекунанд), **тӯйи сӯфиёна** (тӯй бе ҳофизию рақсу бозӣ, ки ҳоси диндорон ё шахсоне, ки шароити оилавиашон имконияти даъвати ҳофизонро намедихад).

Тӯйи чавкуро мардуми кӯҳистон мегузaronиданд. Дар баъзе мавзеъҳо то солҳои наздик хатти барқ мавҷуд набуд. Аз ҳамин сабаб дар гирди гулхан базми калон ороста, меҳмононро аз деҳаҳои дуру наздик қабул мекарданд, ки ин анъана ҳоло ҳам дар байни мардуми тоҷик давом дорад.

Тӯйи арӯсии тоҷикон аз марҳилаҳои зерин иборат аст, ки тавассути вожаҳои гуногун ифода меёбад:

Марҳилаи фотиҳа: осақолроикунӣ. Ташаккули ин калима аз вожаи туркии оқсақол сарчашма гирифтааст. Дар лаҳҷаи Тағнов маросими фотиҳа ва хостгорӣ бо истилоҳи “авсақолӣ” ва “гапзанӣ” ифода меёбад [4, 65]. Вожаи фотиҳа дар забони тоҷикӣ синонимҳои нӯмолакдарон, ноншиканон, гапзанон, сафедӣ додан, гапгирӣ, рӯймолгириро дорад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки ин маросим дар байни мардуми Олмон низ бо намуҳои “Freierei”, “Werbung ва Brautwerbung” маъмул аст. Калимаи оқсақол бошад, дар Олмон бо чунин вожаҳо номгузорӣ шудааст: **Brautwerber, Freiersmann, Freiwerber, Hillswacher Heiratsmann**[10, 35].

Истилоҳоти тӯйбарӣ ё тӯкузбарӣ низ ба мардуми тоҷик ошноост. Ин анъана то ҳол дар байни мардуми тоҷик дида мешавад. Таркиби луғавии **таги лаълигардонӣ ё чогагардонӣ** мафҳуми якҷоя бо кулчаю ҳалво ба домод фиристондани тухфаро ифода мекунад. Дар ин маврид вожаи чога сермаъноиро ба худ касб карда, ба маънои **тағора, лаганд** омадааст.

Дар маросими тӯй ба мисли **кулчаву нон** чандин навъи ҳавлоҳо, аз қабилҳои ҳавлои **сурҳак, ҳавлои сафедак, ҳавлои пашмак, ҳавлои кунҷитӣ, ҳавлои лавз** пухта мешавад. Гарчанде занҳои тоҷик навъҳои гуногуни ҳавлоро омода карда тавонан ҳам, лекин дар маросими **чогагардонӣ** маҳз ҳавлои сурҳакро омода сохта, ба хонаи домод мефиристанд. Ин анъана низ аз гузаштагонамон ба мо мерос мондааст.

Инчунин дар тӯи арӯсӣ миёни мардуми тоҷик як урфи аҷибест, ки бо истилоҳи **идибарӣ** ифода ёфтааст, то ҳанӯз маҳфуз мондааст. Идӣ (тӯхфаҳое, ки ба муносибати ид аз тарафи домод ба арӯс фиристода мешаванд).

Марҳилаи парчабуррон. Ин марҳила дар мавзеъҳо бо тарзҳои гуногун гузаронида шуда, дар ҳар лаҳҷа ҳар хел номгузорӣ карда шудааст. Дар лаҳҷаи Рашт **тӯкузбинон** ва дар лаҳҷаи Панҷакент **астардарон, астардӯзон ва занона** мегӯянд.

Воҳидҳои луғавӣ, ки дар ин маросим ба кор мераванд, инҳоянд: **тӯқӯзнишонтейак** (он тухфаҳо ва сарупое, ки аз тарафи домод ба арӯс овардаанд, ба меҳмонҳо нишон медиҳанд), **киҳтитпӯшонӣ** (ба модару хешовандони домод, модари арӯс либосвориҳо ҳадя мекунад), **сақичтақсимкунӣ** (он шириниҳое, ки аз тарафи домод овардаанд, бо сақичи бозорӣ ба занҳои нишастагӣ тақсим карда мешаванд), **чимилиқдӯзӣ** (аз матои парча барои домоду арӯс чодар медӯзанд), **бурунақтақсимкунӣ** (матои модари домод овардари ба меҳмонон дарронда медиҳанд, то онҳо ҳам ба ҳамин рӯз расанд), **моли зиёти** (гову гӯсфанде, ки ба хонаи арӯс меоранд), **қалинг** (пуле, ки барои хароҷоти тӯй ба падари арӯс медиҳанд).

Оид ба вожаи **қалинг** олимони тоҷикчунин ибрази ақида намуудаанд: Як гурӯҳ калимаҳои аслии тоҷикӣ ва аз арабӣ иқтибосшуда аз истеъмол мебароянд ва бар ивази онҳо ҳар чӣ бештар калимаҳои туркиву муғулӣ ба кор бурда мешаванд. Калимаҳои имрӯз серистеъмоли **элак “ордбеза”, қапқон “дом”, қалин “маҳр”** аз ҳамин ҷумлаанд[5, 116]. Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ вожаи қалинро таркиби

луғавии “**ҳақи шир**” иваз мекунад. Пеш аз маросими никоҳ дар тӯйи арӯсӣ маросими саршӯён ва ҷойгаштак гузаронида мешавад.

Маросими никоҳ. Дар забони тоҷикӣ муродифи вожаи **никоҳ** калимаи лаҳҷавии **ичов** ба ҳисоб меравад. Вожайи никоҳ калимаи иқтибосии арабӣ буда, дар забони тоҷикӣ бо ин вожа калимаҳои мураккаб ва ибораҳои зиёд сохта шудааст: **баникоҳ, беникоҳ, якникоҳа, никоҳнадида, дуникоҳа, шаби никоҳ, рӯзи никоҳ, оби никоҳ, ақди никоқ, хати никоҳ** ва ғ.

Пас аз никоҳ арӯсу домод **чиланок** (чил рӯз бояд танҳо нагарданд) мешаванд. Ин калима тавассути шумораи чил ва пасванди каммаҳсули -ок таҳрезӣ шудааст. Дар ин маросим истилоҳоти зерин истифода мешаванд: **мулло** (шахсе, ки аз дину оин воқиф аст, никоҳкунанда), **сари коси об** (аз арӯс барои никоҳ розигӣ пурсидан), **домод** (шахси зангиранда), **шаҳмард** (ёру рафиқони домод), **падарвакил** (вакиле, ки дар вақти никоҳ падари арӯс интиҳоб мекунам), **ичов** (ақди никоҳ), **бандғалтӣ** (агар дар вақти никоҳ пойафзолҳо чаппаву роста гузошта шуда бошанд, ё одамҳои дар он ҷо нишаста панҷаҳояшонро маҳкам кунанд, гӯё ба никоҳи арӯсу домод банд меғалтида бошад).

Дар Олмон маросими никоҳ-**Trauing** дар рӯзи пешакӣ муайяншуда, то нисфирӯзӣ гузаронида мешавад. Дар маросими никоҳ вожаҳои зерин истифода бурда мешаванд: **Trauringaustausch** (ивази чалаҳо аз тарафи арӯсу домод), **Trauvorzeichen** (аломатҳо барои никоҳ, масалан, мунтазам нигоҳ кардан ба шамъ), **Hochzeitszug** (корвони тӯй, ки аз қолисо ба самти хона меравад) [10, 119].

Марҳилаи дигаре, ки тӯйи арӯсиро боз ҳам ҷолибтару рангинтар мегардонад, ин марҳилаи **арӯсбарон ё келинбуророн** ном дошта, дар ин марҳила ҷунин вожаҳо мавриди иштифода қарор доранд: сарчилав (вакили арӯс дар рӯзи тӯй), **янга** (дар ин маврид вожаи янга ба маънои хешутаборӣ не, балки ба маънои дугонаҳои арӯс, наздиконе, ки бо ҳамроҳии арӯс ба хонаи домод омадаанд, фаҳмида мешавад), **келинфуророн** (ҳангоми аз мошин фаромадани арӯс, **хусури арӯс** гусфандро дар назди пой арӯс мекушад), **барҷошкунӣ ё соҷулуккунӣ**, (қанд ё пулро ба зерӣ по ва сари арӯсу домод мепошанд), **гирдиалобгардонӣ** (ин анъана аз давраи зардуштиён ба мо мерос мондааст, ки маънии ҳаёташон алов барин равшан шаваду сурхии аловро ба худ гиранд), **дуогирӣ**(арӯс ба падараш таъзим менамод, падар дуо медиҳад), **келиншинонӣ** (модару падари домод даромада, ба арӯс барои нишастан иҷозат медиҳанд), **муборакбодӣ** (ба арӯсу домод фотиҳа дода, аз даргоҳи Худованд хушбахтӣ хоستان), **лаъличакашӣ** (ба арӯс ва янгаҳо дар лаъличаҳо ширинӣ, тухм, ҳалво медиҳанд), **шарбатнӯшонӣ**, то зиндагиаш мисли оби ҷӯш гарму ҷушон, мисли шакар ширин шавад), **оинанишонтейак** (пешӣ арӯсу домод оина меоранд, то зиндагиашон мисли оина равшан шавад), **пойандозкашӣ** (тарафдорони домод бо тарафдорони арӯс ба тариқи қувваозмӣ пойандози домодро мекашанд), **пойчиқак** (домоду арӯс ҳамин, ки ба тағи ҷодар даромаданд, пойӣ якдигарро зер мекунам, касе ки яқум зер кунад, ҷолоку ҷақон будани ўро нишон медиҳад), **нӯкчадарорӣ** (дар аксари деҳаҳо ду то шамъро, дар баъзе деҳаҳо нӯкчаро ба нияти зиндагии гарму равшан даргиронида медардоранд), **испанддудкунӣ** (аз бӯи испанд сад бало, ҷину парӣ, шайтон гурезад), **шаҳдобдарорӣ** (ба арӯсу домод қандҷой менӯшонанд, то зиндагиашон шаҳду шакар барин ширин шавад, баъд зиёдатии шаҳдобро нишастагон ба нияте, ки ин рӯзро Худо ба онҳо ҳам лоиқ бинад, менӯшанд), **рӯкушоён** (аз дарахти сабзи мевадор химча гирифта, ба дасти зане, ки кӯдаки майда дорад, медиҳанд ва кӯдак бо нӯги химчааш рӯи арӯсро мекушояд, то дигарон бинанд),

рӯбинон (занҳо рӯйи арӯсро кушода мебӯсанд), **рӯбинак** (он тухфаҳое, ки ба арӯс тақдим мекунанд), **равғанрезон** (хушдомани арӯс ба дасти келинаш дар болои орд равған мерезад, арӯс кулча шӯрида, пухта ба ҳамсоҷаҳо тақсим мекунад, яъне хушдоман катбонугиро ба келин медиҳад), **кулчи дасти арӯс** (кулчае, ки арӯс шӯронда буд, пухта ба ҳамсоҷагон тақсим менамоянд)

Дар байни мардуми Олмон дар тӯи арӯсӣ як маросими ачибе махфӯз мондааст, ки **“Моргензуппе”** ё **“Броутзуппе”** номгузорӣ шуда, ифодакунандаи махфуми “шурбои арӯс” ё “субҳона” мебошад. Саҳари тӯй меҳмонон дар хонаи арӯс чамъ омада, субҳона мекунанд. [10, 44]. Ин маросим бо маросими **“Хусурсалом”** ё **“Шармшиканон”**- и тоҷикон каме шабоҳат дорад. Дар рӯзи дигари тӯи арӯси домоду арӯс бо хешовандон пагоҳии барвақт ба хонаи падари арӯс рафта зиёфат меҳӯранд, лекин дар ин маросим шӯрбо барои арӯс не, балки барои домод омода мегардад. Ин маросим дар байни мардуми бадахшон низ маъмул аст. Шох(домод) пас аз хонаи арӯс чанд қадам мондан, боз ба хонаи арӯс баргашта минатдориву эҳтиромашро ба хусураш баён менамояд[6, 473].

Вожаи хусур дар забони тоҷикӣ ифодакунандаи махфуми падари зан ва падари шавҳар мебошад. Дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба тағироти фонетикӣ дучор шудаасту шаклҳои хусур, хъсър, хср, хусрро гирифтааст. Ин калима дар забони форсӣ низ ба ин маъно, дар забони суғдӣ калимаи uws [xwas] [11-722], дар суғди будой bws падари зан аст. Шугнониҳо падари зан ва падари шавҳаро хисур меғӯянд[12-133]. Боз ин вожа дар забони афғонӣ шакли хозор ва дар ҳиндугӣ зазурро доштааст.

Инчунин дар Олмон дар тӯйи арӯси маросими **“Maibaum”**-дарахтшинонӣ гузаронида мешавад

Дар вақти муқоисаи маросими тӯи арӯсии мардуми тоҷику Олмон мо тавонистем он вожаҳое, ки ин ду қавм дар тӯи арӯси вирди забон меоранд номбар созем. Ба мо аён гашт, ки маросимҳои тӯи арӯсии ин ду мардум ҳам умумият доранду ҳам фарқият.

Адабиёт

1. Абдуллоева Г. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ / Г. Абдуллоева. – Душанбе, 2013. 75 с.
2. Андреев М.С. Таджикские долины Хуф (Верховья Аму- Дарьи). – Ч 1 / М.С. Андреев. – Сталинабад: АН Тадж ССР, 1953 . 245 с.
3. Бобоева М.Т. Термины брачного родства в немецком и таджикском языке / М.Т. Бобоева. – Боку, 1990. 223 с.
4. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тагнов / Н. Гадоев. – Душанбе, 2012. 65 с.
5. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2003. 116 с.
6. Назарова З.О. Этимологический анализ лексик связавной со свадебным обрядом (на материале памирских языков) // Российский гуманитарный журнал. – Том 4. – №6, 2015. – С. 471- 484.
7. Смирнов Ю.И. Язык, фольклор и культура// Язык культура- этнос. – М., 1994. 99 с.
8. Тартынова Н. Ю. Лексика свадебного обряда / Н.Ю. Тартынова. – Санкт Петербург, 2008. 160 с.
9. Ҷӯраев Ф. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон / Ф. Ҷӯраев. – Душанбе, 1975. 49 с.

10.Е.М. Schischkina-Fischer. Deutsche Hochzeit. – М.: Международный союз немецкой культуры, 2008. 320 с.

**МАВЗӢИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ ДАР АШӢОРИ ҲАБИБУЛЛО
ФАЙЗУЛЛО**

Шамсов Нурмад Сирочович – номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992)918 38 94 05

Муҳаққиқ ашӯри ба мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ бахшидаи шоир Ҳабибулло Файзулло ро мавриди таҳлил қарор дода, маҳорати баланди эҷодии шоирро тавассути таҳқиқи намунаҳои зиёди шеърӣ собит намудааст.

Вожаҳои калидӣ: Ҳабибулло Файзулло, шеър, достон, ҷанг, Ватан, садоқат, маҷмӯа, модар, савганд, интиқом.

**ТЕМА ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В ТВОРЧЕСТВЕ
ХАБИБУЛЛО ФАЙЗУЛЛО**

Шамсов Нурмад Сироджович – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улуғзода, 734019, г. Душанбе, ул. Муҳаммадиева, 17/6, тел.: (+992)918 38 94 05

Исследователь, анализируя тематику творчества Хабибулло Файзулло о Великой Отечественной войне, показывает высокое мастерство поэта.

Ключевые слова: Хабибулло Файзулло, стихотворение, поэма, война, Родина, преданность, сборник, мать, клятва, месть

**THE THEME OF THE GREAT PATRIOTIC WAR IN THE WORKS OF
HABIBULLO FAYZULLO**

Shamsov Normad Sirojovich - candidate of philology, associate professor of chair of Theory and History Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)918 38 94 05

The author considering the poems of Habibullo Fayzullo devoted to the Great Patriotic War, proves the high poetic talent of the poet by analysing the number of examples from his poetries.

Keywords: Habibullo Fayzullo, poem, epos, war, motherland, faithfulness, collection, mother, swear, revenge

Як қисмати калони шеърҳои ватанпарваронаи Ҳабибулло Файзулло ро ашӯри ба мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ бахшидаи шуда ташкил медиҳанд. Шеърҳои «Дуои модари тоҷик», «Тахтасанг», «Авроқи сангин», «Савганди аскарӣ тоҷик», «Забони шаҳидон», «Соли 1945», «Шеър ва шамшер», «Мушти хок», «Ёди дил», манзумаи «Беватан» ва силсилаи шеърҳои «Садои Хатин»-

удостони «Бистари вафодорӣ» ба ин мавзӯи пурвусъат бахшида шуда, дар онҳо ҳимояву дифои Ватан, нангу номус ва қарзи фарзандӣ махсуб гардидааст.

Шоир таъкид карданист, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ агар қисме аз фарзандони баҳодури тоҷик бевосита сина сипар намуда, ба ҳимояи Ватани азизи худ бархоста бошанд, қисмати калони мардум дар ақибгоҳ зафармандона меҳнат карда, ҷабҳаро бо либосу ҳӯрок ва аслиҳаи зарурӣ таъмин сохта, таҳкурсии ғалабаро мегузоштанд. Шеърӣ «Дуои модари тоҷик» таъкид бар он дорад, ки роҳбарон ихомонвақтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба арсаи набард дар баробари савғоҳои зиёд дуои фатҳовари модари тоҷикро низ рамзан ба ҷанговарон ҳадя бурдаанд:

Ба сӯят, аскарӣ тоҷик,
Мунаввар Шогудо омад.
Зи дурони ба дил наздик, Салому номаҳо омад.
Ба ту савғот овард ӯ,
Зи хоку оби кӯҳистон,
Мавизи тут аз Дарвоз,
Ва ҳам ҷӯроб аз Шугнон [5, 152].

Шоир аз ҳар тахтасанги мазори аскарони дар набардҳо шаҳидгашта садои армонҳои ношикаставу тӯфони дилҳои пурорзуи зерӣ хок ниҳоншудаи ҷавонмарғони нокомро мешунавад, розҳои нухуфтаву ҳарфҳои нагуфтаи оноро баҳри модарону дилбаронашон эҳсос мекунад ва бо рӯҳи бедори шаҳидон ба гуфтугӯ мепардозад:

Чун лолаи шукуфта
Машғал ба рӯи санг аст.
Чун рамзи ҷонгудозӣ
Дар гирудори ҷанг аст [5, 153].

Дар Куллии Ҳ. Файзулло ду шеърӣ ба шоири ҷанговар Ҳабиб Юсуфӣ бахшида ҷой доранд. Яке бо номи «Шеър ва шамшер» соли 1964 дар нуздаҳсолагии адиб эҷод гардидааст. Дар ин шеър лаҳзаҳои вопасини ҳаёти шоири ватандӯсту шучоъ тасвир гардида, дар он марғ ба абри сиёҳ, тир ба жолаву борони наҳс шабоҳат дорад ва аз ин зулмоту даҳшат ҷангал ба ғиғон омадааст. Дар чунин як набарди шадид тири заҳролудӣ душмани хунхор ба синаи шоири фидокору далер расида, қалби ҷӯшонӣ эҳсоспарвари ӯро аз тапидан бозмонд, вале ашъори фалакпарвозу пургуҳараи ҷовидонӣ ӯро зинда нигоҳ хоҳанд дошт:

Зери сарве пайкари хуншорро гӯрондаанд,
То ки бар болои қабри ӯ бигардад соябон.
То ки чун назми фалакпарвоз бошад сарбаланд,
То чу шеъраш, то чу меҳраш зинда монад ҷовидон! [5, 256]

Шеърӣ «Байти ҷонбароиҳо» бошад, соли 1977 эҷод шуда, далерии ватандӯстӣ ва ҷонбозиҳои беназири шоири ҷанговарро инъикос менамояд ва дар он аз номаҳои таскинбахшу орзупарвари ин адиби меҳанпараст сухан меравад. Шоири ҷанговар шаҳри Ленинград боми инқилоб шумурда, дар дифои он корномаҳо нишон медиҳад, ба мукофотҳои баланд сазовор мешавад ва роҳи ҷангии худро ба сӯи Аврупои Ғарбӣ идома медиҳад. Сад афсӯс, ки тири душмани манхус ӯро дар сарзамини Лаҳистон аз по меафканад ва ба рӯзи ғалаба нарасида, байти ҷонбароиҳои ӯро касе аз ҳамзабононаш намешунавад:

Нишаста дар камингоҳаш,
Ҳабиб - он шоири тоҷик.
Ба номат номаҳо бинвишт,
Ки фатҳи мо бувад наздик.
Парешон дафтари шеъраш,
Замин ларзид зери пош.
Ҳазор афсӯс, нашнидӣ,
Ту байти ҷонбароиҳош [5, 154].

Дар тахайюли баланди шоир қабрҳои мармарини аскарони шаҳидгашта дар «рафи хок» чун « китоби мармарин» чилва менамоянд ва адиб аз ин китобҳои маҷозӣ садҳо ҳарфи дар лаб мондаю сатрҳои нотаом ва сабтҳои ҷовидонии пурҳасрати интиқомро қироат мекунад:

Қабрҳои мармарини аскарон,
Дар рафи хоканд гӯё чун китоб.
Чун қироатгоҳ мазори дар сукут,
Сатрҳо чун набзҳо дар изтироб.
Дар варақҳои китоби мармарин,
Ҳарфи бар лаб монда, сатри нотаом.
Сабт гашта дар китоби мармарин:
Интиқому интиқому интиқом! [5, 155].

Ватан дар тасаввури Ҳабибулло Файзулло мафҳуми васеъро ба бар карда, он – забон, таърих, табиат, рӯду кӯҳистон, ёлаву талҳо ва гузаштаи имрӯзу фардои диёр маҳсуб меёфт. Ба ҳамин маънӣ, мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва дифоъ аз Ватан низ тавҳам бо мафҳуми боло адибро ба масъалаҳои ғоҷеавию драмавию он солҳо бурда, боиси эҷоди шеърҳои зиёде дар ин мавзӯ гаштааст. Масалан, дар муҳосираи таърихии шаҳри Ленинград дар баробари сарбозони миллатҳои гуногуни Иттиҳоди Шӯравӣ аскарони тоҷик низ ҷон дар кафи даст гирифта, савганд ёд намудаанд, ки то қатраи охири хун бо адӯи манфур ҷангида, минбаъд дигар як вачаб хоки диёрро аз даст намедиханд. Ҳамин маъниро шеъри «Савганди аскарони тоҷик» дар бар гирифтааст:

Дода савганд,
Ки танҳо нагузорем туро,
Ҷон супорем,
Валекин насупорем туро.
Ҳама ҷанговари тоҷик
Қасам ёд намуд:
Мо ҳама зодаи кӯҳем,
Ҳисорем туро! [5, 158]

Қабрҳои аскарони шаҳид дар сурати сабзаҳои болои гӯр ба ҷунбиш меоянд, гӯрҳо чун «обилаҳои дардҳо ва ҳасратҳо» аз кафи хоки мазорҳо бурун ҷаста, гӯё «бо забони хишир- хишири сабзаҳо лаб кушуда», аз ҷароҳатҳои қалбу бадан, орзуҳои нотаомии ғӯрамаргон ва ишқи новарзидаву паймонҳои гусастаи онон ҳикоят менамоянд:

Сабзаҳо рӯянд бар болои гӯр,
То бичунбад гӯр боре дар баҳор.
Гӯрҳо обилаҳои дардҳо,
Раста гӯё дар кафи хоки мазор [5, 158].

Шеъри «Соли 1945» бо таъбиру ифодаҳои дилнишину муассир, ташбеҳу истиораҳои мақбул ва мафҳумҳои ҳузнангезу дардовар ақлу ҳуши хонандаро беихтиёр ба он солҳои мудҳиши ҷанг мебарад ва пеши назар ҳазорон деҳу шаҳрҳои сӯхтаю валангор, дарёи хуни одамону нолаи кӯдакону занон, ҷонбозии сарбозон ва марқаҷҳои хунинкафанон ба ҷилва меоянд. Ҳамин сол, яъне соли 1945 соли ба дунё омадани Ҳ. Файзуллоест ва ӯ худро «зодаи ҳиҷрону висоли падарон», «ному нишони шаҳидони Ватан», «қатраи хуни ҳама хунинкафанон» мешумораду таъкид месозад, ки «як ханда дар он сол зи сад гиря гарон буд»:

Мо зодаи ҳиҷрону висоли падаронем,
Аз ҷумла шаҳидони Ватан ному нишонем.
Мо қатраи хуни ҳама хунинкафанонем,
Як ханда дар он сол зи сад гиря гарон буд [5, 165].

Шеъри «Мушти хок» ба Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ Исмаи Шарифов бахшида шудааст. Қаҳрамони ғиноии шеър бо нияти шод намудани рӯҳи шаҳидон ҳамчун васлгари пайванди аҷдодон аз зодгоҳи он родмард мушти хоке ба ёдгор бурда, болои гӯри ӯ мерезад, то ин ки бо шамидани хоки зодгоҳ рӯҳи қаҳрамони шаҳид андаке осуда гардад. Ҳангоми бозгашт аз хоки гӯри родмарди шаҳид муште чун нишони ёдгори ӯ ба Тоҷикистон савғо меорад:

Зиёратгар манам аз Тоҷикистон,
Бибӯсам хоки қабри лолазорат.
Бирезам мушти хоки ёдгорӣ,
Ба пой ҳайкали рӯи мазорат.
Ки шояд бар машоми ту расонад,
Шамими боди наврӯзи баҳорӣ.
Барам як мушти хок аз гӯрат имрӯз,
Барои Тоҷикистон ёдгорӣ [5, 267].

Бояд гуфт, ки дар шеъри «Мушти хок», ки ҳамагӣ аз панҷ банди ҷаҳормисрағӣ иборат мебошад, анъанави неки мардуми тоҷик басо муассиру хотирмон ба тасвир омадааст. Мушти хоки зодгоҳу диёр рамзи пайванди ногустании ватану ватандор ва муносибати азалии инсон ба табиат мебошад. Шеъри «Мушти хок»-и Ашӯр Сафар низ ба ҳамин мавзӯ бахшида шудааст. Қаҳрамони ғиноӣ мазори ҳамдиёри мо – Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ Сафар Амиршоевро дар сарзамини Литва зиёрат намуда, бар сари қабри ин шаҳиди ҷанг мушти хоки аз диёри ӯ овардаро мерезад, то меҳру садоқат ва ифтихори диёру ҳамдиёронашро бозгӯ намояд:

Бар сари қабри ту мерезам ман ин хоки азиз,
Бар димоғат то расад бӯи диёрат нарм-нарм.
То ки бо вай меҳри модар, меҳри хоҳар, меҳри ёр
Андар оғӯши навозишҳо туро гиранд гарм,
То ки бо вай пеши ту дар таъзим ояд кӯҳсор [4, 140].

Шоирони тоҷик, аз ҷумла Ҳ. Файзулло, корномаи ҷанговарони шучоъро на танҳо дар шеърҳои хурд, инчунин дар осори калонҳаҷмашон тараннум кардаанд. Аксари достонҳое, ки ба мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ бахшида шудаанд, маҳз дар давраи солҳои 1941-1945 эҷод гардидаанд ва дар ин хусус таҳти унвони «Назми эпикӣ тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ» таҳқиқоти арзандае рӯи кор омадааст, ки ба қалами адабиётшинос Шавкат Ниёзӣ тааллуқ дорад [2]. Дар ин давра диққати асосии аҳли қалам ба корномаҳои ҷангии фарзандони халқ ба муқобили фашизми хонумонсӯз равона шуда буд.

Шоирони тоҷик кӯшиш кардаанд, ки дар бораи ҳарбу зарбҳои шадиди таърихӣ, ки тақдир инсониятро ҳал мекард ва онҳое, ки ҷони худро дарег надошта, дар ин ҳарбу зарбҳо иштирок намудаанд, дostonҳо офарида, фаъолияти ҷангии фарзандони халқро батафсил ва амиқу рангин тасвир намоянд.

Ш. Ниёзӣ асарҳои манзумеро, ки бевосита ба воқеияти замони ҷанг ва ҳаёти ҷанговарон бахшида шудаанд, ба се гурӯҳ тақсим кардааст:

1. Мактубҳои манзуми давраи ҷанг: «Мактуби ҷанговарони тоҷик ба халқи тоҷик»-и М. Турсунзода ва А. Дехотӣ.

2. Дostonҳое, ки қаҳрамонони онҳо шахсони воқеӣ мебошанд: «Ғалабаи Таня»-и А. Лохутӣ, «Муҳаммадҷон Иброҳимов»-и 3. Ҷавҳарӣ, «Қасами Тешабой»-и М. Миршакар, «Ҷавонӣ ва қаҳрамонӣ» ва «Депутати қаҳрамон»-и Ҳ. Обидӣ, «Қуввати дӯстӣ»-и Ҷ. Суҳайлӣ.

3. Дostonҳое, ки қаҳрамони эҷодӣ доранд: «Писари Ватан»-и М. Турсунзода, «Дostonи Назар-пахлавон»-и О. Лутфӣ [2, 197-198].

Дар солҳои баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ низ дар ин мавзӯ шеърҳои дostonҳои зиёде офарида шудаанд, ки «Шабӣ пеш аз марг»-и А. Қаҳҳорӣ, «Кӯчабоғи ошиқон»-и А. Шукӯҳӣ, «Фарзандон»-и Ш. Ёдгорӣ, «Китобҳои захмин», «Дostonи оташ», «Мавҷҳои Днепр» ва «Сурӯши Сталинград»-и М. Қаноат намунаи онҳо мебошанд.

Дар эҷодиёти Ҳабибулло Файзулло силсилаи шеърҳои «Садои Хатин» ва дostonи «Бистари вафодорӣ» низ дар ин мавзӯ навишта шуда, дар онҳо тасвири ҳолатҳои рӯҳии қаҳрамонон, андешаҳои амиқ ва лаҳзаҳои нотакрору афқору ҳаёлотӣ ҷолиб нақши асосӣ доранд.

Мусаллам аст, ки ҳар як адиб пеш аз навиштани дoston хуччатҳои таърихӣ, санаду далелҳои муътамадро хуб омӯхта, рафтору амалиёти қаҳрамонони асарро азбар намуда, онро бо таҳайюли бадеии худ якҷо карда, дар образи тасвирҳои амиқу барҷаста ҷамъбаст менамояд.

«Садои Хатин» ҳарчанд ки дар маҷмӯаҳои шеърӣ Ҳабибулло Файзулло дoston номида шудааст, аз шаш шеъри алоҳида: «Монологи аскарӣ номаълум», «Гуфтугӯи Хатин бо Сонгми», «Рози тифл», «Монологи ҳайкал», «Фарёди лаклакони» ва «Монологи раҳгузар» иборат аст ва сужети ягона надорад. Аз рӯи хусусиятҳои бадеии худ он ҳамчун силсилаи шеърҳо ҳисобида мешавад.

Дар шеъри «Монологи аскарӣ номаълум» тавассути муҳотаби худ аскарӣ гумнои садои пур аз эҳсосоти туғёнеро ба самъи хонанда мерасонад, ки аз оқибатҳои фоҷиаангезу ҳалокатовар, дахшатибору ҳаробкорӣ ҷанг дарак дода, садои зангулаҳои Хатинро овои шаҳидони ҷавонмарг мешуморад ва ба насли оянда - ворисони зиндагии минбаъда ҳушдор медиҳад, ки бонии қисмати даҳр бошанд.

Қаҳрамони ғиноӣ садои ноқусҳоро бонги пуриштиробӣ огоҳ будан аз кинаи фитнаҳои навини адӯ шумурда, аҳли башарро уҳдадор месозад, ки дубора қиссаҳои Хиросимаю зиндони Освенсим, Бухенвалду Хатину Сонгми ва Майданекро такрор насозанд:

Ба бонгаш мезанад ноқус
Бонги изтироберо,
Ки эй насли башар,
Огоҳ бош аз фитнаи душман.
Табассум дар лабу
Сад кинае дар синаи душман.

Бишав огаҳ, нагардад
Қиссаи Херосима такрор [5, 294].

Дар шеъри «Гуфтугӯи Хатин бо Сонгми» шоир худи Хатин - ин мавзеи чафокашидаи таърихро ҳамчун қаҳрамони ғиноӣ ба гуфтор дароварда, тавассути санъати бадеии ташхис оид ба хунхорию бераҳмӣ, бедодию тачовузи фашистон, ки кӯдакону занон ва кампиру мӯсафедонро ҳамчун дарзаӣ ҳезум ба коми оташ мепартофтанд, қиссаҳо мекунад.

Хатин бо ҳасрат ва оҳу нолаи талх аз мубаддал гаштани одамон ба тӯдаи хокистар ривоят намуда, баъд аз бист сол ба тақдири Сонгми монанд шудани қисмати худро гӯшрас менамояд ва нолаи тифли нимҷонро ба гӯши Сонгми мерасонад, ки он дар шеъри «Рози тифл» иброз мешавад. Дар ин шеър қаҳрамони ғиноӣ тифлест, ки аз ҷанги фашистон, аз коми оташ гурехта, ба ҷангал панаҳ бурдан мехоҳад, вале аз тири душман ҷароҳати вазнин бардошта, хун аз баданаш чун ҷӯй равона мегардад. Ў дар зери дарахти сарв беҳуш гардида, модарашро, ки дар майдони набард донори хунсупор буд, ҳоб мебинад. Модари фидокор ба аскарони ҷароҳатбардошта хун медихад ва онҳоро дубора ба ҳаёт бармегардонад. Ва:

Шудам бедор.
Гуфтам-модари ман қаҳрамон будаст!
Ки бо хунаш харида ҷони садҳо қаҳрамононро.
Бародарҳои ҳамхунам,
Шумо дар даҳр бисёред
Маро аз хок бардоред... [5, 296]

Дар шеъри «Монологи ҳайкал» шоир ҳайкали дар даромадгоҳи деҳа гузошташударо ҳамчун қаҳрамони ғиноӣ тасвир намудааст, ки ӯ худро «ягона посбон, дарвозабон, забони ҳар баён ва нишоне аз одамони саросар ҳалокгаштаи деҳа» мешуморад. Ў иброз медорад, ки аз миёни сӯхтору тирпарронии ҷанг пурдаҳшат ва қатли ом ҳазорон дидаҳои ҷор ва тифлакони беғуноҳу қисматсиёхро то имрӯз ҷӯё ҳаст ва дар сукути ӯ ҳазорон ғиғуи нолаву фарёду шеван нухуфтааст. Ў дар ниҳод ва вучуду ҷисмаш тамоми аҳли деҳаро мадфун намудааст:

Ягона посбони деҳаам ман,
Нишоне з-одамони деҳаам ман.
Забони ҳар баёни деҳаам ман,
Кунун дарвозабони деҳаам ман [5, 296].

Шеъри «Фарёди лаклакони» бо ташбеҳҳои обнорасида ва тасвири ҷолиби худ дар силсила мавқеи хосро ишғол намуда, дар он амалиёт ва ҷаззобияти шеър тавассути образҳои лаклакони ҷараён мегирад. Дар сарзамини Рус лаклак паррандаи хушпою қадам ва ғайзбӣер маҳсуб мегардад. Ба ҳар деҳае, ки лаклакҳо лона гузоранд, он ҷо саодату сурур ва иқбол танин меандозад. Ҳарчанд лаклакҳо дар баҳорон ташриф оварда, деҳаро бе одамон ва пур аз гӯрҳои ҳамӯш диданду онон низ навҳа кашида, дар мотами аҳли башар гиристанд, вале мақдами онҳо фоли нек аст, яъне зиндагӣ бар марг бояд зафар кунад ва ҳаёти одамон дар ин маъво аз нав ҷараён бигирад:

Чун зарбаи тозиёна борон,
Мерехт ба фарқи бешазорон.
Хуршед сари буридаи кист,
К-андар паси абрҳост пинҳон? [5, 297-298]

Шеърӣ охирини силсила - «Монологи раҳгузар» хусусияти чамъбасти ва рӯҳбаландкунанда дошта, дар он қаҳрамони ғиноӣ раҳгузарест, ки аз деҳаҳои беодам гузашта, ҳамчун шахси мушоҳидакор дар рӯ ба рӯи худ аҷалро мебинад ва бо ӯ дастбагиребон мешавад. Қаҳрамони ғиноӣ аҷалро хушдор медиҳад, ки ҳарчанд пайваста дар талоши нест намудани насли одаме аз рӯи Замин мебошад, вале ӯ асло ба муродаш намерасад, зеро ҳатто як табассуми тифли навзод тантанаи ғалабаи Ҳаёт бар Марг аст:

Ба номи ҷанг меболи,
Ту, эй марги чафопеша,
Ту меоино меҳохӣ,
Ки дунёро кунӣ тасхир.
Намедонӣ ба ин зӯрӣ чунон очизу ночизӣ,
Туро бо як табассум,
Кӯдаки навзод хоҳад кушт! [5, 299]

Бо вучуди набудани сужети ягона шеърҳои алоҳидаи силсила давоми мантиқии якдигар буда, тавассути онҳо дасти дарозу қавӣ ва нерӯманди Ҳаёт ва оқибат ғалабаи ӯ бар марги сиёҳу хонумонсӯз басо қавӣ ва боварибахш таъкид мешавад. Қуввату матонат, устуворӣ ва тантанаи Ҳаёт бо кашфи паҳлӯҳои гуногуни амиқу барҷастаи ҳаводиси рӯзгори умумиинсонӣ ғояи асосии силсиларо созон додаанд.

Ҳамин тариқ, шеърҳои силсила ва достони дар мавзӯи Ватан эҷодкардаи Ҳабибулло Файзулло аз меҳру садоқати зиёд нисбат ба ин сарзамини муқаддас сар зада, дар тасаввури фароҳу доманадори шоир ҳар як зарра хоку қатраи обаш, мавҷудоту махлуқоташ қиматанду азиз ва дӯстдориву муҳаббати беканори меҳан илҳомбахшу раҳнамои ҳар як сатри шеърӣ ин ватандори асил гардидаанд.

Адабиёт

1. Акбаров Ю. Шеърӣ эҳсос ва тафаккур / Ю. Акбаров. – Душанбе: Ирфон, 1985. 240 с.
2. Ниёзӣ Ш. Назми эпикӣ тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ / Ш. Ниёзӣ. - Душанбе: Ирфон, 1965. 199 с.
3. Отахонова Х. Таҳаввули жанри дoston дар назми муосири тоҷик / Х. Отахонов. – Душанбе: Дониш, 1983. 264 с.
4. Сафар А. Гулбоғ / Гулбоғ. – Душанбе: Адиб, 1990. 544 с.
5. Файзулло Ҳ. Кулӣёт / Ҳ. Файзулло. – Душанбе: Бухоро, 2011. 512 с.
6. Ҳакимов А. Шеър ва замон / А. Ҳакимов. – Душанбе: Ирфон, 1978. 252 с.

ЧОЙГОҲИ САНЪАТИ ТАМСИЛ ДАР ОСОРИ БАДЕИИ ТОҶИКУ АНГЛИС

Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна - н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи забон ва адабиёти руси Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кучаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992)93-103-81-91. zebosh@list.ru

Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна - н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи назария ва амалияи тарҷумаи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел.: (+992)93-700-04-37. havas3001@mail.ru

Мақола ба махсусияти санъати тамсил ва чойгоҳи он дар осори бадеии тоҷику англис бахшида шудааст. Муаллифон оид ба махсусияти ин санъат дар ду адабиёт таҳқиқот намуда, бо овардани мисолҳои мушаххас андешаҳои худро тақвият бахшидаанд.

Калидвожаҳо: тамсил, адабиёти тоҷику англис, рамз, масал, асар, махсусият, тарҷума, достон.

РОЛЬ ПРИТЧА В ТАДЖИКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна - к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой русский язык и литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992)93-103-81-91. zebosh@list.ru

Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна - к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой теории и практики перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992)93-700-04-37. havas3001@mail.ru

Статья посвящена особенностям притчи и ее места в таджикских и английских художественных произведениях. Авторы исследовали особенности данного художественного приёма в литературе. Теоретические взгляды авторов подкреплены конкретными примерами.

Ключевые слова: притча, таджикская и английская литература, аллегория, басня (притча), произведение, легенда.

THE ROLE OF PARABLE IN THE TAJIK AND ENGLISH LITERARY WORKS

Boboaliev Zebonisso Pirmurodovna – candidate of philology, associate professor, Head of the Department of the Russian language and Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 93-103-81-91. zebosh@list.ru

Sohibnazarova Havasmoh Tilloevna – candidate of philology, associate professor, Head of the Department of theory and practice of translation of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., phone: (+992) 93-700-04-37. havas3001@mail.ru

The article deals with the peculiarities of the parable and its place in the Tajik and English literary works. The authors conducted research of the art of literature in it. The theoretical views of the authors are supported by specific examples.

Keywords: *parable, Tajik and English literature, allegory, fable (parable), work, the legend.*

Адибон баҳри офаридани асарҳои пурмазмун тамоми санъатҳои бадеӣ, образи суҷаҳо ва хусусияти забони миллии худро истифода бурда, кӯшиш менамоянд, ки асаре офаранд, то дар ҳазинаи адабиёти ҷаҳонӣ солҳо ва абадан маҳфуз бимонад. Дар ин самт онҳо бо истифода аз санъати тамсил намунаи барҷастаи асарҳои гуногуни пурмазмунро офаридаанд, ки чунин асарҳо дар ғанӣ гардидани адабиёти ҷаҳонӣ нақши бориз доранд.

Оид ба тамсил олимону мутахассисони хориҷиву ватанӣ, аз ҷумла, Х. Шарифов, А. Абдусатторов, А. Тафаззулӣ, Г. Нозимова ва дигарон тадқиқотҳои густурдае анҷом додаанд, ки ин пажӯҳишҳо ба суоли матраҳ дар ин самт посухҳои мушаххасро манзур менамоянд. Аз ҷумла, олими шинохтаи тоҷик Шарифов Худой санъати бадеии тамсилро чунин шарҳ додааст: «Тамсил - мафҳумҳои бунбасти бадеӣ буда, бо ёрии фаҳмишҳои ишқ, муҳаббат, ҷон, адолат, фитнаангезӣ, шӯҳрат, ҷанг, сулҳ, баҳор, тобистон, тирамоҳ, зимистон, марг ва ғайра ифода меёбад» [5, 30].

Маъноӣ «тамсил» дар луғат «мисол овардан», «ташбеҳ кардан» ва достону ҳадиса ва рӯйдодеро ба унвони мисолу намуна овардан аст [6, 102]. Тамсил санъати бадеӣ буда, маъноӣ асли он «достон», «ҳадису рӯйдод» мебошад ва дар мавриди дигар чун истилоҳ маъмулан онро «масал» низ мегӯянд. Дар ин хусус устод Туракул Зехнӣ чунин гуфтааст: «Шоир барои тақвияти даъвои худ баъзан аз зиндагии иҷтимоӣ, аз таҷриба ва амалияи ҳаёти шахсӣ мисоле мегирад. Ҳамин мисол овардани шоирон ирсоли масал ё тамсил номида мешавад» [4, 132].

Боиси зикр аст, ки дар рафти шарҳи санъати ирсоли масал устод Т. Зехнӣ, ҳамчунин дар қавсӣ ба тамсил [ҳамон ҷо, 132] ишора мекунад, ки далели то ҷосе ба ҳам шабоҳат доштани ин ду санъати бадеӣ мебошад.

Мавриди зикр аст, ки истифодаи санъати тамсил дар адабиёти тоҷик ва инчунин, адабиёти англис ҳамчун қолаби матлуб дар асрҳои миёна ба шумор мерафт, яъне дар даврони, ки дар он шохкорӣҳои бадеӣ (дар адабиёти англисзабон) офарида шуд. Шохкорӣҳои мазкур махсусан дорои сабки ривоятҳои манзуми рӯйбӯбинӣ ҳастанд, ки дар он ровии достон ба хоб фуру меравад ва як рӯйи тамсилро таҷриба мекунад. Чунин шохкорӣҳо дар асри XIV бисёр маъмул гардида буд, ба мисли «Мазҳакаи илоҳӣ» - “Divine comedy”-и Данте (Dante), достони «Гули сурх» - “Roman de la Rose” асаре ба забони фаронсавӣ, «Ҳонаи шӯҳрат» - “House of Fame” асари Чосер (Chaucer), «Рӯйи кишоварз» - “Piers plowman” навиштаи Вилиям Лэнглэнд (William Langland) ва ғайра.

Асари тамсилӣ дар адабиёти англисзабон дар тамоми давраҳои навишта шудааст. Ин гуна асарҳоро метавон дар намоишномаҳои асри XIX ба монанди

«Фауст»-и Гёте бахши дуюм, «Промитейи раҳо аз банд» - асари Шели ва дар силсилаи «Шоҳаншоҳӣ»-и навиштаҳои Томас Ҳардӣ (Thomas Hardy) мушоҳида кард.

Дар адабиёти муосири англисзабон низ дostonҳо ва романҳои Франсис Кафкаро намунаи барҷастаи асарҳои тамсилӣ номидан мумкин аст. Дар осори ин адиб навҳои гуногуни ифодаѐбии тамсилро метавон табақабандӣ кард (ба мисли образи суҷаҳо), аммо ҳамаи онҳо дар маҷмӯъ шароити ботартиберо ривоят мекунанд, ки шарҳи мафҳумҳои бадию некӣ мебошанд.

Офаридаи асарҳои тамсилии нависандагони тоҷику англисзабон на танҳо дар доираи адабии худ хонандагону ҳаводорони зиёд дорад, балки берун аз он машҳуру шинохта гардидаанд. Ин ҷо аз асарҳои нависандагони форсу тоҷик «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхиро мисол овардан мумкин аст, ки дар кишварҳои Аврупо, махсусан англисзабон маҳбубияти хосса доранд.

Дар ҳавзаи адабиёт ва миёни хонандагони тоҷик бошад, махсусан, асари нависандаи шинохтаи англис Р. Киплинг (R. Kipling) «Китоби Ҷангалистон» - «The Jungle book», ки ба забони тоҷикӣ қисмате бо номи қаҳрамони марказии асар таҳти унвони «Маугли» - «Mowgli» тарҷума ва нашр гардидааст, доираи васеи ҳаводорони худро дорад.

Бояд гуфт, ки «тамсил яке аз роҳҳои бадеӣ буда, барои ифодаи андешаҳои адиб дар шеър, дoston, қисса ва роман низ истифода бурда мешавад» [1, 33]. Сарчашмаи тамсил дар ҳар ду адабиёт мифология буда, аввалан инъикоси худро дар адабиёти шиғоҳӣ (фолклор) пайдо намуда, баъдан рушди он дар санъати тасвирӣ бештар ба мушоҳида мерасад.

Яке аз роҳҳои асосии истифодаи тамсил дар ҳар ду адабиёт ҷиҳати фаҳмиши умумии инсон ба ҳисоб меравад: тасаввурот дар тасвири образҳо ва рафтори ҷонварону ҳайвонот, ашӣи гирду атроф (бечон), иншоот, набототу гулу сабзавот қаҳрамонҳои асотириву афсонавӣ ва ғайра, ки маънои маҷозӣ ва рамзиро дар бар мегиранд. Масал кардани сифати одамон, намуди зоҳирию амалҳои ӯ бо ин ё он фаҳмиши умумии инсонӣ ва мувофиқ ба бунбасти ин мафҳумҳо - дарак аз он медиҳанд, ки асар асари тамсилӣ мебошад. Масалан: барои ифодаи мафҳумҳои мубориза, ҷанг ва сулҳ - метавон аз фаслҳои сол – ҳазону баҳор ё рангҳои мувофиқ - сурху сафед; ифодаи мафҳуми адолат ба воситаи паҳлуҳои баробари тарозу ва ғайра истифода бурд.

Боиси зикр аст, ки тамсил аз лиҳози мувофиқат намудан ба образи воситаҳои тасвири бадеии мардуми Шарқ дар адабиёту санъати он ҷои намоёнро дорад ва баръакс, он ба адабиёти юнониён бегона аст. «Тамсил дар Юнон танҳо дар замони Искандар, вақте ки ташаккули табиӣ ривоятҳо қатъ гардид ва таъсири назарраси ғояҳои шарқӣ ба миён омад, пайдо шуда буд» [2, 13]. Аммо яке аз сарчашмаҳои адабиёти асрҳои миёнаи аврупо ин мероси бадеии Юнони бостон ба ҳисоб меравад. Аз ин мисол чунин хулоса кардан мумкин аст, ки истифодаи тамсил аввал дар адабиёти форсу тоҷик ва баъдан дар адабиёти англисзабон роиҷ гардида будааст.

Хулоса, тамсил махсусан дар асарҳои ҳамосавии ҳайвонот бештар истифода мешавад ва табиист, ки санъати тамсил барои офаридани асарҳои оламшумул ва ҷолиб дар ҳар ду адабиёт нақши калидӣ мебозад.

Таҳқиқи ин мавзӯ дар намунаи ду адабиёт мавзӯи доманадор буда, тамоми паҳлуҳои онро дар доираи як мақола баррасӣ кардан аз имконот берун аст. Аз

ин рӯ, пажӯҳиши ҷиддии паҳлӯҳои дигари ин мавзӯ аҳамияти илмӣ дошта, таҳқиқи амиқи онро ба мавридҳои дигар мавқуф гузоштем.

Адабиёт

1. [Аллегория. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона](#): в 86 т. (82 т. и 4 доп.). -СПб., 1890. - 1907. - 235 с.
2. Аҳмади Тафаззулӣ. Гавҳари Гӯё /Аҳмади Тафаззулӣ. – Техрон, 1384. 345 с.
3. Брагинский И. С. Проблемы востоковедения // Актуальные вопросы восточного литературоведения / И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1974. 493 с.
4. Зехнӣ Т. Санъати сухан / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Адиб,2007.400 с.
5. Шарифов Х. Каломи бадеъ / Х.Шарифов. –Душанбе: Ирфон, 1994. – 340 с.
6. Фарҳанги Муин, зайли вожа. – Техрон, 1383 (ба забони форсӣ). 480 с.

ТАСВИРИ БАДЕЙ ВА ВОКЕИ ДАР РОМАНИ «ФИРДАВСИ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Нодирова Мавзуна Акбаршоевна - унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 734019, ш. Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6, E-mail: rectorat@ddzt.tj, тел.: (+992) 918 10 50 70.

Муаллиф чанбаҳои таърихии романи «Фирдавси»-и С. Улуғзодаро бо далелҳои воқеӣ ба қалам дода, на танҳо нақши асарро дар тарбияи ғоявию маънавии хонанда, балки дар инъикоси ҳодисаҳои таърихӣ нишон додаст. Дар мақола дар баробари хунари бадеиятофарӣ, инчунин хусусиятҳои хоси хунари таърихнигории нависанда нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: Улуғзода, Фирдавси, Шоҳнома, Ҳушанг, роман, образ, муколама, асар.

ИЗОБРОЖЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОСТИ И ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ В РОМАНЕ «ФИРДАВСИ» СОТИМА УЛУҒЗОДА

Нодирова Мавзуна Акбаршоевна – соискатель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного института языков имени Сотим Улуғзода, 734019, г. Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6, E-mail: rectorat@ddzt.tj, тел.: (+992) 918 10 50 70

Автор пытается раскрыть исторические аспекты романа С. Улуғзода «Фирдоуси» на основе сопоставления художественных и реальных фактов, что свидетельствует о роли произведения не только в духовном воспитании читателя, но и в отражении исторических событий. На этой базе, в статье, параллельно с импровизаторством говорится об особенностях мастерства писателя как историографа.

Ключевые слова: Улуғзода, Фирдоуси, Шахнаме, Ҳушанг, роман, образ, беседа, произведение.

IMAGE ARTISTRY AND REALITY IN THE NOVEL OF SOTIM ULUGZODA "FIRDAVSI"

Nodirova Mavzuna Akbarshoevna - researcher of chair of Theory and History of Tajik Literature of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., E-mail: rectorat@ddzt.tj, phone: (+992)918105070.

In this article, the author tries to reveal the historical aspects of the novel "Firdawsi" by Sotim Ulughzod on the basis of real factors, which show the role of the work not only in the development of spiritual education of the reader, but also in the reflection of historical events. On this basis, the article, in parallel with improvisation refers to the characteristic features of the writer as a master chronicler.

Keywords: *Ulugzoda, Firdavsi, Shohnoma, Hushang, novel, image, conversation, piece.*

Рӯзгору осор ва зиндагии Ҳаким Абулқосим Ҳасан ибни Исҳоқ ибни Шарафшоҳ Фирдавсӣ кайҳост, ки диққати арбобони машҳури сиёсӣ, адабию фарҳангӣ ва мутафаккирони бузурги Шарку Фарбро ба худ ҷалб намудааст.

Аввалин андешаҳо дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и кӯханӯз дар замони худӣ шоир ба вучуд омадаанд. Сипас, ҳаёт, шахсият ва корномаи эҷодии Фирдавсӣ чи дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва чи дар Эрон дар арафаи ҷашни ҳазораи зодрӯзи шоир соли 1934 оғоз ёфтааст. Таваҷҷуҳи Сотим Улуғзодаро ин чехраи адабию фарҳангӣ ва таърихӣ хеле барвақт, ҳанӯз аз овони ҷавонӣ ба худ ҷалб намуда будааст. Профессор Р. Мусулмонқулов қайд мекунад, ки «Ҳанӯз ҷавон буд (С. Улуғзода – Н. М.), ки диққаташ ба ҳам осайбе завоҷ ҷалб шуд. Дар соли 1934 дар съезди якуми нависандагони тоҷик якҷаба маҷлиси съезд ба Фирдавсӣ бахшида шуда буд. Дар он маросим суҳанронии Лохутӣ, Фитрат, Айнӣ, қироати ҷозибаноки Лохутӣ аз «Шоҳнома» ва қироати Раҳим Ҳошим ҳаҷви султон Маҳмудро ба С. Улуғзода таъсире кардаанд, ки аз он пеш ҳеҷ як хониши шеърӯ дostonҳо ва суҳанронихо дар бораи шоирон он гуна муассир набуданд» [5, 192].

С. Улуғзода ба офаридани образи Фирдавсӣ яку якбора напардохта, сараввал адиб дostonҳои «Шоҳнома»-ро аз назм ба наср баргардонид, солҳои 1976 – 1977 дар ду китоб пешкаши хонанда кардааст. Ин ҳама пайвандгариҳо ба эҷодиёти Фирдавсӣ барои ташаккули инкишофи образи шоири ҳамосасаро беасар набудааст.

Навиштани шеърӯ асарҳои бадеиву ҳунарий оид ба рӯзгору осор ва ҷаъолияти адабии чехраҳои фарҳангиву таърихӣ барои адабиёти тоҷику форс падидаи нав нест. Дар заминаи рӯзгору осор ва эҷодиёти ин ё он адиб даҳҳо осорро метавон номбар кард, ки ҳаёт ва эҷодиёти Абулқосим Фирдавсӣ низ далели ин гуфтаҳо мебошад. Ба таъбири профессор Х. Асозода, «Чунин шуд, ки ин ровии Сосониёну Сомониён (Фирдавсӣ – Н.М.) дар садаи бистум боиси таваҷҷӯҳи суҳаншиносони шеърӯ адаби форсии тоҷикӣ гардид, ки романи «Фирдавсӣ»-и С. Улуғзода аз намунаи беҳтарини ин осор хоҳад буд» [3, 51].

Соли 1986 романи «Фирдавсӣ» ба миён омад, ки он чун як навъ ҷамъбасти тамоми асарҳои адабии то он давра ба майдон омадаи нависанда буда, дар айнаи замон барои офариниши образи Фирдавсӣ ватасвири ҷараёни таълифӣ асари безаволи ӯ «Шоҳнома» саҳифаҳои нав илова кард.

Аз ҷониби дигар шахсияти Фирдавсӣ, мақому ҷойгоҳи ӯ дар таърихи фарҳангу адабиёти ҷаҳонӣ андак нест. Гузашта аз ин, адибе, ки ба худ ҷуръати тасвири симои чунин бузургмардери медихад, бояд фарогири донишу мутолиоти густурда, боҳабар аз раванди рушду камолӣ фарҳанги ҳазорсола бошад. С. Улуғзода бидуни шак ҳамаи ин мазияту омодагиҳои лозимаро барои эҷоди чунин асаре дар ихтиёр дошт ва ошноии ӯ бо рӯзгору осори устод Фирдавсӣ аз замони хурдсолӣ шуруъ шуда буд.

Романи мазкур ҳангоми дар қайди ҳаёт будани муаллифи он се маротиба (матни маҷаллаи «Садои Шарқ» 1986. – №11 – 12, нашри аввали китоби 1988, нашри дуҷуми китоби 1991) ҷоп гардидааст. Аз ин маълум мешавад, ки романи «Фирдавсӣ» тавассути меҳнати пурмашаққати эҷодӣ ва донишандӯзии ҷадинсолаи С. Улуғзода ба таъъ расидааст. «Навиштани романи «Фирдавсӣ», – қайд намудааст С. Улуғзода, - бароям кори осон набуд. Ва ман имрӯз ҳам, ки

онро анҷом додаам, ба он сабук наменигарам. Он ҷустуҷӯҳо мутолиаи зиёде тақозо дошт. Дар сипардани ин марҳила мушкилоте беандоза раҳгирам карданд» [8, 3].

Маълум, ки то навиштани романи «Фирдавсӣ» ва тасвири образи шахсиятҳои бузурги адабӣ ва фарҳангию таърихӣ С. Улуғзода таҷрибаи зиёде ҳосил намуда буд. «Бинобар сабаб аз лиҳози донишу таҷрибаи касбӣ Улуғзода ҳамаи имконотро дошт, ки ба таълифи чунин як асар (романи «Фирдавсӣ» – Н. М.) даст зада бошад» [12, 136 – 150]. Ин аст, ки асари мазкур ва муаллифи он ҷойгоҳро миёни фарҳангии ватанию хориҷӣ ноил шудаанд.

Аҳамияти эҷодиёти С. Улуғзода дар тадқиқу тасвири образҳои гузаштагон назаррас буда, далели гуфтаҳои фавқ образи Фирдавсӣ дар романи «Фирдавсӣ» мебошад.

Аз «Равзанаи меҳр» ном мақолаи мунаққид Ҷ. Бақозода бармеояд, ки С. Аюбов ном хонанда романи «Фирдавсӣ»-ро мутолиа карда, соли 1987 таассуроти худро ба воситаи мактуб ба нависандаи он иброз медорад. Ба ақидаи С. Аюбов, образи Фирдавсӣ чун симои ватанпарасту эътиқодманди давлати овозадори Сомониён дар асар пурра ба камол расидааст. Аммо, ба андешаи С. Аюбов ва адабиётшинос Х. Мирзозода дар «Романро проблема мебояд» (1989) ном мақолааш камбудии романи «Фирдавсӣ» - ро дар он мебинанд, ки С. Улуғзода мебоист Фирдавсро сугвору дардкаши инқирози давлати овозадори Сомониён нишон медод. Сотим Улуғзодаро масъалагузорӣ ва муҳокимарониҳои С. Аюбов ва профессор Х. Мирзозода водор намудааст, ки ба онҳо принсипҳо ва махсусиятҳои романҳои таърихиро шарҳ диҳад. «Ман (С. Улуғзода - Н. М.) ҳақ надоштам Фирдавсии ҳаёлиё эҷод кунам. Бароям он Фирдавсие зарур буд, ки «Шохнома» эҷод карда ва тавре ки маълум аст, на ҳама номаҳо шохномаанд. Дар дарёфти сарчашмаҳо муайян сохтани муҳити иҷтимоии давраи зиндагонии он абармарди сухан (Фирдавсӣ – Н. М.) дар ҳудуди Тоҷикистон ва мамлакат адабиёти ночизу нокифоя арзи вучуд мекунад. Наметавонистам худсарона, бидуни далелу асос шоири бузургро сугвору дардкаши сукути Сомониён ба қалам диҳам» [8, 3].

Ба нокифоягии сарчашмаҳои таърихӣ адабӣ нигоҳ накарда, аз мулоҳизаҳои С. Улуғзода маълум мегардад, ки нависанда ҳангоми офаридани образи Фирдавсӣ, замони зиндагӣ ва вазъияти иҷтимоии нависанда принсипи асосӣ ҳамоно содиқ будан бо ҳақиқати таърихӣ мебошад. Барои аз воқеияти таърихӣ дур нарафтани ҷанбаи таърихӣ асарро нигоҳ доштан С. Улуғзода ҷиҳати қонунгардонидани мусоҳибаи намоишномаи кинофилми муаллифи эрониро мисол оварда, таъкид мекунад, ки «дар он Фирдавсӣ ҷонибдор ва ҳаммаслаки Абӯалии Симҷурӣ, ки бар зидди Сомониён исён карда буд». Чунин муҳокимарониҳои нависанда водор месозад, ки ҳангоми офаридани чехраҳои фарҳангию таърихӣ, аз ҷумла романи «Фирдавсӣ» ӯ заррае аз ҳақиқати таърих, ҳарчанд ки адабиёти бадеӣ ин ҳуқуқро дорад, берун набаромадааст.

Дигар масъалае, ки мавриди таваҷҷуҳи С. Аюбов қарор гирифтааст, бетаваҷҷуҳии Фирдавсӣ нисбати таълиму таҳсил ва тақдири минбаъдаи Ҳушанг, форигболӣ кардани шоир ба марғи ноҳангоми ҷигарбандаш дар асар мебошад. Ба андешаи мо, чунин мулоҳизаҳои С. Аюбов аз воқеият дур буда, дар роман аз боби аввали «Ҳонаводаи деҳнишин» сар карда, Фирдавсӣ аз таълиму таҳсили Ҳушанг дар мадраса ва атрофиёни ӯ чашми нигаронӣ дорад.

«Хушанг, мешунавам, ки ту дар шаҳр ба худ рафикони нав ёфтаӣ ва ба онҳо ҳарифбозӣ мекунӣ, вақти гаронбаҳои таҳсилро зоеъ мекунӣ» [11, 9].

Гумон меравад, ки мактуби хонанда С. Аюбов баъди ба нашр расидан романи «Фирдавсӣ» дар маҷаллаи Садои Шарқ (1986, №11 - 12) ба С. Улуғзода ирсол шудааст. Ҳол он ки дар «Доғи фарзанд» ном боби нашрҳои китобӣ мо мебинем, ки мусибати ногаҳонии чигарбандаш Хушангро Фирдавсӣ таҳаммул карда натавониста, ба бистари беморӣ меафтад. Ҳатто, дар болини беморӣ низ ба ёди ӯ будааст, ки марсияи дар марғи фарзандаш суруда шаҳодати ин гуфтаҳо мебошад.

*Маро буд навбат, бирафт он ҷавон,
Зи дардаш манам чун тани беравон.
Зи бадҳо ту будӣ маро дастгир,
Чаро роҳ ҷустӣ зи ҳамроҳи тир?
Магар ҳамраҳони ҷавон ёфтӣ,
Ки аз пеши ман тез биштофтӣ?
Ҳамебуд ҳамвора бо ман дурушт,
Барошуфту якбора бинмуд пушт.
Бирафту гаму ранҷаш эдар бимонд,
Дилу дидаи ман ба хун барнишонд...* [11, 95]

Чи аз асар ва чи аз марсияи дар марғи фарзандаш сурудаи Фирдавсӣ маълум мешавад, ки Хушанг ҷавони сангдилу кӯтоҳандеш ва камфитратест, ки бар дили хастаи падар ҳамеша захмҳои дарднок мезад. Ҳатто лаҳзаҳои шудааст, ки аз падараш шикоят мекард, ки умри худро сарфи қиссанависӣ кардааст. Аммо, ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, Фирдавсӣ ҳамчун падари ғамхору мушфиқ дар марсияи вафоти писараш сӯзи дилаш, дарду аламашро баён кардааст.

Романи «Фирдавсӣ» дорои мазмуни баланди таърихӣ бадеӣ буда, фарогири мавзӯю масъалаҳои гуногун мебошад. Яке аз ҳамин гуна масъалаҳои, ки то ҳол миёни муҳаққиқони эҷодиёти Фирдавсӣ ҳалли худро наёфтааст, моли Фирдавсӣ будан ё набудани ҳаҷвияи дар ҳаққи султон Маҳмуд сурудаи ӯ мебошад. Ҳар як муҳаққиқе, ки аз Фирдавсӣ ё «Шоҳнома» -и ӯ сухан кардааст, хатман дар мавриди он ҳаҷвия ибрази андеша намудааст. Устод Айнӣ низ дар рисолаи ба Фирдавсӣ бахшидаи худ, зикре аз ин ҳаҷвия намуда, дар асоси ривояти Низомии Арӯзӣ (Айнӣ С. Куллийёт. Ҷ. 11, китоби якум 1963. С. 7- 51) таъкид намудааст, ки он моли Фирдавсӣ буда, аз тарафи Исфаҳбод харидорӣ ва маҳв шудааст.

Дар мусоҳибааш С. Улуғзода бо Сафар Абдулло низ сари масъалаи ҳаҷвия истодагарӣ намуда, таъкид намудааст, ки «Аввалан, ман (С. Улуғзода – Н. М.) муътақидам, ки ҳаҷв моли Фирдавсӣ аст. Соҳибони ақидаи акс истинод бар он мекунанд, ки як қисм байтҳои ҳаҷвнома дар ҷойҳои гуногуни «Шоҳнома» вохӯранд – шахсе гӯё он байтҳоро чида ба ҳаҷвномае, ки худ навиштааст, дохил кардааст. Ин ба даъвои онҳо далел намешавад, балки даъвои онҳо як гумони бедалел аст. Агар ҳаҷв моли ҳуди шоир набошад, чунин хабари таърихӣ аз қучо омад, ки волии Табаристон, ки худ аз наҷоди Яздигирди Шаҳриёрӣ Сосонӣ будааст, аз тарси Маҳмуд ҳаҷвномаро аз Фирдавсӣ харида сӯзонд» [1, 14-15].

С. Улуғзода кӯшидааст, ки дар асарҳои бадеӣ - таърихӣ, аз ҷумла романи «Фирдавсӣ», таҳайюли бадеиро бо тақия ва санаду ҳуҷҷатҳои таърихӣ моёи асосӣ қарор диҳад, ки ба он ҳам ноил гаштааст. Дар роман баробари он, ки сухан аз

донишу фазилат, одобу эҳтироми таърихи халқи худ ва суннатҳои мардумӣ меравад, инчунин мувоҳисаҳои шадиди сиёсӣ мазҳабӣ низ ба тасвир омадааст, ки онҳоро С. Улуғзода бо як маҳорати баланди нигорандагӣ ба қалам додааст.

Чунончи, аз асар маълум аст, ки Фирдавсро ба ҷурми қарматӣ будану ба назм овардани гузаштаи Аҷам дар «Шоҳнома» зери тозиёна қарор дода, нисбат ба ин асари безавол беэҳтиромӣ зоҳир намуда, дар пиронсолӣ хору залилаш мекунад. «Аз нахустин саҳифаҳо (романи «Фирдавсӣ» дар назар аст – Н. М.) манзараи мувоҳизаҳои мазҳабии замон хеле итминонбахш аст. Хусусиятҳои ғоявии «Шоҳнома» ваҷҳи афзудани ҷунин талошҳо мегардад. Аҳли таассуб барои бешилоҳ қардани Фирдавсӣ «Шоҳнома»-ро сафсата эълон мекунад» [9, 138]. Масоили зайл ба сари Фирдавсӣ баъди ба шайх Абулқосими Гургонӣ номаи шикоят бурдани Абдунабии имоми шодобӣ дар бораи он, ки Фирдавсӣ қиссаҳои маҷусӣ менависад ва сазовори ҷазост мегӯяд, таҳдидҳо меоранд. Хуллас, пас аз он ки Фирдавсӣ вафот мекунад, шайх Абулқосими Гургонӣ бо ҷурми назми он қиссаҳо садди роҳи ҷанозаи Абулқосими Фирдавсӣ мешавад. Ва дар охири роман бахшида шудани гуноҳи Фирдавсӣ аз тарафи шайх Абулқосими Гургонӣ баъди дар хоб دیدанаш Фирдавсро ба хоҳири ҳамон байте, ки дар ситоиши Худо гуфта буд:

Чаҳонро баландиву насти туй,

Надонам чӣ, ҳарчи ҳастӣ, туй [11, 252]

бахшоиш ёфтааст, оварда шудааст, ки дар ин маврид низ С. Улуғзода ҳикояти мазкурро дар асоси «Асрорнома»-и Фаридуддини Аттор маҳаки асосӣ қарор додааст.

Бояд хотиррасон намуд, ки бисёре аз ҷузъиёту порчаҳои романи «Фирдавсӣ» иборат аз таҳаюл ва зодаи зеҳни С. Улуғзода нест, балки барои офариниши ҳар як қисмат ва ҳатто ҷузъиёти ин шоҳасар нависанда ба адабиёти марбут, маъхазу сарчашмаҳои адабӣ рӯҷӯ намуда, то ҳеҷ андешае дар қисмати зиндагии Фирдавсӣ бепоя набошад. Барои таъйиди фикр метавон мисолеро зикр намуд, ки ба маросими дафни шоир иртибот дорад.

Зимнан қайд бояд кард, ки дар мавриди ҷанозаи шоир ва мочарое, ки перомунӣ он ба амал омадааст, дар сарчашмаҳои адабие, чун: «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии самарқандӣ, «Асрорнома»-и Аттори Нишопурӣ, «Нафоис – ул - фунун»-и Шамсиддин Муҳаммад ибни Маҳмуди Омулӣ ҳикояти шабеҳе оварда шудаанд, ки дар ҳамаи онҳо Шайх Абулқосим (Гургонӣ ё Қушайрӣ – Н. М.) монӣ дар ғӯристони мусулмонон дафн қардани шоир мешавад. Роҷеъ ба масъалаи мазкур дар китоби шоир Доро Начот «Шайх Абулқосими Гургонӣ» (Душанбе, 1999) ва мақолаи адабиётшинос М. Нарзикул «Андар муаммои ҷанозаи шоир» (Ҷойгоҳи суҳан. – Душанбе, 2000. – С. 126 - 138) [6] баҳсҳои судманде ба миён омадааст. Дар ин баҳсҳо таъкид шудааст, ки устод С. Улуғзода «аз сарчашмаҳои муътамад, аз ҷумла «Асрорнома»-и Шайх Фаридуддини Аттор» (33, 102) ин маълумотро гирифтааст. Чи хеле ки адабиётшинос Мисбоҳиддини Нарзикул қайд мекунад: «Ағлаби муҳаққиқон ва донишмандоне, ки дар масъалаи муносибати Абулқосими Фирдавсӣ бо намояндагони дин дар замонаш суҳан гуфтаанд, ҳамоно ба гуфтаи Шайх Фаридуддини Аттор истинод қардаанд» [6, 128].

Нависанда дар романи «Фирдавсӣ» аз таҳайюли бадеӣ, ки ҳақиқати адабиётро бе он наметавон дарёфт, бо мавқеъ ва дар мавриди мувофиқ истифода намудааст. Аз ҷумла, дар асар образи ҳамсари Фирдавсӣ Фотимабону,

фарзандонаш Хушанг ва Манижа бофтаи хаёлотӣ нависанда мебошанд. Ҳамзамон дар асар бобе бо номи «Зиёрати Токи Кисро» ҳаст, ки Фирдавсӣ баъди дидани он манзараҳои ҳузнангез ва намуди Тайсафун мутаассир ва маҳзун гардида, ба ёди он замонҳое, ки Эрон кишвари соҳибистиклол ва муттаҳиду муктадир буд, рӯй ба сӯи Токи Кисро истода намоз мегузорад. Ба андешаи мо, ин гуна рукаи ҳаёл таъсири ғоявӣ бадеӣ ва маърифатомӯзии романро пурзӯр кардааст. Худи С. Улуғзода қайд намудааст: «Тавассути асари бадеӣ паймудани сафаҳои таърих дилработар аст, зеро дар ин маврид далоили таърих дар либоси бадеият пеши чашми хонанда чилвагар мегардад ва хонанда баҳраи дугона мебарад: дарёфти далоили таърих, чараёни воқеаҳо ва лаззат аз каломи бадеъ. Ҳадафи баъдӣ аҳамияти тарбиявӣ доштани асарҳои таърих мебошад» [8, 3].

Романи «Фирдавсӣ» асари миллист. Аз ин рӯ, нависанда ба хоҳири зинда кардану нигоҳ доштани рӯҳи миллии асар аз тасвири воқеа ва кушоиши гиреҳҳо, таҷассуми ақидаву ғояҳои нек, ҷигунагии образи характерҳо моҳирона истифода намудааст. Замоне ки романи «Фирдавсӣ» ба нашр расид ҷомеаи Тоҷикистон дар остонаи як таҳаввули фикрӣ қарор дошт. Аз ин нигоҳ мо ҷойгоҳи нақши ин бузургасарро дар парвариши идеяи миллий, худшиносӣву ҳудудҳои миллий, эҳсоси баланди ватандориву меҳандӯстӣ ниҳоят арзишманд мешуморем.

Мунтаҳои сухан ин аст, ки агар аз таълифи «Шоҳнома» то кунун садсолаҳо сипарӣ шуда бошад ҳам, лекин он сухани воқеа, ки Фирдавсӣ дар либоси назм ба тасвир оварда буд, С. Улуғзода чараёни таълифи ин асарро дар асоси далелу ҳуҷҷатҳои мӯтамад дар романи «Фирдавсӣ» ба қалам додааст.

Адабиёт

1. Абдулло С. Сухан аз рӯзгори Фирдавсӣ // Адабиёт ва санъат. – Душанбе, 1987. – 19 феврал. – С. 14-15.
2. Айнӣ С. Кулӣёт. Ҷ. 11, китоби якум 1963. - С. 7- 51
3. Асозода Х. Абулқосим Фирдавсӣ дар шинохти Сотим Улуғзода. – Душанбе: Адиб, 2000. – 80 с.
4. Аҳтор Фариуддин. Асрорнома. Бо тасҳеҳ ва таълиқоту ҳавошии дуктур Саид Содиқи Гавҳарӣ. – Техрон: Шавқ, 1338 ҳ. – 442 с.
5. Мусулмонкулов Р. Дар боғи Фирдавсӣ // Эҷози ҳунар. – Душанбе: Адиб, 1992. – С. 140 – 290.
6. Нарзиқул М. Андар муаммои ҷанозаи шоир // Ҷойгоҳи сухан. – Душанбе: Адиб, 2006. – С. 126 – 138.
7. Наҷот Д. Шайх Абулқосими Гургонӣ. – Душанбе: Шарқи озод, 1999. – 124 с.
8. Раҳмонов Н. Гуҳар бе ҳунар нарасид асту хор // Газетаи муаллимон. – 1987. – 29 сентябр. – С. 3 – 4.
9. Раҷабӣ М. Сотим Улуғзода – абармарди набард ва андеша. - Душанбе: Деваштич, 2004. – 172 с.
10. Улуғзода С. Пири ҳақимони Машриқзамин. – Душанбе: Маориф, 1980. – 195 с.
11. Улуғзода С. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. - 253 с.
12. Шарифов Х. Гуяндаи достони таърихи тоҷикон // Озурдагон ва умедворон. – Душанбе: Сино, 2001. – 195 с.

МУҲАММАД ИҚБОЛ – ЯККАТОЗИ МАЙДОНИ ШЕЪРУ ФАЛСАФА

Байюмӣ Муҳаммад - магистранти курси 2-юми ихтисоси забон ва адабиёти тоҷики Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (992) 911039152.

Дар мақола оид ба мақому мартаба ва таъсири осори Муҳаммад Иқболи Лохурӣ ба афқору эҷодиёти адибони араб дар нимаи аввали асри XX сухан рафта, Муаллиф, аз як сӯ, обрӯю эътибори Муҳаммад Иқболро дар чаҳми мутафаккирону шоирони муосири араб бо мисолҳои муътамад асоснок намуда, аз дигар тараф, таъсири эҷодиёти ӯро ба зехну андешаи аҳли ҷазлу адаби дунёи араб нишон додааст.

Калидвожаҳо: Муҳаммад Иқбол, Муҳаммад Ҳусайн Ҳайкал, Маҳмуд Сомӣ Барудӣ, шеъри фалсафӣ, гоя, маънӣ, ҷон, қазову қадар, зебӣ, фарду миллат.

МУХАММАД ИҚБАЛ – НЕПОДРАЖАЕМЫЙ ПОЭТ И ФИЛОСОФ

Байюми Муҳаммад – магистрант первого курса кафедры таджикской литературы Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (992 37) 2325000; 911039152.

В статье рассматривается отношение арабских мыслителей и литераторов первой половины XXв. к личности Мухаммада Икбала. Автор делает попытку анализировать его влияние на умы и творчество современных ему представителей арабской мысли и культуры. На основании убедительных примеров он доказывает, что Икбал пользовался огромным авторитетом у арабской интеллигенции, яркие представители которой удостоили его вслед за известным египетским поэтом Баруди прозвищем “Рыцарь меча и пера”.

Ключевые слова: Мухаммад Икбал, Мухаммад Хусейн Хайкал, Махмуд Сами Баруди, философское стихотворение, идея, поэтический мотив, душа, судьба, красота, индивидуум и общество.

MUHAMMAD IQBAL – THE INIMITABLE POET AND PHILOSOPHER

Bayyumi Mahomed - undergraduate of the first course of department of the Tajik literature of the Tajik state institute of languages of Sotim Ulugzoda, 734019, Dushanbe, Mukhammadiyev St. 17/6, phone: (992 37) 2325000; 911039152.

The article deals with the attitude of Arab thinkers and writers of the first half of the XX century to the personality of Muhammad Iqbal. The author makes an attempt to analyze his influence on the minds and creativity of contemporary representatives of Arab thought and culture. On the basis of convincing examples, he proves that Iqbal enjoyed great prestige among the Arab intelligency, bright representatives of which awarded him after the famous Egyptian poet Barudi nickname “Knight of swords and feathers.”

Keywords: *Muhammad Iqbal, Muhammad Hussein Haikal, Mahmoud Sami Barudi, philosophical poem, idea, poetic motif, soul, destiny, beauty, individual and society.*

Лақаби “Диловари майдони шеъру фалсафа”-ро барои Муҳаммад Иқбол камина аз лақаби шоири араб Маҳмуд Сомӣ Борудӣ аҳз кардам, ки бар ӯ шуарои араб гузоштаанд. Ӯ шоири муосири Миср буд, ки дар артиши он кишвар ба ҳайси афсари баландрутбае ифои вазифа мекард. Борудӣ дар инқилоби соли 1881 Миср иштирок кардааст. Ӯ бо қалам ва силоҳаш меҷангид. Аз ин хотир шуарои араб ӯро “Яккатози майдони шамшеру қалам” ном бурдаанд [5].

Муҳаммад Иқбол низ чун Борудӣ шоири азим ва файласуфи бузурге буд. Аз ин хотир ба лақаби “Яккатози майдони шеъру фалсафа” сазовор аст. Ба лоиқ будани Муҳаммад Иқбол ба чунин лақаб адади бузурге аз удабои машҳури муосир гувоҳӣ медиҳанд:

1. Доктор Муҳаммад Хусайн Ҳайкал адиби муосири Миср мегӯяд: “...Ин мард (Муҳаммад Иқбол) дар тамоми олам ба таври ом ва дар олами исломӣ ба таври хос фалсафаи ҷадидро поягузори карда дар қолаби шеър рехт, ки эҳсоси замири бузургони зиёде аз оламо ба ҷунбиш овард...” [4;1, 13]

2. Доктор Начиб Гелонӣ нависандаи муосири Миср мегӯяд: “Муҳаммад Иқбол нахост, ки шеър фалсафаи маҳз бошад, балки хост, ки шеърро ба анвои фикр, назарияҳои содиқона, ҳақиқӣ вучуд ва ниҳояти мавҷудот... омехта созад...” [4,14].

3. Устод Муҳаммад Робийӣ Ҳасани Надавӣ, раиси Донишгоҳи Надваи Уламои Ҳиндустон мегӯяд: “Шоири Ислом доктор Муҳаммад Иқбол (р) шоирест, ки дар миёни ҳамасрони худ аз маконату ҷойгоҳи баланде бархӯрдор аст. Ӯ дар фикру андеша, ҳаёл, фалсафа ва тамоми фан нобиғаи замони худ аст...” [4;1, 16].

Воқеан шеър ҳаёли фарохи беҳудуди мулоиме аст, ки қарахтӣ ва барҷомондагиро наменпазирад, балки отифаҳоро ба ҷунбиш, дилҳоро ба бозӣ ва рӯҳҳоро ба парвоз водор месозад. Аммо фалсафа ҳақиқӣ ва воқеиятест, ки дар он ҳаёл вучуд надорад, мантиқӣ силсиладорест, ки оғоз ва анҷом дорад, дурушт аст, дар он мулоимӣ эҳсос намегардад, ҳамеша бо ақл дар баҳсу ҷидол буда, онро ба бунбасти машокил мерасонад. Муҳаммад Иқбол бо вучуди ин ки миёни ин ду дар табиату равиш дурии зиёде дида мешавад, омезиши мантиқие эҷод намудааст [2, 81].

Оре, Муҳаммад Иқбол тавонистааст, ки миёни ин ду ҷамъ оварад, балки ӯ барои мо ба таъкид баён мекунад, ки ҳар жанре, ки ӯ эҷод кардааст, калимаҳои бедалел ва ё афкори беҳадаф набуда, балки ҳар калимаи он ба ғояе мерасонад, ки аз барои он гуфта шудааст. Аз назари Муҳаммад Иқбол ҳаёти шеър ба андозаи афкорест, ки дар он рехта шудааст. Зебогии авзони он дар маонии олии он аст. Ҳусни қасида дар назарияҳои дақиқу содиқонаи он аст ва мондагории осори адабӣ ва бузургии он дар таъбирҳоест, ки аз вичдони ростин ва фикри дурахшон маншаъ мегирад [2, 82].

Фарқ миёни шеъри вичдонӣ ва шеъри фалсафӣ камтар ба назар мерасад, зеро ҳар ду таъбире аз отифаю эҳсосоти шоир мебошанд. Ҳеҷ шеъре бидуни маонии оӣ ва афкори бузург ҷойгоҳи баланде дар доираҳои адабӣ пайдо карда наметавонад. Осори Муҳаммад Иқбол аз ҳамин қабил ашъорест, ки дар вазну қофия ва қолаби зебо рехта шудаанд. Аз ин ҷост, ки шоир, нависанда, ноқид ва

файласуфи англис Самуел Тайлер Колереч, ки узви Чамъияти Адабии Шоханшоҳии Бритония буд (1798–1834), мегӯяд: “Ҳеҷ инсон шоири бузург ва нозими барчаства шуда наметавонад, то ки файласуфи огоҳ ва мутафаккири нуктасанҷ набошад, зеро шеър атру хушбӯии илму маърифат, афқору андеша ва шууру отифаи инсон мебошад...” [2, 83].

Муҳаммад Иқбол бар ин андеша буд, ки осори адабӣ барои фаҳмидани ҳақиқи ҳаёт ва расонидани он ба таври возеҳу ошкор ба тамоми мардум аст. Осори адабӣҳаргиз барои хушию хушгузаронӣ ва ё мотаму таслиятбахшӣ нест. Аз ин ҷост, ки шоир дар девони “Асрори худӣ” мегӯяд:

Шеърро бошад рисолат дар ҳаёт,
Ҳеҷ табдиле нагирад то мамот.
Он агар аз нағмаи Ҷиброил аст,
Ё зи нафхи суре аз Исрофил аст.

Аллома Муҳаммад Иқбол соҳиби рисолати возеҳ аст, ки барои расонидани он саъю кӯшиши содиқона ва мухлисона ба ҳарч медиҳад. Рисолати ӯ дар қолаби жанрҳои мухталифи шеър аст, баробар аст, ки он шеър ба монанди паёмҳои Ҷабраил мулоиму раван бошад ва ё ба монанди дамидани сури Исрофил қавию даҳшатбор. Рисолате, ки Муҳаммад Иқбол дар назар дорад, рисолати умумӣ барои тамоми башарият аст, ба сӯи тамоми мардумони гуногун аз нигоҳи наҷод, ранг, забон ва эътиқод бидуни тафриқа мебошад, зеро ин рисолат ҳеҷ гуна ҳудуди замони ва макони эътироф намекунад [2, 84].

Аммо асрори таъсири шеъри Муҳаммад Иқбол ба хонанадаи осораш дар чист? Ба ин савол устод Абул Ҳасани Надавӣ чунин посух медиҳад: “Касе гумон дорад, ки уламо дар миёни худ ба қуввати илм, ба маълумоти фаровон ва хушу заковати зиёд бартарӣ доранд ва гумон барад, ки шоирон дар миёни худ ба нерӯи шоирӣ, хусни ихтиёри алфоз ва маонии дақиқ бартарӣ доранд ва чунин пиндорад, ки нависандагон ба мутолиаи зиёд, таълифоти бисёр миёни якдигар бартарӣ доранд ва муаллимон ба омодагии хуб дар гузаронидани дарсҳо дар миёни худ бартарӣ доранд ва пешвоёну ислоҳкорон бо суҳанварӣ, услубҳои сиёсат, ақлу хирад миёни худ бартарӣ доранд, ҳама мекунанд. Илова бар ҳамаи ин, бартарӣ аз тариқи муҳаббат ба дигарон ва ихлосманд будан ба ҳадаф ба даст меояд. Агар шахсеро мебинед, ки бар шахси дигаре бартарӣ дорад, ба хоҳири он аст, ки ҳадафи ӯ дар вучудаш ҷойгир шуда, дар маҷрои руҳаш ҳаракат мекунанд. Қалбу фикри ӯро мусаххар карда, лаззатҳои шуҳрату мол ва мансабро аз ӯ дур месозад ва ҷойгузини шахсияти ӯ мегарданд. Ҳар гоҳ суҳан гӯяд, ба забони ҳадафаш ҳарф мезанад ва агар чизе бинависад, бо қалбаш менависад ва агар фикр кунад, пас ба ақлаш фикр мекунанд ва агар касеро дӯст дорад ва ё шум бинад, пас ба қалбаш анҷом медиҳад” [3, 28].

Барои тасдиқи гуфтаҳои худ дар мавриди нерӯи оламшумули Муҳаммад Иқбол дар зимми шеърҳои фикрро ба даст гирифтани, ки онро гоҳе фалсафа ҳам меноманд, баъзе масоили фалсафиро, ки ҷавоби қонеъкунанда додааст ва ё илочи муносибе дар қолаби шеъри оӣ рехтааст, меорем:

Масъалаи якум: муносибати Муҳаммад Иқбол аз қазову қадар. Ӯ баён мекунанд, ки инсон бояд ба қазову қадар рӯ оварда, пайваства дар ҳаракат бошад ва ҳеҷ гоҳ аз амал даст накашад, зеро аз амал даст кашидан муҳолифи имон ба қазову қадар аст:

Маҷӯ дар сириштат ту тарки талаб,
Ки бошад муҳолиф ба тақдири раб.

Ба аҳли талаб тақдир омад фарох,
Ки вомондагонро на куҳу на кох [4,2, 48].

Инсон бояд, ки асбоби ризқро дар ҳар макон бичӯяд, зеро замини худованд
васеъ аст.

Масъалаи дуюм: оё инсон ояндаашро ҳудаш месозад ё ҳама чиз барои ӯ
сохта шудааст? Муҳаммад Иқбол баён медорад, ки инсони зиндаи бо ҳаракат
ҳадафу мақсади худро муайян месозад ва барои расидан ба он бо тамоми ҷидду
ҷаҳд мекӯшад ва рӯзе ба он ҳадафаш мерасад ва ҳеҷ гоҳ дасти умед аз даргоҳи
Худованд намеканад. Вақте ки қуввату иродаашро аз даст медиҳад, партави
шуълае, ки дар рӯшноии он роҳ мерафт, қатъ мегардад. Шоир мегӯяд:

Бақои ҳаёт бо ҳадаф асту бас,
Чу корвон равад аз қафои ҷарас.
Ки сирри ҳаёт дар талаб музмар аст,
Асосаш умеду амал дар бар аст.
Амалро даруни дилат зинда дор,
Ва ҷисмат макун қабри бенуру тор.

Дар ҷои дигаре мегӯяд:

Умеди рафта марги зинда бошад,
Чуноне шуълоро набвад ҳавое [1.136].

Муҳаммад Иқбол дар шеъри дигаре мегӯяд, ки инсон бо исро аз
Парвардигораш рӯзӣ талаб мекунад ва осонӣ дар тамоми умураш меҷӯяд. Аммо
баъзе инсонҳои гумроҳ ба назди қабрҳо рафта, ба такрор ва бидуни ҳастагӣ ҳоҷат
меҷӯянд, дар ҳоле ки соҳибони он қабрҳо чизе ба онҳо дода наметавонанд. Пас
чи гуна инсон аз талаб кардан аз Парвардигори саховатмандаш, ки наҷмидӣ аз
даргоҳи ӯ куфр аст, наҷмед шавад? Шоир чунин мегӯяд:

Аз санам наҷмед набвад беҳудо,
Пас ҷаро ту аз Худо бошӣҷудо?
Ту наҷмедонӣ магар куфри сареҳ,
Дар умеди канда мебошад қабҳ[4.1.444].

Масъалаи сеюм: Ҷамолу зебогӣ чист? Меъёри ҳақиқии он кадом аст? Оё
меъёри ҳақиқӣ меъёри ғарбист? Сипас Муҳаммад Иқбол ба ин саволҳо посух
медиҳад, ки ҷамоли ҳақиқӣ ин нафси соф, қалби пок, фикри солим ва завқи хуб
аст:

Бо ту гӯям, ай ҷавони шӯху шанг,
Он чи медонам зи фарҳанги Фаранг.
Он фасоди ақлу ҷашму ҳушу гӯш,
Рӯҳи он холист аз номусу нанг.
Не дар он софии рӯҳу қалби пок,
Фикру вичдонро дар он бинӣ ба ҷанг.
Завқу шавқӣ зиндагонро рӯҳ нест,
Қалбҳо дар синаҳо монанди санг [4.2, 63].

Масъалаи чорум: чи алоқае миёни фард ва миллат вучуд дорад? Оё
шахсияти фард вақте, ки барои миллаташ муҳлис ва барои фарзандони ватанаш
ғамхор бошад, зоеъ мешавад? Аллома Иқбол баён мекунад, ки фард бо миллат
зинда аст ва бо он нерӯманд аст. Баръакси он ки инсон худро бошад, ба ҷуз
ҳудаш касеро дӯст надорад ва бар ватану ҳамватанонаш ҳайрро набошад. Дар
ин бора чунин мегӯяд:

Фардро рабти ҷамоат раҳмат аст,

Чавҳари ўро камол аз миллат аст.
 Дар ҷои дигаре мегӯяд:
 Фарду қавм оинаи якдигаранд,
 Силку гавҳар каҳкашону ахтаранд.
 Фард мегирад зи миллат эҳтиром,
 Миллат аз афрод меёбад низом.
 Дар дилаш завқи нумӯ аз миллат аст,
 Эҳтисоби кори ӯ аз миллат аст.
 Пайкараш аз қавму ҳам ҷонаш зи қавм,
 Зоҳираш аз қавму пинҳонаш зи қавм.
 Дар забони қавм гӯё мешавад,
 Бар раҳи аслоф пӯё мешавад [1, 58].

Масъалаи панҷум: нафси инсон дар миёни қайдҳо ва озодихост. Муҳаммад Иқбол баён медорад, ки инсон бояд, ки барои расидан ба ҳадафаш дар ҳаракат бошад, ҳеҷ монеае пешӣ ўро нагирад ва агар мушкилоте пеш омад, дар ҷояш наистад, бояд ки аз он гузарад ва барои мисол қиссаи “Қайс ва Лайлӣ”-ро меорад. Ҳангоме ба Қайс хабар доданд, ки Лайлӣ дар қачовааш нест, ӯ дар ҷояш ором нагирифт, балки дар саҳро ба ҷустуҷӯи ӯ баромад, зеро ҳадафи ӯ расидан ба дидори Лайлӣ буд:

Пеш о, эй он ки дар саҳро ба завқ,
 Мезанӣ бар ҳар тараф гоме ба шавқ.
 Сӯи манзилҳо ҷаро сози назар,
 Ҷониби маҳмил намесозӣ гузар.
 Чунки дар маҳмил дигар ҷонона нест,
 Ҳар кучо ҷонона нест, он хона нест.
 Субҳ чун ҷӯи равон шав дар шитоб,
 Шом чун наҳри давоне шав пуроб [4.2, 64].

Ин шаммае аз баҳри пурғановате буд, ки далолат бар нерӯи фалқулодаи Муҳаммад Иқбол мекунад, ки тавонист фанро дар хидмати афқору аҳдофаш чун василаи муносибе истифода кунад. Ин ҳама тавоноии шоир басанда аст, ки ўро соҳиби лақаби “Яккатози майдони шеърӯ фалсафа” номем.

Адабиёт

إقبال، محمد. ديوان رموز بيخودي. با مقدمه أحمد سروش. نشر ششم. — تهران: انتشارات کتابخانه سنائي، سال 1373 هجري.

الكيلائي، نجيب. إقبال الشاعر الثائر. الطبعة الثالثة. — بيروت: مؤسسة الرسالة، 1980.

الندوي، أبو الحسن. روائع إقبال. الطبعة الأولى. — دمشق: دار الفكر، 1960.

ديوان محمد إقبال. الأعمال الكاملة. الجزء الأول و الثاني. الطبعة الثالثة. — دمشق: دار ابن كثير، 2007.

الموارد الإلكترونية: mawdoo3.com

ГЕНДЕРШИНОСӢ ДАР ЗАБОН ВА АДАБИЁТ

Мухторова Фарахбону Сатторовна – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи Шарқи Донишгадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш.Душанбе, кӯчаи Ф.Мухаммадиев 17/6, тел.: 2325000; 2325003.

Дар мақола суҳан дар бораи масоили гендерӣ дар забоншиносӣ ва адабиётшиносии тоҷик меравад. Инчунин муаллиф ба таври муфасссал оид ба хусусиятҳои гендерии образи занон дар адабиёт ва таҳлили муқоисавии тасвири мардону занон дар адабиёт маълумот медиҳад.

Калидвожаҳо: гендершиносӣ, адабиёт, зан, мард, образ, мусбат, манфӣ, нобаробарӣ, таҳлил.

ГЕНДЕРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ЛИНГВИСТИКЕ И ЛИТЕРАТУРЕ

Мухтарова Фарахбону Сатторовна - кандидат филологических наук, доцент кафедры Восточной филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г.Душанбе, ул. Ф.Мухаммадиева 17/6, тел:2325000; 2325003.

В данной статье речь идет о гендерных проблемах в таджикском языке и литературе. В статье также представлен обзор гендерных особенностей женщин в литературе и сравнительный анализ мужчин и женщин в литературе.

Ключевые слова: пол, литература, женщина, мужчина, имидж, позитив, негатив, неравенство, анализ.

GENDER PROBLEMS IN LINGUISTICS AND LITERATURE

Mukhtarova Farakhbonu Sattorovna - candidate of philology, associate professor of *Near East languages* chair of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. phone: 900 86 58 36

This article considers with gender issues in the Tajik language and literature. The article also presents a review of gender characteristics of women in the literature and a comparative analysis of men and women in the literature.

Keywords: gender, literature, woman, man, image, positive, negative, inequality, analysis.

Дар Тоҷикистон гендершиносӣ, умуман ва гендершиносии лингвистӣ, махсусан, аз илмҳои нав буда, ҳанӯз вусъати бештаре пайдо накардааст. Ба масоили гендерӣ дар забоншиносӣ ва адабиётшиносии тоҷик бори аввал аз ҷониби профессори кафедраи филологияи Эрони Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон, шодравон Ф.Р. Амонова таваҷҷӯҳ зоҳир гардид. Дар доираи татбиқи лоиҳаи «Гендер: забон ва адабиёт» соли 2001 дар факултети Шарқшиносии донишгоҳи номбурда ду семинари илмию амалӣ баргузор гардид, ки ба таҳқиқи масоили гендерӣ дар забон ва адабиёт бахшида шуда буд. Маводи ин семинарҳо дар маҷмӯаи мақолаҳо бо номи «Гендер: забон ва адабиёт» ба таърифи расид [2,37]. Дар

баробари мақолаҳои характери таҳқиқотӣ дошта ба баъзе масъалаҳои назариявии омӯзиши масоили гендерӣ дар забон ва адабиёти тоҷик низ дахл карда шуд. Самтҳои асосии имконпазирии таҳқиқот дар ин ришта низ муайян шуданд. Дар донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни низ аз ҷониби муҳаққиқи соҳаи гендер – М.Т. Маҳмадҷонова барномаи курси махсус таҳия гардида, ба нақшаи таълим ворид гардид [4, 29].

Яке аз аввалин муҳаққиқони гендершиносии лингвистии тоҷик Ф. Амонова қайд кардааст, ки пажӯҳишоти гендерӣ дар забони тоҷикӣ ба дастовардҳои забошиносии Ғарб тақия намуда, бояд дар самтҳои зерин сурат гирад:

1. Тафовутҳои интралингвистии забони занони тоҷик: тафовутҳо дар фонетика, фонология, грамматика ва лексика;

2. Пажӯҳиши хусусиятҳои зерини стратегияҳои гуфтугӯии занон ва мардон: а) дастболоӣ (хукмронӣ)–и мард дар сӯҳбат; б) қолабҳои гуфтугӯии хоси занон;

3. Хусусиятҳои сӯҳбат дар гурӯҳҳои якҷинса [1, 61].

Бо вучуди ин, метавон гуфт, ки гендершиносии лингвистӣ ва адабиётшиносии тоҷик ҳоло дар марҳилаи ибтидоии ташаккули худ қарор дорад ва метавонад дар оянда ба яке аз самтҳои муҳими таҳқиқотӣ табдил ёбад.

Адабиёти бойи форсу тоҷик бо тамоми шӯҳрати шахомати ҷаҳонии худ метавонад манбаи хуби таҳқиқоти гендерӣ гардад. Тавре ки маълум аст, адабиёт мунъакиси ҳаёти реалист. Агар муносибатҳои гендерӣ қисми таркибии таҳқиқоти илмҳои гуманитарӣ иҷтимоӣ бошад, пас адабиёт дар ин соҳаи ғайолияти инсонӣ мавқеи хосро ишғол менамояд. Дар баробари инъикоси ҳаёти реалии адабиёт аз бадеияти сухан, офаридани образҳои манфиву мусбат, типикунонии образҳо, истифодаи санъатҳои гуногуни бадеӣ бархурдор аст, ки тасвири таҳқиқи масоили гендериро метавонад бо обурани бадеӣ ва латофати сухан анҷом диҳад.

Таҷдиди назар ба адабиётшиносӣ аз нуқтаи назари гендер аз ҷониби У. Сафаров ба тариқи зайл муайян шудаанд: «Нахустин гом дар ин роҳ раҳой аз қолабҳои маъмулии тадқиқ аз қабилӣ «Образи зан дар ашъори фалону фалон... шоир» мебошад. Аз осори гузаштагон нахуст бояд мубрамтарин масоили гендерӣ, мисли хонавода, арзишҳои хонаводагӣ, муносибати падару фарзандон, муносибати бародарон, нақши синну сол, мӯхтарам шумурдани солхӯрдагӣ, таваҷҷӯхи волидайн ба парвариши фарзандон, издивоҷу зоиш, расму суннати мавҷуд аз қабилӣ фолгирӣ ва толебинӣ, интиҳоби ҳамсар, хостгорӣ, маросими ақди никоҳ, ҷиҳози арӯс, ҷашни таваллуди фарзанд, номгузорӣ ва ғайра мавриди омӯзишу баррасӣ ва арзёбӣ қарор гиранд» [7, 5].

Масъалаи инъикоси вазъи нуговори зан дар осори бадеӣ низ дар ин замина аз вазифаҳои умдатарини гендершиносӣ аст. Тавре ки У. Сафаров қайд мекунад, зан дар адабиёти пешинаи мо бозтоби муҳталиф дорад. Зан агар аз дидгоҳи як адиб мавҷуди заифу ҳақиру нотаваҷиб аст, дар сахнаи дигар чун маъшуқаи зебову ҳамсари ҷоннисор ҷилва мекунад. Ў ба тариқи хулоса қайд мекунад, ки бархӯрди мо ба адабиёти муосир низ бояд дигаргуна бошад, зеро то солҳои 60-уми асри XX адибони мо ба масоили гендерӣ хеле сатҳӣ бархӯрд намудаанд. Дар ин замина шеър, ки воқеан шеър бошад, кам буд. Аксари онҳо занро дар майдони пахта

дидаву зебояш хонданд, савори тракторааш карданду олихааш гуфтанд, дар сахро машғули каландзаниаш диданду зани озодаш хонданд. Танҳо аз нимаи дуввуми солҳои 60-ум ба баъд насли тозае ба майдони адабиёт ворид шуд, ки дидгоҳаш ба мавзӯи зан, ҷойгоҳи иҷтимоиву озодии он дигаргуна буд [7, 7].

Вобаста ба ҳадафҳои аслии таҳлили гендершиносӣ дар адабиёт ва хусусиятҳои миллӣ ва фарҳангии адабиёти тоҷик метавон чунин ҷанбаҳои муҳими таҳқиқро дар ин соҳа муайян намуд:

1) Хусусиятҳои гендерии образи занон дар адабиёт. Ин масъала дар навбати худ шохаҳои гуногунро дар бар гирифта метавонад, ки муҳимтарини онҳо ба тариқи зайл аст:

– **образи зан ҳамчун маъшуқа.** Нигоҳи адиб ба зан ҳамчун объекти ишқ. Хусусиятҳои тасвири маъшуқа, истифодаи таркибу ибораҳои хос барои тасвири ҷиҳатҳои гуногуни маъшуқа, санъатҳои бадеии маъмулии образоварӣ, портрети зан аз нигоҳи мард.

- **образи зан ҳамчун модар.** Силсилаи модарномаҳо дар адабиёти форсу тоҷик. Нигоҳи мард ба зан ҳамчун ба офаридгори худ. Тараннуми меҳри модарӣ ва қарзи фарзандӣ. Таҳлили забонии таркибу ибораҳое, ки барои офаридани образи модар истифода мешаванд. Тасвири симои модар аз ҷониби адибаҳо: умумиятҳо ва тафовутҳои модарномаҳои шоирон ва шоираҳо. Таносуби санъатҳои бадеӣ дар офаридани образҳои маъшуқа ва модар.

- **образи зан ҳамчун симои иҷтимоӣ дар баробари мард.** Тасвири ҳаёти занон, мавқеи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқии онҳо. Образҳои манфӣ ва мусбати занон. Инъикоси падидаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла, нобаробарӣҳо ва рафтори манфии занон дар адабиёт. Таносуби тасвири бадеӣ ва ҳақиқати реалӣ. Тасвири зан аз тарафи зан: инъикоси худии худ дар осори адибаҳо.

2. Таҳлили муқоисавии тасвири мардону занон дар адабиёт. Инъикоси муносибатҳои байниҳамии марду зан дар офаридани образҳо. Таҳлил ва гурӯҳбандии мафҳумҳо, таркибу ибораҳо ба ифодаҳои муштарак, сирф «занона» ва сирф «мардона». Чунин навъи таҳлил метавонад дар ҳама жанри адабӣ ва дар эҷодиёти адибону шоирон, аз як тараф ва адибаҳову шоираҳо, аз тарафи дигар, сурат гирад. Ба таври умумӣ нақшаи чунин таҳлили гендериро ба тариқи зайл тасвир намудан мумкин аст:

гурӯҳи мафҳумҳои хос	Гурӯҳи мафҳумҳои муштарак	гурӯҳи мафҳумҳои хос
Мард	марду зан	Зан
Ҷасорат	Инсоният	Зебӣ
Мардонагӣ	Ишқ	Модарият

пурқувватӣ...	меҳру вафо...	нотавонӣ...
---------------	---------------	-------------

Тавре аз таҳлили гендерии мардону занон дар адабиёти форсу тоҷик бармеояд, офариниши образ ва тасвири ин шахсиятҳо дар зиндагӣ таърихи тӯлонӣ дошта, қариб дар эҷодиёти ҳамаи шоирон ба ин ё он андоза ба ин масъала таваҷҷӯҳ зоҳир шудааст.

Адабиёт

1. Амонова Ф. Муҳимтарин масоил ва самтҳои тадқиқоти гендерӣ дар забоншиносии тоҷик //Гендер: Забон ва адабиёти тоҷик. – Будапешт – Душанбе, 2001.
2. Гендер: забон ва адабиёт. Маҷмӯаи мақолаҳо. Душанбе-Будапешт, 2001.
3. Куватова А., Хегай М. Женщина в переходный период //Известия АН РТ. 1997, №1. – С. 67-75.
4. Маҳмадҷонова М.Т. Курси махсуси «Гендер дар забон ва адабиёти тоҷик» //Сборник спецкурсов по гендерным исследованиям. – Душанбе: Поликом, 2004.
5. Модарнома. – Душанбе: Адиб, 1984.
6. Пушкарёва Н. Л. Зачем он нужен, этот гендер? // Социальная история. – М., 1999.
7. Сафаров У. Вазоифи умдаи пажӯҳишоти гендерӣ дар адабиётшиносии тоҷик //Гендер: Забон ва адабиёти тоҷик. – Будапешт –Душанбе, 2001.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Шарифов Мухсин – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий отделом мониторинга качества образования Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел: (+992) 915 55 79 00, e-mail: charifov63@inbox.ru

В статье очень четко отражена сущность и эффективность применения интерактивных технологий в обучении общественных дисциплин, в том числе истории таджикского народа. Также автор в статье даёт практические советы по использованию методов обучения.

Ключевые слова: “мозговой штурм”, “инсерт”, “кластер”, “РАФТ”, “ролевые игры”, “шкала мнений”, “займи позицию”, “казусы”, Советская власть, Восточная Бухара, СССР, СМИ.

АРЗИШИ ПЕДАГОГИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИНТЕРАКТИВӢ ДАР ТАЪЛИМИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Шарифов Мухсин – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири шуъбаи мониторинги сифати таҳсилоти Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел: (+992) 915 55 79 00, e-mail: charifov63@inbox.ru

Дар мақола моҳияти самарабахшии истифодаи технологияи интерактивӣ дар таълими илмҳои ҷомеашиносӣ, аз ҷумла таърихи халқи тоҷик ба таври хеле дақиқ нишон дода шудааст. Инчунин муаллиф дар мақола маслиҳатҳои муфид оид ба роҳи услубҳои истифодаи усулҳои интерактивии таълимро нишон додааст.

Калидвожаҳо: “ҳуҷуми фикрӣ”, “инсерт”, “кластер”, “НСШМ”, “бозиҳои нақшофарӣ”, “дараҷаи ақида”, “ишголи мавқеъ”, “казусҳо”, Ҳукумати Шӯравӣ, Бухорои Шарқӣ, ИҶШС, ВАО.

PEDAGOGICAL VALUES OF USING INTERACTIVE TECHNOLOGY OF LEARNING THE HISTORY OF TAJIK PEOPLE

Sharifov Muhsin - candidate of pedagogy, associate professor, head of the department for Monitoring the Quality of Studies of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 915 55 79 00, e-mail: charifov63@inbox.ru

This article clearly considers the substance of effective using interactive technology in learning public discipline, including the history of Tajik people. Author also in the article gives useful advices of using method of learning.

Key words: *“brain storm”, “insert” “caster” “RAFT” “playing role” “scale opinion”, “loan position”, “causes” “Soviet power” “Eastern Bukhara”, USSR, mass media.*

Мнение ряда учёных общей дидактики о том, что есть только две системы методов - традиционная и интерактивная, неверно. Существуют сотни методов, которые различаются между собой возможностями взаимодействия обучаемых. Предлагая ученикам обсудить в парах какой-то вопрос, прежде чем ответить на него письменно, учитель уже применяет интерактивный метод. Если учителя продолжают анализировать свою работу, то станет очевидным, что они и раньше преподавали, применяя в некоторых случаях интерактивные методы. Выходит, что это не совсем новая методика.

Познакомившись с интерактивными методами, некоторые учителя спрашивают, не следует ли прекратить использовать традиционные? – Конечно нет. Необходимо стремиться обогатить преподавание различными дидактическими подходами. Педагогические методы играют роль инструментов для выполнения различных задач и учителя должны уметь в течение урока переключаться с одних на другие.

Некоторые учителя считают, что основная причина использования интерактивных методов заключается в том, что они «интересны». Это не только так. Цель любого занятия намного шире, чем просто пробуждение интереса. И отсюда следует, стоит ли останавливаться именно на интерактивном методе в том случае, когда он представляет собой наиболее эффективный способ обучения чему-либо. Под эффективным способом мы понимаем такой, который требует наименьших затрат ресурсов времени, оборудования и дает оптимально лучшие результаты, мотивируя учащихся к дальнейшему действию. Поэтому прежде, чем выбрать метод, учителя должны четко представить себе учебную цель. Если необходимо закрепить систему конкретных фактов, тогда возможно, эффективнее будет использование интерактивные методы. Если необходимо выработать навыки и умения рассуждать и понимать, тогда лучше применить интерактивный метод. На практике за 45-минутный урок учитель может применить два-три различных метода. Опытный учитель знает, когда и как применять разные методы, чтобы наиболее успешно справиться с поставленной задачей.

Ключевые элементы успешной работы учителя. При проведении интерактивных занятий и упражнений необходимо выяснить, соответствуют ли программные задания возможностям класса, продумать ход их выполнения, объяснить цель, процесс работы и выделенное время.

Организация работы. Статус учителей поддерживается на высоком уровне благодаря их умению эффективно направлять и регулировать работу класса, группы.

Уважение мнений учеников. При интерактивном обучении учителя ограничивают односторонний поток информации. Вместо этого они обучают учеников высказывать свои собственные мнения и идеи. Это помогает ученикам

понять, что учителя не дают единственно верные ответы и что взгляды учеников также важны.

Учебное пространство. Используя интерактивные методы, важно подготовить учебное пространство. По возможности следует расставить мебель таким образом, чтобы было удобно передвигаться по классу и ученикам и учителю, и чтобы все работающие группы были на виду, на случай методической помощи.

Вовлечение всех учеников. Для многих классов характерно активное участие только успешных учеников. Они отвечают на все вопросы, в то время как остальные молчат. Желательно, чтобы между учениками и учителями существовала такая степень доверия, при которой они могли бы добровольно вызваться отвечать перед всем классом, особенно, если вопрос касается каких-либо фактов и существует вероятность неправильного ответа.

Работа в парах и малых группах. По возможности, следует чаще проводить работу в парах или малых группах. Такая форма работы дает ученикам больше свободы для участия и взаимодействия. Работу в парах и группах можно использовать для высказывания различных точек зрения или размышления над той или иной идеей, исходя из своего собственного опыта. Например, если изучается право на достойный уровень жизни, то прежде чем обсуждать его всем классом, надо провести работу в малых группах или парах. В течение 3-5 минут ученики решают, какие права необходимо реализовать в первую очередь.

Работа в парах и группах предполагает умение принимать решения и нести за них ответственность. У учащихся в процессе обсуждения определять недостающие элементы общей картины. Одно из преимуществ работы в парах заключается в простоте организации. Ученикам нет необходимости пересаживаться для того, чтобы обсудить со своим напарником какую-либо идею и придет к общему мнению.

Скрытый контроль. Работа в малых группах со стороны выглядит легкой, но для того чтобы, работа шла эффективно, требуется умение координировать действия учеников. Необходимо очень внимательно наблюдать за группами, а в случае необходимости, помогать им и направлять их работу.

Полезные советы по использованию методов обучения:

Работа в малых группах. Это эффективный метод обсуждения конкретных вопросов, решения задач в малом ученическом коллективе.

Оптимальное количество участников группы - 4-5 человек, реже оно может превышать 5-7 участников. Если же в группе более 7 человек, ее работа считается малоэффективной.

Смешанный состав групп. Например, включение равного количества мальчиков и девочек дает хороший результат. Деление на группы можно проводить различными способами: рассчитывая класс на первый-второй-третий и т.д., или объявляя заранее подготовленные списки групп, что позволит учителю обеспечить включение в одну группу учеников с разными способностями и возможностями.

Уважение мнений. При работе в группе важно убедиться, что ученики уважают право друг друга на высказывание мнения, и своих идей.

Презентации. После выполнения заданий группа делает презентацию своей работы.

Контроль над временем. При групповой работе необходимо контролировать временные рамки.

Роли в малой группе. Функциональные роли можно распределить, например, таким образом:

Презентатор– ученик, который сообщает всем участникам о решениях, принятых малой группой;

Протоколист– ученик, который фиксирует обсуждение – основные положения, решения, к которым придет группа;

Организатор– ученик, который предоставляет слово, направляет группу на решение поставленной задачи и следит за временем.

Учитель поощряет желание учеников выбирать роли, но может менять их при необходимости.

Роль учителя при работе в группах - перемещаться от группы к группе, наблюдать за происходящим, фиксируя внимание учащихся на задании, задавая вопросы, помогая разрешить проблемы. Вмешиваться в работу групп можно только тогда, когда учащиеся не поняли инструкций или просят помощь. Учитель перестает быть всезнающим человеком, а становится помощником и консультантом. Если учитель присоединился к работе в группе, то его роль - преимущественно задавать вопросы, а не доминировать, отвечая на них. Необходимо напоминать ученикам, что работа в группе – это не игра, а решение проблемы.

Постановка вопросов. При подготовке к урокам, учителю приходится решать, какого типа вопросы задавать. Правильно подобранные, четко сформулированные и вовремя заданные вопросы могут помочь учащимся сконцентрировать свое внимание на важных темах и повысить активность в ходе занятия. Вопросы могут подтолкнуть учеников к участию в дискуссии, помочь систематизировать изучаемый материал. Подбор вопросов определяется целями занятия. Есть вопросы, которые помогают оценить уровень знания; вызвать интерес и привлечь внимание; или помочь подойти к теме занятия более углубленно.

Вопросы могут быть следующими:

- закрытые, которые предполагают однозначные ответы «да», «нет»
Например: «Является ли Декларация о государственной независимости Таджикистана от 9 сентября 1991 года отделением от СССР?»

- открытые, которые предполагают обсуждение. «Как вы думаете, можно ли было предотвратить гражданскую войну в Восточной Бухаре в годы установления здесь Советской власти?» Открытые вопросы более предпочтительны для убедительного понимания истины исторического процесса. Вопросы должны быть ясными и конкретными.

Интервьюирование. Это очень хороший способ расширить представления учеников, связав изучение истории таджикского народа с реальной жизнью, а также развить у учеников навыки общения с самыми различными людьми. Например, если класс изучает тему «Участия созревшие люди в годы ВОВ», то важным источником информации о том, как изменилась жизнь детей за прошедшие годы, будут их собственные родители, дедушки, бабушки. В этом случае одним из подходящих методов является интервьюирование.

Воспроизведение информации. Хорошим способом усвоения полученной информации является воспроизведение ее в другой форме. Прослушав рассказ,

ученики выделяют важную информацию, и решают, как ее воспроизвести. Сделать это можно словесно, то есть своими словами, в картинках или в письменном виде. Этот прием помогает развивать воображение, наблюдательность, способность делать выбор и логическое мышление.

Использование материалов СМИ. На уроках по истории таджикского народа часто используются материалы средств массовой информации. Интересные статьи и сообщения может подбирать не только учитель, но и ученики. Таким образом, соберется коллекция для проведения общих дискуссий, как с учениками в классе, так и на различных мероприятиях с привлечением родителей. При этом затраты на подготовку минимальные.

Иногда встречаются необъективные репортажи, построенные на стереотипах и предубеждениях. Выявление и анализ стереотипов учат школьников противодействовать им в повседневной жизни и развивают у них навыки общения. Можно использовать одну и ту же статью, но полезнее сравнивать сообщения разных газет об одном и том же событии. Для анализа статей, учителю необходимо подобрать вопросы по теме.

Дискуссии. Элементы дискуссии должны присутствовать на каждом уроке. При любой форме дискуссии, для начала учитель обозначает проблему или ставит четкий вопрос для обсуждения. Затем направляет ход обсуждения, обеспечивая возможность высказаться каждому желающему. В завершение, учитель, совместно с учениками, обобщает основные идеи дискуссии. Необходимо привлекать к этому процессу учеников, чтобы оценить прогресс всего класса и закрепить основные концепции. Если ученики не приходят к ожидаемым заключениям, учителю необходимо проанализировать, хорошо ли была организована работа над заданием.

Просмотр фильмов. Просмотр фильмов хорошо подходит для подготовки к дискуссии. Видеоматериал помогает ученикам представить ситуацию или себя на месте персонажа фильма, оживляет тему изучения и обозначает связь изучаемого материала с реальной жизнью.

Мозговой штурм. Эффективный способ начать изучение новой темы выяснить, что уже известно об этом ученикам. Такой подход возбуждает интерес учащихся, а также позволяет узнать, на какой стадии находятся их знания. Можно использовать метод «Мозговой штурм», который представляет собой форму быстрого, эффективного, коллективного обсуждения и осуществляется путем свободного выражения мнения всех учеников.

«Мозговой штурм» можно использовать также для завершения незаконченного рассказа.

Групповое обсуждение идей по какой-либо проблеме - это путь к развитию творческого, нестандартного мышления. Путем «мозгового штурма», всего за несколько минут, можно получить несколько десятков идей.

При «мозговом штурме» необходимо поощрять активность всех учеников, не критиковать и не давать оценку идеям, пока вы их записываете. А когда идеи истощаются, можно начать изучение каждой в отдельности, предложив ученикам их прокомментировать.

Ролевые игры. Во время занятий может возникнуть необходимость вызвать у учеников чувство сопереживания и сформировать понимание ситуации других людей. В этом случае используются ролевые игры или сценки. Например,

ученики могут исполнить роль родителей, которые поучают детей, как правильно вести себя на прогулке.

Важно, чтобы ролевая игра не осталась просто игровым упражнением. Она имитирует реальную жизнь, и часто поднимает такие вопросы, на которые нет простого ответа. Поэтому по завершении ролевой игры необходимо выделить дополнительное время на ее анализ и закрепление познавательного опыта учеников.

Использование ролевых игр требует чуткости. Учителю необходимо уважать чувства отдельных учеников и принимать во внимание социальную структуру класса.

После окончания ролевой игры или сценки необходимо вывести ее участников из ролей. Это делается для того, чтобы у них появилась возможность смотреть на ситуацию объективно, то есть со стороны, а не с позиции участников. Выйти из игры можно, например, сделав глубокий вдох и выдох или подняв руки вверх и резко опустив их вниз.

Работа с учебником. Курс история таджикского народа предполагает также работу с учебником, где включены материалы для чтения, вопросы, задания, таблицы и схемы. На основе материала учебника учитель может давать задание на дом или проводить упражнения в классе.

Некоторые темы включают исторические источники, а также исторические акты различного типа, реже межгосударственные и международные договора, выдержки из различных документов, схемы, диаграммы, сюжетные картинки, портреты, исторические карты и так далее.

Мини-лекция. Мини-лекция - это краткое, сжатое сообщение, изложение материала по конкретному вопросу. Для проведения мини-лекции необходимо тщательно спланировать время, подготовить конспект лекции и отрепетировать ее. Материал лекции должен усиливать и дополнять содержание учебника, а не просто повторять или обобщать его. Для того чтобы внимание учеников не ослабевало, необходимо заранее спланировать вербальные сигналы (например, голосовые модуляции, запланированные паузы), визуальные сигналы (использование жестов, предметов, слайдов), и сенсорные сигналы (движение по классу, не прерывая лекции).

«Займи позицию». Во время урока иногда возникают ситуации, когда невозможно найти однозначный ответ на поставленный вопрос. Мнение класса может разделиться. В таком случае подойдет метод «займи позицию», который помогает вести обсуждение спорного вопроса. Его можно использовать как введение, чтобы продемонстрировать разнообразие возможных подходов к изучаемой теме, или как завершение урока, для того чтобы оценить, насколько хорошо усвоен материал.

Для его проведения необходимо вывесить в противоположных углах комнаты плакаты с надписями «Согласен» и «Не согласен». Посередине вывешивается еще один плакат - «Сомневаюсь». Плакаты выражают полярные точки зрения по какому-либо вопросу, например: «Был бы среди басмачей (противников) сторонники Советской власти!». Ученикам предлагается встать около того плаката, который соответствует их мнению. Затем учитель просит учеников обосновать свою точку зрения и старается охватить как можно больше учеников, выясняя, почему они заняли именно такую позицию. После того как все доводы высказаны, учитель выясняет, нет ли среди учеников таких, кто в ходе

дискуссии изменил свою точку зрения и хочет перейти из одной группы в другую. Желая изменить свою позицию должны убедительно обосновать свое решение.

Схемы и таблицы. Проведение уроков по истории таджикского народа почти невозможно без использования карт, схем, таблиц и диаграмм.

Один из вариантов - таблицы на соотнесение понятий. Ученикам предлагается заранее подготовленная таблица, где в первой колонке попеременно располагаются названия понятий, а во второй их определения. Задача учеников сопоставить определения и соответствующие им понятия.

Работу с таблицами можно также использовать для закрепления пройденного материала или как проверку домашнего задания. Например, можно попросить учеников назвать общие моменты и различия в каких-либо политических и социальных событиях в стране на различных этапах её истории.

«Шкала мнений». Чтобы помочь ученикам выразить свои мнения по изучаемому вопросу, можно воспользоваться «шкалой мнений». Этот метод дает учителю представление об установках, ценностях и взглядах учащихся, помогает отслеживать изменения в этих установках после получения информации.

Для того чтобы провести это упражнение, учитель вывешивает модель шкалы в классе или чертит ее на доске. На шкале представлены оттенки мнений, например: «полностью согласен», «в основном согласен», «не уверен», «не совсем согласен», «совершенно не согласен». Каждый ученик выражает свое индивидуальное мнение, обведя соответствующий ответ на шкале. После этого можно попросить учеников прокомментировать свое мнение, делая упор на противоположные точки зрения.

Казусы. На уроках по истории таджикского народа часто изучаются случаи или казусы. Анализ казусов – способ обучения, направленный на исследование. Он разработан для того, чтобы помочь учащимся применить историческую теорию к реальным жизненным ситуациям. Учащимся самим приходится вырабатывать свои собственные идеи и заключения. Этот процесс помогает пробудить интерес и развить у учащихся логику, навыки, принятия решений.

Рассмотрение казусов может иметь разную форму и основываться на письменных заключениях, ситуациях, имевших место в жизни или заимствованных из газет, журналов, книг и других источников.

Большинство казусов включают в себя следующие элементы: описание фактов, предъявление проблемы, ссылка на аргументы или разного рода позиции, которые могут влиять на разрешение спорного вопроса.

Основой обсуждения в классе являются факты, содержащиеся в казусе, и поэтому процесс исследования начинается с их тщательного изучения и прояснения. Затем вырабатываются и обсуждаются доводы «за» и «против». В завершение ученики формулируют заключение и предложения по выходу из создавшегося положения. Как правило, правильного ответа не дается, но учитель для сравнения может рассказать о принятом в действительности решении.

В процессе обсуждения очень важно поддерживать атмосферу доверия и открытости. Ученики должны быть уверены, что какими бы ни были их идеи и мнения, они будут приняты и внимательно выслушаны.

Кластер. Это самостоятельное оформление своих мыслей, идей в устной и письменной форме. Кластер – это своеобразная схема размышления. При

использовании этого метода успешно повторяются предыдущие темы и активизируются новые знания.

Процедура применения этого метода выглядит следующим образом. Посередине страницы вписывается название темы и обводится кружком. На примере такой схемы:



Дневник. В основе этого метода лежит комментирование текста, при этом вся полученная информация пропускается через личный опыт.

Работа протекает в форме заполнения таблицы и может рассматриваться как подготовка к дискуссии, так как помогает высказать различные мнения по теме. Перед тем как начать работать с текстом, ученикам сообщается тема и предлагается вспомнить связанный с ней необычный эпизод из своей жизни. Учитель просит учеников вспомнить, что в этом эпизоде было необычного и как этот случай повлиял на них, их мысли и возможно всю их дальнейшую жизнь. Затем ученики заполняют таблицу, выписывая из текста и комментируя особо интересные цитаты:

Таблица 1.

Цитаты	Комментарий
1...	1...
2...	2...
3...	3...

В помощь ученикам на доске записываются вспомогательные вопросы:

- Какие чувства и мысли вызвала у вас цитата?
- В чем вы согласны (не согласны) с автором?
- Какие ассоциации вызвал у вас тот или иной фрагмент?

После этого происходит обсуждение в общей группе, в парах или малых группах. Учитель уточняет у учеников, почему они выбрали такие цитаты, и у кого есть совпадения. В завершение этой работы можно предложить ученикам написать эссе.

РАФТ. (сокращение от «роль – аудитория – форма – тема») хорошо сочетается с другими методами, например «мозговым штурмом», работой в парах или малых группах и применяется в случае, когда возникает возможность обратиться с письмом или посланием.

При работе с РАФТ создается атмосфера творчества, что выражается в возможности выбора темы и уважении к различным точкам зрения. Ученики проявляют свои способности и учатся излагать свои мысли в письменном виде.

Для начала учитель сообщает, что предстоит написать эссе по общей теме. При помощи «мозгового штурма» определяются возможные роли, формы и конкретные темы эссе.

Предлагаемые вопросы:

После того, как ученики определились со всеми составляющими, им поручается написать эссе в классе или дома.

Следующим шагом, они зачитывают свои эссе друг другу в парах, а затем желающие ученики могут выступить перед всем классом в роли автора. Остальные ученики задают вопросы и высказывают свое мнение.

Карта концепций. Этот метод помогает структурировать знания и закрепить изучаемые понятия.

Для его применения необходимо разложить понятия на карте в иерархическом порядке, а затем установить между ними связи. Для большей наглядности можно использовать рисунки. Кроме того, при построении карты следует избегать линейности, что обычно указывает на недостаточное понимание материала. Сначала целесообразно построить «макро карту», показывая на ней главные идеи, а затем «микро карты», чтобы показать детальную структуру темы.

По педагогическим взглядам оценивание на уроках «История таджикского народа» является одним из важнейших факторов эффективности применения любой метод обучения, и ещё при применении интерактивной технологии.

Оценивание знаний учащихся является одним из самых сложных аспектов современной педагогики. Анализ данной проблемы позволил выделить два важных вопроса: 1. Как оценивать урок, проведенный с помощью интерактивных методов обучения в условиях балльной системы отметок? 2. Каковы инструменты оценивания и как ими пользоваться?

Мы не ставили перед собой цель исчерпывающе ответить на данные вопросы, а считаем целесообразным дать некоторые рекомендации по оцениванию знаний учащихся, а также познакомить учителей с существующим инструментарием и опытом коллег, работающих с применением интерактивных методик.

Основные понятия. Под оцениванием понимается систематический процесс, определяющий достоинства и ценность достигнутого. Объектами оценивания являются: знания, умения, уровень подготовки учащихся [12;153].

Следует отметить, что в советской и постсоветской педагогике традиционно выделяются следующие три компонента обучения: а) знания; б) умения; в) навыки.

В обучении же предметам истории таджикского народа, как правило, основные компоненты представлены следующим образом: а) знания; б) умения и навыки; в) ценности и убеждения.

На первый взгляд, различие незначительное, но необходимо подчеркнуть, что в обучении истории таджикского народа, отдельное внимание уделяется закреплению убеждений и ценностей в духе нравственности человека с целью формирования в обществе места и роли человека.

Важное в школьном оценивании понятие «отметка» подразумевает формализованную количественную (балльную) или качественную (уровневую) характеристику оценки.

Методисты выделяют два вида оценки: *промежуточную* - подведение итогов сделанного на определенном этапе и внесение изменений в ходе процесса и *итоговую* (суммирующую результаты) по завершению процесса [12;154].

Существуют следующие способы оценивания:

- *традиционные* (оцениваются ответы на вопросы, контрольные работы, диктанты и т.п.)

- *альтернативные* (оцениваются письма, эссе, тесты, работа с диаграммами, производится само оценивание и др.);

- *комбинированные* (наряду с оцениванием ответов учащихся может быть оценено эссе, проведено тестирование и др.).

Традиционные методы оценивания представляют собой процесс систематического определения степени соответствия имеющихся знаний, умений и навыков предварительно планируемому.

Альтернативные методы оценивания более гибкие и показывают прогресс в обучении или имеющиеся пробелы усвоения той или иной темы. Они помогают учителям успешно корректировать свою дальнейшую работу, в зависимости от того, что и как усвоено на уроке. Кроме того, они позволяют проследить изменения на уровне ценностей и убеждений.

Комбинированные методы оценивания сочетают в себе традиционные и альтернативные.

Примеры инструментов оценивания:

Оценивание ответов учащихся:

Оценивание знаний. Некоторые авторы при оценивании знаний учащихся предлагают использовать Контрольный лист по оцениванию.

Контрольный лист по оцениванию знаний учащихся:

Тема: _____

Дата: _____

Количество учеников: _____

Продолжительность наблюдения: Комментарии:

Можно также воспользоваться приведенной ниже таблицей:

Таблица 2

Ф.И.О	Работа в группе	Новые Идеи	Задаёт вопросы	Отвечает на вопросы	Примечание

При работе с данной таблицей рекомендуется выбрать 3-4 учащихся и оценить их работу либо с использованием балльной системы, либо отмечая в таблице меткой выполнение работы. В случае использования балльной системы, подвести итоги можно путем определения среднеарифметического числа.

Данная таблица (см. таблица 4) помогает не только обосновать оценку ученика, но и проанализировать уроки самому учителю.

Эссе и самооценивание. Интересной формой альтернативного оценивания являются эссе и оценка учеником собственного участия в дискуссии.

Эссе - письменная работа, содержащая самостоятельные размышления учащихся по поводу неоднозначных проблем или суждений. Эссе позволяет проверить зрелость и научную сторону субъективного восприятия проблематики учениками, их умение самостоятельно осмысливать и оценивать причинно-следственные связи, умение привести примеры и аргументировать свою точку зрения, логично и ясно изложить ход своих мыслей и выразить свои чувства и эмоции, например негодование или сопереживание.

Критериями оценки эссе могут быть:

- понимание сути темы эссе и её полное раскрытие;
- убедительность аргументации своего мнения и подкрепление фактами, свидетельствами из источников, теоретическими доводами и рассуждениями;
- соответствующее использование терминологии, исторических фактов и другой исторической информации;
- логичность и ясность рассуждений и выражения эмоционально ценностного отношения;
- стройность и выразительность стиля эссе;
- умение обобщать и делать выводы.

Оценка вклада ученика в дискуссию. Наиболее распространенный метод обучения, используемый для преподавания курса «Истории таджикского народа» - это дискуссия. Основной задачей дискуссии является обсуждение той или иной проблемы. Как правило, ученики активно участвуют в дискуссиях, что дает возможность оценить вклад каждого ученика в обсуждение.

В качестве инструмента оценивания рекомендуется использовать следующую таблицу (см. таблицу 3):

Рекомендуется выбрать несколько учеников перед проведением урока для наблюдения и оценки.

Таблица 3.

Поведение ученика во время дискуссии	Ф.И.О. учихся			
	Шоев Т.	Норов И.	Боев С.	Ойев А.
Помогает определять вопросы для обсуждения	+	+	+	
Усердно работает над вопросом	-	+	+	+
Является интересным и внимательным слушателем	+	+		+
Сравнивает подаваемые идеи со своими собственными мыслями	+	+	+	+
Обдумывает информацию представляемую другими учениками	+	-	-	+
Обобщает идеи, когда это необходимо	+	-	+	+
Приходит к заключениям, которые приводят к новому пониманию	-	+	-	+
Взаимодействует с другими группами учащихся	+	-	+	-

Заполнять таблицу можно, используя качественные характеристики (баллы) или количественные (делать метки при реализации того или иного критерия). Итог рекомендуется подвести путем определения среднеарифметического числа.

Литература

1. Буйдаков Х. Дидактические основы формирования и обобщения знаний учащихся старших классов в целостном педагогическом процесс: дис... д-ра пед. наук. - Душанбе, 1993.- 313 с.
2. Буйдаков Х.Б. Основы дидактики / Х.Б. Буйдаков. - Душанбе, 1995.- 132 с.
3. Зиёев Т.Н. Современная система школьного исторического бразования / Т.Н. Зиёев.- Душанбе, 2009.- 209 с.
4. Зиёев Т.Н. Теоретические проблемы стратегии развития гражданского образования в Республики Таджикистан / Т.Н. Зиёев. - Душанбе, 2008.- 285 с.
5. Зиёзода Т.Н. Теоретическая обоснованность и практическая эффективность системы школьного исторического образования РТ: дис. на соискание д-ра пед. наук. - Душанбе, 2010.- 378 с.
6. Лутфуллоев М. Дарс / М. Лутфуллоев. - Душанбе,-1985.- 191 с.
7. Лутфуллоев М. Современная дидактика / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 2001. – 331с.
8. Файзулло Ш. Актуальной проблемы современной педагогики. Книга I. / Ш. Файзулло. - Душанбе, 2009. - 459 с.
9. Файзулло Ш. Актуальные проблемы современной педагогики. Книга 2. /Ш. Файзулло. - Душанбе, 2010. - 200 с.
10. Шарипов М.Г. Проверка знаний по истории таджикского народа с помощью тестовых вопросов / М.Г. Шарипов. - Душанбе: Эр-Граф, 2013.- 256 с.
11. Шарипов М.Г. Тесты по всеобщей истории / М.Г. Шарипов. - Душанбе: Эр-Граф, 2014. - 248 с.
12. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе: Анализ зарубежного опыта / М.В. Кларин. - М.,1989. - 225 с.

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ ТАДЖИКИСТАНА

Бердов Давлат Бердович - старший преподаватель кафедры романо-германских языков Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019 г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 903113365

Абдуласанова Зенал Шамшербековна - старший преподаватель кафедры романо-германских языков Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019 г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 935220522.

В статье рассмотрены актуальные проблемы духовно-нравственного воспитания молодёжи Таджикистана, ее социализации, сохранение культурных ценностей, национальных традиций и духовных основ народа, толерантности, к другим народам и их культуре.

Ключевые слова: социализация, молодежная политика, эстетическое воспитание, нравственное воспитание, прогрессивная интеллигенция, духовная ценность, духовное оздоровление, физическое оздоровление. экстремистский религиозный взгляд, воспитательное пространство.

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ ТАДЖИКИСТАНА

Бердов Давлат Бердович - муаллими калони кафедраи забонҳои романӣ-германии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ш. Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев 17/6, тел.: (+992) 903113365

Абдуласанова Зенал Шамшербековна – муаллими калони кафедраи забонҳои романӣ-германии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019 ш. Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев 17/6, тел.: (+992) 935220522.

Дар мақола оид ба тарбияи маънавии ҷавонони Тоҷикистон сухан рафта, барои эҳё намудани таърихи фарҳанги миллӣ ва дӯстии онҳо бо кишварҳои ҷаҳон ва инчунин ҳалқиятҳои гуногун маълумот дода шудааст.

Калидвожаҳо: сотсиализатсия, сиёсати ҷавонон, тарбияи эстетикӣ, тарбияи маънавӣ, ақидаҳои интеллектуалӣ, арзиши маънавӣ, барқароршавии рӯҳонӣ, барқароршавии ҷисмонӣ, назарияи экстремистии динӣ, ҷазои тарбиявӣ.

SPIRITUALLY-MORAL EDUCATION OF YOUTH OF TAJIKISTAN

Berdov Davlat Berdovich - senior teacher of Romanic and Germanic Languages chair of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 903113365

Abdulasanova Zenal Shamsherbekovna – assistant of the Romanic and Germanic Languages chair of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 935220522.

The article deals with topical issues of spiritual and moral upbringing of youth in Tajikistan, socialization, preservation of cultural values, national traditions and spiritual foundation of the people and tolerance, based on the development of feelings of interest and respect for other peoples and their cultures.

Key words: *socialization, youth policy, aesthetic education, moral education, progressive intelligency, spiritual values and health, physical rehabilitation, extremist religious view, educational space.*

Для успешной реализации духовно-нравственное воспитание молодежи Таджикистана необходимо создание системы имеющей соответствующие уровни воспитательное деятельности высшего учебного заведения (на уровне группы кафедры факультета университета межвузовского уровня). Данная система должна отражать установленный или сложившийся порядок административных социальных и общественных структур [5,45].

Необходимость рассмотрения данного вопроса определяется трудностями жизненного старта, с которыми сталкивается молодой человек, вступая в жизнь и приобретая права в обществе, обязанности перед ним. Государство учитывает, что молодежь является одним из общественно активных слоев населения, имеющим важный потенциальный вес в перспективе.

Сложность общественных преобразований повлияла на процессы социализации молодых людей, на все стороны жизни молодого поколения. Изменились содержание и способы разрешения традиционных молодежных проблем, которые в новых исторических условиях должны рассматриваться на принципиальной основе.

В процессе глобализации общества способности личности выходят на первый план, и начинается поиск новых направлений и путей деятельности по образованию и воспитанию подрастающего поколения. Образование создаст условия для адаптации молодёжи к общественному прогрессу, разностороннему воспитанию, использованию полученных знаний в практике, развитию способностей, не отставанию их от мировой культуры, науки и образования [4,25].

Под влиянием интернета, телевидения, сотовой и спутниковой связи, происходит стремительное развитие глобализации, человеческая психология направилась в особое русло, в невиданные ранее крупные перемены. Поставлена задача выдвижения на первый план национального наследия и духовных ценностей таджикского народа, доведения их до подрастающего поколения вместе с обновлением всего образовательного процесса.

Со стороны государства совершаются попытки решения создавшейся проблемы, например; одно из продуктивных решений - это рассмотрение государственной молодежной политики как одно из важных направлений развития стратегических ресурсов общества. В отличие от традиционной социальной политики, государственная молодежная политика, не сводится только к разработке компенсационных механизмов. Она содержит активный инновационный и производительный аспекты, отражающие трудовой и творческий потенциал молодежи.

Но построение демократического общества с социально ориентированной экономикой невозможно без нравственного, эстетического и духовного развития молодежи, формирования у молодого поколения таджиков таких

качеств, как патриотизм, профессионализм, ответственность, освоения молодежью социокультурного опыта прошлых поколений, достижений мировой цивилизации. Необходимостью формирования духовно- нравственной культуры молодого поколения адекватные к новым социально-экономическим условиям Таджикской Республики, способствующие сохранению культурных ценностей, национальных традиций и духовной основы народа и толерантности, на основе развития чувств интереса и уважения к другим народам и их культуре. Реализация этих целей предполагает активное привлечение молодежи к непосредственному участию в формировании и реализации политики, касающейся молодежи и общества в целом.

Государстводолжносоздавать условия для расширения возможностей молодого человека в выборе своего жизненного пути, достижении личного успеха, независимо от его материального уровня и социального положения.

Эстетическое и физическое здоровье молодежи - стратегический капитал страны и важный фактор ее современного развития. Формирование нравственных, эстетических и духовных ценностей подростков и молодежи должно основываться на изучении и пропаганде мировых и национальных культурных ценностей и исходить из возрастного уровня. Характеристика ценностей, присущих молодежи, отражает многообразие жизненных условий и судеб молодых людей, широкий спектр ценностных ориентиров. Необходимо учитывать, что на формирование эстетических и нравственных ценностей молодежи существенно влияют средства массовой информации, особенно электронные. Пропаганда культа жестокости и насилия оказывает массированное давление на психологическое состояние молодежи, формирует соответствующие модели поведения и стереотипы восприятия жизни [2,44].

Ограничение пропаганды культа силы, рекламы сигарет и спиртных напитков - одна из первоочередных задач государства в деле духовного и физического оздоровления молодого поколения. Усилия средств массовой информации, прогрессивной интеллигенции, направленность воспитательного процесса в целом должны способствовать созданию в обществе благоприятной среды, при которой престижными будут такие личностные качества, как порядочность, достоинство, патриотизм, профессионализм, уважение к старшим, осознание ответственности за себя и близких.

Приобщение молодежи к духовной культуре своего и другого народа, изучение исторического прошлого нашей страны, укрепление атмосферы дружбы, мира и согласия в обществе должны сформировать у молодого поколения чувство гордости за нашу общую Родину –Таджикскую Республику.

Вместе с тем, изучение и обобщение практики Вуза республики выявило следующее:

- с одной стороны, признание чрезвычайно актуальной роли нравственного и эстетического воспитания в формировании личности студентов, особенно средствами литературы и искусства в их комплексе, в том числе в воспитательной работе;

- идет поиск системы, содержания, оптимальных форм и методов, приемов и средств, уделяется внимание литературе и искусству других народов, в том числе иностранного языка, его художественной, культура. Перед учителями-иностранного языка возникает вопрос:

как в новых условиях поддержать у студентов интерес к изучению иностранного языка;

- как усилить воспитательную, образовательную и художественную ценность изучаемого материала нестандартными формами работы.

С другой стороны:

- ослабление теоретических аспектов практического решения проблемы:

отсутствие системы эстетического воспитания, опирающейся на психолого-педагогические основы;

низкий эмоционально-эстетический, общепознавательный, интеллектуально-творческий, собственно-творческий, эстетически-деятельностный уровень занятий;

- отсутствие методики и наглядно-иллюстративных пособий.

Усилия государства, должны быть направлены на развитие и материальное обеспечение инфраструктуры культуры - поддержку театров, музеев, библиотек, спортивных сооружений, вневузовских, способствующих развитию досуга и интересов молодого поколения, выпуск учебных пособий, художественной и методической литературы, компьютеризацию учебных заведений, разработку государственных и региональных программ по развитию физической - культуры и спорта формирование-нравственных - эстетических и духовных ценностей здорового образа жизни. Особое внимание в деле духовного и патриотического воспитания молодежи уделяется изучению государственного языка, разработке и внедрению новых, эффективных методик изучения таджикского языка[1,88].

Важным направлением в деле духовного, нравственного, эстетического и патриотического воспитания молодежи должно стать ограждение ее от отрицательного влияния религиозного экстремизма, фанатизма. В этих целях необходимо создание защитных механизмов от проникновения в молодежную среду экстремистско - религиозных взглядов[3,77].

В завершении хочется напомнить, что «Молодежь - наше будущее!» и развитие нашего государства зависит от них. Только действуя сообща: семья - учебное заведение - государствомы сможем предостеречь наше молодое поколение от выше перечисленных проблем. И мы уверены, что сообща нам удастся построить высокоразвитое, процветающее государство.

Литература

1. Гейз Г.Д. Эстетическая культура и эстетическое воспитание / Г.Д. Гейз. - М.: Просвещение, 1983. - 255 с.
2. Крутоус В.П., Эстетическое воспитание как фактор духовного обновления человека // Целостный процесс эстетического развития личности / Тезисы докладов, и выступ, на Всесоюзном научно-практ. семин. 18-21 апреля 1989 г. - Херсон. - М., 1989. - 465 С.
3. Кон И.С. Психология старшеклассника: Пособие / И.С. Кон. - М.: Просвещение, 1980. - 592 с.
4. Педагогика / Под ред. Л.П. Кривошенко. - М.: Проспект, 2009. - 432 с.
5. Рахимов Б. Педагогика барои мактабҳои олии / Б. Раҳимов. – Душанбе, 1983. – 265 с.

ВЗАИМОСВЯЗЬ НАРОДНЫХ РЕМЕСЛЕ И ПЕДАГОГИКИ

Базарова Лола – старший преподаватель кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)919 16 60 74, E-mail: bazarova_lola@mail.ru

Статья посвящена Посланию Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлису Оли (22 декабря 2017 года) об объявлении 2018 года «Годом развития туризма и народных ремесел».

Народные промыслы являются частью богатой культуры каждой народности и нации. Автор сделал попытку показать роль народных промыслов в формировании и воспитании нового поколения.

Ключевые слова: народные ремёсла, туризм, мастерство, подрастающее поколение, воспитание, школа, педагогические технологии.

АЛОҚАМАНДИИ ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ВА ПЕДАГОГИКА

Базарова Лола – муаллими калони кафедраи назария ва амалияи забонишunosии Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев., 17/6, тел.: (+992)919 16 60 74, bazarova_lola@mail.ru

Мақола дар партави Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ (22 декабри соли 2017) оид ба «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон гардидани соли 2018, бахшида шудааст.

Ҳунарҳои мардумӣ як ҷузъи фарҳанги пурғаовати ҳар як халқу миллат ба шумор рафта, муаллиф кушидааст то нақши ҳунарҳои мардумиро дар ташаккулёбии ғоявии насли навраси тоҷик нишон диҳад.

Калидвожаҳо: ҳунарҳои мардумӣ, сайёҳӣ, ҳунармандӣ, насли наврас, тарбия, мактаб, технологияҳои педагогӣ.

RELATIONSHIP BETWEEN FOLK CRAFTS AND TEACHING

Bazarova Lola - senior lecturer of the Russian Language and Literature Department of the Faculty of Russian Philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev Street, phone: (+992)919 16 60 74, e-mail: bazarova_lola@mail.ru

The article is devoted to the Message of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon to the Majlisi Oli (December 22, 2017) on the announcement of 2018 "Year of development of tourism and folk crafts".

Folk crafts are part of the rich culture of each nation and folk. The author made an attempt to show the role of folk crafts in the formation of the idea of a new generation.

Key words: *folk crafts, tourism, mastering, growing generation, upbringing, school, teaching technologies.*

Государство Саманидов более 100 лет жило мирной жизнью, что способствовало расцвету в нем городов, ремесла, развитию земледелия и торговли, горного дела. Исмаил Самани, являясь образованнейшим человеком, создал в своем государстве благоприятные условия для культурного расцвета. Это время еще называют «**Золотым веком таджикской цивилизации**». Все это говорит о том, что таджикам всегда была свойственна тяга к культуре, искусству, всему красивому, эстетичному, тонкому и изящному.

Сегодня, современный Таджикистан бережно хранит древнее историческое и культурное наследие, возрождает самобытные ремесленные традиции. Исходя из этого, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем ежегодном Послании Маджлиси Оли 22 декабря 2017 года объявил 2018 год - Годом развития туризма и народных ремесел, а 22 января 2018 года утвердил логотип Года развития туризма и народных промыслов, который теперь могут использовать все министерства, ведомства, органы государственной власти, СМИ Таджикистана в своих проводимых мероприятиях, связанных с туризмом[1].

Среди таджиков немало талантливых народных умельцев, ремесленников. В течение веков они создавали ткани, посуду, музыкальные инструменты, ковры, предметы мебели, ювелирные украшения и многое другое. И все из натурального экологически чистого сырья. Сегодня многие из этих вещей стали сувенирами, которые особенно ценят иностранные гости, посещающие Таджикистан.

В Душанбе недавно официально открылся первый в стране Центр туристической информации, который будет предоставлять исчерпывающую информацию о Таджикистане, ее культуре и истории для туристов.

Главная задача центра - показать Таджикистан привлекательным для туристов. Центр будет предоставлять всю информацию о Таджикистане относительно туристических маршрутов, карт, путеводителей, которые позволят моментально найти сведения о достопримечательностях, местоположении различных объектов, в том числе гостиниц и других объектов обслуживания с условиями предоставления услуг. Также, в центре будет предоставлена в различных медиа-форматах информация о ремеслах, истории, культуре, традициях, обрядах и обычаях различных регионов страны.

По сей день во многих древних городах республики сохранились знаменитые династии мастеров золотошвейных изделий, мастеров по изготовлению шелка, абра, батика, гулдузи, вышивальщиц тюбетеек, ткачей, ювелиров, мастеров холодного оружия, мастеров керамистов, изделия которых, известны во всем мире. Есть династии народных мастеров, которые передают древнее искусство из поколения в поколение.

Хотелось бы дать краткое описание некоторым видам из названных промыслов.

Древнейший вид народного промысла – **ткачество**. Самыми распространенными видами таджикских тканей являются: **зандона, алоча, бекасам, парча, шохи, карбос, чит**.

Большим мастерством выделки, изяществом отличались шелковые ткани кимхоб, дибо, шелковые покрывала с многоцветным абровым орнаментом.

Редкое тканое изделие у таджиков лишено национальной художественной вышивки. Среднеазиатские женщины занимались ею с незапамятных времен, в XIX столетии вышивка стала там одним из самых развитых, популярных и процветающих видов народного искусства. В золотом шитье использовались два вида ниток: золотистые и белые. Золотое шитье в основном используется в отделке бархата. В прошлом оно использовалось в шитье кожи, меха, хлопчатобумажных тканей. Существует два вида золотого шитья: **заминдузи и гулдузи**.

В горах Таджикистана мастерицы украшали одежду вышитыми узорами. Кочующие в степях скотоводы создавали удивительные по красоте вышивки, предназначавшиеся для убранства юрты, расшивали шелками головные уборы. Это искусство имеет древние корни, и оно продолжает развиваться и широко использоваться в орнаментике ковров, текстиле, одежды и сувениров. Вышивают таджики при помощи специальных иглол с использованием хлопковых, шерстяных и шелковых нитей, а также драгоценных и полудрагоценных камней.

Сюзане – большое прямоугольное вышитое панно на стене, главное и неизменное украшение таджикского дома, по красоте не уступающее ковра. Его вышивают на бархате, шелке, хлопчатобумажных тканях. Сюзане дарят ко многим праздникам, но в большинстве случаев, к свадьбе. Изготовление свадебного сюзане считалось очень почетным занятием и доверялось только опытным мастерицам.

Таджики в совершенстве владеют искусством **декоративной резьбы**. Ею украшены памятники архитектуры, предметы быта, музыкальные инструменты, посуда, двери, рамы, сувениры. Различают резьбу по дереву (посуда, мебель), камню и ганчу (архитектурные памятники, дома, отделка помещений).

Ювелирное искусство - одно из ярчайших проявлений художественного творчества таджикского народа. Самые ранние его образцы относятся к далекой древности, и были найдены учеными - археологами еще в слоях мезолита.

В ювелирных изделиях, как в зеркале находят свое отражение этические нормы общества, религиозные верования, социальные отношения и традиции, берущие начало в этнической истории, и потому являющиеся обязательной принадлежностью народного костюма. **Мир ювелирного искусства** Таджикистана широк и многогранен, и сегодня у приезжающих туристов, есть все шансы *приобрести настоящие произведения больших мастеров, бережно сохраняющих народные традиции.*

Лепная керамика – одна из самых первых техник изготовления глиняной посуды, изобретенная в эпоху раннего неолита. Она заключалась в ручной лепке сосуда из комка глины без применения гончарного круга, когда глину размягчали с помощью воды и мяли, а потом выдавливали до получения необходимой формы.

Такая керамика, до сих пор существует в горных районах Таджикистана, выполненная вручную, она украшается рельефными орнаментами, покрытыми ангобом. Эта керамика очень архаична, ее формы просты и монументальны, и делают ее не для продажи, а для собственных нужд [2].

В Таджикском государственном педагогическом университете имени С.Айни несколько лет функционирует технологический факультет, где обучают молодёжь народным промыслам, изучают основы **атласо- и адрасоткачества**,

ковроткачества, преподают дизайн и моделирование современной национальной женской одежды с использованием традиционных элементов: **чакандузи** - национальная ручная вышивка и **попурдузи** – машинная вышивка, на выездной практике осваивают и другие ремёсла: гончарное, изготовление традиционных ножей, резьба по дереву, национальная роспись. Основная задача факультета готовить будущих учителей-технологов, которые в процессе своей педагогической деятельности будут обучать школьников основам народных промыслов и декоративно-прикладного искусства. В Истаравшане есть Колледж народных промыслов.

Хотелось бы отметить, что все виды народного ремесленничества не ушли в забвение, благодаря преемственности поколений, когда отец обучал своему ремеслу своего сына или в некоторых случаях даже дочь, передавая секреты мастерства. Не это ли лучший образец педагогики в национально-традиционном стиле?

Традиционные школы народного ремесла отличаются по видам ремесел и месту их возникновения: самаркандская школа гончарного ремесла, кулябская школа вышивки, исфаринская школа резьбы по дереву, кулябская ювелирная школа и т.д.

Следует обратить внимание на ряд примеров из практики таких школ, где до сих пор сохраняются традиционные воспитательные элементы и способы формирования личностных качеств. К ним можно отнести традиции приема ученика, проводы ученика в самостоятельную жизнь, такие обычаи, как включение в занятия песнопений, рассказывание сказок, анекдотов, басен, поговорок, проведение стихотворных состязаний (байтбарак) и т.д. Использование традиционных методик наряду с передовыми педагогическими технологиями в процессе воспитания является необходимым фактором развития народного декоративно-прикладного творчества.

В ходе экспериментального опроса, 87% детей и подростков, занимающихся народным декоративно-прикладным творчеством (в семье мастеров народного декоративно-прикладного творчества, в мастерских, а также социально-культурных и культурно-досуговых учреждениях), имеют значительно более высокий творческий потенциал по сравнению с другими. У них значительно выше развиты такие человеческие качества, как трудолюбие, гуманность, нравственность, честность и многое другое [3].

Вовлечение подрастающего поколения в предметную деятельность позволяет родителям осуществить свою мечту, чтобы их дети освоили какое-нибудь ремесло для того, чтобы удовлетворить свои дальнейшие духовные и материальные потребности.

Нов настоящее время, урокам труда в общеобразовательных школах отводится всего лишь один час в неделю, это очень мало для трудового воспитания подрастающего поколения, необходимо восстановить прежнюю сетку часов и на уроки труда отводить два часа. И если придерживаться высказывания - «Все новое – это хорошо забытое старое», то было бы хорошо внедрить в практику учебно-производственные комбинаты (УПК). Это было бы полезно как для развития национальных ремесел, так и для трудового воспитания школьников, это имеет большое значение и влияние на формирование личности детей и подростков, а также это было бы своевременно

в виду подписания указа Президентом РТ Эмомали Рахмон об объявлении 2018 года «Годом развития туризма и народных ремесел».

Исходя из этого, следует определить пути и способы развития народного декоративно-прикладного творчества в общеобразовательных школах, это, прежде всего, создать художественно-творческую и культурную среды, заняться разработкой и внедрением интегративных методик преподавания, основанных на информационных технологиях и использовании Интернет, разработкой рациональных учебно-воспитательных планов и программ, относящихся к народному декоративно-прикладному творчеству. а также, повышением уровня взаимопроникновения народного ремесла и педагогики.

Литература

1. Кодиров Ф.С. Автореферат диссертации по теме "Влияние социально-культурных факторов на сохранение и развитие народного декоративно-прикладного творчества Таджикистана".Библиотека авторефератов и диссертаций по педагогике [эл. ресиурс]. URL: <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-05/dissertaciya-vliyanie-sotsialno-kulturnyh-faktorov-na-sohranenie-i-razvitie-narodnogo-dekorativno-prikladnogo-tvorchestva-tadzhikistan#ixzz55Ihmt3I5>
2. Народное творчество Таджикистана. Национальные ремесла. [эл. ресиурс]. URL: <http://tajemb.kiev.ua/gallery/remesla/>.
3. Президент утвердил эмблему 2018 года, объявленного в Таджикистане Годом туризма и ремесел. Подробнее: <http://www.asiaplus.tj/ru/news/tajikistan/power/20180122/emomali-rahmon-utverdil-simvol-2018-goda-v-tadzhikistane>
4. Таджикистан-Традиционные ремесла [эл. ресиурс]. URL: <https://www.advantour.com/rus/tajikistan/crafts.htm>.
5. <http://www.asiaplus.tj/ru/news/tajikistan/power/20180122/emomali-rahmon-utverdil-simvol-2018-goda-v-tadzhikistane>
6. <http://tajemb.kiev.ua/gallery/remesla/>
7. Библиотека авторефератов и диссертаций по педагогике [эл. ресиурс]. URL: <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-05/dissertaciya-vliyanie-sotsialno-kulturnyh-faktorov-na-sohranenie-i-razvitie-narodnogo-dekorativno-prikladnogo-tvorchestva-tadzhikistan#ixzz55Ihmt3I5>.

МЕТОДИКА И ТАЪЛИМ - МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ

ТАЪЛИМИ МАВЗЌИ «ҚОФИЯ ВА РАДИФ» ДАР ДАРСҲОИ АМАЛИИ ФАННӢ «МУҚАДДИМАИ АДАБИЁТШИНОСӢ»

Восиева Рухшона Курбановна – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кучаи Муҳаммадиев, 17/6 Тел: (+992 37) 2329565. E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Боев Шавкат Элмуродович – муалли миқалони кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кучаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 93 544 54 50, E-mail: mustafo0612@mail.ru

Дар мақола мавзӯи қофия, навъҳои қофия, ҳарфҳои қофия ва радиф баррасӣ гардида, шеваи таълими онҳо дар дарсҳои амалии фаннӣ «Муқаддимаи адабиётшиносӣ» дар таъба бо андешаҳои муҳаққиқон ба доираи баҳс қашида шудааст.

Қалидвожаҳо: қофия, навъ, радиф, дарс, метод, шеър, байт, мисраъ.

ПРЕПОДАВАНИЕ "РИФМОВКИ И КОНЦОВКИ" НА ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ ПО "ВВЕДЕНИЮ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ"

Восиева Рухшона Курбановна - доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6 Тел: (+992 37) 2329565. E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Боев Шавкат Элмуродович – старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 93 544 54 50, E-mail: mustafo0612@mail.ru

В статье рассматриваются такие важные темы, как рифма, типы рифмы, рифмовые буквы, концовки, а также способы и методы преподавания указанных явлений на практических занятиях по “Введению в литературоведение” на основе мыслей исследователей.

Ключевые слова: рифма, тип, концовки, урок, метод, рифма, строфа, линия.

TEACHING OF “RHYTHMIC AND ENDINGS” IN PRACTICAL CLASSES OF “FUNDAMENTALS OF LITERARY STUDIES”

Vosieva Rukhshona Qurbanovna – doctor of philology, professor of chair of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+99237) 2329565, E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Boev Shavkat Elmurodovich -senior lecturer of chair of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda,

The article considers such important themes as rhythmic, types of rhythmic, rhythmic letters, endings and the ways and methods of teaching of the mentioned appearances in practical classes of “Fundamentals of Literary studies” on the basis of the thoughts of the researchers.

Keywords: *rhythmic, type, endings, lesson, method, rhyme, strophe, line.*

Солҳои охир вобаста ба вазъияту талаботи раванди кредитӣ дар мактабҳои олии кишвар устодон дар хусуси усулҳои нави таълим ҷустуҷӯ намуда, як зумра дархостҳои тозаро пеш гузоштаанд, ки яке аз онҳо дарси мунозираи мебошад. Дарси мунозираи махсусан дар дарсҳои амалӣ сурат мегирад. Чи тавре, ки аз номаш бармеояд, яъне маводи мураккабро дарк намудан, ҷустуҷӯи марҳилаи нави донишазхудкунӣ ва раванку камолот додани тафаккури мантикии донишҷӯ мебошад.

Бояд гуфт, ки методи таълимии дарси мунозирании адабиёт дар асоси ҷустуҷӯҳои пайвастаи афкори педагогӣ бар меояд, ки дар он фаъолонидани ҷараёни дарс, ташаккули назари шахсии донишҷӯ маҳаки умда ва ҷиҳати зарурӣ ба шумор меравад. Дар баробари ин ҳуди гузориши масъала як қисмати таркибии фаъолонидани ҷараёни дарси ҳозиразамон дар системаи нави кредитӣ маҳсуб меёбад, ки донишҷӯро ташаккулу такомул дода, роҳҳои беҳтару амиқтар ва ҷуқуру ҳаматарафа дарк намудан ва аз худ кардани мавзӯро пеш меғузорад. Ингуна усули фаъоли таълимиро дар таълими фанни «Муқаддимаи адабиётшиносӣ» барои донишҷӯёни факултетҳои филологӣ ва ғайри филологии муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар истифода намудан мумкин аст. Мусалламаст, ки фанни «Муқаддимаи адабиётшиносӣ» бо захираи зарурии донишҳои назарӣ донишҷӯёро барои дарки қонунҳои адабиёту ҳунар ва маърифати адабиёти бадеӣ омода месозад. Аз ин ҷиҳат, фанни мазкур дониши назарии толибилмонро тадричан афзун менамояд. Умдатарин масъалаву муаммоҳои афкори адабию эстетикӣ донишмандони бузурги тоҷику форс ва ақидаҳои адабиётшиносии мутафаккирони маъруфи олам як ҷузъи «Муқаддимаи адабиётшиносӣ»-ро ташкил медиҳад. Ҳангоми омӯзиши ин фан ба асосҳои методологӣ, тарзи мутолиа, маърифат ва сабти асарҳои илмию назарӣ, роҳҳои истифода аз онҳо эътибори ҷиддӣ дода мешавад. Аз бар кардани асосҳои илми адабиётшиносӣ ба ғайи гаштани донишу малака, баланд шудани сатҳи маърифати донишҷӯён, тадричан афзун гаштани завқи илмдӯстӣ ва қобилияти эҷодкорӣ, вусъати ҷаҳонбинӣ ва камолоти маънавии онҳо қомилан мусоидат менамояд. Дар равиши дарсҳои лексионӣ бештар ба масъалаҳои умумии назариявии адабиёту ҳунар бо назардошти мисолҳои мушаххас, таҳлил ва зикри далелҳо аз осори саромадони сухан эътибор дода мешавад. Мавзӯҳои таълими ҷинсҳои адабӣ, махсусан ҷинси ғиноӣ хеле муфиду зарур аст.

Асари ғиноӣ, пеш аз ҳама ҷаҳони ботинии инсон, таассуроти фардии ўро тасвир менамояд ва бевосита бо эҳсос ва олами маънавии инсон сару қор дорад. Асарҳои ғиноиро ҳонда, ҳонандагон ҳислати инсонро меомӯзанд, нозуқиҳои рӯҳи ўро шинохта, аз рӯи меъёрҳои баланди ахлоқӣ ба рафтору кирдори худ баҳо медиҳанд. Аз ин ҷиҳат шеър ба ақлу дили одамон таъсири бузург мерасонад.

Шеъри ғиноӣ намунаи комили ифодакунандаи сухани ҳиссии муассир аст. Шеъри ғиноиро хонда, хонандагон аз имконоти забон огоҳ мешаванд, маъноҳои асосӣ ва маҷозии калимаҳоро ёд мегиранд. Забони шеъри ғиноӣ намунаи олиии таҷассуми бадеии эҳсоси андешаи инсон аст.

Аз ҳамин мавқеъ омӯзиши ҷинси ғиноӣ аз масъалаҳои душвори таълим аст. Нисбат ба азхудкунии ҳамосаю драма дарки ҷинси ғиноӣ ба хонандагон душвор аст.

Дар вақти таҳлили шеъри ғиноӣ хонандагон хоҳу нохоҳ бо мафҳумҳои «шеъри ғиноӣ», «қаҳрамони ғиноӣ» дучор мешаванд. Муаллим бояд ҳамзамон бо хондану таҳлили шеър моҳияти ин мафҳумҳоро ба хонандагон фаҳмонад.

Омӯзиши ҷинси ғиноӣ дар мактабҳои миёнаи таҳсилоти умумӣ аз ҷумлаи муҳимтарин масъалаҳои барномаи таълимии адабиёти тоҷик маҳсуб меёбад. Чунки тоҷикон мардуми суханнавар ва фарҳангсолори тамаддуни башар буда, тору пуди сиришти азалиашон аз овони хурдсолӣ бо каломи мавзуну оҳангҳои сухан танида шудааст.

Муаллим дар вақти таълими ҷинси ғиноӣ, табиист, ки бо эҷодиёти шоирони алоҳида сару кор мегирад. Бинобар ин ҳам бояд дар назар дошт, ки фазилатҳои умумии дар боло зикршуда ба қаҳрамони лирикии шоирон муштарак бошанд ҳам, вале қаҳрамони лирикии ҳар шоир бо фазилатҳои хосаш фарқчекунад. Дар ин замина табиати эҷодӣ ва савияи ҳунарии ҳар шоире аҳамият дайдо мекунад. Бешак, шеъри лирикии ҳар шоир аз табиати инсонии ӯ баҳра мегирад.

Омӯзгор дар вақти таълими шеъри лирикӣ ба ин нуқта бояд мутаваҷҷеҳ шавад, ки қаҳрамони лирикӣ мазҳарест, ки он таҷаллигоҳи ахлоқ ва маънавиёни инсон аст. Шоири тавоно дар симои қаҳрамони лирикиаш ҷаҳони худ ва инсонҳоро меғунҷонад.

Назокат ва покии ҳиссиёти қаҳрамони лирикӣ дар ашъори шоирони тавоноии мо ифода шуда, ба дил асари амиқ мегузорад ва таассуроти моро оид ба зиндагӣ тавсия мебахшад.

Барои хонандагон арзиши маънавию ахлоқии шеъри лирикӣ аз ҳама муҳим аст ва ҳам дар барнома ва ҳам китобҳои дарсӣ аз ҳамин мавқеъ маводи бадеӣ интихоб шудааст.

Аз ин ҷост, ки таҳлили асари лирикӣ аз назари методӣ кори душвор аст.

Таҳлили бомуваффақият моҳияти асар ва ҳунари шоирро ошкор месозад ва барои ифшои арзишҳои бадеию маънавии он мусоидат менамояд. Таҳлили асар хониши хонандагонро такмил дода, фаҳмиши онҳоро амиқ месозад.

Таҳлили ғоявию бадеии асари лирикӣ, пеш аз ҳама мавзӯ, мундариҷаи ғоявӣ, сужет, забон ва сабкро дар назар дорад. Вале муаллим барои ҳамаи паҳлӯҳои асарро санҷидан имкон надорад. Махсусияти шеъри ин ё он шоирро ба назар гирифта, ба кадом ҷузъҳои асар таъя карда таҳлил намуданро муайян менамояд.

Ҳамаи унсурҳои асари бадеии лирикӣ метавонад ҳангоми таҳлил мавриди қазоват қарор гирад, ба шарте ки муаллим ба ин восита ба дарунмоии он нуфӯз карда тавонад. Барои таҳлил ва омӯзиши бомуваффақияти асар интихоби аз назари методӣ асоснок мақоми ҳалқунаида дорад.

Гуногунрангӣ ва махсусияти асари бадеии лирикӣ моҳият ва усули таҳлили онро муайян менамояд. Вале усули таҳлилро табиати асари бадеӣ муайян карда, ҳар асар мутобиқи хусусияти он бояд хонда ва таҳлил карда шавад.

Адабиётшинос, Шарифмуроди Исрофилниё ба мушкилоти методикаи таълим ва шеваи шарҳу тафсири каломӣ мавзун таваҷҷуҳ зоҳир намуда, дуруст таъкид намудааст, ки донишҷӯи шеваи таҳлилу тафсир ва шарҳи каломӣ бадеъ, алалхусус шеър аз масъалаҳои муҳими таълими адабиёт дар мактаби миёна ва факултаҳои суҳаншиносии донишқадаву донишгоҳҳо маҳсуб меёбад (4,8). Дар ин робита саҳм ва мақоми омӯзгор назаррас буда, бояд аз шеваи таҳлили каломӣ бадеъ огоҳ бошад, то ки дарсаш самараро хуб дода, шогирдонро ба дарки суҳани адиб ҳидоят карда тавонад. Дар таълими асарҳои ғинаӣ шеваи таҳлилию тафсири ва шарҳи каломӣ бадеъ, махсусан тафсири шеър мақоми аввалиндараҷа дорад. Бинобар ин, пеш аз ҳама омӯзгори адабиёт бояд аз назокату забон, ғановати осори адабӣ ва шеваи тадрису таҳлили каломӣ бадеӣ бархурдор бошад. Дар шарҳу тафсири каломӣ бадеъ ба чунин омилҳои шинохт ва азхудкунии шеър мебошад эътибор дод:

1. Қироати саҳеҳ ва муассири шеър шартӣ нахустини шинохти шеър ва дарёфти маънии мақсуди шоир буда, ба дарёфти дурусти вазну қофияву радиф ва маънии шеър мусоидат мекунад. Муайян намудани вазни шеър, дарёфти қофия, радиф ва ҳарфи рави низ дар дарки маънӣ ва таъйини ҳунари шоир нақши муҳим дорад. Барои хонандаи мактаби миёна донишҷӯи ҳамаҷониб арӯзӣ, қофияву радиф ва дарёфтани ҳарфи рави ва ба донишҷӯи риштаи суҳаншиносӣ ва муҳаққиқи ин соҳа фаҳмиши ҳамаҷониб қофия, таъйини вазни шеър ва дигар масоили поэтикаи шеър тавсия мешавад.

2. Дарёфти калидвожаҳо, яъне калима ва ибораҳои маъниофар, таъбироти шоирона, шинохти мизон, фаҳмиши ғоя ва моҳияти шеър, истилоҳу таъбироти ҳаёлангез ва мушкилфаҳм.

3. Корбурди санъатҳои бадеӣ, тасвироти шоирона ё худ суварӣ ҳаёл дар шеър. Ҳаёлангезӣ ва ё суварӣ ҳаёл чун асл ва ҷавҳари шеър шинохта шуда, пайвандест миёни табиат ва авотиғу эҳсосоти шоир. Он ба шеър зебӣ мебахшад, ҳунари шоирро дар тасвирҳои шоирона таҷассум мегардонад.

4. Омили аз ҳама муассир дар шинохти маънии шеър идрок ва эҳсоси ҷаҳонбинии адиб, шинохти шахсият ва ҳунари офаридагории адиб ва арзишмандии ғояи асари бадеӣ мебошад.

Дар шинохти каломӣ мавзун, дарёфти моҳияти андеша, маънӣ, таъини мизони шеър: вазн, қофия, радиф, ҳарфи рави ва вожаҳои калидӣ қироати саҳеҳи матни шеър ва риояи дурусти мизон ва қолаби шеър нақши муҳим мебошад. Қироати ифоданок ва муассири шеър барои дарёфти ҳадафи ғоявӣ, арзиши осор, муайян намудани мизони шинохти шеър ва таъини ҳунари шоир мусоидат менамояд.

Таҳлил ва тафсири байти зерини шеъри устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ҷиҳати шинохт ва бардошти дарки маънӣ ҳамчун намунаи барҷаста шинохта шудааст. Дар байти

Бихандад лола бар саҳро ба сони чеҳраи Лайло,

Бигиряд абр бар гардун ба сони дидаи Маҷнун. корбурди устодонаи санъатҳои тасвир, аз қабилӣ: **ташхис**: хандидани лола ва гиристанӣ абр; **таҷнис**: лола ва абрро дар шакли мавҷудоти зинда ҷон мебахшад ва

мегирёнаду механдонад. **ташбех:** чехраи Лайло ва гирияи Мачнун (сурхии чехраи Лайло ҳамсранги лола ва боридани борон ҳамсони гирияи Мачнун);

Омилҳои дар боло зикршудаи шарҳу тафсири каломи бадеёро ба инобат гирифта, дар мақолаи мазкур мо кӯшиш намудем, ки масъалаи марбут ба усули таълими қофия ва анвои онро баррасӣ намоем.

Адабиётшинос Туракул Зехнӣ дар китоби “Санъати сухан” таъкид менамояд, ки дар мавриди қофия ва вазифаҳои он дар шеър фикру мулоҳизаҳои муҳаққиқони адаби форсӣ-тоҷикӣ нисбатан кам эрод гардидааст [4, 283]. Роҷеъ ба қофия асари алоҳидае мавҷуд нест. Муҳаққиқон танҳо зимни баррасии масъалаҳои назму шеър ва шоирӣ дар бораи қофия сухан гуфтаанд.

Низомии Арӯзии Самарқандӣ, дар “Чаҳор мақола” дар мақолаи дуюм дар бораи қофия сухан гуфтааст. Шамси Қайси Розӣ, дар “Ал-мӯъҷам” мегӯяд, ки “шеър мавзун ва мураттаб ба ҳисоб рафта, саҳт побанди қофия аст” [8, 148].

Қофия дар “Ғиёс-ул-луғот” ба маънои аз пай раванда омадааст. Ин лафзро аз қавф гирифтаанд ва қавф аз пай рафтааст. Дар истилоҳ калимаҳои ҳамшакл ва ҳамоҳангро, ки дар охири ду ё чанд мисраъ меоянд, қофия мегӯянд. Айнан ва ё қисман бетағйир такрор шудани якчанд ҳарф ва ё ҳиҷоҳои ҳамоҳанге дар охири мисрау байтҳо қофия номида мешаванд.

Қофия дар каломи бадеӣ асосан ду вазифаро иҷро менамояд: аз як тараф боиси низомии муайяни сухан мегардад, аз тарафи дигар, ба мусикии нутқ (шеър) обуранги тозае мебахшад. Қофия бо вучуди ҳусну малоҳати бадеӣ бахшидан ба шеър ҳаргиз аз мазмуни асар ҷудо нест. Дуруст аст, ки қофия бо такрори ҳарфҳои овозҳои ҳамоҳанг аз анҷоми мисрау байт хабар медиҳад. Вале аз ин ҳам афзалтар ифодаи маъноӣ ва зарби дохилии он мебошад. Бедарак нест, ки суханварони бузург ҳамеша кӯшиш намудаанд, ки бо калимаҳои пурмағзу пурмаъноӣ қофиядор ҳам ба ҳушоҳангӣ, мусикинигорӣ асар ва ҳам ба мазмуну мундариҷаи он қувваи махсус бахшанд. “дар ин ҷода ҳамосасарои бузург Абулқосим Фирдавсӣ ва саромади ягона Ҷалолиддини Балхӣ (Румӣ) дар шеърсароӣ ҳудро соҳибхитёр гузоштаанд ва дар ҷорҷӯбаи танги қофиясанҷӣ намонда, мазмунро аз шакл боло шумурдаанд”. Иҷрои ин гуна вазифаи пурмасъулияти қофиясанҷӣ дар фаъолияти шоирӣ Рӯдакию Фирдавсӣ, Саъдию Ҳофиз, Камолу Ҷомӣ, Сайидою Шохин ва дигар классикон равшан ҳис мешавад. Масалан, Зебуннисо шеърро чун ва қофияро ҳусн доништааст:

*Шеър бувад ҳамчу тан, маънии ўҷони ў,
Гармии бозорро равнақи дўкони ў.
Файзи сухан гавҳарест, рехта абри карам,
Сайқали он мекунад, ҷавҳари тинҳони ў.*

Ранҷ басте дидаам, то ки ба нерӯи ақл,

Пай ба сухан бурдаанд, қофиясанҷони ў.

Қофия вобаста ба ҳарфи равӣ ба ду навъ ҷудо мешавад: қофияи муқайяд ва қофияи мутлақ.

Ҳарфи охирини решагии калимаеро, ки дар қофия нигоҳдоштани он ҳатмист “равӣ” мегӯянд. Раvӣ низ калимаи арабист, ки аз решаи калимаи риво гирифта шудааст. Риво ресмоне мебошад ки бо он бори уштурро банданд. Дар илми қофия охирини ҳарфи решагии калимаи қофияро раvӣ меноманд. Пас, тамоми ҳарфҳои забони тоҷикӣ ҳамсадо ва садонокҳои дароз (ба ҷуз садонокҳои кӯтоҳи “а”, “и” ва “у”) ба вазифаи раvӣ омада метавонанд. Дар байти зерин дар калимаҳои пок ва хок ҳарфи “к” раvӣ мебошад.

*Хоки пояиро набояд пок кард,
Пок аз он бояд ки акнун хок кард.*

Як нукта афзуданист, ки ҳарфи равиҳарфи асосии решаи қофия мебошад ва ду навъ дорад: муқайяд ва мутлақ. Маҳз бо таваҷҷуҳ ба равиқофияро ба ду навъ: мақайяд ва мутлақчудо кардаанд.

Вобаста ба ҳамин матлаб Ваҳиди Табрэзӣ дар асари худ “Ҷамъи мухтасар” чунин мегӯяд:

*Қофия дар асл як ҳарф асту ҳаит онро табаъ,
Чор пешу чор пас, он нукта инҳо дойира.
Ҳарфи таъсису дахилу ридфу қайд, он гаҳ рави,
Баъд аз он васлу хуруҷ асту мазиду нойира.*

1. Равии муқайяд - гуфта, равиеро мегуянд, ки он бо ҳарфи васл начаспида бошад. Яъне қофия бо ҳарфи рави ба охир расидааст.

Рӯят гули сероб нагӯем, чӣ гӯем?

Он лаб шакари ноб нагӯем, чӣ гӯем? (Камоли Хучандӣ).

Дар ин байт (вазнаш – Ҳазачи мусаммани ахраби макфуфи максур) калимаҳои “сероб” ва “ноб” қофия, ҷузъи “-об” решаи қофия буда, ҳарфи “о” ридфи муфрад (аслӣ), ҳарфи “б” равии муқайяд мебошад.

*Ба ёрони қуҳан ёрӣ накардӣ,
Ҷафо кардӣ вафодорӣ накардӣ.*

Дар ин байти Камоли Хучандӣ, ки дар баҳри Ҳазачи мусаддаси маҳзӯф эҷод шудааст, ҷузъҳои “орӣ”-ю “ёрӣ” решаи қофия буда, ҳарфи “р” равии муқайяд (ба қайд омада, гирифтор, побанд) мебошад.

2. Равии мутлақ (комил, пурра, тамом) равиеро гӯянд, ки он бо ҳарфи васл часпида бошад, яъне баъди ҳарфи равиҳарфи дигаре омада бошад. Мисол:

Ҷош мегӯяму аз гуфтаи худ дилишодам,

Бандаи шиқаму аз ҳар ду ҷаҳон озодам. (Ҳофиз).

Дар ин байт (вазнаш – Рамали мусаммани маҳбуни аслам) калимаҳои “дилшодам” ва “озодам” қофия, ҷузъи “-одам” решаи қофия мебошад. Дар ин решаи қофия ҳарфи “о” ридфи муфрад (аслӣ), ҳарфи “д” равии мутлақ, садоноки кӯтоҳи “а” маҷро, ҳарфи “м” васл аст.

Мисолҳо:

Ай дӯст, туро бар сари вақтам гузаре нест,

Аз ҳоли дили беҳабаронат хабаре нест. (Ҳасани Деҳлавӣ).

Ман ба бӯи ту ҳавоҳоҳи насими саҳарам,

К-ӯ зи бӯи ту хабар дораду ман беҳабарам. (Ҷомӣ).

Ки ҳайҳот, қадри ту нашнохтам,

Ба шукри қудумат напардохтам. (Саъдӣ).

Дар байти яқум калимаҳои “гузаре” ва “ҳабаре”, дар байти дуҷум калимаҳои “саҳарам” ва беҳабарам”, дар байти сеҷум калимаҳои “нашнохтам” ва “напардохтам” қофияанд, ки ҳарфи “р”-и қофияи байти яқуму дуҷум, ҳарфи “т”-и қофияи байти сеҷум равии мутлақанд.

Такрори ҳарфи рави дар қофияи шеър шарт аст. Шеъреро, ки дар он ҳарфи рави истифода нашуда бошад, онро шеър намеҳисобанд.

Аз таҳлилу баррасии мавзӯи мазкур чунин бармеояд, ки дар шинохти каломи мавзун, дарёфти моҳияти андеша ва маънӣ, таъини мизони шеър, яъне вазн, қофия, радиф, ҳарфи рави ва вожаҳои калидӣ ва риояи дурусти мизон ва қолаби шеър нақши муҳим мебозад. Бинобар ин, пеш аз ҳама омӯзгори адабиёт

бояд аз шеваи тадрису таҳлили каломи бадеӣ, махсусанвазну қофия ва маъониву баёну бадеъ бархурдор бошад.

Адабиёт

1. Абдусамади М. Методикаи таълими адабиёт / М. Абдусамади. - Душанбе: Ирфон, 2010.- 450 с.
2. Восиева Р. Боев, Ш. Муқаддимаи адабиётшиносӣ / Р. Восиева, Ш. Боев. - Душанбе: Эр-граф, 2015.- 208 с.
3. Давронов С. Сохти шеърӣ тоҷикӣ / С. Давронов. - Душанбе: Ирфон, 1976. – 84с.
4. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан /Т. Зеҳнӣ.–Душанбе: Маориф, 1992. – 304 с.
5. Исрофилниё Ш. Суҳани аҳли дил / Ш. Исрофилниём.- Душанбе: Дониш, 2007. – 175 с.
6. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. - Душанбе: Маориф, 1990. – 234 с.
7. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола / мурағбатӣ, муаллифони сарсухан ва ҳозиркунандагони ҷом: Х.Шарифов, У.Тоиров. – Душанбе: Ирфон, 1986. –160 с.
8. Розӣ Шамси Қайс. Ал-муъҷам. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷом Ураватулло Тоиров. –Душанбе: Адиб,1991. – 464 с.

БАЪЗЕ МУШКИЛИҲОИ ТАРҶУМАИ МАТНҲОИ ТЕХНИКӢ ДАР РАВАНДИ ТАДРИС

Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна - н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи назария ва амалияи тарҷумаи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кучаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992)93-700-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru

Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна - н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи забон ва адабиёти руси Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кучаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992)93-103-81-91, e-mail: zebosh@list.ru

Мақола ба баъзе масъалаҳои мушкилоти матнҳои техникӣ дар раванди тарҷума бахшида шуда, дар он доир ба хусусият, умумият, тафовут ва роҳҳои ифодаи онҳо дар ду забон сухан меравад.

Ҳамчунин, дар мақола бо мисолҳои мушаххаси ду забон ифодаи баъзе калимаҳои техникӣ ва усули интиқоли онҳо нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: матни техникӣ, интиқол, сохтор, роҳҳои ифода, тарҷума.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна - к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой теории и практики перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)93-700-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru

Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна - к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой русского языка и литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)93-103-81-91, e-mail: zebosh@list.ru

Статья посвящена проблемам перевода некоторых технических текстов общность, различия и способы передачи в двух языках. Авторы показали конкретными примерами способы трансформации технических слов в двух языках.

Ключевые слова: технический текст, трансформация, структура, способы передачи, перевод.

SOME PROBLEMS OF TRANSFORMING TECHNICAL TEXTS IN PROCESS OF TRANSLATION

Sohibnazarova Havasmoh Tilloevna – candidate of philology, associate professor, Head of the Department of theory and practice of translation of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, Muhammadiev st. 17/6, phone: (+992)93-700-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru

Boboaliev Zebonisso Pirmurodovna – candidate of philology, associate professor, Head of the Department of the Russian language and Literature of the Tajik State

The article deals with the ways of the translation of some specific problems of technical texts and their community, distinction and the way of transformation in two languages. The authors also showed with the specific examples the ways of transformation of technical texts in two languages.

Key words: *technical text, transformation, structure, the way of transformation, translation.*

Миёни олимони соҳаи тарҷумашиносӣ оид ба таснифоти матнҳои тарҷумашаванда бахсҳои илмӣ то кунун идома доранд. Муҳаққиқон матнҳоро ба гурӯҳ ва зергурӯҳҳои зиёде тақсим намудаанд, ки дар рафти тадрис ва фаҳмонидани ингуна матнҳо ба донишҷӯён мушкилии зиёдеро пеш меоранд. Ҳамчунин, дар илми тарҷумашиносӣ матнҳои тарҷумашавандаро аз рӯи таснифоти жанрӣ-услубӣ ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд: матнҳои бадеӣ (адабӣ) ва иттилоотӣ. Ба гурӯҳи аввал тамоми маводҳое, ки ба адабиёт алоқамандӣ доранд, шомил буда, ба гурӯҳи дуюм тамоми матнҳои иттилоотӣ дохил мешаванд ва дарки ин масъала барои донишҷӯён то ҷое мафҳум мешавад.

Дар рафти тадриси тарҷумаи матнҳои иттилоотӣ, ки матнҳои техникӣ ба ин гурӯҳ дохил мешаванд, маълум гардид, ки дар тасаввуроти донишҷӯён манбаи матнҳои техникӣ танҳо шабакаи иҷтимоии интернет ва ё компютер мебошад. Ба андешаи мо ин комилан нодуруст аст, чунки на фақат матнҳои интернетӣ ва дигар технологияи иттилоотӣ ба ин гурӯҳ шомиланд.

Дигар мушкилие, ки дар ин самт ба мушоҳида расид, тарҷумаи ин гуна матнҳо аз забони тоҷикӣ ба англисӣ ва ё баръакс мебошад.

Дар тафаккури донишҷӯён чунин андешае ҷой дорад, ки ин намуди матнҳо дар худ танҳо калимаю ибора ва воҳидҳои техникиро таҷассум мекунад. Яке аз вазифаҳои асосии омӯзгор ҳангоми фаҳмонидани вижагиҳои ин намуди матн ин “ғалатҳои маҳз”-ро аз фикри онҳо дур кардан аст.

Хусусиятҳои тарҷумаи матнҳои техникӣ ин пеш аз ҳама истилоҳнокӣ-истилоҳҳои соҳавӣ мебошанд. Масалан, агар матни соҳаи муҳандисӣ бошад, пас бе гуфтугӯ дар он терминҳои ин соҳа фаровон истифода шудааст. Ба монанди муҳандис, лоиҳа, тарҳ, бино, иморат, қабат, нақша ва ғайра.

Чи тавре ки қайд намуда гузаштем, ҳар як матн вижагии хоси худро дорад ва бегуфтугӯ дар тарҷума низ дар ин амр матнҳои техникӣ истисно нестанд.

“Муайян намудани қонуниятҳои объективии тарҷумаи матнҳои илмӣ-техникӣ ҳамчун фанни мустақил дар асоси таҳлили воқеии маводи амалии забонҳои алоҳида бо назардошти панҷ ҳолати асосӣ бояд анҷом дода шавад:

1. Маҳдудияти тадқиқот дар ҷаҳорҷӯбаи (доираи) илмҳои табию дақиқ ва техникӣ, ки ба ҳулоса кардан оид ба қонуниятҳои тарҷумаи адабиёти илмӣ ва техникӣ мусоидат мекунад;

2. Муайян намудани қонуниятҳои забонҳои умумии хоси соҳаи илму техника, ки ба фаҳмида маълум сохтани интиҳоби воситаҳои грамматикӣ ва лексикӣ дар раванди тарҷума ва иваз намудани тахминҳои аз рӯи ҳисси пешакӣ анҷомдодашуда бо тарҷумаи комили ба мантиқи (воқеиятҳои) далелҳои лингвистӣ асосёфта мусоидат мекунад;

3. Ошкор намудани қонуниятҳои омӯхтанашудаи забон дар натиҷаи

таҳлили таносуби ҷуфти забонҳои алоҳида дар раванди тарҷума, ки дар забоншиносии умумӣ бояд саҳми муайян гузоранд;

4. Ғанисозӣ, мураттабсозӣ ва такмили забони илму техника дар асоси таҳлили лингвистӣ бо ҳамкориҳои мутахассисони соҳаҳои ҷудогонаи илму техника;

5. Инкишофи назарияи умумии тарҷума ҳамчун бахши ҷудогонаи забоншиносӣ» [7, 10].

Намуди матн талаботро нисбат ба тарҷума муайян месозад ва тарҷумон мефаҳмад, ки кадом усули тарҷумаро истифода барад.

Ба матнҳои техникӣ, инчунин дастурамалҳои таҷҳизоти техникиро низ метавон ворид намуд. Дар дастурамалҳо, ки барои истифодабарандагон пешкаш карда мешавад, терминҳои хос ба назар мерасанд. Ҳамзамон, дар рафти тарҷумаи матнҳои техникӣ тарҷумонро зарур аст, ки сохтори (синтаксисии) ҷумлаҳои он матнро ба инобат гирифта, тарҷумаашро ба анҷом расонад. Дар ин маврид, тарҷумон мазмуни калимаю ибораҳоро ба ҳисоб гирифта, тарҷумаро ба сомон мерсонад.

«Бар хилофи адабиёти бадеӣ, ки вазифаи асосии он эҷоди образҳо мебошад, адабиёти илмӣ техникӣ кӯшиш менамояд, ки воқеаҳои гуногунро ҳарчи дақиқтар шарҳу эзоҳ диҳад. Бинобар ин, дар ин бахш истифодаи исм, сифат ва шаклҳои тасрифнашавандаи феъл фаровон аст.

С.И. Кауфман бо истифода аз методи омӯрӣ муқаррар кардааст, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар адабиёти (матнҳои) илмӣ техникӣ назар ба матнҳои бадеӣ ду баробар камтар вохӯранд [3, 12].

Калимаҳо дар ҷумла вазифаҳои гуногунро иҷро карда, бо роҳҳои гуногун тарҷума карда мешаванд, ки ин дар раванди тарҷумаи матнҳои техникӣ аз як забон ба забони дигар нақши муҳимро мебозанд. “Нигоҳ доштани тобишҳои маъноии матни асл дар худ асосҳои муодилокии тарҷумаро таҷассум менамояд. Расидан ба ин ҳадафҳо қобилияти муқоисаи шакл ва мазмуни матнҳои гуногунро дар назар дошта, хусусиятҳои сохторӣ ва функционалии матнро дар ҳар як забон ба назар мегирад, ки ин муносибати матни аслро нисбат ба асари тарҷумавӣ дар робита бо вохидҳои забонӣ ва сохторӣ таҳлил мекунад” [6, 65].

Бояд гуфт, ки дар вақти тарҷумаи матнҳои техникӣ пайвандакҳо, ҷонишинҳои ишоратӣ, калимаҳои ивазкунанда, калимаҳои пайвасткунанда ва амсоли инҳо фаровон истифода бурда мешаванд.

Масалан, дар рафти кор бо донишҷӯён ҳангоми тарҷумаи матнҳои техникӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ маълум гашт, ки аксарияти онҳо ба калимаю ибораҳо диққати ҷиддӣ медиҳанд, аммо пайвандак, пасоянду пешоянд ва дигар вохидҳои хурдтаринро то андозае сарфи назар менамоянд.

Масалан, дар забони англисӣ калимаи *that* ҳангоми тарҷумаи матнҳои техникӣ ба забони тоҷикӣ якҷанд роҳи тарҷума дорад, яъне ба вазифаҳои мухталиф омада, бо роҳҳои гуногун тарҷума карда мешавад:

The new building was designed by high skilled engineers that looks like very beautiful.

Бинои нав аз тарафи муҳандисони баландихтисос тарҳрезӣ карда шуд, ки хеле зебо ба назар мерасад.

Дар ҷумлаи мазкур калимаи англисии *that* – *ки* чун пайвандаки тобеъкунанда омада, ба забони тоҷикӣ низ аз ҷиҳати сохтор ва маъно мувофиқат мекунад.

Барои боз ҳам дар сатҳи мукамал фаҳмонидани хусусияти бисёр маъноии калимаи **that** ба донишҷӯён гурӯҳбандии калимаи мазкурро омӯзгор метавонад бо истифода аз айёниятҳо, технологияи муосир ва дигар воситаҳои таълимӣ фаҳмонида диҳад.

Барои ин намуна метавон чадвали зеринро мисол овард, ки дар дарки ин мавзӯ ба донишҷӯён кӯмаки амалӣ хоҳад расонд:

Чонишини ишоратӣ	Пайвандак	Калимаҳои ивазкунандае, ки исми дар ҷумла истифодашударо ифода мекунад	Калимаҳои пайвасткунанда
They designed that part of the Building efficiently. Онҳо бо муваффақият он қисми биноро тарҳрезӣ карда буданд.	It is known that copper has a greater conductance than iron. Маълум аст, ки мис назар ба оҳан дар ноқили мустаҳкамтар аст.	The direction of a body's motion is the same as that of the force acting on it. Ҳаракати бадан монанди он ки ҳаракати қувва аст, ба ӯ таъсир мерасонад. The properties of gold are different from those of iron. Сифати тилло аз оҳан фарқ мекунад.	You have to call the company that will be the prime user of the facility. Шумо бояд ба ширкати занг занед, ки истифодабарандаи асосии ҳамин бино ҳастанд.

[4, 96].

Аз мисолҳои дар боло зикршуда бармеояд, ки калимаи англисии мазкур дар рафти тарҷумаи матнҳои техникӣ маъноҳои бисёрро ифода карда, бо роҳи усулҳои гуногун тарҷума карда шудаанд.

Мушкилие дигаре, ки ба донишҷӯён ҳангоми тарҷумаи матнҳои техникӣ пеш меояд, ин дуруст интиқол надодани калимаи **it** мебошад. Омӯзгорро зарур аст, ки дар рафти кор бо матнҳои техникӣ диққати донишҷӯёнро ба калимаи мазкур бештар равона созад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки бештари донишҷӯён калимаи зикршударо танҳо чун чонишини шахсӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума мекунанд.

Истифодаи калимаи мазкур дар матнҳои техникӣ роҳ ва тарзу усулҳои гуногун дошта, маъноҳои зеринро ифода мекунад:

Чонишини шахсӣ	Чонишини ишоратӣ	Чун мубтадо дар ҷумлаҳои бешахс	Калимаҳои туфайлӣ бо ибораҳои ташдидӣ (эмфатические слова)

Nothing in the world moves faster than light. It moves at the rate of 300,000 km/sec. Дар дунё ягон чиз чун барқ тезҳаракаткунанда нест. Вай бо суръати 300000 км/сония ҳаракат мекунад.	I have just told them it was your project. Ман ҳуди ҳозир ба онҳо гуфтам, ки ин лоиҳаи шумо буд.	It is important that the building be rebuilt. Мухим аст, ки биноро барқарор кунанд.	It was in May when we received the new equipment. Маҳз дар моҳи май мо таҷҳизотро қабул кардем.
---	--	---	--

[4, 97].

Боиси зикр аст, ки ҷумлаҳои бешахси забони англисӣ ҳамеша мубтадо дошта, ба вазифаи ҷонишини **‘it’** ифода меёбанд. Вай дар забони тоҷикӣ тарҷума карда намешавад ва дар ҷумла танҳо вазифаи мубтадоро иҷро мекунад:

1. It was easy to understand the speaker.

Муърӯзачиро фаҳмидан осон буд.

2. In ancient times it was believed that the earth was flat.

Дар замонҳои қадим чунин мешумориданд, ки замин куррашакл аст.

Ҳамбастагии it is (was), ... who (that, which, whom ...) ... ба ғайр аз хабар ба вазифаи дигар аъзоҳои ҷумла низ истифода бурда мешавад. Аъзоҳои дигари ҷумла пас аз it is (was) гузошта мешаванд ва қисми дигари он, ҷумлаи мураккаби пайваст ё калимаҳои пайвасткунандаро ифода мекунад. Ҳамбастагии it is (was) ба забони тоҷикӣ тарҷума карда намешавад ва ҷумла бошад, чун ҷумлаи сода бо калимаҳои «танҳо», «маҳз» интиқол меёбанд.

It was in May when we received the new equipment.

Маҳз дар моҳи май мо таҷҳизотро гирифтем.

Тадқиқотҳо нишон доданд, ки матнҳои техникӣ ҳангоми тадريس забонҳои хориҷӣ яке аз масъалаҳои мубрами соҳаи тарҷума буда, барои комилан дарки он аз ҷониби донишҷӯён тавассути омӯзгор масъулияти дучандро талаб менамояд.

Адабиёт

1. Виноградов В.В. Проблема авторства и правильности текста литературного произведения / В.В. Виноградов // О языке художественной литературы. - М.: Гослитиздат, 1959 - С.259-333.
2. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: Сб / Под ред. В.Н. Комиссарова. - М., 1978.
3. Кауфман С.И. Некоторые особенности стиля американской технической литературы / С.И. Кауфман. - М., 1960.
4. Кипнис И.Ю. Грамматические особенности перевода английского научно-технического текста: грамматический справочник / И.Ю. Кипнис. - Минск: БНТУ, 2010. – 122 с.
5. Крюков А.Н. Понимание как переводческая проблема // Перевод и интерпретация текста. Сб. науч. трудов Ин-та языкознания АН СССР. М., 1988. - С. 65-75.
6. Межкультурная коммуникация и профессионально ориентированное обучение иностранным языкам : материалы IV Междунар. науч. конф.,

посвящ. 89-летию образования Белорус. гос. ун-та, Минск, 29 окт. 2010 г / редкол. : В. Г. Шадурский [и др.]. — Минск : Изд. центр БГУ, 2010. — 191 с.

7. Пумпянский А.Л. Введение в практику перевода научной и технической литературы на английский язык / А.Л. Пумпянский.-М.: Наука, 1965.-302 с.
8. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. - М., 1974 - 216 с.
9. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода / А.В. Фёдоров. – М., 2002.

КОМПЬЮТЕРНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ ТАДЖИКСКОЙ ШКОЛЫ

Саидов Сафарали Абдураимович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики, психологии и методики преподавания Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода. 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, тел.: 888888707, e-mail: saidov_s@inbox.ru

Нуридинзода Махбуба Сироджидин – кандидат педагогических наук, проректор по воспитательной работе, доцент кафедры теоретического и практического языкознания, Российско-Таджикский (Славянский) университет. 734025, г. Душанбе, улица М.Турсун-заде 30, тел.: 2273947, e-mail: mnuritdinova@mail.ru

В статье рассматривается вопрос об использовании компьютерных технологий в начальных классах таджикской школы.

Отмечается, что быстрое развитие современных технологий влияет на личность младшего школьника, и учителям следует координировать этот информационный поток.

Приведены примеры эффективного применения компьютерной техники при обучении русскому языку учащихся младших классов.

Ключевые слова: компьютерные технологии, русский язык, обучение, наглядность, презентации.

ТЕХНОЛОГИЯИ КОМПЮТЕРӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОИИ МАКТАБҲОИ ТОҶИКЗАБОН

Саидов Сафарали Абдураимович – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълими Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сатим Улугзода. 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев 17/6, тел.: 888888707, e-mail: saidov_s@inbox.ru

Нуридинзода Махбуба Сироджидин – номзоди илмҳои педагогӣ, муовини ректор оид ба қорҳои тарбиявӣ, дотсенти кафедраи назария ва амалияи забониносии Донишгоҳи Тоҷикистону Русия (Славянӣ). 734025, ш. Душанбе, кӯчаи М.Турсунзода 30, тел.: 2273947, e-mail: mnuritdinova@mail.ru

Дар мақола суҳан дар бораи истифодаи технологияи компютерӣ дар синфҳои ибтидоии мактабҳои тоҷикзабон меравад.

Қайд карда мешавад, ки рушди технологияи муосир ба шахсияти хонандаи хурд таъсир менамояд ва дар ин самт ба омӯзгорон лозим аст, ки ҷараёни ҷунин иттилоотро ҳамоҳангсозӣ намоянд. Мисолҳо оид ба истифодаи бурдани самараноки компютерӣ дар омӯзиши забони русӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ пешниҳод шуданд.

Вожаҳои калидӣ: технологияи компютерӣ, забони русӣ, омӯзиш, аёният, презентатсияҳо.

COMPUTER TECHNOLOGY ON THE LESSONS OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE ELEMENTARY GRADES OF THE TAJIK SCHOOL

Saidov Safarali Abduraimovich - candidate of pedagogy, docent of the Department of pedagogy, psychology and teaching methods, Tajik State Institute of languages named after S.Ulugzoda. **Address:** Tajikistan, 734019, Dushanbe City, Muhammadiev Street 17/6, **Mob. phone.:** 888888707, **E-mail:** saidov_s@inbox.ru

Nuridinzoda Mahbuba Sirojiddin - candidate of pedagogy, vice-rector on upbringing work, Associate Professor of department of Theoretical and Applied Linguistics, Russian-Tajik (Slavonic) University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tursunzade Str. 30. **Phone:** 2273947, **E-mail:** mnuritdinova@mail.ru

The article is about of using computer technology in the primary classes of Tajik schools.

It is noted that fast development modern technologies influence to personality of younger pupils, so teachers should coordinate this information flow.

It is given examples of effective computer technology during teaching Russian language in primary classes.

Keywords: *computertechnologies, Russianlanguage, teaching, visibility, presentations.*

В Программе по русскому языку для общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения отмечается: «Исходя из психологических особенностей памяти, восприятия и мышления у младших школьников обучение русскому языку в начальной школе должно быть максимально конкретным, эмоциональным, оно должно содержать игровые моменты. Здесь необходимо чаще использовать наглядные методы обучения» [4, с. 10].

Школьники XXI века – дети современного общества, на которых обрушивается информация больше по объёму, нежели на их сверстников несколько лет назад. Информационные умения и навыки прочно вошли в их жизнь: они легко справляются с современными устройствами, не прибегая к чтению инструкций пользования, планшеты, мобильные телефоны, ноутбуки являются незаменимой частью в их повседневной деятельности.

Учителям и родителям важно помнить, что не каждая информация может быть полезной, может служить формированием знаний и умений.

В связи с этим главной задачей информатизации и компьютеризации учебного процесса в начальных классах таджикской школы является руководство потоком информации, быть координатором этого процесса, который воспринимается младшим школьником.

Стремительное развитие современных технологий и постепенное их внедрение в систему образования нашей республики дали мощный толчок на всестороннее развитие и формирование личности школьника. В традиционную цепочку «учитель-ученик-учебник» введён компьютер, а в методику обучения учителей – компьютерное. При этом школьник является главной фигурой учебно-воспитательного процесса.

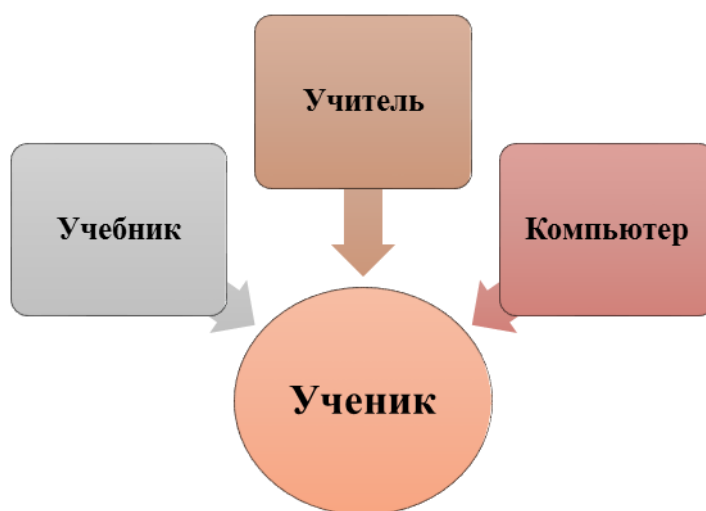


Схема 1. Ученик – главная фигура учебно-воспитательного процесса.

Компьютерные технологии в обучении русскому языку в начальных классах таджикской школы способны:

1. Повысить качество образования младших школьников за счёт презентации учебного материала в интересной и содержательной форме.
2. Способствовать интерес учащихся-таджиков к русскому языку, сформировать у них знания, умения и навыки.
3. Развить и сформировать коммуникативную компетенцию.
4. Стимулировать познавательную деятельность детей, развить самостоятельную работу, обеспечив более наглядное восприятие материала.
5. Развивать внимание, точность, мышление.
6. Облегчить труд учителя, сэкономить время обучения.

Учитель учится всю жизнь. Самообразование – вот что является главным критерием его успешной деятельности, при котором он самостоятельно овладевает современными образовательными технологиями.

Для решения дидактических задач учителю следует активно использовать компьютерные задания, оказать помощь младшим школьникам в выполнении элементарных работ на компьютере, учитывая время работы за монитором компьютера не более 10 минут, показ презентаций – 20 минут.

Учителя-словесники в начальной школе могут применять компьютерные технологии в следующем сегменте:

1. Применение готовых мультимедийных презентаций.
2. Использование Интернет-ресурсов.
3. Разработка собственных презентаций.

Учащиеся начальных классов способны иметь наглядно-образное мышление и важно строить их учебный процесс, активно применяя качественный иллюстративный материал (слайды, картинки, ребусы), вовлекая в процесс восприятия мультимедиа (анимация, звук, видео, графика).

Мультимедийный тренажёр по русскому языку «Интерактивная азбука. Мир вокруг нас» предназначен для учащихся, начинающие обучение русскому языку. В данной компьютерной программе второклассники таджикской школы легко и непринуждённо могут освоить алфавит русского языка.

В начале программы к школьникам обращается диктор: «Привет! Сегодня ты узнаешь, что такое алфавит и как из букв можно составлять слова». Затем появляются все 33 буквы: гласные выделены красным цветом, согласные – синим.

При указании курсором на буквы учащиеся слышат громкое и правильное произношение русских букв, повторяют их за диктором. Затем учащимся предлагается составить слова, правильно указав на буквы.

Например, надо собрать из букв слово «Аквариум», при этом на мониторе высвечиваются всего восемь букв данного слова. Школьнику необходимо поочерёдно вставить озвученные диктором буквы и составить слово.

Если ученик забыл вопрос, он может обратиться в раздел «?», где диктор напомним задание. Если школьник указал неверную букву, то появляется подсказка с правильной буквой, которую следует найти и запомнить. При правильном подборе нужных букв на мониторе постепенно появляются картинки, которых можно «оживить» и посмотреть, как, например, к вокзалу приближается поезд, как вращается глобус и плавают рыбки. В дальнейшем при возможности картинку можно распечатать на принтере и раскрасить.

Так, в ходе игры происходит процесс обучения, в котором ученики поэтапно запоминают все 33 буквы русского алфавита и слова, начинающие с этих букв. Например, бабочка, вокзал, глобус, дом и т.д.

Младшие школьники имеют определённые представления о компьютерной технике, однако не все они обладают индивидуальным опытом работы на компьютере, и сознательное отношение к обучающей деятельности проявляется далеко не у всех обучаемых. Поэтому учитель должен дать понять школьникам, что изучать русский язык с помощью тренажёров, построенных на основе учебника - интересно, увлекательно, совсем не сложно. Такой мотив характеризуется как личностно значимый и является важнейшим и мощным стимулом в изучении русского языка и практическом овладении им.

При изучении темы «Слова с сочетаниями ЖИ, ШИ. Текст «Прощание с другом» в 4 классе с таджикским языком обучения на экране проецируется наглядность – рисунок в виде круга. Ученики составляют слова, записанные в круге, чтобы из них получились слова с сочетанием **ЖИ-ШИ**. Получаются слова: *камыш, груши, этажи, лужи, крыши и др.*

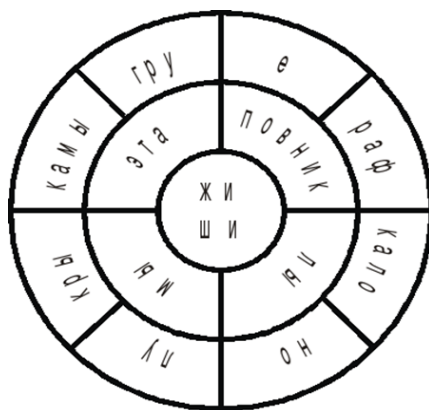


Рисунок 1. Слова с сочетаниями ЖИ, ШИ.

Таким образом, методически правильно применяемые современные технологии обучения повышают познавательную и самостоятельную деятельность учащихся младших классов, что, естественно, приводит к повышению эффективности процесса обучения русскому языку.

Литература

1. Гусейнова Т.В., Зиёвуддинова З.Н., Саидов С.А. Русский язык: Учебник для 4 класса школ с таджикским языком обучения / Т.В. Гусейнова, З.Н. Зиёвуддинова, С.А. Саидов. – Душанбе: Тайфун-менеджмент, 2007. - 216 с.
2. Кострикова М.В. Букварь, учебник для 2-го класса / МВ. Кострикова М.В. – Душанбе: Сарпараст, 2008. – 240 с.
3. Мисири Г.С. Использование наглядности на начальном этапе обучения русскому языку / Г.С. Масири. – М.: Русский язык, 1981. – 144 с.
4. Программа по русскому языку для общеобразовательных школ с таджикским языком обучения (2-11 классы). - Душанбе, 2008. - 124 с.

ПРОЦЕСС И МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ РУССКОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ- МЕДИКОВ В УСЛОВИЯХ БИЛИНГВИЗМА

Тошова Барно Рузикуловна – аспирантка 2 курса кафедры методики преподавания языков Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 931722808, E-mail: tbarno87@mail.ru

В данной статье рассматриваются проблемы процесса и механизмы развития речевой деятельности студентов-медиков в условиях билингвизма (двуязычия). Раскрываются способы и методы усвоения и развития русской профессиональной речи и использование её при выполнении профессиональной деятельности студентами-медиками.

Ключевые слова: речевое общение, коммуникация, профессиональная среда, коммуникативная компетенция, билингвизм, студенты-медики, процесс обучения, механизмы развития.

ЧАРАЁН ВА МЕХАНИЗМҲОИ ИНКИШОФИ ФАОЛИЯТИ НУТҚИ КАСБИИ ДОНИШЧҶҒНИ СОҲАИ ТИБ АЗ ФАҲНИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР ШАРОИТИ ДУЗАБОНӢ

Тошова Барно Рузикуловна – аспиранти курси 2-юми кафедраи методикаи таълими Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 931722808, E-mail: tbarno87@mail.ru

Дар мақола проблемаҳои чараён ва механизмҳои инкишофи нутқи касбии донишҷӯёни соҳаи тиб дар шароити ду забонӣ баррасӣ гардида, ҳамзамон усул ва методҳои азхудкунӣ ва инкишофи нутқи касбии донишҷӯёни соҳаи тиб ва истифодаи он дар фаъолияти касбӣ аз ҷониби донишҷӯёни соҳаи тиб матраҳ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: муоширати нутқӣ, коммуникатсия, муҳити касбӣ, салоҳияти коммуникативӣ, дузабонӣ, донишҷӯёни соҳаи тиб, раванди омӯзиш, механизмҳои рушд.

PROCESS AND MECHANISMS OF DEVELOPMENT OF RUSSIAN PROFESSIONAL SPEECH ACTIVITY OF MEDICAL STUDENTS IN CONDITIONS OF BILINGUALISM

Toshova Barno Ruzikulovna - post-graduate student of the 2nd year of the Methods of Teaching of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 931722808, E-mail: tbarno87@mail.ru

In this article, the problems of the process and mechanisms for the development of the speech activity of medical students in bilingualism. The methods and methods of

mastering Russian professional speech and its use in the performance of professional activity by medical students are disclosed.

Keywords: *speech communication, communication, professional environment, communicative competence, bilingualism, medical students, learning process, mechanisms of development.*

На сегодняшний день целью профессионального обучения русскому языку в Таджикистане считается престижной по причине того, что возрастает социальное требование к конкурентоспособным кадрам независимо от направления и специальности, в том числе, и по медицинским специальностям. В билингвальных условиях свободно владеть русским и родным (таджикским) языками требует упорного труда и требует большого профессионализма со стороны преподавателя.

В данной статье мы рассматриваем механизмы развития речевой деятельности студентов неязыкового средне специального образовательного учреждения, точнее медицинских специализаций (общее сестринское дело, акушерское дело, медико-профилактическое дело, фармацевтическое дело и др.) в условиях билингвизма (двуязычия). Говоря о развитии речи мы, прежде всего, обращаем внимания на то, что такое речь и что она из себя представляет как важный компонент общей системы деятельности индивида, какую функцию выполняет помимо коммуникативных задач в обществе и деятельности профессиональной личности в социальной среде?

Целью изучения русского языка таджикскими студентами-нефилологами является усвоение его как средство овладения конкретной профессией в медицинском учреждении и использование его при выполнении своей профессиональной деятельности (чтение специальной литературы на русском языке, выступление на научно-практических конференциях, общение с пациентами, их родственниками и коллегами и др.).

Речь является способом формирования и формулирования мысли посредством языка. Это определение основывается с точки зрения психологии на положение о том, что « проблема речи – это прежде всего проблема общения посредством языка [6, 105].

Другой предпосылкой определения речи является (в более общей формулировке) положение о том, что «язык не есть тоже самое, что и речь» [3, 37]. По нашему мнению, речь - это продукт познавательной и мыслительной способности человека посредством языка, так как язык есть посредник между нашим сознанием и окружающим миром. Речь, в свою очередь, в процессе жизни развивается и открывает новые речевые способности индивида.

Речь – это качественно своеобразное и форма существования сознания (мыслей, чувств, переживаний), а внешняя речь – это процесс превращения мысли в слово [1, 15].

Уместно согласиться с Выготским Л.С. в том плане, что речь есть форма существования сознания, так как личность общается с внешним миром, обогащает свои интеллектуальные способности, умения; человечество передаёт накопившийся жизненный опыт, теоретические источники именно при прямом участии речи через язык.

Говоря о речевой деятельности, как о содержании конкретной речевой ситуации, мы не можем ограничиваться только тем, что есть в языке, и тем

более не исчерпывается простой реализацией коммуникативной системы. Значительный вес факторов, обуславливающих жизнь и функционирование языка в обществе, не один и тот же в разных случаях употребления языка.

Речевая деятельность – это говорение, слушание, чтение и письмо. Она состоит из трёх частей – мотивационно-побудительной, аналитико-синтетической и исполнительной. Развитие каждого вида речевой деятельности зависит от мотивирующей целей представителей разных профессий и социального интереса.

Вырисовывается картина, где речевая деятельность есть активный, целенаправленный, мотивированный процесс выдачи и/или приема сформированной посредством языка мысли (волеизъявления, выражения чувств), направленной на удовлетворение профессионально-коммуникативной потребности человека в процессе общения.

Человеческое сознание обладает мощным потенциалом восприятия информации, обработки и воспроизведение полученной информации, которая доносится до окружающих в виде слов (высказывания, фраз, отдельных тематических текстов и т. д) и передаётся при помощи языка или речевого действия, а речевое действие – это компонент речевой деятельности: «Речевые действия являются единицами речевой деятельности, но они могут осуществляться и самостоятельно, независимо от нее, входя в другие виды деятельности»[2, 34].

Процесс осуществления речевой деятельности зависит от мысли, которая является предметом говорения и выступает как компонент речевой деятельности. Развитие речи медицинского работника, безусловно, зависит от развития мышления на русском языке в результате, которого развивается не только языковая структура студента-медика, но и речевые действия. По мнению Зимней И.А. «речевой процесс» и «речевая деятельность» не могут рассматриваться как синонимы, так как речевая деятельность может рассматриваться как речевой процесс, речевой процесс не как не может выступить как речевая деятельность.

Например, когда студент отвечает на вопросы, рассказывает текст наизусть, запись или слушание домашнего задания. Эти и другие такого рода речевые процессы (механические воспроизведение или фиксация готового текста, повторение чужой речи) не могут восприниматься как речевая деятельность, так как речь есть формирование и формулирование мысли посредством языка. А деятельность носит творческо-потенциальный характер, который сопровождается сформированными умениями и навыками специалиста при помощи русского языка, в нашем случае, медицинского работника среднего звена.

Какие признаки речевого процесса мы можем рассматривать как признаки речевой деятельности? В данном случае мы предлагаем характеристику речевой деятельности и отличительную черту от речевого процесса:

1. Структурная (внешняя и внутренняя) организация.
2. Предметная (психологическая) организация.
- 3.Общесфункциональные психические механизмы деятельности, обуславливающиеся сложным взаимодействием механизмов внимания, восприятия, мышления и памяти.
4. Единство внутренней и внешней стороны языка.
5. Единство содержания и формы реализации этой деятельности.

Деятельность, как и основные человеческие действия, исходит из определённого источника – мотива и общей активности личности, как «нужда», «необходимость» в чём-то. Коммуникативно-познавательная потребность является источником речевой деятельности. В развитии речи студентов-медиков в профессиональной сфере по русскому языку выступает освоение и грамотное употребление медицинской терминологии в виде объекта, а изучение и воспроизведение навыков, умений и практических действий в профессиональной сфере с помощью речи. Как видно, здесь как таковой выступает в роли мотива речевая деятельность.

Особое внимание уделяется студентам-медикам, недостаточно владеющим русским языком как языком специальности. Такое положение дел не следует считать нормальной, так как неудовлетворительное владение нормированной русской речью не принято в профессиональной обстановке, в том числе, при использовании соответствующей медицинской терминологии.

Вся речевая система – от восприятия речевой информации до речевой активности – является объектом теории речевой деятельности (психолингвистика). Психолингвистика занимается изучением речи индивида для полного понимания того, каким образом этот процесс происходит в родном или изучаемом неродном (иностранном) языке. Механизмы речевой деятельности больше выявляются во время образования искусственного билингвизма, так как по причине рефлексивных навыков этот процесс в родном языке мало проявляется.

Соответственно анализ специфики языкового знака является частью проблематики теории речевой деятельности, а само понятие языкового знака должно быть включено в число базисных понятий этой дисциплины [4, 8]. Таким образом, психолингвистика является сферой науки о механизмах и порождения речи, исходя из параметров о развитии речи и речевой деятельности студентов – медиков среднего звена в профессиональной сфере.

Говоря о речи и речевой деятельности важно отметить и то, что же является катализатором развития речевой деятельности и методические предпосылки обучения русскому языку в условиях билингвизма. Культура и культурологические аспекты носителей языка играют немаловажную роль в овладении языком и речи как стимулирующего субъекта развития речевой деятельности и коммуникативной компетенции.

Содержанием методических предпосылок обучению русскому языку, где ключевым звеном в формировании и развитии русской речевой деятельности является фактически четыре психологически процессуальных этапа, служит эффективному и систематизированному освоению иного языка – это познание, развитие, воспитание, учение [5, 43].

Познание (высшая форма отражения действительности) – это аспект иноязычного образования, которое нацелено на овладение культурологическим содержанием иноязычной культуры (сюда относится не только культура страны, собственно факты культуры, но и язык, как часть культуры).

Развитие представляет собой актуализацию познавательных механизмов – восприятия, памяти, мышления, воображения, внимания, речи, общения. Развитие всех перечисленных компонентов и других личностных характеристик происходит только тогда, когда человек станет субъектом общения, учения, познания, труда, когда он воспринимает результаты практической и

познавательной деятельности старших поколений и играет конкретную роль в сознании материальных и духовных ценностей. Этот путь может через присвоение культуры носителя языка достичь овладения языком и речью как основного способа формирования коммуникативной компетенции студентов-медиков в образовательном процессе по русскому языку.

Развитие как содержание иноязычного образования нацелено на овладения психическим содержанием иноязычной культуры (способности, иноязычной культуры и т.д.).

Воспитание–формирование направленности личности превращение человека в творческую индивидуальность, высшим критерием оценки, которой является нравственность гуманизма.

Учение – нацелено на овладение социальным содержанием иноязычной культуры, социальным в том смысле, что речевые умения усваиваются как средства общения в социуме в обществе. Содержание учебного аспекта составляют те речевые умения, которыми должен овладеть учащийся как средствами общения - говорение, аудирование, чтение и письмо (возможен и перевод), а также само умение общаться. Поскольку каждое из умений включает в себя определенные навыки, характеризуется определенными параметрами (качествами) и основано на определенных психологических механизмах, построить единую и строгую классификацию объектов усвоения весьма сложно, а в практических целях (для образовательной программы) и не обязательно. Главное - не упустить чего-либо важного. Эту цель и преследует предлагаемый ниже перечень подлежащих овладению объектов.

Важно отметить, что учебный аспект составляет социальное содержание иноязычной культуры, поскольку его результаты непосредственно направлены на социальные нужды человека - умение успешно общаться в социуме. Как видно, из перечня объектов овладения, речь идет об овладении целой системой речевых средств. Эта система, которой обычно владеет грамотный носитель языка [5,56].

Учитывая вышеуказанные теоретические аспекты, все они системно влияют на развитие не только культурных ценностей в сознании студента по отношению к изучаемому языку, но и активно влияют на развитие речи студентов, в результате которого формируется профессиональная коммуникативная компетенция студента-медика.

Учитывая ожидаемый уровень Государственного образовательного стандарта по отношению средних профессиональных учреждений (колледжей), медицинский колледж несёт ответственность выпускать не только профессиональных медработников среднего звена, но и коммуникативно-развитых специалистов с языковыми способностями не только родного, но и русского языка. От преподавателей русского языка требуется высокий уровень профессионализма по отношению к обучению и методике ведения русского языка студентам-медикам в условиях билингвизма.

В образовательном процессе педагог должен чувствовать большую ответственность, так как мы имеем дело со студентами медиками, и задача заключается в построении образовательной модели с учётом профессиональной лексики, систематичное развитие и использование видов речевой деятельности как основных факторов формирования профессиональной коммуникативной компетенции будущих специалистов медиков среднего звена.

Основываясь на данные теории, мы можем смело утверждать, что профессиональная речевая компетенция есть главное направление любой профессии, в том числе, медицинского профиля. Владение профессиональной речью студентами-медиками считается основным направлением процесса обучения русскому языку в системе медицинского колледжа ибо развитие речи студентов-медиков среднего специального образовательного учреждения является основным способом формирования умений и навыков в специальной – медицинской сфере и является целью образовательного процесса.

Литература

1. Выгодский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выгодский. – М., 1934.- 323с.
2. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности / И.А. Зимняя. - М.: Воронеж, 2001. – 432 с.
3. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история / Э. Косериу. – М, 1963. – 208с.
4. Леонтьев А.А. Язык. Речь (Речевая деятельность) / А.А. Леонтьев. - М.: Просвещение, 1969.- 214с.
5. Пассов В.И. Программа-концепция коммуникативного иноязычного образования. «Развитие индивидуальности в диалоге культур». - М.:Просвещение, 2000.- 154 с.
6. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии / С.Л. Рубинштейн. – М., 1959.- 185 с.

ВИЖАГИҲОИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИНТЕРАКТИВӢ ВА МУЛТИМЕДӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БАРОИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Мирзоев Шухрат Саидахмадович - ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ ва методикаи таълими Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров-16, тел.: (+992)987505328, [E-mail: rvmadad@mail.ru](mailto:rvmadad@mail.ru)

Мақола ба баррасии вижагиҳои истифодаи технологияҳои интерактивӣ ва мултимедӣ зимни таълими забони англисӣ барои мактаббачагони хурдсол бахшида шудааст. Дар мақола вазифаҳои асосии таълими интерактивӣ тавсиф гашта, ҳамчунин истифодаи воситаҳои интерактивӣ дар китобҳои гуногуни дарсию методӣ арзёбӣ гаштаанд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба методи лоиҳаҳо ва методи тадқиқотӣ нигаронида шудааст. Гузашта аз ин, дар мақола диққати асосӣ ба истифодаи технологияҳои мултимедӣ зоҳир карда шуда, вазифаҳои муҳими дидактикӣ ошкор карда шудаанд.

Калидвожаҳо: технологияҳои интерактивӣ, технологияҳои мултимедӣ, вориднамоӣ, забони англисӣ, фарҳанги иттилоотӣ, тамоюл, афзоиш, педагогика, психология, мусоидат, вижагиҳо, раванд, татбиқ, эҷодиёт, идрок.

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ И МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Мирзоев Шухрат Саидахмадович - ассистент кафедры английского языка и методики преподавания Кулябского государственного университета им. А. Рудаки, 735360, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16, тел.: (+992) 987505328, [E-mail: rvmadad@mail.ru](mailto:rvmadad@mail.ru)

Настоящая статья посвящена рассмотрению особенностей использования интерактивных и мультимедийных технологий при обучении младших школьников английскому языку. В работе освещаются основные задачи интерактивного обучения, а также рассматривается использование интерактивных приемов в различных УМК. Делается акцент на методе проектов, на исследовательском методе. Кроме того, в статье акцентируется внимание на применении мультимедийных технологий, выявляются их основные функции, дидактические задачи.

Ключевые слова: интерактивные технологии, мультимедийные технологии, внедрение, английский язык, информационная культура, ориентация, увеличение, педагогика, психология, способствовать, особенности, процесс, реализация, творчество, познание.

FEATURES OF THE APPLICATION OF INTERACTIVE AND MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN ENGLISH CLASSES IN PRIMARY CLASSES

Mirzoev Shuhrat Saidahmadovich - assistant of the English and Teaching Methods

This article is devoted to the peculiarities of the use of interactive and multimedia technologies for teaching English to younger students. The paper highlights the main tasks of interactive learning, and also discusses the use of interactive techniques in various QMSs. The emphasis is on the method of projects, on the research method. In addition, the article focuses on the use of multimedia technologies, reveals their main functions, didactic tasks.

Keywords: *interactive technologies, multimedia technologies, introduction, English language, information culture, orientation, increase, pedagogy, psychology, contribute, features, process, realization, creativity, cognition.*

Вориднамоии босуръати равандҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт кор карди модели нави низоми таҳсилотро дар асоси заминаи технологияҳои муосири иттилоотӣ талаб ва тақозо мекунад, ки истифодаи онҳо дар таълим то дараҷаи муайян бархӯрдхоро нисбати коркарди маводҳои таълимӣ оид ба забони хориҷӣ тағйир диҳанд.

Таълими интерактивӣ дар асоси заминаи барномаҳои таълимии компютерӣ имкон медиҳад, ки бештар пурратар маҷмӯи якҷояи усулҳои методӣ, дидактикӣ, педагогӣ ва психологӣ татбиқ гарданд, ки ин дар навбати худ раванди идроку маърифатро бештар шавқманду муассиртар гардонид, ҳамчунин вижагиҳои инфиродии ҳар як хонанда ба эътибор гирифта мешавад.

Истифодаи амалии ТИК ва сарчашмаҳои интернетӣ фаъолмандии нави идрокию маърифатии хонандагонро ба миён меорад, ки натиҷаи он кашфу кушодани донишҳои нав, рушди мустақилияти идрокию маърифатии хонандагон буда ва ба онҳо кумак мекунад, ки малакаю қобилиятҳои мустақилона дастрас кардани донишҳои онҳо сайқал ёфта, ҳудашонро дар ҷараёну маҷрои бештари иттилоотӣ мутобиқ гардонанд [1, с. 95].

Таълими интерактивӣ ҳамзамон якҷанд вазифахоро метавонад иҷро ва ҳал намояд:

- малакаю қобилиятҳои коммуникативиро рушд диҳад, барои барқарор намудани робитаҳои эҳсосӣ мусоидат намояд;
- самти иттилоотиро иҷро ва ҳал намояд;
- малакаю қобилиятҳои умумии таълимиро рушд диҳад;
- ҳаллу фасли вазифаҳои тарбиявиро таъмин намояд;
- дар гурӯҳ ва даста кор карда тавонишро омӯзонад, яъне зимни тавачҷӯх зоҳир кардан ба фикру андешаҳои дигарон мусоидат кунад [2, с. 44].

Воситаҳои интерактивӣ дар фаъолияти омӯзгорон истифода мегардад ва аз рӯи ин таҷриба тавассути усули «ҳучуми аклӣ» (зеҳнӣ) ба роҳ мондани бозиҳо, муҳокимаҳо, лоиҳаҳо, тадқиқҳо муфидтар мебошад. Онҳо қариб дар ҳамаи васоити таълимӣ-методӣ ворид карда шудаанд ва қисми ҷудонашаванда ва таркибӣ буда, бо дарназардшти ин, мо ин ҷо оид ба тарзи тавсифи онҳо дар китобҳои дарсӣ мулоҳиза ронда, метавонем ҳамчунин дар бораи гуногунранг кардани истифодаи онҳо тавассути захираҳои гуногуни интернетӣ ҳарф занем:

- методи лоихаҳо. Ин метод ба фаъолияти мустақилонаи хонандагон, яъне кору фаъолияти инфиродӣ, ҷуфтӣ, гурӯҳӣ равона карда шудааст, ки хонандагон дар раванди таълим як вақти муайян онро иҷро менамоянд.

- методи пешгӯи. Барои истифода бурдани ин метод дар рафти дарс омӯзгор навореро дар тахтаи электронӣ пешкаши хонандагон мекунад ва ин наворро то нисфаш ҳамроҳи хонандагон тамошо карда, идомаашро аз хонандагон мепурсад. Яъне ин метод хонандагонро маҷбур мекунад, ки идомаи наворро пешгӯи карда, фикрҳои ақидаҳояшонро як-як оиди идомаи навор баён намоянд. Наворҳо метавонанд лаҳзаҳои филмҳои хурди тарбиявӣ бошанд.

Муаллифони аксари китобҳои дарсию таълимӣ пешниҳод менамоянд, ки лоихаҳои омода карда шаванд, ки ба мавзӯҳои сару либоси идеалии мактабӣ, речаю тартиби гузаронидани “Рӯзи ман” (My Day), “Насли мо” (Our Nationality), “Навъҳои ғизои мо” (The Kinds of Our Foods) ва ғайра муносибу мувофиқ бошанд.

Зимни эҷоди сару либоси идеалии мактабӣ мо пешниҳод менамоем, ки онлайн-пӯшонандаҳо истифода гарданд, ки имкон медиҳанд дар муддати 2-3 дақиқа симои муносибро эҷод кард ва онро аз рӯи сохтори мувофиқ тавсифу тасвир кард. Агар таъминоту таҷҳизоти синфӣ имкони иҷрои ин вазифаро дар дарс надошта бошад, нашр кардани ин симои тасвир мавҷуд буда метавонад. Метавон аз доираи ин мавзӯ баромада, барои дилхоҳ ҳолат фазаю муҳите эҷод кард. Зимни эҷоди дарахти (шачарай, наслномаи) оилавӣ (хонаводагӣ) метавон аз захираҳои www.familyspace.ru ва www.MoeDerevo.com истифода кард. Аммо дар ин ҷо кор нисбати дар коғазӣ оддӣ маъмулӣ эҷод кардан андак мушкилтару мураккабтар мегардад, биноан, иҷроиши он зимни вақту ҳолатҳои ғайридарсӣ пешбинӣ карда мешавад.

Методи тадқиқотӣ ҳоло аксаран аз захираҳои интернетӣ вобастагӣ дорад: энциклопедияҳои электронӣ, лугату фарҳангҳо ва ғайра ба хонандагон кӯмак меkunанд, ки донишҳои худро мукаммалтар гардонанд. Дар дарсҳо аксаран вазифаю супоришҳои истифода мегарданд, ки донишҳои иловагиро аз дигар самту соҳаҳо талаб меkunанд ва баръакс бояд онҳо бо забони хориҷӣ алоқаманд бошанд. Масалан, дар тестҳо ва ё викторинаҳо. Инчунин ба сифати асбобу воситае, ки дар кори лоихавӣ дар муассисаи таҳсилоти ҳамагонӣ истифода мегардад.

Ҳарчанд дар мактаб фаъолияти пешбаранда таълим аст, аммо бозӣ воситаи самараноки муваффақшавӣ ба ҳадафҳои педагогӣ махсуб аст. Ҳамчунин бисёре аз сомонҳо, аз қабилӣ сомонӣ машҳури www.Britishcouncil.com ва www.FunEnglishGames.com машқу бозӣҳоро пешниҳод меkunанд. Барои осонтар шудани кори омӯзгорон тамоми бозӣҳо ба spelling, writing, reading, grammar ва word games тақсим карда шудаанд. Дар сомонӣ охирӣ мо метавонем бахши «Debate game for kids»-ро тавсия диҳем, ки он барои гузаронидани муҳокимаю баҳсҳо мусоидтар мебошад. Дар ин робита мавзӯ бояд интихоб гардад, ибораю ифодаи тарафдорӣ зидхонда шавад, яке аз ибораю ифодаҳои пешниҳодшуда интихоб шавад ва тугмаи «Овоздиҳӣ» пахш карда шавад. Ин машқу супоришро тағйир дода, ҳамаи шаклҳои имконпазир ҷавобҳоро муҳокима карда, беҳтаринро метавон дастаҷамъона интихоб намуд.

Муҳокимаҳо гоҳо дар ҳуди китобҳои дарсию таълимӣ ҳам волеҳуранд, зеро онҳо истифодаи унсурҳои педагогии ҳамкориро аз рӯи навъи «омӯзгор - омӯзанда» ва «омӯзанда - омӯзанда» имконпазир мегардонад, ки дар он тазодҳо

ва муқобилмаъноҳо байни мавқеъҳои омӯзгор ва омӯзандагон (хонандагон) рафъ гашта, мафкураю ҷаҳонбинии иштирокчиёни раванди таълим дастоварди дастаҷамъона гашта монад.

Методи «хучуми ақлӣ», ки ба афзоиши идеяҳо оид ба ҳалли масъала нигаронида шудааст, маънию мазмунро дар раванди ҳаллу ҷасли якҷояи вазифаю супоришҳои проблеманок зимни муҳокимаи ташкилшуда мукамалтар мегардонад.

Зимнан тамоми идея ва пешниҳодҳои аъзоёни гурӯҳи иштирокдор бояд дар тахта ва ё варақи калон қайд ё сабт гарданд, то ин ки баъдан онҳо мавриди таҳлил ва умумигардонӣ қарор гиранд. Дар ҳолати гузаронидани «хучуми ақлӣ» дар шабака метавонад бисёр хизматрасониҳо (сервисҳо) кӯмак кунанд. Масалан, санадҳои Google - ин онлайн-офиси бемузд аст, ки истифодаи он афзалиятҳои фаровон дорад.

Ба воситаи Google метавон табодули мавод ба роҳ монда шавад ва аз ҳама асосӣ дар речаи вақти воқеӣ (реалӣ) якчанд нафар дар як вақт метавонанд навъҳои гуногуни файлҳоро таҳрир кунанд (санаду хуччатҳо, ҷадвалҳои электронӣ, презентатсияҳо ва ғайра). Маҳз ҳамин ҷо тамоми идеяҳои кӯдаконро дар формати матнӣ ва ё графикӣ ҷамъ кардан имконпазир аст.

Истифодаи технологияҳои мултимедӣ дар мактаб ҳам хеле муҳиму арзишманд мебошад. Вазифаҳои асосии технологияҳои мултимедӣ чунинанд:

- таъмини раванди таълим бо маводи нави таълимӣ, ки имкон медиҳанд таваҷҷӯҳи бештар ба фаъолияти эҷодии хонандагон равона карда шавад;

- рушди фаъолмандии идрокию маърифатии хонандагон;

- афзоиши шиддатнокии раванди таълим, фаъолмандии раванди тафаккури хонандагон;

- рафъи тарсу хароси хонанда барои ҷавоби нодуруст додан;

- рушди ҳуди омӯзгор [4, с. 4].

Тавассути мултимедия якчанд вазифаҳои дидактикиро ҳал кардан мумкин аст:

- ташаққули малакаҳо ва қобилияти хондан (хониш) бо истифодаи маводи шабакаи умумиҷаҳонӣ;

- такмили малакаҳои нутқи хаттӣ;

- такмили захираи луғавии хонандагон;

- такмил ва мустаҳкам кардани талаффузи дуруст;

- омӯзонидани хонандагон оид ба истифодаи дурусти сохторҳои сарфу наҳвӣ (грамматикӣ) [4, с. 4].

Истифодаи технологияи мултимедӣ дар ҳамаи марҳилаҳои таълим ба мақсад мувофиқ аст:

- зимни вориднамоии мавзӯи нав барои эҷоди алоқаҳои образнок, ки барои азхудкунии сифатан нави маводи барномавӣ мусоидат мекунад;

- зимни хатми қор аз болои мавзӯи муайян, вақте ки хонандагон аллақай бахши алоҳидаи маводи таълимиро аз худ кардаанд ва метавонанд аз донишҳои худ зимни иҷроиши машқҳои кампютерӣ истифода баранд;

- зимни назорат, дар ин раванд қорҳои хурди санҷишии хонандагон метавонанд тавассути ҳуди хонандагон барои ҳамдигар тайёр карда шаванд [5, с. 10].

Истифодаи технологияҳои кампютерӣ зимни қору фаъолиятҳои ғайридарсӣ ҳам муфид мебошад. Дар ин маврид метавонанд ҳам барномаҳои таълимии кампютерӣ ва ҳам презентатсияҳои тавассути омӯзгор ва ё хонандагон

омодашуда истифода гарданд. Дар ин робита меъёрҳои интихоби воситаҳои муфиди мултимедиро зикр мекунем:

- мутобиқат ба синну соли хонандагон;
- тамоюл ба мутобиқати ҳадафҳои таълим;
- ҳадафмандӣ нисбати мавзӯҳои мавриди талаб.

Ҳамин тариқ, истифодаи технологияҳои мултимедӣ барои ташаккули ангезаи (мотиватсияи) фаъолияти таълимӣ дар дарсҳои забони англисӣ мусоидат карда, малакаҳои муоширатӣ-когнитивиро рушд медиҳад.

Воситаҳои дастгоҳии multimedia дар баробари базаи маълумотҳо имкон фароҳам овардаанд, ки дар раванди таълим намоишҳои компютерӣ, микрооламҳо эҷод ва истифода гарданд ва дар асоси онҳо бозҳои дидактикӣ ва рушддиҳанда низ ба роҳ монда шаванд, ки барои хонандагони хурдсол хеле шавқовар мебошанд.

Барномаҳои таълимии компютерӣ, ки тавассути муаллифони васоити таълимӣ-методӣ сохта ва эҷод шудаанд, барои ташаккули малакаҳои шунавоӣ ва хониш мусоидат намуда, дар хотира нигоҳ доштан ва ҳазми луғати навро осонтар мегардонад ва ҷанбаи ҷомеиро низ доранд. Барнома барои кори дастаҷамъона ва инфиродӣ бо истифодаи проектори мултимедиа, тахтаи интерактивӣ ва ё компютерҳои шахсӣ нигаронида шудаанд. Ҳамчунин метавонанд барои кори мустақилонаи хонандагон дар шароити муҳити он низ истифода шаванд.

Тахтаи интерактивӣ – ин равзанаи сенсорӣ (бо ламси даст коркунанда) аст, ки ба компютер пайваст мегардад ва тасвир аз он ба тахта тавассути проектор мегузарад. Ҳамаи онҳо якҷоя маҷмӯи интерактивӣ ҳисобида мешаванд [6, с. 42].

Тахтаи интерактивиро метавон на танҳо ба сифати равзана барои нишон додани презентатсияҳо истифода кард, балки бо ёрии онҳо метавон ба тариқи самаранок бо дилхоҳ объект дар тахта кор кард: интиқолдодан, омехта кардан, гурӯҳбандӣ намудан, пинҳон кардан, сабти тасвирии дарс ва бисёр амалҳои дигар.

Муҳити барномавии SMART Notebook барномаи густаришфтарин барои эҷод ва гузаронидани дарсҳо дар тахтаҳои интерактивӣ мебошад. Аз он дар олам зиёда аз 20 000 000 нафар одамон истифода мекунанд. Аз ин ҷиҳат таъминоти барномавӣ метавонад чунин бартарихо дошта бошад:

- муҳити барномавии SMART Notebook имкон медиҳад, ки ҳам дарсҳои аниматсионии интерактивӣ сохта шаванд ва ҳам маводҳои қаблан сохташудаи таълимии компютерӣ дар маъмултарин чунин барномаҳо муттаҳид гардонидан шаванд: Word, Excel, Power Point.

Метавон муҳити захираҳои рақамии таҳсилотиро аз дилхоҳ сарчашмаҳо истифода бурд; интернет, флеш-аниматсияҳо ва видеофайлҳо.

Ҳамин тариқ, вориднамоии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва мултимедӣ барои муваффақшавӣ ба ҳадафи асосии таҳсилоти муосир – беҳтар намудани сифати таълим, афзоиши дастраснокии таҳсилот, таъмини рушди мутаваззини шахсият, мусоидат мекунанд.

Адабиёт

1. Биболетова М. З. Мультимедийные средства как помощник УМК “Enjoy English” для средней школы/М. З. Биболетова. - ИЯШ, № 3. 1999. - С. 3–4.

2. Компьютер в работе педагога. Учебное пособие. Под ред. Н. Ю. Пахомовой. -М. :ИКЦ «Март»; Ростов н/Д: «Март», 2005. -192 с.
3. Потапова Р. К. Новые информационные технологии и лингвистика / Р. К. Потапова. -М.: МГЛУ, 2002.
4. Телицина Т. Н., А. Ф. Сидоренко Использование компьютерных программ на уроках английского языка/Т. Н. Потапова, А. Ф. Сидоренко. -ИЯШ, № 2. 2002. -С. 41–43.
5. Цветкова Л. А. Использование компьютера при обучении лексики в начальной школе/Л. А. Цветкова. - ИЯШ, № 2, 2002. -С. 43–47. 3.
6. Шинкоренко А. В. Использование интерактивных и мультимедийных технологий на уроках английского языка в начальных классах [Текст] / А. В. Шинкоренко, Е. В. Филатова, Л. В. Саидова // Педагогика: традиции и инновации: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, июнь 2014 г.). -Челябинск: Двакомсомольца, 2014. -С. 186-188.
7. Bumann P. ICT-Skills Certification in Europe/P. Bumann, D. Dolan, W. Stucky, P. Weiß. - CEPIS (Council of European Professional Informatics Societies).: 2004. -P. 161.
8. Clark C. The Conditions of Economic Progress/C. Clark. -London: Macmaillan, 1957. - С. 51
9. Duff A.S. On the present state of information society studies /A. S. Duff // Education for Information. – 2001. - № 3. –С. 231-232.
10. Garret N. Computer-Assisted Language Learning Trends and Issues Revisited: Integrating Innovation/N. Garret//The Modern Language Journal, Focus Issue. - 2009. -P. 719.

ҚОЗИЁТИ БУХОРО ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX- АВВАЛИ АСРИ XX

АСЛОНОВ Ҳошимҷон Зиёмудинович – номзади илмҳои таърих, муҳаррири шӯъбаи таъбу набири Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 918 34 66 40

Дар мақола дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ фаъолияти қуззати Бухорои нимаи дуюми садаи XIX ва оғози садаи XX таҳқиқу баррасӣ шудааст. Инчунин қайд мешавад, ки таърихи барқароршавӣ ва рушди қозийёт дар Осиёи Миёна, аз ҷумла дар Тоҷикистон кам омӯхта шудааст. Аз ин рӯ омӯзиши ин масоил хеле муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: таърих, қозийёт, Аморати Бухоро, Осиёи Миёна, Тоҷикистон, адолат.

СУДЫ КАЗИЕВ БУХАРЕЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX- НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ

АСЛОНОВ Ҳошимҷон Зиёмудинович – кандидат исторических наук, редактор отдела публикаций Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 918 34 66 40

В статье на основе исторических источников анализируются казийские суды Бухарского эмирата во второй половине XIX- начале XX вв. Также отмечается, что история становления и развития казийских судов в Средней Азии, в частности в Таджикистане, малоизучены. Поэтому изучение этих вопросов является актуальным.

Ключевые слова: история, суды-казиаты, Бухарский эмират, Средняя Азия, Таджикистан, правосудие.

COURTS OF KADI OF BUKHARA IN THE SECOND HALF OF THE XIX- OF THE BEGINNING OF THE XX CENTURIES

ASLONOV Hoshimjon Ziymudinovich – editor of publications of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (992) 918 34 66 40

On fact the article author analysis the history's alcosion of cmirate of bukhara in sclond-halt of XIX and begins of XX contury. Also author followes to note that history abandoned and developinq of kaziyy's judge in central asia and honestly in Tajikistan had learned less. That`s why learningq this question is actual.

Key words: kadiyy's judge, the Emirata of Bukhara, Central Asia, Tajikistan, justice.

Яке аз масоили муҳими илмӣ, омӯзиши таърихи додгоҳҳои қозигӣ (кадигӣ) мебошад. Аслан, додгоҳи қозигӣ (кадигӣ) дар амал як институти махсуси қудратии суди исломӣ буда, муфассирин ва муаррихин пайдоиши онро ба давраи

халифагии Умар ибни Хаттоб (р) (634-644) мансуб медонанд. Аввалин қозиҳо (кадиҳо) аз тарафи Умар (р) дар Мадина, Басра ва Кӯфа таъйин шуда буданд ва аз ибтидои пайдоиши ислом ин вазифа ба ҷойи масъулони ҳакаму ҳокимони арабии тоисломӣ омадааст. Аввалин қозии таъйиншуда ҳаками қабилаҳои атрофи Кӯфа Шурайх ал-Киндӣ будааст [1,25,264].

Дар садаи VIII бошад, вазифаи қозиюлқузот (қозикалон) ба миён омад. Қозикалон суди олий ба шумор мерафт, ки сардори ҳамаи қозиҳо буд. Дар ҳуччатҳои расмӣ «шариатпаноҳ» сапт мешуд [24,909]. Қозӣ аз ҷониби халифа ва баъдан аз тарафи роҳбари давлати мусалмонон- амир ва ё хон таъйин мешуд.

Дар аморати Бухоро қозӣ барои ҳар бекигарӣ бо пешниҳоди қозикалон аз тарафи амир якумра таъйин мешуд. Ба муносибати ба мансаб таъйин намудани қозӣ ярлиқи хонӣ – ҳамчун ярлиқи ҳумоюнӣ интишор мешуд. Дар ин ҳуччат бо фармони ҳумоюнӣ (нишонии ҳумоюн) маҳал, вилояте, ки қозӣ дар он таъйин мегардид, муайян карда мешуд. Ба истиқоматкунандагони ин маҳал таъкид карда мешуд, ки шахси мазкур қозӣ мебошад ва дар навбати худ аҳоли вазифадор карда мешуданд, ки ба таъйиншуда итоат ва дар ҳалли масоили динӣ ба ӯ муроҷиат намоянд. Маъмулан дар ин ҳуччат номгӯи масъалаҳои: тартиб додани ҳуччатҳо ва номгӯи масъалаҳо: шартномаҳои ақди никоҳ, баррасии даъвоҳо (хусумат), ниғаҳдории амволи یتимон ва аз ақл берунбудагон (аусия), тақсимоли мерос аз рӯи шариат миёни меросхӯрон (матрукаи муслимин), тасдиқ ва тартиб додани васиқаҳо, иҷрои васиятномаҳо, таъйин намудани васоят ва парасторӣ, назорат аз болои байтулмол, назорат аз болои вақф ва ғайро вогузошта мешуд. Дар ярлиқҳо асосан мукофоти пулии қозӣ барои омодамоии ҳуччатҳо (иҷрои китобат), хизмати никоҳ (никоҳона), ки ҳалли ҳуқуқияшон ба дӯши қозӣ вогузошта мешуд, зикр мегардид. Инчунин махсус қайд карда мешуд, ки дар сурати аз ҷониби қозӣ вайрон кардани талаботҳо ва меъёрҳои шариат, ӯ аз мансаб сабуқдӯш карда мешуд [4,21]. Яъне, ғаъолияти қозиҳо бештар ба ҳалли баҳсҳои гуногуни ҷиноӣ ва моливу пулии муддаиён нигаронида шуда буд. Ба зиндагии рӯзмарраи шаҳрвандон онҳо муносибати кам доштанд ва раис-мухтасиб буд, ки ҳифзи оромӣ ва осоиштагии ҷомеа, эҳтисоби бозорҳо, ҳамчунин назорат аз болои ахлоқу маънавиёт ва иҷрои қатъии масъулияти динӣ бар дӯши онҳо буд [3,19]. Аммо баъзан дар як вақт ба вазифаи қозӣ ва раис як шахс таъйин мешуд ва дар баъзе мавридҳо ин вазифаҳо дар коргузориҳои амалӣ ба ҳам муттаҳид мешуданд. Масалан, дар ҳудудҳои аморати Бухоро 67 қозӣ ва 68 раис буд, ки аз ин шумора 36 нафараш вазифаи қозираисро доштанд. Аз 68 қозии дар ҳудудҳои Тоҷикистон (1917) 21, аз ҷумла қозии Душанбе, Қўрғонтеппа, Қубодиён, Регар дар як вақт вазифаи раисро бар уҳда доштанд [5,53-55]. Масалан, дар Қўрғонтеппа (мулло Каримберди қозӣ), Қубодиён (қозӣ мулло Муҳаммад Мансур), Регар (қозӣ мулло Муҳаммад Ашӯр) инчунин дар бисёр деҳаҳои бекигарии Қаротегину Дарвоз [11,17-18].

Қозӣ бояд шахси аз шариат хуб огоҳ ва дар зиндагӣ ҳудогоҳ, худотарс, поквичдон ва бетамаъ мебуд.

Устои зиндаёд, донишманди маъруф, таърихнигор ва адабиётшиноси варзида Шарифҷон Маҳдум Садрӣ Зиё, ки яке аз куззоти машҳури Бухоро буданд, дар китоби «Наводири Зиёия» перомуни ҷаҳлу нодонии қозиёни Бухорои

замони амири маълумоти муфиду чолиберо оиди қозиҳо Олимхоҷа, Кароматуллохоҷа, Маъсумхоҷа, Бадриддин, мулло Абдулҳақими Салват, Бурҳониддин ҳикоят мекунам. Ва мо ҳоло барои мисол шаммаеро аз нигоштаҳои устод руи авроқ меоварем: «Қози Олимхоҷа – писари қозикалон мавлавӣ Шарифхоҷа фақат ба риояи падарашон ба мансабҳои калон сарфарозӣ доштанд. Бо он ки шуур надоштанд, амалашон судур буд».

Ва дигаре,- «Қози Кароматуллоҳхоҷаи бесавод – яке аз қозиҳои давраи ҳукумати амир Абдулаҳадхон. Марде бесавод буд ва мансуб ба қазои Хайробоҷа...». «Мулло Абдулҳақими Салват асл Хучандӣ буда, дар замони Абдулаҳадхон ба қазои вилояти Балҷувон мансуб шуд, аз ҳар ҷисму ҳар вачҳ доди бемазагиरो дод..., ва дигаре,- Маъсумхоҷа– бародари қозӣ Қавомиддинхоҷаи судур..., дар замони амир Абдулаҳадхон ва мумайизӣ (маъмурият)-и қозӣ Бадриддини қозикалон аз ҷумлаи қозиёни муътабар, як нафар аблаҳи аҳмақи бесаводе буд...», [17,66-74] ваҳо казо.

Инро ҳам эътироф бояд кард, ки на ҳама қозиҳо золиму бесавод, фасодкору фитнагар буданд, дар байни онҳо равшанфикрон низ буданд. Мисолҳои зиёд овардан мумкин аст, ки қозӣ намояндаи маърифатнок ва боистеъдоди замони худ буд. Гузашта аз ин, гуфта метавонем, ки ҳаёти иҷтимоии қозиҳо гуногун буда метавонист. Падари мутафаккири бузург ва маорифпарвари асри XIX Аҳмади Дониш аз оилаи деҳқон буд. Худи Аҳмади Дониш дар вазифаи қозигӣ кор мекард, адабиётшинос ва таърихнигор Шарифзон Маҳдум Садрӣ Зиё аз табори қосиб буд. Падари ӯ матоъшӯ буда, маълумоти олии мусалмонӣ гирифт ва дар аввал ҳамчун мударриси мадраса, сипас қозӣ, раис ва баъдан як муддат (даҳ сол) қозикалони Бухоро гардид. Қозӣ Саададдин Моҳир, аз рӯи гуфтаи ҳамасронаш, ҳамчун олими барҷаста ва шоир маъруф буд, қозӣ Абдулвоҳид, ки бо таҳаллуси шоиронаи Садрӣ Сарир машҳур буд, миёни ҳамасрони худ соҳиби обрӯи зиёд гардида буд, қозӣ Абусаъид маҳдум писари Начмиддин маҳдум, падари нависандаи халқии Тоҷикистон Ҷалол Иқромӣ қозӣ Иқромиддин *ва ғ.* [17/8/18], ки перомуни рузгори онҳо метавон даҳҳо ҷилд китобро тадвин намуд.

Мо ҳоло барои мисол шаммае аз фаъолияти як тан аз қуззоти Бухоро қозӣ Абусаъид маҳдум писари Начмиддин маҳдум ҳикоят мекунем. Чунончи устод Айни дар китоби «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» гуфтааст, амир Музаффар (1865-1885) Абусаъид маҳдумро дар Шаҳрисабз (Кеш) қозӣ таъин кард. «Аз он ҷо ки қозии мазкур муллои машҳур ва ба сифати адлу дод мавсуф буд, муллоёни Шаҳрисабз, ки инони ихтиёри эл ба дасти эшон аст, ба атрофаш муридвор чамъ шуданд» [16,88]. Устои зиндаёд академик Муҳаммадҷон Шакурӣ дар китоби «Фитнаи инқилоб дар Бухоро Аббос Алиев» ин матлабро чунин менигорад: «Қозӣ Абусаъид дид, ки ҳокими вилоят 120 духтареро, ки духтарбинҳо дарак дода буданд, гирд оварда, барои фиристодан ба ҳарами амир Музаффар манғит – подшоҳи Бухоро омода мекунад. Қозӣ Абусаъид падарони ин духтаронро ба қозихона даъват карда, дастур дод, ки барои начот аз фиристодан ба ҳарамхонаи амир зуд барои духтаронашон гаҳварабахш ё номзад биёваранд, то ки қозӣ он духтаронро ба никоҳи номзадҳо дароварда, аз гирифтӣ озод бикунанд. Падарон шод шуда, зуд барои духтаронашон домодшаванда оварданд ва қозӣ онҳоро никоҳ карда, ба шаҳру деҳи худашон фиристод. Ва ба амир ба ин мазмун нома навишт, ки чанд заъифаро аз номи

Чаноби олі озод карда, дар ҳаққи Чаноби олі дуо гирифтам ва ҳама як умр Чаноби олиро дуо хоҳанд кард. Амир он гоҳ дар Қаршӣ (Насаф) буд, ки ба Шаҳрисабз наздик аст. Амир аспӣ хашмро тозиёна зада, ба Шаҳрисабз омад ва қозӣ Абусаъидро бо худ ба Қаршӣ бурд. Дар роҳи Қаршӣ чи мушкилие рӯй дод ва қозӣ Абусаъид бо заковату корсозӣ он мушкилиро осон кард, ва бо ин чорасози аз ғазаби амир раҳои ёфт, амир аз гуноҳи ӯ гузашт» [8,43].

Донишманди бузург А. Фитрат дар рисолаи «Давраи ҳукмронии амир Олимхон» перомуни духтарбинҳои дарбори амир Музаффар мегуяд: «Музаффар дар таҷовуз кардан ба ғарз ва номуси аҳоли онқадар ифрот дошт, ки чанд занро ба унвони «занҳои амир» ба хидмат гирифта буд. Онҳо рӯз то шаб хонаҳои мардумро даромада медиданд, дар ҳар ҷо, ки зане ё духтаре хубрӯй медиданд, ба амир хабар медоданд. Амир онҳоро ҷабран бурда нигоҳ медошт ва баъд аз нафси мурдори ҳудашро таскин додан он мазлумаҳоро ба яке аз хидматгори девсирати худ ба занӣ мебахшид...» [19,14].

Дигар аз равшанфикрон ва аз уламои ҳақпараст, ҷасуру нотарси охири садаи XIX ва оғози садаи XX, ки бар зидди умарои ҷоҳилу золим, хунхору ситамгар, муллоҳои мутаассиби аз дин беҳабар, фосику айшпараст ва қозиҳои фасодкору фитнагар ошкоро мубориза мебуд, муфти Мухаммадикром ибни Абдусалом машҳур ба Домулло Икромчаи Бухорӣ (1847-1925) буданд. Чунончи Садри Зиё дар «Тазкори ашъор» дар ҳаққи вай гуфтааст: «Ҳочӣ Домулло Икром ҳам он қадар соҳиби ҷуръату ҷалодат буданд, ки бо вучуди яккаву танҳо буданд ва касе тарафдорӣ накардан дар баробари ин ҳама уламои суъ ва кордорони шум дар ҳар мартаба мунозира ва мудофия карда, ҳар як масоил ва муқаддимоти рисолаашонро ба бароҳин (бурҳонҳо) исбот ва ба далоил мудаллал менамуданд... Ба ҳеҷ ваҷҳ аз ин қавми беор ва абнои рӯзгор наметарсиданд. Бад-ин коре, ки ихтиёр кардаанд, устувору барқарор буданд» [18,5].

Садри Зиё ҷои дигар дар «Наводири Зиёия» зикр мекунад: «...афсӯс, ҳазор афсӯс, ки касе панду насихаташонро нашонид. Балки амиру вазир, уламову умаро мутаффиқан ба адоваташ бархостанд» [17,79]. Натиҷаи муборизаҳои дурахшони Муфти Икромча он шуд, ки вайро ду бор солҳои 1912 ва 1917 ба тумани Пешкӯҳ ва шаҳри Ғузор бадарға карданд ва ду фарзанди уро – Мирзо Насруллоҳ ва Абдурраҳмон Маҳдумро моҳҳои апрели соли 1917 ва март соли 1918 аз дами тег гузарониданд [23,14].

Перомуни ин воқеаи шум дар маҷаллаи «Шуълаи Инқилоб» (1920, №51) чунин омадааст: «Домулло Ҳочӣ Икромӣ Муфтии судур... Ба сабаби ин ки дар боби зулму фасоди қозиёни аср як рисола навишта, фасоди эшонро бо далоили ақлӣ ва нақлӣ исбот намуда буданд, дар соли 1910 дусола нафъӣ (бадарға) гардиданд. Дар соли 1917 тақрор аз Бухоро ба Ғузор (Ғузор) нафъӣ шуда, тамоми асбобу ашъашон аз тарафи ҳукумати амир мусодара ёфт. Дар соли 1918 дар Ғузор (Ғузор) аз тарафи ҳукумати амир маҳбус шуда, дар ҳабсхона дар ҳузури ҳудашон Абдурраҳмон ном як писари бистсолашон шаҳид карда шуд. Эшон то ҳол дар Ғузор зинда будаанд. Баъд аз он ки дар Ғузор инқилоб барпо шуда, Ҳукумати Инқилобӣ таъсис ёфтааст, ҷаноби Домулло дар Анҷумани умумӣ, дар курсии хитобат баромада, дар боби оқибати зулму залима ва аҳамияти Инқилоб нутқи балеге эрон карда, ҳозиринро ба гиря даровардаанд" [23,14-15].

Аз рӯи шариат қозӣ дар хидмати халқ ҳисоб карда мешуду аз ҳазина маош мегирифт. Моҳонаи он мебоист ба дараҷае мебуд, ки на муҳтоҷи тухфа ё пораю ришваи тарафҳои арзқунанда бошад. Қойи зикр аст, ки таърихи халқи тоҷик номҳои қозихои давраҳои гуногунро медонад. Қозӣ ва ғаъолияту вазифаҳои он дар китобҳои аш-Шайбонӣ «Ал-ҷомеъ ас-сағир», ал-Мавардӣ «Китоб-ал-аҳком ас-султонӣ», «Одоб-ал қозӣ», А. Мец «Мусульманский ренессанс», Б. Марғелонӣ «Ал-Ҳидоя»... хеле муфасссал баён ёфтааст. Таърих гувоҳ аст, ки қозихое буданд, ки бо меҳнати ҳалол рӯз ба сар мебуданд. Вале дар аморати Бухорои замони амирӣ масорифи инҳо ба гардани раият бор шуд. Устод Айни менигорад: «...ба замми ин онҳо (қозихо-Ҳ.А.) маҷбур шуданд, ки аз раият пул ҷамъ карда, ба амсор бидиҳанд. Қозихо аз ҳар ҷанҷол ва даъво ба қадре, ки метавонистанд, маблағ рӯёнда, як миқдори онро ба амир ва ба аҳли дарбор медоданд. Мулозимон ва навқарҳои қозӣ ҳам ба ҳисоби худ фуқароро толон карда, як миқдори онро ба ходимони даруни хонаи қозӣ медоданд» [12,17].

Қозихо чун луқмаи дар гулу дармонда, боиси озори мардум буданд. Мо ҳоло барои мисол, тақсими мерос байни меросбаронро, ки иҷрои он низ ба дӯши қозихо буд, меоварем. Масъала чунин сурат мегирифт. Чунончи, Садри Зиё дар «Наводири Зиёия» менависад: «.... рӯзи тарака, хонаи бечора мутаваффо (мурда) мотамсаро- овози навҳаву гиря гӯши малоикаро кар мекунад, ҳазрати эшон (қозӣ) хандону шуқуфон бо тамоми тавобеашон (меоманд), мумкин бошад, кӯдаконашонро ҳамроҳ мебуданд. Раёсатпаноҳ (раис), ки бад-ин кор ҳеҷ дахле надорад, маазолик, «даҳони сағ ғафат ба луқма дӯхта беҳ» ва инчунин як эҳсонӣ муфт, ки аз қисаи ҳазрати эшон (қозӣ) чизе намебарояд, (қозӣ) ҳамроҳи худ мебаранд. Кош ҳазрати раёсат танҳо раванд! Он ҷаноб ҳам сағиру қабире, ки доранд, ҳамроҳ оварда, дар ин зимн ҷанд нафар меҳмон, ки ба ҳазрати эшонон ворид шаванд, бемалол ҳамроҳ мебаранд» [17,83].

Соҳиби майит, ки ин 40-50 нафар тоифаи ҳаромхурӣ мурдорро медид, мурдаро як тараф гузошта, аввал дар садади сер қунондани ин тоифаи беору ҷоҳил шуда, як гусфандро қушта, пухта тайёр карда, шиками ин ҳаромхурони бадзотро сер қунонда, баъд ба сари тақсими мероси мурда мерафтанд.

Дар ин бора Садри Зиё чунин менависад: «Ҳама балохурҳо ба як ҷо ҷамъ шуда шурӯъ ба навиштани ашъ (чизҳо) ва нархи онҳо мекунанд. Масалан, даҳ адад кӯрпа. Одамони шариатпаноҳ (қозӣ) илқо мекунанд, ки бист адад нависем бинобар обрӯи мурда. (Чунки) ба шуниди дурру наздик ва ошнову бегона «аз бисоти фалон... ғафат даҳ адад кӯрпа баромад» гуфтан нағз намешавад...Валҳосил адади ҳар чизу ҳар асбобро ба қадри тавонистан зиёд карда, пас аз он бар сари нархи амволу ашъ (молу чизҳо) меоянд. Гилеме, ки дар бозор як сад танга мегиранд, ду сад танга нарх мекунанд ва ҳоказо. Ҷамъи ашъе, ки ҳақиқатан ба даҳ ҳазор танга меарзид, бинобар музоаф (дучандон) шудани ашъ ва тазоуфи (ду баробар шудани) қиматаш ба ҷиҳил ҳазор танга мерасонанд. Пас аз он аз ҳар ҳазор танга панҷ танга ҳисоб карда мегиранд. Баъд аз он нисфи ҳамин маблағро ба раёсатпаноҳ, баъд аз он ҳаққи маҳдумҷони (писари) шариатпаноҳ, ҳаққи девонбегӣ, ҳаққи мирохурбошӣ, ҳаққи маҳдумҷони (писари) раёсатпаноҳ. Пас аз он ҳаққи умумӣ хизматгорҳо: олуқи (ҳиссаи) саисхонаю даҳбошии қозихона... Инҳо тамош шудан баъд амину оқсақолон ва иғвогарон. Саҳми онҳо ба ҳуди соҳиби таъзия ҳавола мешавад ва ҳиммати соҳиби таъзия

медонад». Дигар мегуяд: «Соҳиби таъзия, ки болохурии ин чаҳаннамиёнро медонист, калон ҳисоб карда, эҳтиётан «зиёдатар тараддуд карда монам» гӯён чиз фуруҳта, қарз карда, ба зӯри бисёр (фарзан) панҷсад танга чамъ карда буд. Ин маблағ ба ҳеҷ кас ва ба ҳеҷ чо нарасида, ду ҳазор танга савои (баробари) хароҷрти обу оши медодаги шуд» [17,85]. Ин буд, ки меросбарон ба рӯҳи марҳуми бечора ба ҷои дуову фотиҳа нифрини бисёр мекарданд, ки: «Кош намермуд, сари моёнро ба бало намермонд» [17,86].

Қозихо такия ба ҳимояи ҳокимон ин амали норавои худро аз нигоҳи дину шариат ҳақ бароварда, муқобилият карданро ба он куфр мешумурданд. Қозихо дар асоси ярлиқи (фармони) хонҳо сардори дин гардида, ба раият нуфузи худро ҷорӣ мекарданд. Ин нукта бояд арз шавад, ки ҳар касе, ки бар зидди қозӣ ё уламо сухане гӯяд, ба шариат муқобил баромадагӣ ҳисоб ёфта, ба ҷазои саҳт гирифтор мегардид, қатл ва ё сангсор мешуд. Масалан, устод С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо»- яш меорад, ки дар аҳди амир Абдулаҳад соли 1313 ҳ. (1886 м.) як аробакашро ба сабаби дар сари пули кироя бо як-ду мулло ҷанг карданаҷ, бо ғатвои уламо ва бо ҳукми қозӣ ба уштуре савор карда, бо сангу кулӯҳҳо зада куштанд [13,498-517]. Яъне, қудрат ва ихтиёрати номаҳдуди қозӣён боис шуд, ки таҷовуз, таадӣ, истисмору асорати аҳли заҳмат шадидтар шуд.

Он гуна ки дар ғавқ зикр кардем, қозикалон – суди олий, раиси тамоми маъмурияи адлия ба шумор мерафт. Қозикалон ҳуқуқ дошт ҳукми ин ё он қозиро, ки дар шаҳру бекигариҳо вазифаи довариро адо мекарданд, бекор кунад ва дар шаҳри Бухоро барои гузаронидани муҳофизаҳо ба ҳудаш ёрдамчӣ ва вакил интиҳоб мекард. Дар аҳди амир Олимхон (1910-1920) аввалин қозикалони Бухоро қозӣ Бақоҳоча буд, ки баъд аз вафоти қозӣ Бадриддин (1908) аз тарафи амир Абдулаҳад таъйин шуда буд. Дар хусуси ин ки тариқи таъйин шудан ба вазифаи қозикалони Бухоро чӣ гуна буд, устод С. Айнӣ дар китоби «Таърихи инқилоби Бухоро» ҷунин менигорад, ки дар моҳи марти соли 1913 амир Олимхон ба Насрулло- қушбегӣ тӯй фармуд. «Дар ин тӯй дар Ситорамоҳхоса, дар ҷорбоғи ҳуди амир маҷлисҳои кайфу сафо ҳафт рӯз давом кард» [12,116]. Пас аз тӯии Насрулло- қушбегӣ амир фармуд, ки қозӣ Бақоҳоча ва раис Бурҳониддин дар дарбори амир дар ҷаҳорбоғи Ширбадон тӯй диҳанд. А. Фитрат дар асараш «Даврҳои ҳукмронии амир Олимхон» меорад: «...аввал қозӣ Бақоҳочаи тамаъкор тӯии бисёр бузурге сар карда, садҳо ҳазор танга исроф намуд ва ба амиру дарборӣён ришватҳои аз ҳад зиёд дод, ба умеди ин ки рутба ва мансабаш зиёд хоҳад шуд. Аммо қозӣ Бақоҳоча ба чизе ки умед дошт, нарасид» [19,28]. Аз паси қозӣ Бақоҳоча Бурҳониддин, ки қозии Ҷаҳорҷӯй буд, ба Ширбадон омада, тӯиро сар кард. Устод Айнӣ менависад: «Бурҳониддин ба ин тӯй миллионҳоеро, ки падараш (қозӣ Бадриддин-Ҳ.А.) дар муддати қозикалонии бистсола ва ҳуди ӯ дар муддати раисӣ ва қозигӣ чамъ карда буданд, бедареғ харҷ кард» [12,116]. А. Фитрат менависад: «...гӯянд, ки ба Олимхон як тахти мурассаъ ба ҷавоҳир тақдим кард...» [19,28]. Устод Айнӣ ҷойи дигар менигорад: «Дар тӯй сирк ва кино барпо намуд, аз Русия ва Туркистон духтару писарони рус ва мусалмонро оварда, кайфи амиро ҷоқ кард. Духтарони наздикони ҳудаш ва касони бо вай муносибатдор низ ҳалос нашуданд...Аъзои элчиҳои русро ҳам бо воситаҳои ба ҳудаш маълум хурсанду розӣ кард» [12, 117]. Дар натиҷа, ба ҷойи қозӣ Бақоҳоча дар Бухоро қозикалон шуда, лақаби «шариатпаноҳ»-қозиюлқузотро гирифта, то

сентябри соли 1920 қозикалони Бухоро буд. «Баъд аз «инқилоб» ба ҳукми «суди» инқилоб, ки дар ҳузури оммаи заҳматкашони Бухоро тартиб дода шуда буд, кушта гардид» [19,28]. А. Фитрат дар ҳаққи қозӣ Бурҳониддин чунин мегуяд: «...қозӣ Бурҳониддин як марди аҳмаки бесаводе буд, бо вучуди он ки раиси рӯҳониён ва маъмурини адлия ба шумор мерафт, аз хондани хатҳои оддӣ очиз буд...» [19,28]. Садри Зиё дар «Наводири Зиёия» дар хусуси қозӣ Бурҳониддин ҳикоят мекунад, ки Миллер баъд аз он ки консули Русия дар Бухоро таъйин шуд, баъд аз мулоқоташ бо амиру қушбегӣ қозикалонро хохиши дидан кард. «...Милдир ҳар қадар сайъ кард, ба ҳеҷ як аз муқаддамот (масъалаҳо)-и сиёсӣ ва таърихӣ ва ҷуғрофӣ ва расмӣ вуқуф (огоҳӣ)-ашро мушоҳида накард... Милдир ба худ андешид, «Давлате, ки қозикалонаш ин аст, пойдор нахоҳад шуд. Бечорагоне, ки маҳкум (дар ҳукм)-и ин одаманд, чӣ хайр хоҳанд дид?!» [17,65-66].

Дар баъзе адабиёти таърихӣ дида мешавад, ки ҳатто қозикалон аз тарафи қушбегӣ, яъне нахуствазир ба мансаби қозикалонӣ расидааст. Чунончи А. Фитрат дар рисолаи «Давраи ҳукмронии амир Олимхон» меорад, ки қозии Ғичдувон Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё (1865-1932) баъд аз инқилоби феврал (1917) аз тарафи Насрулло қушбегӣ ба ҷои қозӣ Бурҳониддин қозикалони Бухоро шуда буд [19,28]. Ба фикри мо, ин ақида асоси воқеъи надорад, зеро Садри Зиё бо пешниҳоди Насрулло қушбегӣ ва вакили сиёсии Русия Миллер барои иҷрои фармони «ислоҳот» аз тарафи амир қозикалони Бухоро таъйин шуда буд. Масалан, вакили сиёсии Русия Миллер дар як телеграммаи махфӣ аз 24 марти соли 1917 м. ба вазорати корҳои хориҷии Русия фиристодааш менигорад: «Тибқи пешниҳоди ман қозикалону раиси Бухоро фардо иваз хоҳанд шуд ва тарафдорони шинохтаи ислоҳот қозии Ғичдувону Чорҷӯй Муҳаммадшариф ва Абдусамадҳоча, ки обрӯи баланд ва шухрати ҳамагонӣ доранд, таъйин хоҳанд гардид» [7,27]. Устод Айнӣ дар ин бобат чунин менигорад: «...15 моҳи ҷамодиюссонии соли 1335 ҳиҷрӣ (29 марти соли 1917 м. Ҳ-А.) Мирзо Шарифи садр дар Бухоро қозикалон, як рӯз пас аз он қозии Чорҷӯй – тараққипарвари машҳур Абдусамадҳоча раис, боз баъди як рӯз қозии Вобқанд Орифҳоча ба вазифаи муфтии аскар таъйин шуданд. Амир бо ин азлу насбҳо гӯё кабинетеро нав кард. Муфтии аскарӣ собиқ Мусанниф ба Ғичдувон ва раиси собиқ Абдуллоҳҳоча ба Чорҷӯй қозӣ таъйин шуданд» [12, 146]. Устод Муҳаммадҷон Шакурӣ дар поёнгуфтори «Наводири Зиёия» дар хусуси қозикалон таъйин шудани Садри Зиё мегуяд: «Пас аз инқилоби феввали Россия амири Бухоро маҷбур шуд, ки фармони ислоҳот эълон намояд. Вай бо ин мақсад Садри Зиёро (бидуни огоҳии пешакӣ ва пурсидани розигии ӯ) қозикалон таъин кард...» [17,112]. Устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» сабаби қозикалон таъйин шудани Садри Зиёро чунин шарҳ додаст: «Зиё аз ҷумлаи уламои тараққипарвар ба шумор меравад. Бино бар ин амир Олим дар соли 1917 барои фармони ислоҳот мумиилайҳро дар Бухоро қозикалон кард» [14,401]. Аз нигоштаҳои Садри Зиё чунин бар меояд, ки гӯё ӯ хоҳишу майлу рағбат ба мансаби қозигӣ надоштааст. Чунончи ҳудаш гуфтааст: «Ҳама вақт аз хизмати қозигӣ мутанаффиру гурезон будам ва ба касе мулозимат намекардам ба умеде ки шояд аз баҳри ман гузаранд, то ки кирдори мурдору атвори нобакори соҳибмансабонро набинаму насӯзам» [17,108]. Муҳаммадҷон Шакурӣ мегуяд: «Лекин боз ӯро ба қозигӣ мефиристоданд» [17,108]. Бар ин далел, ки Садри Зиё чигунагии иҷрои вазифаҳои қозигии худро соли 1906 чунин баён намудааст:

Гоҳ ичрои шариат буд, гоҳе дафъи зулм,

Алғараз, бекор неву кору боре доштем [17,108].

Вале А. Фитрат бар хилофи ин назар, чунин мегуяд: «Муҳаммадшарифи садр тарафдори чадидон ба шумор мерафт, лекин ҳақиқатан ин мардро ғайр аз мансаби қозикалонии Бухоро дигар мақсаде набуд, ӯ қозикалониро мероси падари худ медонист (падараш қозикалони Бухоро будааст), бинобар он ба ҳар васила меҳост, ки қозикалониро аз Бурҳониддин бигирад барои ҳусули ин мақсад аз тарафдории чадидон низ ибo намекард...» [19,29]. Дар ин маврид шояд ҳақ ба ҷониби А. Фитрат бошад, аммо инҷониб бар ин назараст, ки Садри Зиё қозии ҳақпараст, одил ва аз ҷумлаи равшанфикрон, маорифпарварон ва фозилони замони худ буда, дар густариши ҳаёти адабии давр нақши бориз гузошта буд. Чунончи Устод Айни дар «Ёддоштҳо» гуфтаи Ҳайратро овардааст, ки далели ин гуфтаҳост: «Шарифҷон-махдум фозили машҳури замони мо буда, ҳавлии ӯ мактаби адабиёти ҳамин давра аст» [15,228].

Таърих гувоҳ аст, ки 7 апрели соли 1917 фармони «ислоҳот» эълон шуд. Дар арки Бухоро дар шохидии намояндагони табақаҳои гуногуни ҷомеа ва аъзоёни элчихонаи рус Насрулло-қушбегӣ фармонро ба дасти Шарифҷон Махдуми Садри Зиё медиҳад ва ӯ фармони ба забони форсӣ навишташударо бо овози баланд қироат мекунад. Садри Зиё, ки яке аз амалисозони фармони «ислоҳот» буд, аз матни ин фармон оғаҳӣ надошт. (**Дар бораи эълони фармони ислоҳот ба «Таърихи инқилоби Бухоро»- и С. Айни мурочиат шавад.**) Баъди эълони фармон, оташи фитнае, ки аз тарафи амиру чокаронаш **бар муқобили чадидони Бухоро** афрӯхра шуд, домани Садри Зиёро низ сӯзонд. Рӯзи 9 апрели соли 1917 Шарифҷон Махдуми Садри Зиёро Бурҳониддину чокаронаш аз асп афтонда, дар пеши чашми амир латукӯб мекунад. Ҷараёни ин воқеаи шумро Муҳаммадалӣ ибни Муҳаммадсайиди Балҷувонӣ дар китоби «Таърихи нофёӣ» муфасссал баён менамояд. Вале муаллиф воқеаро ба соли 1918 нисбат медиҳад [4, 45-46]. Садри Зиё ҳамагӣ 12 рӯз – аз 29 март то 9 апрели соли 1917 вазифаи қозикалониро иҷро намудааст. Ӯро ҳамон рӯзе, ки латукӯб мекунад, аз вазифаи қозикалонӣ барканор намуданд. Аммо бояд гуфт, ки амир 9 апрели соли 1917 фармони барканор кардани қозикалонро содир накарда, балки то шифо ёфтани Садри Зиё муовинаш Тураҳоча ин вазифаро анҷом медодааст. Ба таъбири донишманди зиндаёд Худойназар Асозода дар китоби «Таърихи адабиёти тоҷик» Садри Зиё 31 июли соли 1917 истеъфо медиҳад, ки аз ҷониби амири Бухоро қабул мешавад [21,65]. Аз рӯи шаҳодати Айни амир моҳи шавволи соли 1335 х., яъне баъди се моҳи эълони фармон қозикалон Шарифҷон Махдумро аз вазифа барканор карда, Бурҳониддинро такроран қозикалон таъйин кард [12,196]. Худойназар Асозода менависад: «...дар ҳамаи ин амалҳои ноинсофона нисбати Садри Зиё дасти пурхуни Бурҳониддини қушбегӣ эҳсос мешуд...» [21,66]. Вале дар асари номбурда иштибоҳ он аст, ки Бурҳониддин ҳеҷ гоҳ ба мансаби қушбегӣ (вазирӣ) нарасида буд. Масалан, баъди эълони фармони «ислоҳот» амири охиринаи сулолаи манғит Олимхон Насрулло – қушбегиро аз вазифа барканор карда, ба ҷойи ӯ шахси золиму хунхор Низомиддини Урганҷиро таъйин намуд. Дар арафаи ғоҷеаи Колесов амир Низомиддини Урганҷиро аз вазифаи қушбегӣ гирифта, ба ҷойи вай Усмонбек як мардаки ҷоплусу ришватситонро таъйин кард, ки то сукути Бухоро бар ин мансаб маслак

буд [12,191,210]. Масалан, Садри Зиё дар «Наводири Зиёия» мегуяд, ки: «Усмонбеки кушбегӣ... Дар сафоҳат (нодонӣ) ҳамоқат назирӯ адил (монанд) надошт. Охири вазарои (вазирҳо)-и Бухоро ӯ буд...» [17, 64].

Бояд тазакурр дод, ки қозиҳои Бухорои Шарқӣ амалиётҳои гуногун гузаронида, аз болои қори ҳокимон назорат намуда, аз вазъи дохилии бекиҳо ба амир хабар медоданд. Чунончи таърихшиноси бузург А. Қушматов дар асоси мадорики бойгонӣ қайд менамояд, қозии Ҳисор Мирсаид Маҳмуд ба амир Абдулаҳад дар мактуб дар бораи авзои дохилии бекии Ҳисор баъд аз ҳоким таъйин шудани Остонақул қушбегӣ маълумот додааст. Баъд аз таърифу тавсиф зикр гардидааст, ки дар аҳди салтанати Абдулмуъмин бинобар аз ҳад зиёд будани андозҳо қисми бештари аҳолии беки хонахаробу бенаво шуданд. Маҳсулоти кишоварзӣ, ҳатто ба қути лоямути заҳматкашон басанда набуд. Дар натиҷа, бисёр деҳқонон ва баъзан қавму қабила ба ноҳияҳои Деҳнав, Кӯлоб, Саричӯй ва дигар маҳалҳо куч мебастанд. Остонақул баъди беки Ҳисор таъйин шудан, сиёсати мударрирони зирақонаро пеш гирифт. Дар натиҷа бисёр муҳоҷирин ба зодгоҳашон баргашта, заминҳои бекорхобидаро киштукор мекунанд. Баъдан, дар мактуб қайд гардидааст, ки баъди аз тарафи амир ба вазифаи беки Ҳисор таъйин гардиданаш мулло Абдулҳамидхоҷа ба иҷрои вазифаи худ оғоз кардааст [2,88].

Қозиҳои Бухорои Шарқӣ ҳуқуқу ваколати хеле зиёд доштанд. Дар асл қозӣ дар бекигарӣ баъди бек шахси дуом ба ҳисоб мерафт. Дар аксари ҳуҷҷатҳои беки дар паҳлуи нақши муҳри бек нақши муҳри қозӣ низ ҷой дода шудааст. Қозиҳо ба ғайр аз ҳалли қорҳои судӣ, инчунин ба сафарбарии аҳоли дар қорҳои гуногуни маҷбури низ роҳбарӣ менамуданд. Аҳолии заҳматкаш, ба ҷуз аз иҷрои андозҳо, инчунин, вазифадор буданд, ки дар таъмири роҳу пулҳо, бунёди мадорису масоҷидҳо иштирок намоянд. Масалан, ба яке аз сафарбарҳои маҷбурии аҳолии бекии Ҳисор қозӣ Абдулфазл роҳбарӣ мекард. Агар бархе деҳқонон қорпартоӣ намоянд, қозӣ фармон медод, ки онҳоро латукӯб кунанд ва ё ба зиндон андозанд [2,95]. Дар Бухорои Шарқӣ ҳуҷҷатҳои қонунӣ ва ҳуқуқиро ғайр аз қозӣ ва муфти муҳаррирон тартиб медоданд. Муҳаррирони аморату бекигарӣҳо бо пешниҳоди қозии аморату бекигарӣҳо амир таъйин мекардааст. Ин ҳулоса аз номаҳои навиштаи қозии Ҳисор ба амир Абдулаҳад маълум мегардад, ки онро устод А. Қушматов дар мақолааш овардааст. Масалан, қозии Ҳисор дар номааш ба амир хабар медиҳад, ки муҳаррир мулло Сафар аз олам даргузаштааст ва хоҳиш мекунад ба ҷойи вай Ғуломмуҳаммад писари Нурмуҳаммад – муфтии вилояти Ҳисор муҳаррири Ҳисор таъйин карда шавад [2, 92].

Қорҳои шаръӣ ва ҷиноӣ дар ихтиёри қозиҳо буданд, ки онҳо ба табақҳои болоӣ тааллуқ дошта, заминдори қалон маҳсуб меёфтанд ва меҳнаткашонро истисмор мекарданд. Масалан, солҳои зиёд Аббосхоҷа судур (аз деҳаи Фатҳобод) ном шахс қозӣ буд. Вай бо фармони амир ба ин мансаб таъйин шуда, аз ҳама зиёд замин дошт, яъне соҳиби 350 манн (ҳар ман баробари 0,75 гектар) замин буд. Ғайр аз ин, вай бо «марҳамат» ва «инъоми» амир 400 ҳоҷагии деҳқониро ба худ танҳо қарда гирифта буд, ки онҳоро мисли ғуломи зархарид қор мефармуд. Дар баробари ин, қозӣ Муллоқурбон судури Обигармӣ 200 манн

замин ва 293 хоҷагии танҳо, эшони Шоҳюсуф, эшони Мирзозухайл, мулло Икром, мулло Мирзои Умед ва дигарон, ки қорҳои қозихонаро иҷро мекарданд, замини зиёд ва деҳқонони танҳоии зиёд доштанд [6]. Қозихо аз номи шариат ноҳақ ҳукм бароварда, бар ивази якчанд табақ зағир ба амалдорон фурухтани замини деҳқонро қонунӣ ҳисоб мекарданд. Масалан, дар бекигии Қаротегин деҳқони камбағал Асадуллоҳ (аз дараи Мазори поён) дар соли 1916 м. замини худро дар натиҷаи маҷбурияти иқтисодӣ ба мулло Масеҳ бар ивази ҷаҳор табақ зағир мефурушад ва қозӣ мулло Сулаймон инро қонунӣ ҳисобида, ҳукм мебарорад. Дар натиҷа Асадуллоҳ беэмин монда, зану фарзанди худро гузошта, ба водии Фарғона ба мардикорӣ меравад [6], ки чунин мисолҳо хеле зиёданд.

Ҳислати торочгарии қорбарии қозихо на танҳо аз рӯйи қорҳои шаҳравандӣ, балки аз рӯйи қорҳои ҷиноятӣ ва ҷазо додани онҳо ҳам бараъло равшан мегардад. Мисоли равшан, қозӣ Аббосхоҷа вақте ки қорҳои ҷиноятӣ ҷисмониро медид, барои хуни рехтаи ҷабрида «товон» доданро ҳукм мекард. Агар зарари ҷисмонӣ «хавфнок» набуда, ҷабрида аз табақаи поён бошад, аз гунаҳгор даҳ тангаи тилло товои гирифта, панҷашро ба худ нигоҳ дошта ва панҷи дигарашро ба бек меод. Агар дар ҳамин сурат ҷабрида аз табақаи боло бошад, қозӣ гунаҳгори бо иштироки бек суд карда, панҷоҳ-шаст тангаи тилло ҷарима карда, як қисми онро ба ҷабрида, як қисмашро ба бек дода ва қисми дигарашро ба худ нигоҳ меод. Агар касе касеро кушад, аз рӯйи шариат даҳ ҳазор танга хунбаҳо бояд диҳад. Аммо қозӣ Аббосхоҷа инро ба дараҷаҳо тақсим карда буд: агар кушташуда аз табақаи поён бошад кушанда аз табақаи боло, ба вай панҷоҳ тангаи тилло хунпулӣ ҳукм мекард. Агар баръакс ин бошад, ба камбағал то бист ҳазор танга товои пулӣ ҳукм мекард [6]. Аммо задан ва захмдор кардани касе аз тарафи қозӣ, раис, бек ва амалдорон ҷиноят ҳисобида наmeshуд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дузди қалон худ қозихо, раисҳо ва умарову амалдорон буданд. Масъала чунин сурат мегирифт: Агар дузд аз табақаи поён бошад, аз ӯ ҷаҳорсад танга ҷарима ситонида, маҷбур менамуданд, ки тамоми молу ашёи рабудашро гардонида диҳад. Дар ин сурат қозӣ Аббосхоҷа аз ҳар сад танга панҷ тангари аз ҷабрида ба ғайри худ мегирифт [6]. Яъне, аз нигоштаҳои дар ғавқ бар меод, ки қузоти замони амирӣ ҳислати табақавӣ дошт. Онҳо, қабл аз ҳама, ҳимоякунандаи манфиатҳои синфи ҳукмрон ва табақаи дорои ҷамъият буданд. Ҳамаи ин далелҳо ба тартиб ва мазмуни ғайриқонунӣ қозихи Бухорои Шарқӣ дахлдоранд, ки мо тартиби ҷазо додани қозӣ Аббосхоҷаро мисол овардем.

Ҳулоса, чи гунае ки дар ғавқ зикр кардем, дар замони амирӣ истисмор ҳукмфармо буд. Қозихи фасодкору фитнагар доимо барои он мекушиданд, ки халқро бо ҳар роҳ фиреб дода, ба амиру бекҳо ва феодалҳо мутеъ кунанд. Дар он замон, ки вожаи қонун аслан вучуд надошт, қозихо аз тарафи амир якумра таъйин мешуданд ва дар сурати талаби синфи ҳокимро ба ҷо наовардан, онҳо аз вазифа сабукдӯш мешуданд. Тамоми тартиботи қорҳои онҳо аз ришваю порахӯрӣ, гирифтани муҳрона, фисқу фасод ва аз зулму бедодгарӣ иборат буд.

Мутаассифона, қозихо ва руҳониёни мунаҷҷиб, ки дар асоси ярили хонҳо «сардори дин» гардида, ба раият нуфузи худро қорӣ мекарданд, ҳама ин амалҳои норавои зиддиинсониву исломии умаро аз нигоҳи Қуръон ҳақ мепиндоштанд.

Ин буд ки солиёни зиёде дар зери фишори сахти идиологияи шӯравии «Дин барои халқ афюн аст», «пайваста динро як падидаи сирф иртиҷоӣ, ақибгароӣ, маҳсули замони боию феодалӣ талқин мекарданд, ки гӯё ҷомеаро аз рушду пешравӣ боз медошта бошад. Таърихи гузаштаву имрӯза ин назарияи беасос, бебунёд ва аз ҳақиқат фарсахҳо дурро билкул рад мекунад, зеро ба ҳама маълум гашт, ки имону эътиқоди аксари мардумро ҳароб ва одамонро ба кӯчаи сарбаста овард» [20]. Хушбахтона, баъди таҳлилу баррасии масоили мазкур ба ҳама маълум гашт, ки «афйони халқ» на дин, балки умарои ҷоҳилу золим, хунхору ғоратгар, муллоҳои мутаассиби аз дин беҳабар, фосику айшпараст ва қозихои фасодкору фитнагар ва молимардумхур буданд. Ин нукта бояд арз шавад, ки қозӣ, муфти, раис, ки маъмури иҷроӣ аҳкоми шариат ба ҳисоб мераванд, ҳамеша динро ҳамчун воситаи истисмори халқ истифода мебарданд.

Ошо (ваф. 1992) ин рафтори норавои зиддиинсонии «ҳомии дин»-ро чунин зикр мекунад, ки «...ҳар қадар ки шумо ба ҳақиқат наздиктаред, ба ҳамон андоза рӯҳонии мунҳариф ба шумо душманӣ мебарзад. Зеро шумо оромиши пайравони ўро вайрон мекунад, ба тичорати ў ҳалал мерасонед. Дин барои ў тичорат аст, манбаи даромад аст» [10,197-198].

Сант Кирпал Сингх (ваф. 1974) низ дар бораи ин амали шуми қозӣ, муфти, раис менависад: «Ин гурӯҳ бандҳои бисёре сахтанд барои нигоҳ доштани мо дар завлонаҳои бардагӣ ва ҷамъиятҳои худ. Ҳар киро, ки озодадеш аст ва кӯшиши фирор аз зери ҷанголи онҳо дорад, мулҳид, мунҳариф аз роҳи Ҳаққ ном мениҳанд ва аз масҷиду маъбаду калисо меронандаш, таъқибаш мекунанд, ки гӯё ў дар тасхири ҷинҳост, пайрави шайтон аст... Мутаассифона, дурии ин гурӯҳ аз ин дини ҳамагонӣ (Ислом-Ҳ.А.), таълимоти хушку берӯҳи онҳо одамро душмани одам намудааст. Ба ҷойи он ки ишқ ба Худованд ва сачда ба зоти Ўро таълим диҳанд, онҳо аз дин зиндон сохта ва худ ниғаҳбонии ин зиндон ва роҳбарии мардумро бар уҳда гирифтаанд» [22,10].

Ҳамин тавр, давлати Бухоро, ки дар аҳди Сомониён таъя ба дини ислом дошт, бо аз сари қудрат рафтани хонадони Сомониён ва ба тахти Бухоро нишастани мардуми туркнаҷод давлати Бухоро дигар ҳеҷ гоҳ дар пояи дини ислом чун дар аҳди Сомониён устувор нагардид. Кӯчиёни туркнаҷод аз дину ойин ва тамаддуни исломӣ бо он таъсире, ки аз ин лиҳоз мардуми тоҷик мебардоштанд, албатта, ба нерӯи дар фаҳмиши пешин нигоҳ доштани ислом қодир набуданд. Аз ин рӯ, мардуми тоҷик бо ба тахти Бухоро нишастани қабилаҳои турку муғул, тадриҷан пойин фаромадани сатҳи илму фарҳанг ва маърифати исломӣ пайвандҳо дорад. Ба вижа дар аҳди ҳукмронии сулолаи мустабидонаи манғит бар сабаби дарандагӣ, зулму ситам, таҷовусу таадии амирон... ва хор доштани ислом боиси ривочи қуфру бидъат ва бадбахтии мардум гардид. Ин буд, ки давлати Бухоро, ки дар аҳди Сомониён бар пояи адлу дод бунёд гардида буд, бар сабаби фиску фучур ва ҷабру таадии амирони ситампешаи манғит, пояҳои давлат ҳароб гардида, соли 1920 барои ҳамешагӣ аз байн рафт, ки доғи нангу ор ва бадномии абадӣ бо номи ин сулолаи ситамгар қарин бод.

Адабиёт

1. Ислам. Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – 315 с.
2. Қушматов А. Назаре ба усулҳои андозситонӣ дар бекии Ҳисори охири садаи XIX- ибтидои садаи XX /А.Қушматов //Нақши Ҳисор дар тамаддуни Шарқ. – Душанбе, 2015. – 190с.
3. Лыкошин Н. (Народные судьи): Бытовой очерк оседлого населения Туркестана /Н.Лыкошин //Русский Туркестан: Сборник. – Т. 1: Приложение к газете «Русский Туркестан». – Ташкент: Русский Туркестан, 1899. – С. 19-20.
4. Муҳаммадрафи Ансорӣ /А.Муҳаммадрафи //Дастур ал-мулук (устав для государей) предисловие, перевод, примечания и указатели А.Б Вильдановой. – Ташкент: Фан, 1991.
- 5.Маджлисов А. Аграрные отношения в Восточной Бухаре в XIX – начале XX вв /А.Маджлисов. – Душанбе – Алма-Ата, 1967. – 331с.
6. Маҷлисов О. Дар бораи қозиҳо /О.Маҷлисов //Тоҷикистони сурх. – 12. 12. 1951.
7. Муҳаммадҷон Шакурӣ /Ш. Муҳаммадҷон //Садри Бухоро. – Чопи 2. – Душанбе, 2005. – 330с.
- 8.Муҳаммадҷон Шакурӣ. Фитнаи инқилоб дар Бухоро Аббос Алиев /Ш. Муҳаммадҷон. – Душанбе, 2010. – 140с.
- 9.Муҳаммадалӣ ибни Муҳаммадсайиди Балҷувонӣ /Таърихи нофеъӣ. //Бо пешгуфтори А. Мухторов. – Душанбе, 1994.
10. Ошо. Заратустра: Путь восхождения. – М., 1996.
- 11.Розикзода А.Ш. Становление милиции Таджикистана /А.Ш.Розикзода. – Душанбе, 2011. – 404с.
- 12.Садриддин Айнӣ. Таърихи инқилоби Бухоро /А.Садриддин.– Душанбе, 1987. – 239с.
13. Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо /А.Садриддин. – Душанбе, 2009. – 1087с.
- 14.Садриддин Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик /А.Садриддин. – Душанбе, 1954.
15. Садриддин Айнӣ. Кулиёт. – Чилди 7 /А. Садриддин. – Душанбе, 1962.
- 16.Садриддин Айнӣ. Таърихи амирони манғитияи Бухоро /А.Садриддин. – Душанбе, 1966.
- 17.Садри Зиё. Наводири Зиёия /З.Садр. – Душанбе, 1991. – 123с.
18. Садри Зиё. Тазкори ашъор, заминаи 2, дастнавис /З.Садр. – С.5.
19. Фитрат. Давраи ҳукмронии амир Олимхон. – Душанбе, 1991. – 63с.
20. Фитрат. Мунозира. Душанбе, 1992. – 55с.
21. Худойназар Асозода. Таърихи адабиёти тоҷик /А.Худойназар. – Душанбе, 2014.
22. Чамшеди Азимпур. Сафири хуршед /А.Чамшед. – Душанбе, 2008.
- 23.Шуълаи Инқилоб. – 1920. – №51. – С. 14-15.
24. Энциклопедияи советии тоҷик. – Ҷ. 7. – Душанбе, 1988. – 307с.

ЧАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ САРЧАШМАҲО ДАР ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХ

Рачабов С.М. – номзади илмҳои таърих, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 900611118

Дар мақола перомуни роҳҳо ва равиши иншоӣ проблема ва масъалаҳои таърихӣ сухан меравад. Дар он шакл ва намудҳои манбаъҳои таърихӣ, таҳлили манбаъҳои таърихӣ дар робита ба тарзи омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни таърихӣ маълумот дода шудааст.

Муаллиф доир ба назарияи ахбор, назарияи идрок ба таври мухтасар маълумот додааст.

Калидвожаҳо: манбаъҳои таърихӣ, шаклҳои манбаъҳои таърихӣ, таҳлил, муаллиф, назарияи идрок, воқеияти таърих, ҷомеа, эҷодиёти шифоӣ.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСТОЧНИКОВ В ИСТОРИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ

Раджабов С.М. – кандидат исторических наук, доцент, заместитель ректора по международным отношениям Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992 900611118)

В статье говорится о путях изложения исторических проблем и вопросов в современной историографии. В ней автор даёт сведения о видах и формах исторических источников, их анализу во взаимосвязи с различными средствами изучения истории.

Автор даёт краткие сведения о теории информации и теории восприятия.

Ключевые слова: исторические источники, разновидности исторических источников, анализ, автор, теория восприятия, историческая реальность, общество, устное творчество.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF SOURCES IN HISTORICAL RESEARCH

Ryabov S.M. – candidate of history, associate Professor, Vice-rector on international relation of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 900611118

The article deals with the ways and the course of presentation of historical problems and issues. The author gives information about the types and forms of historical sources, their analysis in connection with various means of studying history in it.

The author gives a brief information about the theory of information and the theory of perception.

Key words: historical sources, varieties of historical sources, analysis, author, theory of perception, historical reality, society, oral creativity.

Солҳои охир оид ба мавзӯҳои таърихӣ дар сатҳи илмӣ ва фарҳангии ҷомеа баҳсу бархӯрдҳои зиёди олимон, рӯзноманигорон, муаллимон, донишҷӯён ва шахсони гуногункасб доир мегардад, ки андешаҳои хешро доир ба проблемаҳои раванди ҷомеа, воқеаҳои таърихӣ ибраз мекунад.

Бахусус дар расонаҳои ахбори умум, ҷамъомаду конференсиҳои илмӣ бахсҳои гарме ба миён омада истодааст. Вале ба назари мо омӯзиш ва баррасии мавзӯ – проблемаҳо, воқеаҳои таърихӣ аз рӯи манбаҳои сарчашмаҳои таърихӣ, аз рӯи рисолати таърих, қонуниятҳои заруриятҳои раванди ҷомеа баррасӣ шаванд.

Ба андешаи муҳақиқон манбаъ - сарчашмаи таърихӣ дар шарҳи раванди ҷомеа омили асосӣ доништа мешавад ва асолати ҳар як давраи таърихро бо тамоми ҷузъиёташ муайян мекунад [5, 22]. Аз ин лиҳоз, паҷуҳанда қабл аз ҳама бояд моҳияти проблемаи таърихро дарк кунад, зеро таҳқиқи таърихӣ дар заминаи эҳсосот ё хусумат пойгоҳи методологии таҳқиқро сарфи назар мекунад. Чунин муносибат аз нигоҳи ахлоқӣ ва маънавият ба пешравиҳои ҷомеа зарар оварда, инкори ғайриқонунии меҳнатӣ-эҷодии насли гузашта - падару бобоёни хеш арзёби мегардад.

Албата омӯзиши проблемаҳо маъмулан дар заминаи манбаъҳои таърихӣ сурат мегиранд. Вале ҷои он аст, ки омӯзиши проблема- мавзӯҳои таърихӣ тибқи талаботи илмӣ ва бо истифодаи манбаҳои таърихӣ анҷом ёбад. Манбаъҳои таърихӣ ба гурӯҳҳо ва шаклҳои мухталиф ҷудо мешаванд. Зери мафҳуми манбаъҳои таърихӣ ҷузъиёту омилҳои раванд дар шаклҳои манбаъҳои моддӣ, ҳаттӣ, мардумшиносӣ, эҷодиёти шиғоҳии халқ, забоншиносӣ инчунин маводи, аксӣ-наворӣ, овозӣ ва ғайра фаҳмида мешаванд, ки ҳар як кадом паҳлӯҳои гуногуни раванди ҷомеа ва воқеаи таърихро шарҳ медиҳанд.

Масалан, шаклҳои манбаҳои моддӣ доир ба давраи кӯҳани таърихӣ, бозёфтҳои бостоншиносӣ ба шумор рафта, паҳлӯҳои гуногуни зиндагии инсонии ибтидоӣ, (муҳити зист, тафаккури фаҳмиши одамон, эҷод ва маърифати инсонии қадим)-ро ошкор месозанд. Дигар шаклҳои манбаҳои таърихӣ низ дар алоҳидагӣ вобаста ба хусусиятҳои худ паҳлӯҳои гуногуни раванди ҷомеа ва воқеаҳои таърихӣ давру замони инъикос мекунад. Бояд ишора кард, ки дар байни манбаъҳои таърихӣ манбаъҳои ҳаттӣ, моддӣ ва эҷодиёти шиғоҳии халқ, қиммати умдатарин ва асолати раднашаванда доранд, зеро ин манбаъҳо дар фазои таъсири муҳити сиёсӣ ва идеологияи давру замон, вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигар омилҳои субективӣ-шахсияту муттасадӣ пайдо шудаанд. Аз ин лиҳоз, онҳоро маҳз муаррих тибқи метод ва методологияи илмӣ таҳлили қотеъона карда, дар ҳолати изҳори суҳан ё иншоии мавзӯ, маҷмӯи ин ҳуҷҷатҳоро доир ба замони гузашта мавриди истифода қарор медиҳад. Зеро муҳаққиқ дар мавриди омӯзиши сарчашмаҳои ҳаттӣ ва дар маҷмӯъ дарёфти воқеияти таърихӣ, танҳо дар он ҳолате ноил мегардад, ки ӯ талаботи метод ва методологияи илмиро риоя кунад. Чунки раванди таърихӣ дар ҳолати ба инобат нагирифтани хусусиятҳои ҳар як шакли сарчашмаҳои ҳаттӣ ва риояи нозуқиҳои метод ва методологияи илмӣ нодуруст ифода меёбад. Он ишораю пешниҳодҳои сатҳи, ки аз замонҳои қадим тавассути андарзҳои пандномаҳо, шохномаҳо ва ғайра то ба имрӯз омада расидаанд, барои пеши роҳи тазодҳо ва ҷаҳолатҳои раванди таърихӣ монеа эҷод карда натавонистанд. Аз ин лиҳоз, бояд эътироф кард, ки таърих тибқи қонуниятҳои пешрафту заруриятҳои объективии худ пеш меравад.

Дар раванди омӯзиши воқеаи таърихӣ муаррих роҳи хеле дуру дарозу мушкилотро паси сар мекунад. Аз ин рӯ, илми таърих ин раванди таҳқиқро дар заминаи ҳуҷҷатҳо ба зинаҳо чудо кардааст, ки ин зинаҳо хусусияти илмӣ-методӣ доранд. Вобаста ба ин фаъолияти муҳаққиқ низ ба зинаҳо чудо мешаванд: зинаи ҷустуҷӯӣ ва дарёфти ҳуҷҷатҳо, зинаи омӯзиши онҳо, зинаи интиҳоб ва коркарди маълумоту далелҳо. Ҳангоми шурӯи омӯзиши мавзӯ ба таҳқиқотчӣ барои риоя кардани ин тарзи кор- методи омӯзиш шарт ва зарур аст, зеро чунин муносибат муҳаққиқро аз саҳлангорӣ, саросемагӣ ва бетафовутӣ боз медорад. Ин равандро дар омӯзиши таърих метод меноманд.

Аввалан, метод муҳаққиқро маҷбур месозад, ки ба дарёфти як ё ду ҳуҷҷат маҳдуд нашуда, ба дарёфти комплекси ҳуҷҷатҳо вобаста ба мавзӯ-воқеа муроҷиат кунад [3, 24]. Азбаски ҳуҷҷатҳои таърихӣ мухталифанд-ҳуҷҷатҳои расмӣ, ғайрирасмӣ, ҳукуқӣ, асарҳои бадеӣ, публистикӣ ва ғайра аз ин ру таҳқиқотчӣ ҳар яки онҳоро дар алоҳидагӣ ҷустуҷӯ карда, ба ҷамъовариҳои комплекси онҳо мепардозад. Дар онҳо далелу маълумотҳои маҳфузро доир ба проблема-мавзӯи таърихӣ ҷамъоваришуда, муаррих, пас аз шиносшавӣ онҳоро таҳлил ва муқоиса мекунад. Ҳангоми интиҳоби мавзӯ таҳқиқотчӣ қабл аз ҳама ба ҷустуҷӯи ахбор мепардозад. Ин шакли ҷамъовариҳои ахбор хусусияти шифохӣ дошта, аз рӯи нақлҳо, хабарҳои шоҳидон, иштирокчиёни воқеа ҷамъоварӣ мешаванд. (Бояд қайд кард, ки дар асри ХХ ҳар яки шумидаҳои ҷамъоваришуда ба ҳокимияти маҳаллӣ пешниҳод мешуданд. Ҳокимияти маҳаллӣ ҳамаи онҳоро аз ҷониби муттасаддиён тафтиш мекард, баъд мӯҳр ва имзо мегузошт. Пас онро ба муаллиф баргардонид, меёри дурустӣ ва ҳақиқати реалии гузаштaro муайян мекард.) Ахбороте, ки таҳқиқотчӣ ба таври шифохӣ ва аз ҳуҷҷатҳои хаттӣ дарёфт мекунад, ҳануз мутобиқат ба ҳақиқати реалии шуда наметавонанд. Илова ба ин, доир ба воқеа ахбороте, ки аз рӯи нақлҳо хабарҳо, шоҳидон, иштирокчиёни воқеа, эҷодиёти шифохӣ халқ ҷамъоварӣ мешаванд, муаллиф пеш аз ҳама ба таҳлили муқоисавии онҳо шурӯ мекунад. Истифодаи ин шакли ахборот барои пажӯҳанда хеле муҳим аст ва чун роҳнамо хизмат мекунад. Вале ин шакли ахборот барои дарёфти тасаввуроти комил ҳануз мукамал набошад ҳам, вале ин шаклҳои ахборот синтези тасаввуроти таҳқиқотчиро доир ба воқеаи таърихӣ устувору боваринок мегардонад.

Аз ин лиҳоз, дарёфти ахбороти шифохӣ аз рӯи ҷамъоварӣ аз як ҷониб, аз ҷониби дигар ахбороти аз рӯи шинос шудан ба ҳуҷҷатҳои хаттӣ имконияти васеи фаъолияти илмиро барои муаллиф фароҳам меоваранд. Ҳамин тариқ истифодаи метод дар раванди фаъолияти эҷодӣ хоҳу ноҳақ таҳқиқотчиро ба роҳу равиши осон ҳидоят мекунад, то ки ӯ ҳадаф ва мақсади худро дар меёри объективона қиёс кунад.

Ба ҳамин минвол, чунин муносибат дар ин ду шакли ахбор – ахбори шифохӣ ва хаттӣ аз омӯзиши ҳуҷҷатҳои хаттӣ, ахборӣ ва аз рӯи омӯзиши асарҳои дастрас, синтези тасаввуротро доир ба мавзӯ ё воқеаи таърихӣ дар якҷоягӣ мукаммалу возеҳ ва қавӣ мегардонад. Таҳлили ин шаклҳои ахбор дар раванди корӣ аз рӯи назарияи ахбор- янъе таҳлили мантиқии ҳулосабарорӣ доир ба воқеа роҳандозӣ мешавад. Танҳо аз рӯи чунин амал фаҳмиши назариявии таҳқиқотчиро доир ба мавзӯи интиҳобшуда-воқеаи таърихӣ мустаҳкам ва қавӣ мегардонад. Дар партави назарияи ахбор ва назарияи идрок муҳаққиқ сабабу заруриятҳои пайдоиши воқеаро бо назардошти муҳити сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ-маърифатӣ, инқирозу тазодҳои ҷомеа, ки боиси

пайдошавӣ-руҷӯи воқеа шудаанд, муайян карда мешаванд ва ин хулосабарории илмӣ муаллиф бояд ба талаботи меъёрҳои объективӣ раванди таърихӣ ҷавобгӯ бошанд.

Омӯзиши проблема, воқеа ё объекти таҳқиқ аз рӯи назарияи идрок ва назарияи иттилоотишиносӣ, комплекси тасаввурот гуногуни ба як низомии илмӣ ворид карда, тавассути фаҳмиши назариявии илмӣ ба муайян кардани ҳақиқати реалии таърихӣ оварда мерасонад. Аҳбори дар шакли шифохӣ ва аҳбори асноди хаттӣ моҳияти воқеаи таърихро дар замони воқеаи ошкор сохта, алоқамандии ин ду навъи аснод тавҷеба шуда, паҳлӯҳои гуногуни воқеаи таърихро ба низомии ҷамъиятии замони ҳодиса ҳамоханг месозад.

Танҳо баъди анҷоми ин раванд кори таҳқиқотӣ доир ба объекти таҳқиқотчӣ тасаввурот пайдо мекунад. Лекин, ин тасаввурот ҳануз басанда нест. Яке аз роҳҳои зарурӣ дарёфти тасаввуроти мукамал доир ба воқеаи ин шинос шудан ба принсипҳои сиёсӣ, вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии маърифатӣ ҷомеа мебошад, ки он зарурияти омӯзиши ҳуҷҷатҳои хаттӣ, мазмунӣ онҳоро тибқи назарияи иттилоотишиносӣ ба миён меорад. Масалан, ҳангоми шинос шудан ба ҳуҷҷатҳои хаттӣ тибқи талаботи методҳои дарёфти аҳбори илмӣ, диққати асосӣ ба хусусият ва нишонаҳои ҳуҷҷат: замон, макон, санаи пайдоиш, муҳити сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва муаллифи онҳо дода мешавад. Ин фаъолияти муҳаққиқро боз ҳам фарроҳу мукамал мегардонанд.

Ҳамин тавр, метод дар раванди омӯзиши ҳуҷҷатҳо чи дар шакли хаттӣ ва чи дар шакли аҳбори шифохӣ нақши намоён ё асосиро иҷро мекунад, барои истифодаи методологияи илмӣ замина фароҳам меорад. Ин ба таҳқиқотчӣ имконият медиҳад, ки доир ба воқеа ё проблемаи таҳқиқ тасаввуроти пурра ва мукамал пайдо карда, аз омӯзиши ин ҳуҷҷатҳо, паҳлӯҳо ва нишонаҳои воқеаро муайян карда, худро ба омӯзиши ҳамҷонибаи проблемаи интиҳобкардааш омода месозад.

Мусаллам аст, ки дар тамоми зинаҳои таҳқиқ бо истифодаи сарчашмаҳои таърихӣ, маҳдудияти якхелаи методӣ ва техникаи истифодабарии сарчашмаҳо вучуд надорад. Яъне ҳар як ҳуҷҷат вобаста ба шакли хусусиятҳои аз таҳқиқотчӣ истифодаи методи алоҳидаи тадқиқотиро талаб мекунад. Метод дар фаъолияти муҳаққиқ дар такмили раванди омӯзиши ҳуҷҷатҳо ва зарурати аз нигоҳи алоқамандкунии маълумотҳо иҷро мекунад. Аз ин лиҳоз принсипҳо, роҳҳо ва тарзи идроки воқеият тибқи аҳбор ба ҷараёни дарёфти ҳақиқати реалии воқеаи таърихӣ мусоидат мекунад.

Муҳимтарин омили фаъолияти илмӣ таҳқиқотчӣ роҳи талаботи методологияи илмӣ ба ҳисоб меравад [10]. Тарзи дурусти истифодабарии хулосабарории илмӣ ва таҳлили танқидии ҳуҷҷатҳо ба таҳқиқотчӣ роҳ мекушояд, ӯро аз эҳтимолияти иштибоҳ бозмедорад, зарурияти омӯзиши қонуниятҳои раванди таърихро ногузир мегардона. Ҳамин тариқ, роҳҳои коркард, дарёфти методҳои омӯзиши ҳуҷҷатҳои таърихӣ ва таҳлили илмӣ онҳо, хулосабарории муаллиф вобаста ба хусусиятҳои рушди раванди ҷомеа методологияи доништа шудааст. Методология барои фаҳмиши назариявии воқеа, яъне омӯзиши заруриятҳо ва қонуниятҳои раванди таърихӣ заминаи илмӣ фароҳам меорад. Методология тавассути омӯзиши комплекси ҳуҷҷатҳо, тасаввуроти муҳаққиқро ба як низомии мукамали илмӣ табдил медиҳад.

Методология–таълим доир ба синтези назарияи иттилоотишиносӣ ва назарияи идрок доништа мешавад. Дар натиҷа далелу маълумотҳои дарёфтшуда

ба меъёрҳои ҳулосабарории мантиқӣ пайваст мекунад, ки он аз талаботи назариявии раванди таърихӣ бармеояд [10]. Ба муаррих тавассути қонуниятҳо маълум мекунад, ки дар ҳуҷҷат то кадом дараҷа ҳақиқати реалӣ инъикос ёфтааст.

Метод ва методологияи илмӣ барои омӯзиши проблемаи таърихӣ аз муҳаққиқ талаб мекунад, ки хусусиятҳои пайдоиши ҳуҷҷат, вазъияту муҳити ба вуҷуд омадани онҳо, таъсири чараёнҳо ва тамоюлот, воситаҳои ба пайдошавии ҳуҷҷат таъсиррасон ва дар ин замина зарурият ва сабабҳои ба вуҷуд омадани воқеа ва мақсаду ҳадафҳои онро ҳамаҷониба таҳлил намояд [8]. Аз ин лиҳоз, таҳқиқотчи бояд ба донишҳои назариявӣ мусаллаҳ бошад. Яъне талаботи зикршударо дар алоҳидагӣ аз нигоҳи назарияи илмӣ баррасӣ шаванд на аз рӯи эҳсосоти хусумат.

Таърих илмест, ки дар он сатҳи зиндагии инсоният бурду боҳти ӯ маҳфуз аст. Тавассути сарчашмаҳои таърихӣ таълиму тарбия, одобу рафтор ва ахлоқи бошандагони ҷомеаҳои мухталиф омӯхта мешавад. Сабақи таърих дурнамои пешравии ҷамъиятро муайян мекунад. Аз ин лиҳоз, таърихро таҳриф кардан ба бесарусомонӣ ва ноустувории ҷомеа оварда мерасонад.

Дарвоқеъ, методология, ки дар заминаи он раванди таърихи асри XX кашф карда шуд, тезиси “қувваи пешбарандаи таърих, халқ аст”-ро ба вуҷуд овард. Имрӯз ин тезис бори дигар исбот мекунад, ки танҳо оммаи васеи халқ бо истифодаи заминаи иқтисодӣ, қувваҳои истехсолкунанда: замин, об, ҷангал ва ғайра қодир аст тавассути бунёдкорӣ ва эҷодкорӣ, инкишофи заминаҳои иқтисодии ҷомеаро таъмин кунад.

Дар радифи раванди таърихӣ, дар баробари истифодаи шаклҳои гуногуни ҳуҷҷатҳои хаттӣ тавассути дарку эҳсоси биниши зоҳирӣ ҳаводиси ҷомеа аз ҷониби мардум, эҷоди онҳо ҳамчун сарчашмаи раднашаванда ва қотеонаи ҳуҷҷатҳои таърихӣ, бо таҳлили илмии ҳуҷҷатҳо ҳувайдо мешаванд, моҳият ва ҳақиқати воқеияти чараёни таърихро муайян мекунад. Ҳақиқати реалии таърих дар эҷодиёти шифоҳии халқ; сурудҳо, рубоиҳо, достонҳо, ҳикояҳо, чистонҳо ва дигар намудҳои эҷодиёти шифоҳии халқ дарёфт мешаванд.

Воқеан, тавре, ки муҳаққиқон зикр намудаанд эҷодиёти шифоҳии халқ - ҳамчун сарчашмаи таърихӣ барои ошкор кардани ҳақиқати реалӣ аҳамияти калони илмӣ доранд [4]. Зеро ин шакли сарчашмаҳо ба ягон омили таърихӣ – субъективӣ, сиёсат, идеология, хоҳиш вобастагӣ надорад. Халқ эҷоди худро аз рӯи эҳсоси зеҳнӣ, ботинӣ ва зиндагии худ дар натиҷаи таъсири муҳити атроф – сиёсат, иқтисодиёт, иҷтимоиёт, фарҳанг ва ғайра эҷод мекунанд. Эҷодиёти шифоҳии халқ падидаҳои фарҳанги давраи замони ҳазорсолаҳо мардум меъёр ва вазъи зиндагии худро чун эҷодкунанда, бунёдкунанда, истехсолкунандаи неъматҳои моддӣ арз мекунанд. Дар эҷодиёти шифоҳии халқ паҳлӯҳои муҳимтарини зиндагии мардум ошкор мешаванд. Дар онҳо ғаму андӯх, хушкӯӣ, нокомиҳо, шодиҳо, ки дар ҷомеа дар давраҳои таърихӣ ба вуқӯъ пайваستاанд, таърихномаи руҳӣ инсониро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар ин таърихнома рӯзгори талхи мардум таззоду инқирозҳои ҷомеа, ҷабру ситам дар раванди ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, маърифатӣ ва маънавияти ҳар як табақаи ҷомеа ошкор мешаванд ва танҳо ҳуди мардум қафолати зиндагии ҳубу бад будани онро дида метавонад.

Эҷодиёти шифоҳии халқ рамзест паҳлӯҳои гуногуни ҳодиса ва воқеияти зиндагиро ошкор месозад, ки таҳти таъсири муҳити зист, паҳлӯҳои зиндагии мухталифро намудор месозад, ки онҳо дар ботини халқ пайдо мешаванд ва онҳо

асосу пояи зиндагӣ қарор мегиранд. Аз ин лиҳоз эҷодиёти шифоҳии халқ ҷузъи таркибии раванди таърихӣ аст. Ин ҷузъ худ аз худ вучуд дошта наметавонад, он барои таҳлил намудани ҷузъиёт дар ошкор сохтани ҳақиқати реалии давраҳои таърихи, мундариҷаи ғоявии зиндагӣ хеле ва хеле судманд аст. Аз ин лиҳоз бояд ҳар як ҳулосабарорӣ аз рӯи дарки биниши халқ ҳамаҷониба омӯхта шавад ва сипас андешаронӣ кард.

Бояд иқрор шавем, ки ҳар як шакли сарчашмаи таърихӣ ба нишонаҳои ҳақиқати реалии таърихӣ, на дар ҳама ҳолат ба ҳақиқати реалии ҷавобгӯ аст. Онҳоро бояд дар ҳама ҳолат танҳо дар заминаи метод ва методологияи илмӣ ва дар маҷмӯъ таҳлили илмӣ баррасӣ гардонанд.

Масъалаи дигаре, ки имрӯзҳо байни муҳаққиқон марида баррасӣ қарор дорад, ин масъалаи «маърифат» аст. Ҳангомаҳои зиёде ба назар мерасад, ки гӯё дар баробари «харобиҳои зиёди моддӣ» дар асри XX, мардуми тоҷик аз маънавияти волои хеш маҳрум шуд. Чунин андешаҳо бояд асоси илмӣ дошта бошанд, зеро маънавият ин рушду нумӯъ, пешравӣ дар ҳама ҷабҳаи зиндагӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, илмиву техникӣ, беҳбудии ботинию зоҳирӣ аст. Он хилофи ҳама гуна кирдору рафтори бад аст. Дар сарзамини тоҷикон то ибтидои асри XX магар маънавият вучуд надошт? Ин масъала дар осори илмию адабӣ, дар манбаҳои таърихӣ дар заминаи таҳлилу метод ва методологияи илмӣ кайҳо баррасӣ шудааст. Масалан, дар эҷодиёти Ахмади Дониш маънавияти ҳар табақаи ҷамъияти ба таври возеҳу равшан инъикос ёфтааст.

Дар мавриди панду андарзҳо ҳаминро бояд зикр намуд, ки онҳо дар навбати аввал хусусиятҳои индивидуалӣ-шахсӣ доранд на ҷамъиятӣ. Яъне аз рӯи онҳо ҳар як шахс метавонад маънавияташро аввал дар оила поку тоза гардонида, зиндагии одилонро дар ҷомеа роҳандозӣ кунад. Аҳли ҷомеа мақсаду мароми, онҳоро бояд омӯзад, то ки он равишу қонуниятҳои муҳити зиндагиро аз рӯи маърифату маънавияти инсонӣ муайян карда тавонад. Танҳо дар ин ҳолат натиҷаи осори илмӣ бо нафъи ҷамъият равона мешавад.

Зеро таърих, ин илмест, ки аз рӯи категорияҳои илмӣ–метод, методология, ва техника истифодабарии манбаҳои таърихӣ бахусус асноди хаттӣ, эҷодиёти шифоҳии халқ, фолклор омӯхта мешаванд. Аз ин лиҳоз, танҳо аз худ кардани раванди ҳақиқати реалии, баҳои илмӣ додан ба раванди таърихӣ, таъна ба сиёсати давр дар ҷабҳаи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданӣ ва маърифатӣ ҳақиқати реалии дарёфт карда мешавад. Зеро раванди таърихӣ, вобаста ба шароити таърихӣ мунтазам тағйирёбанда аст, дар он таъсиру нуфузи омилҳои субъективӣ нисбат ба омилҳои объективӣ хеле ва хеле ғаълтар мебошад.

Адабиёт

1. Дербов Л.А. Введение истории. - М.: Высшая школа, 1981. - 183 с.
2. Ерофеев Н. А. Что такое история? / Н.А. Ерофеев. - М.: Мысл, 1986. - 38 с.
3. Источниковедение истории СССР. - М.: Высшая школа, 1981. - 302 с.
4. Историческая наука. - М: Наука, 1970. - 31 с.
5. Источниковедение история СССР. - М.: Высшая школа, 1998. - 432с.
6. Иванов В.В. Соотношение истории и современности как методологическая проблема / В.В. Иванов. - М.: Высшая школа, 1973. - 190 с.
7. Иванов П.М., Коршунов Л.М., Петров Ю.В. Методические проблемы исторического познания / В.В. Иванов, Л.М. Коршунов, Ю.В. Петров. - М.: Мысл, 1981. - 184 с.
8. Ковалченко И.Д. Методика исторического исследования / И.Д.

- Ковалченко. -М.: Наука,1987. -156 с.
9. Магильницкий, Б.Г. Введение в методологию истории / Б.Г. Магильницкий. – М.: Высшая школа, 1989.-175с.
 10. Санцеевич А.В. Методика исторического исследования / А.В. Санцеевич. - Киев, 1984.-180 с.

ОҚИБАТҲОИ ХАВФНОКИ ТЕРРОРИЗМ ВА ЭКТСРЕМИЗМ (ИФРОТГАРОӢ) БАРОИ ЧОМЕА

Азимзода Назир Бозор – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 938366272.

Мирақзода Фаридун Юсуфӣ – муаллими калони кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

Авизова Шаҳноза Нематуллоевна - ассистенти кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 938366272.

Азимов Чамшед – ёрдамчи Президентии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, тел.: (+992) 933370700

Дар мақола масъалаҳои пайдоиш, вазъ ва оқибатҳои терроризм ва экстремизм (ифротгароӣ) таҳқиқ шудааст.

Мафҳум, шакл ва намудҳои терроризм ва меъёри қисмҳои 2,3-и 179-и Кодекси ҷинояти таҳлил гардида, оқибатҳои ноговори экстремизм (ифротгароӣ) барои ҷомеа муайян карда шудааст.

Калидвараҳо: Терроризм, экстремизм, қонун, конвенсия, кодекс, ҷиноят, ҷазо, амниятичамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, наҷодпарастӣ, миллатгароӣ, хусумат, бадбинии иҷтимоӣ.

ОПАСНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ТЕРРОРИЗМА И ЭКТСРЕМИЗМА ДЛЯ ОБЩЕСТВА

Азимзода Назир Бозор – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улуғзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 938366272.

Мирақзода Фаридун Юсуфи – старший преподаватель кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улуғзода, 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

Авизова Шаҳноза Нематуллоевна – ассистент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улуғзода, 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 938366272.

Азимов Джамишед – помощник Президента Академии наук Республики Таджикистан, 734025, ш. Душанбе, проспект Рудаки 33, тел.: (+992) 933370700

В данной статье рассматриваются проблемы возникновения, положение и последствия терроризма и экстремизма.

Авторы проанализировали понятия, формы и виды терроризма и нормы уголовного Кодекса 179 части 2,3 и выявили последствия терроризма и экстремизма для общества.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, закон, конвенция, кодекс, преступление, наказание, безопасность общество, политические партии, расизм, нацизм.

THE DANGEROUS CONSEQUENCES OF TERRORISM AND EXTREMISM FOR THE SOCIETY

Azimzada Nazir Bozor – doctor of law, Professor, head of chair of history and intercultural communication of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 938366272.

Mirakzoda Faridun Yusufi – senior lecturer of the Department of history and intercultural communication of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

Avizova Shahnoza Nematulloeva - assistant Professor of history and intercultural communication of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 938366272.

Azimov Jamshed - assistant of the President of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki 33, tel: (+992) 933370700

This article deals with the problems of the origin, situation and consequences of terrorism and extremism.

The authors analyzed the concepts, forms and types of terrorism and the norms of the Criminal Code 179 part 2,3 and identified the consequences of terrorism and extremism for society.

Keywords: terrorism, extremism, law, convention, code, crime, punishment, security, society, political parties, racism, nazism.

Терроризм ва экстремизм (ифротгарой) на танҳо ҷинояти вазнини дохили давлатӣ, балки ҷинояти характери байналмилалидошта буда, мубориза алайҳи он дар сатҳи байналмилал қарор гирифтааст. Таърихи ба вучудии терроризм ҳанӯз аз асри 18 сарчашма гирифтааст. Масалан: 4 апрели соли 1866 аз ҷониби шаҳрванд Д. Каракозов ба ҳаёти Императори Россия Александри II суиқасд содир карда шуда буд. Ё ин, ки санаи 30 августи соли 1918 дар шаҳри Москва ба ҳаёти В.И.Ленин низ суиқасд содир карда мешавад [4, 3]. Аввалин қадамҳо дар роҳи кушодани мафҳуми «Терроризм» соли 1930 дар Брусел дар Конференсияи байналмилалӣ ба миён омад, аммо ба ягон натиҷа ноил нагардид. Баъдан пай дар пай Конференсияҳои дигари байналмилалӣ байни олимони соҳаи ҳуқуқи ҷинояти бо мақсади муайян намудани мафҳуми «Терроризм» гузаронинда шуда буд, ки ин ҳам ягон натиҷа надод. Баъдан аз ҷониби СММ оид ба мубориза бар зидди терроризм як қатор Конвенсияҳо қабул карда шуд, ки дар он мафҳуми «Терроризм» муқаррар карда шудааст [5, 62-66]. Масалан: Конвенсия дар бораи ҷиноят ва дигар актҳои, ки дар ҳавопаймо содир карда мешаванд аз 14 сентябри

соли 1963; Конвенсия оид ба мубориза бар зидди ғасби ғайриқонунии ҳавопаймоҳо аз 16 декабри соли 1979; Конвенсия оид ба мубориза бар зидди кирдорҳои ғайриқонуние, ки ба муқобили бехатарии ҳавопаймои шахрвандӣ равона шудааст аз 23 сентябри соли 1971; Протокол оид ба мубориза бо кирдорҳои ғайриқонунии таҷовузкорона дар фурудгоҳҳо, нисбати таъминкунадагони авиатсияи байналмилалӣ шахрвандӣ аз 24 феввали соли 1988; Конвенсия оид ба бартарафсозӣ ва ҷазодиҳии ҷиноятҳо бар зидди шахсоне, ки аз ҷимояи байналмиллалӣ истифода мебаранд, аз ҷумла агентҳои дипломатӣ аз 14 декабри соли 1973; Конвенсияи байналмиллалӣ дар бораи мубориза бо ғасби гаравгонон аз 17 декабри соли 1979; Конвенсия дар бораи кирдорҳои ғайриқонуние, ки ба муқобили бехатарии нақлиёти обӣ равона карда шудаанд аз 10 марти соли 1988; Декларатсия дар бораи пешгирии терроризми байналмиллалӣ аз 9 декабри соли 1994; Конвенсияи байналмиллалӣ дар бораи мубориза бо терроризми бомбавӣ аз 15 декабри соли 1997; Конвенсияи байналмиллалӣ дар бораи мубориза бо маблағгузории терроризм аз 9 декабри соли 1999; Конвенсия ба муқобили ҷинояткори мутташакили трансмиллӣ аз 15 ноябри соли 2000; Протокол дар бораи пешгирии савдои одамон, алаҳхусус занҳо ва кӯдакон ва ҷазо барои онҳо, иловакунандаи Конвенсияи СММ бар зидди ҷинояткори мутташакили трансмиллӣ аз 15 ноябри соли 2000; Конвенсияи Шанхай дар бораи мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм аз 15 июни соли 2001. Ҳама ин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ номбаршуда аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон ратификатсия карда шудааст [1, 62].

Дар асоси ратификатсияи санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ аввалин маротиба дар Кодекси ҷиноятӣ РС Тоҷикистон аз 17 августи соли 1961 дар моддаҳои 63 (барои содири акти террористӣ) ва 64 (барои содири акти террористӣ ба муқобили намояндаи давлати хориҷӣ) ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар карда шуда буд. Баъдан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди эълон намудани истиқлолият соли 1991) гурӯҳҳои гуногуни мутташакили террористие пайдо гардиданд, ки бо роҳҳои ғайриқонунӣ гирдиҳамоиҳо ташкил намуда, ба воситаи истифодаи яроқҳои оташфишон аҳолиро метарсониданд, ба мардум ва сиёсати давлатдорӣ таҳдидҳо намуда, амнияти аҳолиро халалдор менамуданд. Дар натиҷаи ҷунин кирдорҳои ғаразноки ин гуна гурӯҳҳои ҷинояткорона, ки ҳар кадоми онҳо мақсади қонеъ гардонидани манфиатҳои худро дошт, Тоҷикистон ба гирдоби ҷанги таҳмили шахрвандӣ кашида шуд, ки дар натиҷа даҳҳо ҳазор нафарони бегуноҳ ҷони худро аз даст доданд. Ҳамаи ин ҳолатҳоро ба инобат гирифта, баҳри устувор намудани мубориза алайҳи терроризм аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 21 апрели соли 1997 Қарор «Дар бораи пурзур намудани чораҳо оид ба мубориза бар зидди терроризм» қабул карда шуд. Инчунин санаи 21 майи соли 1998 Кодекси ҷиноятӣ нав қабул гардид, ки он аз 1 сентябри ҳамон сол ба қувваи қонуни даромад. Дар Кодекси ҷиноятӣ амалкунанда, дар боби 21 «Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ» дар моддаи 179 ҷавобгарии ҷиноятӣ барои терроризм муқаррар карда шуда аст. Баъди ба қувваи қонунӣ даромадани Кодекси ҷиноятӣ амалкунанда, ба моддаи 179 «Терроризм» то ҳол як чанд маротиба тағйирот ворид карда шуд. Масалан: 17 майи соли 2004 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид, ки тибқи он қисми 3 моддаи 179 хориҷ карда шуд. Инчунин тибқи ин

Қонунмоддаи 179 (1) «Қалб кардан барои содири ҷинойти характери террористидошта, ё ин ки дигар кумак барои содири он» илова карда шуд; 1 март соли 2005 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид, ки тибқи он санксияи қисми 2 меъёри моддаи 179 КҶ ҚТ бо ҷазои якумра маҳрум сохтан аз озодӣ илова карда шуд; 18 июни соли 2008 тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон» моддаҳои 179 (2) Маблағгузори ҷинойтҳои характери террористидошта, 179 (3) Даъвати оммавӣ барои содири ҷинойтҳои характери террористи дошта илова карда шуд; 31 декабр соли 2008 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид, ки тибқи он ба санксияи қисми 2 моддаи 179 Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди калимаи «якумра маҳрум сохтан аз озодӣ» калимаи «бо мусодираи амвол» илова карда шуд. Мувофиқи моддаи 179 КҶ Терроризм, яъне содир намудани тарқиш, суҳтор, тирпарронӣ аз силоҳи оташфшон, ё дигар кирдоре, ки боиси хавфи марги одамон, расонидани зарари ҷиддӣ ба амвол, ё ба миён омадани оқибатҳои дигари барои ҷамъият хавфнок мегардад, агар ин кирдор бо мақсади ҳалалдор сохтани амнияти ҷамъиятӣ, тарсонидани аҳоли ё расонидани таъсир ҷиҳати аз ҷониби мақомоти ҳокимият қабулнамудани қарор, инчунин таҳдиди анҷом додани кирдорҳои зикршуда бо ҳамин мақсадҳо (КҶТ аз 14.11.2016 с., №1359) бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз панҷ то даҳ сол ҷазо дода мешавад.

2) Ҳамин кирдор, агар:

а) аз ҷониби гурӯҳи ашхос бо маслиҳати пешакӣ;

б) тақроран содиршуда бошад; (КҶТ аз 14.11.2016 с., №1359)

в) аз ҳиссибадбинӣ ё ҳусумати миллӣ, наҷодӣ, маҳалгарой ё динӣ; (КҶТ аз 14.11.2016 с., №1359)

г) аз ҷониби хизматчиҳои ҳарбӣ; (КҶТ аз 14.11.2016 с., №1359)

д) аз ҷониби шахси мансабдор бо истифода аз мақоми хизматӣ; (КҶТ аз 14.11.2016 с., №1359)

е) дар ҳолати ретсидиви хавфнок содиршуда бошад, - (КҶТ аз 14.11.2016 с., №1359)

бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз ҳашт то понздаҳ сол бо мусодираи молумулк ҷазо дода мешавад.

3) Кирдори пешбини намудаи қисмҳои якум, дуум ҳамин модда, агарон:

а) аз ҷонибии гурӯҳи муташаккил;

б) дар алоқамандӣ бо таҳдиди истифодаи силоҳи қатлиом, маводи радиоактивӣ ё иҷрои дигар кирдоре, ки ба ҳалокати оммавии одамон оварда мерасонад;

в) дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок содиршуда бошад;

г) аз беэҳтиётӣ боиси марги инсон ё ин ки дигар оқибатҳои вазнин гардида бошад, бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз понздаҳ то биستу панҷ сол ё ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан бо мусодираи молумулк ҷазо дода мешавад. (КҶТ аз 31.12.08 с. №451).

Эзоҳ: Шахсе, ки дар омода сохтани кирдори террористӣ иштирок дорад, агар мақомоти давлатиро саривақт огоҳ созад, ё бо роҳи дигар содир гаштани кирдори террористиро пешгирӣ кунад ва агар дар ҳаракатҳои ин шахс дигар таркиби ҷинойт мавҷуд набошад, аз ҷавобгарии ҷинойтӣ озод карда мешавад.

Такрорӣ дар моддаи мазкур пештар содир шудани як ё якчанд ҷинояти пешбиниамудай ҳаминмодда, инчунин моддаҳои 179, 180, 181, 185, 310 ва 402 ҳаминКодексэътирофкардамешавад (КҶТ аз 17.05.04 №35).

Терроризм - ин калимаи фаронсавӣ буда, маънои даҳшатродорад. Даҳшатдарсодирнамуданитаркиш, сухтор, тирпарронӣ аз яроқиоташфишон, вадигар ҳаракатҳое, кибоисихавфимаргиодамон, расониданизараричиддӣ ба молу мулк ё ба миён омадани оқибатҳои дигари барои ҷамъият хавфнокро дорад, дида мешавад.

Мақсади ибтидоии терроризм ҳалалдо рсохтани амнияти ҷамъиятӣ, таросндани одамон, ба воҳима ва таҳлуқа овардани аҳоли равона шуда, тавассути он фишор овардан ба мақомоти давлатиро мефаҳмонад. Чунин ҳаракатҳо мақсади ниҳонии ҷинояткоронро чун маҷбур сохтани мақомоти давлатӣ барои қабули қарори ғайриҳуқуқӣ, ки ба манфиати онҳост ва бо мақсади резонидани обрӯ ва манзалати мақомоти давлатӣ равона карда шудааст. Дар зер маънои “Дигар кирдор”, ки дар қисми аввали модда ё драс шудааст, ҳама гуна кирдоре дар назар дорад, ки оқибатҳои дар моддаи 179 КҶ пешбини шударо ба миён меорад. Аз ҷумла: вайрон намудани низоми мунтазами интиқоли ҷараёни барқро ба аҳоли ва корхонаҳо, ифлос ва заҳролудкунии маҳалҳо бо маводи радиоактивӣ ва паҳн намудани эпидемия ва эпизоотӣ, ташкил намудани садама, зери об мондани маҳалҳо, ғасп намудани вокзал ва фурудгоҳҳо, инчунин ғаспивоситаҳои нақлиётӣ ва ғайраҳо. Дар моддаи 179 КҶ ибораи “Расонидани зарари ҷиддӣ ба амвол” ба ҳаддимуайяни маблағ маҳдуднашудааст. Асосонаст, киточӣ дараҷа чунин зараррасонӣ, несту нобуткунӣ ва ё таҳдид бо ин амалҳои иқонияти таъсиррасониро ба шуури ҷамъиятӣ ва фаъолияти мақомоти давлатӣ дорост. Ин аломат мумкин аст, дар ҳолати қиммати хеле кам доштаниаш ё ба инобат гирифта шавад, агар тарзи содиркунии он воқеан барои ҷамъият ва гурӯҳи одамон таҳлуқаомез ва ваҳмангез бошад ва ин ҳолатҳо ба мақсади ҷинояткор мусоидат намоёнд [6, 345].

Терроризм ҷинояте мебошад, ки ба якчанд объект равона карда шудааст. Он ба амнияти ҷамъиятӣ, фаъолияти муътадили мақомоти ҳокимият, ҳамчунин ба ҳаётва саломати ишҳрвандон, ходими ҷамъиятӣ, ё намояндаи ҳокимият таҷовуз мекунад. Зери мафҳуми таҳдид–инмақсади дар шакли маъмулӣ ифодагардидаи содир намудани акти террористиро нафаҳмида, балки арзи қатъии мақсадро ифода намоёнд, ки аз ҷиддӣ ва ҳақиқӣ будани чунин мақсад шаҳодат медиҳад.

Таҳдиди содир намудани дигар кирдорҳо таркиби терроризмро ташкил намекунад, аммо метавонад боиси ба миён омадани ҷавобгарии ҷиноятӣ тибқимоддаи 120 КҶ (Таҳдиди куштан, ё расондани зарари вазнин ба саломатӣ), ё моддаи 128 КҶ (Истифодаи зӯроварӣ нисбати намояндаи ҳокимият), моддаи 356 КҶ (Таҳдид, ё амалҳои зӯрӣ нисбати судя машваратчӣ, прокурор, муфаттиш, шахсе, ки таҳқиқи ибтидоӣ мегузаронад, пристави суд, иҷроии суд, адвокат, коршинос, тарҷумон, кормандони мақомоти андозу гумрук [2, 312]. Объекти ҷиноят бехатарии амнияти ҷамъиятӣ ва объекти иловагӣ ин ҷиноят бошад, ҳаёт, саломатӣ ва молу мулк ба ҳисоб меравад. Тарафи объективии ҷиноят аз содир намудани таркиш, сухтор, тирпаронӣ аз яроқи оташфишон, ё дигар кирдоре, ки боиси хавфи марги одамон, расонидани зарар ба амвол ва дигар оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок ба ҳисоб меравад. Зери дигар оқибатҳои хавфнок ин расонидани зарари гуногун ба саломати ишҳрвандон, бавучуд омадани воҳима

ва дар натиҷа дар нуқтаи аҳолинишин ноором сохтани вазъият фаҳмида мешавад.

Тарафи субъективии терроризм, ки аз безҳаётӣ боиси марги инсон ё ин ки дигар оқибатҳои вазнингардида бошад, бодушаклигуноҳ тавсиф карда мешавад – бо қасди бевосита нисбати кирдорҳои террористӣ ва аз безҳаётӣ (чун саҳлангорӣ, ва ҳамчун бепарвой) нисбат ба дигар оқибатҳо.

Таҳти мафҳуми амнияти ҷамъиятӣ ҳолати зери ҳимоя қарор доштани манфиатҳои ҳаётан муҳими ҷамъият, яъне маҷмӯи талаботҳои, ки қонеъ намудани онҳо мавҷудият ва имконияти тараққиёти тадриҷан шиддатёбандаи ҷамъиятро бо таври бозътимод таъмин менамояд, фаҳмида мешавад [3, 315].

Субъекти ҷинояти мазкур шахси мукаллафи ҷисмонии 14 сола.

Имрӯз оромиву суботи ҷомеаи ҷаҳониро ташкилу ташаккули гурӯҳҳои экстремистии террористӣ таҳдид менамояд. Барои бо муваффақият муқобили экстримизм (ифротгарӣ) ва пешгирии он дар ҷомеа мубориза бурдан, ҷанбаи ҷиноятии ин зухуротро доништан ва фаҳмидан зарур аст.

Оид ба экстримизм (ифротгарӣ) чунин санадҳои меъёри ҳуқуқии дохилӣ ва байналмилалӣ қабул карда шудааст.

1. Конвенсияи байналмилалӣ «Оид ба рафъи тамоми шаклҳои таъбири наҷодӣ» аз 21 декабри соли 1965;
2. Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид зидди ҷинояткории муташаккили трансмиллӣ «аз 15 декабри соли 2000;
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарӣ)» аз 8 декабри соли 2003.

Тибқи моддаи 8 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии номбаршуда, таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгарӣ, хусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунад ва ё барои бо зурӣ сарнагун кардани сохтори конститусионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳро даъват менамоянд, манъ аст.

Мафҳуми экстремизм (ифротгарӣ) дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарӣ)» аз 8 декабри соли 2003 муайян карда шудааст, ки тибқи он экстремизм – ин изҳори фаъолияти ифротии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеъ ба даъвати нооромӣ, дигаркунии сохти конститусионӣ дар давлат, ғасби ҳокимият ва аз худ намудани салоҳиятҳои он, ангезонидани наҷодпарастӣ, миллатгарӣ, бадбинии иҷтимоӣ - мазҳабӣ мебошад.

Мутобиқбанди 1-уми Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08. 2007, № 7 «Дар бораи таҷрибаи баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ марбут ба ташкилотҳои экстремистӣ (ифротгарӣ) барои экстремистӣ эътироф намудани фаъолияти ифротии шахсони ҳуқуқӣ ва ё воқеъ, фаъолияти ҳизб, ҳаракат ё дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ё динӣ муқаррар намудан лозим аст, ки ҳаракатҳои онҳо барои ба тарзи маҷбурӣ тағйир додани сохти конститусионӣ ва ҳалалдор сохтани ягонагии Ҷумҳурии Тоҷикистон, зарар расонидан ба амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ғасб ё аз худ намудани салоҳияти ваколатҳои ҳокимият, ташкил кардани гурӯҳҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ, амалӣ гардонидани фаъолияти террористӣ, ангезонидани муноқишаҳои наҷодӣ, миллӣ ё динӣ, инчунин муноқишаҳои иҷтимоӣ, ки бо зурварӣ ба даъват ба зурварӣ алоқаманд аст, паст задани шаъну шарафи миллӣ, ба амал овардани бетартибҳои оммавӣ, авбошӣ ва харобкорӣ бо сабабҳои душманӣ ё бадбинӣ ё душманӣ нисбати ягон гурӯҳи иҷтимоӣ, ташвиқот оид ба бартарӣ доштан ё номукаммалии шахрвандон

бе хусусиятҳои муносибати онҳо ба дин, тамоюли иҷтимоӣ, нажодӣ, миллий ва ё забонии онҳо, даъватҳои оммавӣ барои амалӣ гардонидани фаъолияти мазкур ё расонидани кӯмак, барои амалӣ гаштани он, чудо кардани манзил, базаҳои полиграфӣ, моддӣ-техникӣ барои амали шудани ин фаъолият равона карда шудааст.

Мувофиқи фасли 8, боби 29-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конститусионӣ ва амнияти давлатӣ», ҷиноятҳои дорои характери экстремистӣ (ифротгарой) дошта дар 6 моддаҳои Кодекси ҷиноятӣ муқаррар карда шудааст, ки инҳо:

Моддаи 306. Бо зуроварӣ ғасб намудани ҳокимият ё бо зуроварӣ нигоҳ доштани ҳокимият;

Моддаи 307. Даъвати оммавӣ барои бо роҳизуроварӣ тағйир додани сохти конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Моддаи 307(1). Даъвати оммавӣ дар ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгарой);

Моддаи 307(2). Ташкили иттиҳоди экстремистӣ (ифротгарой);

Моддаи 307(3). Ташкили фаъолияти ташкилоти экстремистӣ (ифротгарой);

Моддаи 307(4). Ташкили таълим ё гурӯҳи таълимии хусусияти динии экстремистидошта мебошад.

Тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой)» таҳти мафҳуми ташкилоти экстремистӣ – иттиҳодияи ҷамъиятӣ, динӣ ё дигар ташкилоти ғайритиҷоратие фаҳмида мешавад, ки нисбати он тибқи асосҳои пешбини намудаи Қонуни мазкур оид ба барҳам додан ё манънамудани фаъолият вобаста ба машғул шудан ба фаъолияти экстремистӣ қарори суд ба қувваи қонунӣ даромадааст.

Бинобар ҳамин дар назар доштан зарур аст, ки бо ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 апрели соли 2001 фаъолияти «Ҳизб-ул-таҳрир» ғайриқонунӣ амалкунанда эътироф карда шуда, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудааст. Инчунин бо ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 март соли 2006 ташкилотҳои зерини террористӣ ва экстремистӣ доништа шуда, фаъолияти онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудааст:

- 1) Ал-Қоида
- 2) Ҳаракати Туркистонишарқӣ
- 3) Ҳизби Исломии Туркистон (собик ҳаракати исломии Ўзбекистон)
- 4) Ҳаракати Толибон
- 5) Бародарони мусулмон
- 6) Лашкари Тойиба
- 7) Гурӯҳи Иломӣ
- 8) Ҷамъияти Исломии Покистон
- 9) Ҷамъияти таблиғ
- 10) Ташкилоти динӣ- миссионерии Созмони таблиғот
- 11) Тоҷикистони озод

Ғайр аз ин бо ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2015 фаъолияти «Ҳизби Наҳзати Иломӣ» дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шуда, он ҳамчун ташкилоти террористӣ ва экстремистӣ доништа шуд.

Тибқи банди 5-уми Қарори Пленумисуди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҷрибаи баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ марбут ба ташкилотҳои экстремистӣ (террористӣ) аз 31 августи соли 2007, № 7 таҳти мафҳуми ташкили иттиҳодияҳои экстремистӣ ҳаракатҳои фаҳмида мешавад, ки кирдори шахс ё гурӯҳи шахсон барои таъсис додани чунин иттиҳод, ҷалб намудани аъзоёни он, таҳияи ойинома ва барнома, муайян намудани сохтор ва вазифаҳои функционалии ҷузъу томҳои он, тайёр кардани маводи тарғиботиву ташвиқотӣ, шумораи аъзоёни чунин ташкилот, ташкили воҳидҳои марказӣ ва минтақавӣ, ташкили тарзи фаъолияти чунин иттиҳод ва манбаи моддии фаъолияти он равона карда шудаанд.

Инчунин тибқи банди 9-уми қарори мазкур ташкили фаъолияти ташкилоти экстремистӣ (ифротгарой) дар муҳайё кардани шароит барои давом додани фаъолияти ташкилоти барҳамдодашуда ва гузаштани ташкилот ба ҳолати пинҳонӣ, ташкил кардани махфигорхоро биноҳи барои гузаронидани маҷлисҳо, ҷой кардани аъзои ташкилот, нигоҳ доштани мавод ва адабиёт ва дигара шӯҳи, коркарда баромадани нақшаҳои нави фаъолияти ташкилот, азнав бақайд гирифтани аъзои ташкилот ва ғайра ифода меёбад.

Объекти ҷиноятҳои характери экстремистӣ (ифротгарой) дошта ин муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад, ки таъминкунандаи амнияти ҳокимияти давлатӣ, низомии сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти мақомоти ҳокимияти конститутсионӣ, намояндагони қонунион, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвад, сохти конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Тарафи объективии ҷиноятҳои дидашаванда дар содири кирдорҳои ҷиноятӣ характери экстремистидошта ба монанди бо зурварӣ ғасб намудани ҳокимият ё бо зурварӣ нигоҳ доштани он, даъватҳои оммавӣ барои бо роҳи зурварӣ ғасби ҳокимият, тағйир додани сохти конститутсионӣ, ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгарой) ба ҳисоб меравад.

Тарафи субъективии ҷиноятҳои мазкур гуноҳ дар шакли қасдро инъикос менамояд.

Субъекти ин ҷиноятҳо ҳамумумӣ (шахсони мукаллафи ҷисмонии 16 сола) ва ҳаммаҳсул (шахсони мансабдор) ба ҳисоб меравад.

Таркиби ҷиноятҳои моддаҳои (307-307¹- 307²- 307³ - 307⁴ КҶ ҚТ) расмӣ аст ва таркиби ҷинояти моддаи 306 КҶ ҚТ моддӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, баъди таҳлили таркибҳои ҷиноятҳои характери экстремистидошта (ифротгарой) чунин хулоса барорӣ намудан мумкин аст:

1. Экстремизм (ифротгарой) ба шуури ҷамъиятӣ, иродаву психологияи ҷамъиятӣ, ахлоқ ва идеологияи омма паҳнгардида ба муносибати байни гурӯҳҳои ҷамъиятӣ (экстремизми иҷтимоӣ) миллат (экстремизми миллатгарой ё халқҳо), иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ-давлатӣ (экстремизми сиёсӣ) ва мазҳабҳои динӣ (экстремизми динӣ) таъсир мерасонад.
2. Экстремизм гуногуншакл буда, мақсади он низ ба тарзи гуногун дар ҷомеа паҳн мегардад. Мақсади онҳо - моддӣ, идеологӣ, хоҳиши дигаргунсозӣ, қонеъ нагардидан аз вазъияти воқеӣ, ҳокимиятдорӣ бар одамон, тағйир додани сохти конститутсионии давлат, ноором сохтани вазъият, ҳалалдор сохтани ягонагии Ҷумҳурии Тоҷикистон, гирифтани салоҳиятҳои ҳокимият, душманӣ, бадбинӣ ва хулоса ғараз аст.

3. Таҷрибаи сиёсии экстремистӣ, инъикоси худро дар шаклҳои гуногуни фаъолияти экстремистӣ пайдо намуда, ки ин дар шакли исён, ба фаъолияти шурангезона ва терроризм зоҳир мешавад.
4. Экстремизм (ифротгароӣ) ҷинойти махсусан вазнин буда, ба ҷамъият хавфнокии он дар он зоҳир мегардад, ба оромии кишвар, сулҳусубот, ҳаёт ва саломатии инсоният, амният сохти конститусионии ҳокимияти давлатӣ, соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии ҳокимияти давлатӣ ва пеш аз ҳама ба системаи сиёсии давлат, ягонагӣ ва бехатарии мамлакат зарар мерасонад.

Адабиёт

1. Азимов Н.Б., Шулепов Н.А. Имплементация норм международного права в уголовном законодательстве Республики Таджикистан / Н.Б. Азимов, Н.А. Шулепов. - Душанбе: Ирфон, 2015. – 364 с.
2. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.10.2003, таҳти №18 “Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани қонунгузорӣ оиди ҷавобгарӣ барои терроризм. – Душанбе, 2003. - 352 с.
3. Маҷмӯи қарорҳои пленуми суди олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011). – Душанбе, 2011. - 445 с.
4. Мирзоахмедов Ф.А. Уголовная ответственность по законодательству Республики Таджикистан и Российской Федерации: сравнительно-правовое исследование / Аворев. Дис. Канд. Юрид. Наук. - М., 2016. - 25 с.
5. Резолюция 1373 (2001), принятая советом безопасности ООН на его 4385-М заседании 28.09.2001 года // Интерпол против терроризма: Сборник международных документов / Составитель В.-С. Овчинский. -М.: Инфра –М, 2008. - XVIII. - С.62-66
6. Тафсир ба Кодекси Ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Глобус, 2006. - 872 с.

МУНОСИБАТИ БЕРАҲМОНА БО НОБОЛИҒОН

Азимзода Назир Бозор – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудирӣ кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 938366272.

Авизова Шаҳноза Нематуллоевна - ассистенти кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 938366272.

Ҳусейнзода Сино Хотамӣ – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, сардори кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ, криминология ва психологияи факултети №2, Академияи Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Мастонгулов - 3, тел.: (+992) 935803663.

Шарифзода Шарифбек Мурод – сармутахассиси шӯъбаи таъмини асосҳои конституционӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон, шахрванд ва қонунияти Дастгоҳи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 42, тел.: (+992) 938870707.

Дар мақола масъалаҳои зуроварӣ, таҳқир, лату куб қардан, азобу уқубат додани ноболиғон таҳлил шудааст.

Моддаи 174 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил шуда, меъёрҳои Кодексҳои оилавӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ асоснок қарда шуда, дар асоси таҳлилҳои илмӣ, бархе аз қамбудиҳои меъёри моддаи 174 ҚҚ ҚТ нишон дода шудааст.

Аз ҷониби муаллифон дар асоси қамбудиҳои нишондодашуда барои тағйирот даровардан ба меъёри модаи 174 ҚҚ ҚТ як қатор тақлифҳо пешниҳод қарда шудааст.

Қадидвожаҳо: муносибати бераҳмона, ноболиғон, лату куб, ҷавобгарӣ, уҳдадорӣ, волидайн, қирдор.

ЖЕСТОКОЕ ОБРАЩЕНИЕ С НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ

Азимзода Назир Бозор – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 938366272.

Авизова Шаҳноза Нематуллоевна - ассистент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзода, 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 938366272.

Ҳусейнзода Сино Хотами – кандидат юридических наук, начальник кафедры уголовного права, криминологии и психологии факультета №2, Академии Министерства внутренних дел Республики Таджикистан, 734024, г. Душанбе, ул. Мастонгулов - 3, тел.: (+992) 935803663.

Шарифзода Шарифбек Мурод – главный специалист отдела основ конституционного обеспечения, прав и свобод человека и гражданина и права

Маджлиси милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 42, тел. (+992) 938870707.

В данной статье рассматриваются вопросы насилия, оскорблений, истязаний в отношении несовершеннолетних.

Авторами проанализирована статья 174 Уголовного кодекса Республики Таджикистан, обоснованы семейный и административный кодексы, на основе него рассмотрены некоторые упущения данной статьи.

Целью данной статьи является разработка новых предложений на основе тщательного анализа данной проблемы, которые должны учитываться во время изменений или дополнений в статье 174 Уголовного кодекса Республики Таджикистан со стороны законодательного органа Республики Таджикистан.

Ключевые слова: жестокое обращение, несовершеннолетний, истязание, ответственность, обязательство, родители, деяние.

ILL-TREATMENT OF MINORS

***Azimzada Nazir Bozor** – doctor of law, Professor, head of chair of history and intercultural communication of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 938366272.*

***Avizova Shahnoza Nematulloeva** - assistant professor of history and intercultural communication of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 938366272.*

***Huseynzoda Sino Hotami** – candidate of law, the head of the Criminal Law, Criminology and Psychology chair of the 2nd faculty of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of Republic of Tajikistan, 734024, Dushanbe, 3 - Mastongulov str., phone: (+992) 935803663*

***Sharifzoda Sharifbek Murod** – chief specialist of the Department of the Foundations of the Constitutional Supply, Human and Citizen Rights and Freedom and Law of the Majlisi Milli of Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, 42 Rudaki avenue, phone: (+992) 938870707*

This article deals with the issues of violence, insult, torture against minors.

The authors analyzed article 174 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, substantiated the family and administrative codes, and on the basis of this analysis examined some of the shortcomings of this article.

The purpose of this article is to develop new proposals on the basis of a thorough analysis of this problem, which should be taken into account during the amendments or additions to article 174 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan by the legislative body of the Republic of Tajikistan.

Keywords: abuse, minor, torture, responsibility, obligation, parents, act.

Кӯдакон, наврасон ва ноболиғон табақаи муҳими ҷомеа буда, андешидани тадбирҳои судманд барои беҳбудии некуахлоқии онҳо пайваста дар маркази диққати Ҳукумати Тоҷикистон қарор доранд. Зеро онҳо ҳамчун кувваи пешоҳангу ояндаи давлат ва созандагони сутуни устувори сохтори давлатдорӣ мо мебошанд. Бинобар ҳамин андешаи бунёди давлати иҷтимоӣ онро тақозо

менамоё, ки баҳри рушду нумӯи ақлони, рӯҳӣ ва ҷисмонии ноболиғ чорабиниҳои мақсаднок амали шуда, пеш аз ҳама ҳуқуку озоди манфиятиҳои қонунии онҳо ҳифз карда шаванд. Бинобар ин таҷриба нишон медиҳад, ки ҳалли масъалаи ҳимояи кӯдакон танҳо дар асоси тартиб барномаи махсус аз ҷониби мақомоти дахлдори давлатӣ мумкин аст. Мавзӯи ҳимояи иҷтимоӣ-ҳуқуқии кӯдакон ин масъалаи глобалӣ буда, аз ҷониби соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ (аз қабيلي ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ғайра) танзим карда мешавад. Бинобар ҳамин мо тасмим гирифтем, ки дар тадқиқоти илмӣ андешаҳои ҳудро танҳо оиди роҳҳои таъсиррасонии ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки ба инкишофи мӯътадили ноболиғон мусоидат мекунад, ибраз намоем. Баланд рафтани муносибати бераҳмона бо кӯдакон ва наврасон ва инчунин зиёд ба ҷашм расидани амалҳои номатлуби зуроварӣ нисбати онҳо шаҳодати гуфтаҳои болост. Дар ин ҳолат тақвияти зуровари ва бераҳми дар оила бо ҳам зич алоқаманд аст. Дар Кодекси ҷиноятӣ ҳозираамалкунанда ҷавобгарӣ дар намуди тозааш барои муносибати бераҳмона бо кӯдакон муқаррар нашудааст. Аммо ин масъала ҳавола мекунад ба моддаи 174 КҶ, яъне иҷро накардани уҳдадори оид ба тарбияи ноболиғ. Таҳлили меъёри дар моддаи 174 КҶ гуфта- шуда, ба мо имконият медиҳад, ки чунин ҳулосабарорӣ намоем. Яъне истифодаи чунин модда бениҳоят масъалаи ҳалталаб аст. Аз як тараф дар объекти бевоситаи он бояд инкишофи мӯътадили ноболиғон бошад, аз дигар тараф дар тарафи объективии, ки сохти сунъи дорад. Масъалан: Тарафи объективи таркиби ҷиноятӣ дар моддаи 174 КҶ зикргардида дар худ: а) иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорихоро оид ба тарбияи ноболиғ., б) муносибати бераҳмона нисбат ба ноболиғро дарбар мегирад.

Ҳангоми дида баромадан ва таҳлили аломати якум иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорихо оид ба тарбияи ноболиғ. Бояд ба якчанд ҳолатҳо диққат дод. Дар мавриди аввал уҳдадорихо падару модар оид ба тарбияи кӯдак дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта шудааст [3].

Ғайр аз он дар қ. 1 моддаи 63- и Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ гуфта шудааст, ки волидайн барои тарбияи ва инкишофи фарзандони худ ҷавобгаранд [4, 27]. Волидайн мувофиқи қ 1 ва 2-уми моддаи 63-и Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, уҳдадоранд, ки аз рафти саломатӣ, инкишофи ахлоқи, ҷисмонӣ ва рӯҳии фарзандони худ ғамхори намоянд. Инчунин ба уҳдадори волидайн гирифтани таҳси-лоти умумии фарзандон дохил мешавад. Мувофиқи моддаи 69-уми Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун чораи таъсиррасонӣ дар намуди маҳрум кардани аз ҳуқуқҳои падарию модарӣ барои иҷро накардани уҳдадорихо ба зиммаи онҳо гузошташуда, аз ҷумла барои муносибати бераҳмона бо фарзандон ва сӯистиғода аз ҳуқуқҳои волидайн пешбинӣ карда шудааст [4, 30]. Аз ҳамин хотир аз меъёри моддаи 174 КҶ ҚТ бармеояд, ки субъектони ин модда падару модар ё шахси дигар, ки ин уҳдадори ба зиммааш қонунан гузошта шудааст, инчунин аз ҷониби омӯзгор ё дигар кормандони муассисаи таълимӣ ё тарбиявӣ шуда метавонанд. Пас, ҳамин тавр бошад гузоштани чунин уҳдадорихо зимнан дар назар доштани нақд мавҷуд будани актҳои нормативии мувофиқ бударо нишон медиҳад. Мумкин аст, ки чунин ҳуҷжат на танҳо қонун бошад, инчунин дигар меъёрҳои ҳуқуқи, ба монанди ҳалнома ва таъинот низ шуда метавонад. Барои ҳамин ҳам вақте, ки сӯҳан дар бораи иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорихо оид ба тарбияи ноболиғ ҳамчун асосӣ ҷавобгари ҷиноятӣ мувофиқи моддаи 174 КҶ меравад,

зарур аст, ки ба моддаи мувофиқ будаи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ё ки ба ягон меъёри ҳуқуқии вайроншудае, ки уҳдадориро оид ба тарбия гузоштааст, ҳавола кунад. Агар иҷро накардани уҳдадориро оид ба тарбияи ноболиғ ҳамчун пурра аз беҳаракати ва саркаши аз иҷрои чунин уҳдадориҳо муайян кунем, онгоҳ таҳлил ва тавсифи иҷрои номатлуби уҳдадори барои тарбия ягон чорчуба ё ҳадди он вучуд надорад. Дар ҳақиқат, мумкин аст, ки масалан, як волидайн номатлуб чунин уҳдадориҳоро иҷро карда истодааст, дигар тараф бошад не, агар ҳардуи волидайн падару модар ба кӯмаки худ барои тарбия аҳамият надиханд, ё ки як тараф модар аз фарзандаш баҳои гирифтаашро аз мактаб мепурсад, дигар тараф бошад, яъне падар ба ин аҳамият намедихад. Ғайр аз он, мумкин аст, ки нигоҳ ба мафҳуми иҷрои номатлуби уҳдадориҳо ба тарбияи ноболиғ гуногун бошад.

Масалан; падар меҳисобад, ки чазо ба кӯдаки худ ҳамчун тарбия бо роҳи истифодаи зурварӣ (задан, кӯфтан) аст, аммо дигар тараф модар бошад, чазоро ба кӯдаки худ ҳамчун воситаи тарбия бо роҳи панду насихат меҳисобад. Чунин нигоҳи гуногуни волидайн оид ба тарбияи ноболиғ бисёр вучуд дорад [8, 41]. Дар ҳамин хусус қайд карданием, ки на Кодекси оилавӣ ва на актҳои байналхалқӣ ҳолатҳои аниқ номатлубро оид ба тарбияи кӯдак муайян накардааст. Дар Кодекси ҷиноятӣ низ оиди ин масъала чизе гуфта нашудааст. Ба фикри мо, бояд ҳаҷҳои иҷрои номатлуби уҳдадориро оид ба тарбияи ноболиғ аниқ ва ба таври мушаххас муайян карда шавад ё ки ба тариқи оддиаш гирем калимаи иҷрои номатлуб аз меъёри моддаи 174 КҶ хориҷ карда шуда, танҳо калимаи иҷро накардан барои тарбияи ноболиғ истифода карда шавад. Масъалаи дигар ин дарки мафҳуми муносибати бераҳмона буда, тавсифи баҳодиханда дорад ва назар ба мафҳуми «иҷрои номатлуби уҳдадори оид ба тарбияи ноболиғ» дар муносибати бераҳмона баъзе ҳаҷҳоро муайян кардан мумкин аст. Дар маънидодкунии луғати забони русӣ, маънидодкунии калимаи «бераҳм» ҳамчун (бераҳмӣ, сангдилӣ ва беамонӣ) омадааст [7, 177].

Олими шинохта-криминолог Ю.М. Антонян дар зер рафтори бе- раҳмона умуман аз тарафи шахс содири кирдорҳое, ки тавсифи азобу уқубат дошта ва сангдилиро нишон додаст [1, 11]. Дар қонунгузори ҷиноятӣ бошад, дар як қатор меъёрҳои моддаҳо, ки бо бераҳми содир карда мешавад, ҳамчун аломати ҳатми ё тақсимкунӣ нишон додаст [5], аммо ҳуди мафҳуми бераҳмона гуфта нашудааст. Дар тафсириҳои гуногун ба Кодекси ҷиноятӣ аз ҷониби олимони ҳуқуқшинос мафҳуми «бераҳмона»-ро чунин шарҳ додаанд. Масалан, профессор Игнатов А.Н дар тафсири худ дар моддаи 156 КҶ Федератсияи Руссия «иҷро накардани уҳдадори оид ба тарбияи ноболиғ» мафҳум ва мазмуни бераҳмонаро дар надодани ҳӯрок ба ноболиғ, маҳкам намудан дар бино ба муҳлати дурро дароз, дар паст задани обрӯ ва эътибор, таҳқир задан ва ғайра маънидод кардааст [6, 329].

Дар зер маънои муносибати бераҳмона профессор Г.М. Миньковский бошад, ин ҷиддиат, бераҳмӣ, ноодамиро нисбати ноболиғон ва муайян кардааст [2, 327].

Олими дигар Сафаров И.Д дар тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон маънои калимаи бераҳмонаро ба калимаи бошавқатӣ табдил дода онро дар пешакаш намудани ҳӯрок, муддати дароз ноболиғро танҳо дар хона маҳкам кардан, мунтазам паст задани қадру қиммати ӯ, таҳқир кардан, расонидани зарбу лат маънидод кардааст [9, 338-339].

Аз гуфтаҳои боло хулоса кардан мумкин аст, ки агар аломати нақди муносибати бераҳмона нисбати ноболиғон мавҷуд набошад, онгоҳ гунаҳгорро бо моддаи 174 КҶ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан мумкин нест. Дар ин ҳолат мумкин ҷавобгарии дигар, яъне ҷавобгарии маъмури ба миён ояд. Пештар дар қ.1 моддаи 164 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии РСФСР барои аз ҷониби волидайн ё шахси онҳоро ивазкунанда ҷавобгарӣ барои иҷро накардани ўҳдадорӣ оид ба тарбия ва таълими фарзандон муқаррар шуда буд.

Баъдан масъалаи ҷавобгарии маъмурии падару модарон ё шахсони ивазкунандаи онҳо барои иҷро накардани вазифаи тарбия ва таълимӣ нисбати фарзандонашон дар Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмури, ки аз соли 1986 то 1 апрели соли 2009 амал мекард, дар моддаи 173- и он муқаррар шуда буд.

Ҳоло бошад ин масоил ба таври пурраю васеъ дар Кодекси нави ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз 1 апрели соли 2009 мавриди амал қарор дорад, ки дар “моддаи 90-уми он” Аз тарафи падару модар ё дигар намояндагони қонунии ноболиғон иҷро накардани ўҳдадорихои парасторӣ ва тарбияи ноболиғон ҷавобгарии маъмуриро муқаррар карда шудааст.

Мувофиқи моддаи 90-уми Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмури Ҷумҳурии Тоҷикистон. - барои аз тарафи падару модар ё дигар намояндагони қонунии ноболиғон, омӯзгор ё дигар корманди муассисаи таълимӣ ё тарбиявӣ иҷро накардани ўҳдадорихои парасторӣ, тарбиявӣ таълимӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои ноболиғон ҳангоми набудани аломати ҷиноят.

Санксияи ин модда бошад, огоҳӣ ё ҷаримаро ба андозаи аз як то се ишондиханда барои ҳисобҳо пешбинӣ кардааст. Аммо ҷавобгарӣ нисбати волидайн ё шахси қонунан ба зиммааш гузошташудаи ўҳдадори оид ба тарбияи ноболиғ дар «Низомномаи комиссияи кор бо ноболиғон»-и назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти иҷроия, ки аз 23-уми феввали соли 1995 амал мекунад, пешбини нашудааст.

Ба Низомномаи Комиссияҳои кор бо ноболиғони назди мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти иҷроияи ва комиссияи кор бо ноболиғони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ ва тадбиқ карда шавад. Яке аз хусусияти ҳоси гузоштани ҷавобгарии маъмури нисбати волидайн ё шахси онҳоро ивазкунанда оид ба тарбияи кӯдакони ноболиғ аз он иборат аст, ки он метавонад ҳамчун ҷораи пешгири намудани ҷиноят- корӣ байни ноболиғон баромад кунад. Инчунин, баръакс вақте, ки муносибати бераҳмона нисбати ноболиғ ҷой дошта бошад, дар ин ҳолат ҷавобгарии ҷиноятӣ барои азобу уқубат мувофиқи моддаи 117 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён меояд.

Ҳамин тариқ, аз назари нигоҳи мо, дар меъёри моддаи 174 КҶ ҚТ аломат аз нуктаи назари ба ҷамъият хавфнокнаш нодуруст аст. Аз рӯи қонун ҳамчун ба сифати маҳаки асосии ҷиноятӣ иҷро накардан ё иҷрои номатлуби ўҳдадорихо оид ба тарбияи ноболиғон баромад мекунад.

Ба фикри шахсии мо бошад, ба ҷамъият хавфнокии ин ҷинотро муносибати бераҳмона бо ноболиғон ташкил медиҳад. Аз гуфтаҳои боло хулоса кардан мумкин аст, ки маҳаки ҷиноятӣ дар диспозитсияи модда танҳо муносибати бераҳмона бо ноболиғон мебошад, иҷро на кардан ё иҷрои номатлуби ўҳдадорихо оид ба тарбияи ноболиғ бошад, метавонад ҳамчун шарти

ба вучуд омадани ҷавобгарии ҷиноятӣ гардад. Чунин хулосабарори нисбати объекти ин ҷиноят низ дахл дорад.

Дар моддаи 174 КҶ ғайр аз муносибатҳои оилавӣ (дар маънои васеъ), ҳамчун объекти ҷиноят инкишофи мӯътадили ноболиғон баромад мекунад. Аммо дар инҷо бояд қайд кард, ки муносибати бераҳмона бо ноболиғон метавонад аз ҷониби падару модар, аз тарафи дигар шахсон низ содир шуда бошад. Муносибати бераҳмона на танҳо ба муносибатҳои оилавӣ, балки ба манфияти ноболиғ метавонад зарари ҷиддӣ расонад, барои ҳамин ҳам объекти бевоситаи ин ҷиноят маҳз инкишофи мӯътадили ноболиғон шуда метавонад.

Ҳангоми муносибати бераҳмона бо ноболиғон метавонад чунин оқибатҳо ба монанди расонидани дараҷаи муайяни зарар ба саломатии ноболиғон ба миён ояд. Агар аз рӯи хусусияташ муносибати бераҳмона ҳаракати системанокие, ки муайянкунандаи рафтори субъект мебошад ва азобу уқубат медиҳад, онгоҳ гуфтан зарур аст, ки объекти муносибати бераҳмона бо ноболиғон на танҳо саломатии ноболиғ, балки инкишофи ҷисмони ва ахлоқии ноболиғ низ шуда метавонад. Бешубҳа гуфта метавонем, ки дар як хона ба муддати дурру-дароз танҳо маҳкам кардан мунтазам паст задани қадру қимати ӯ, таҳқир кардан нисбати ноболиғ метавонад ба системаи асаби ӯ ва ҳолати ҷисмонӣ (ҳангоми дурру-дароз надодани ҳӯрок) зарар расонад. Аз ҳамин хусус бояд қайд кард, ки аломатҳои объективии муносибати бераҳмона бо ноболиғон (аз рӯи моддаи 174 КҶ) дар бисёр ҳолатҳо бо аломатҳои объективии азобу уқубат нисбати баръало ноболиғ мувофиқ меояд [5].

Ба чунин аломатҳои монанди дошта дохил мешавад:

- 1) мунтазам лату кӯб кардан;
- 2) азобу уқубати ҷисмонӣ ё рӯҳӣ;
- 3) бо усули дигари зуровари;

Чунин аломатҳои ҳаммонанди дар тафсири Кодекси ҷиноятии Федератсияи Руссия аз ҷумла дар тафсири Кодекси ҷиноятии мо низ нисбати моддаҳои 117 ва 174 КҶ ҚТ дида мешавад. Ҳамин тариқ, муқоисаи моддаҳои 117 ва 174 КҶ, ба чунин хулоса омадан имконият медиҳад, ки санксияҳои ин моддаҳо ба ҳам мувофиқ нест. Масалан, барои азобу уқубат нисбати баръало ноболиғ мувофиқи қ-2 банди «в»-и моддаи 117 КҶ ҚТ гунаҳкор метавонад ба муҳлати аз 3 то 7 сол бо маҳрум сохтан аз озодӣ ҷазо бинад.

Агар чунин муносибати бераҳмона (кирдорҳои ҳаммонанди мувофиқи тарафи объективии азобу уқубат) нисбати ноболиғон аз тарафи падару модар ё шахси дигар, ки ин уҳдадори ба зимааш қонунаш гузошта шудааст, инчунин аз ҷониби омӯзгор ё дигар корманди муассиаи таълими ё тарбияви содир карда шавад, ҷазои максимали мувофиқи моддаи 174 КҶ метавонад дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 2-сол таъин карда шавад. Чунин номувофиқии санксияҳо на танҳо ба мантиқ, балки ба принсипи адолат мухолифат мекунад. Аз масъалаи дар боло зикр гардидаи ҳалталаб, аллакай байни олимони ва кормандони таҷриба саволҳо оиди бандубасти ҳаракатҳои гуннаҳ корона бо моддаи 174 КҶ ба миён меояд. Аз рӯи моҳияти қор сӯҳан дар бораи рақобати меёрҳо меравад, вақте, ки ҳамон як кирдор (муносибати бераҳмона бо ноболиғон) мазмуни тарафи объективии ду ҷиноятҳои гуногунро ташкил медиҳанд.

Иҷро накардани уҳдадориҳо оид ба тарбияи ноболиғон, агар ин кирдор бо муносибати бераҳмона (дар ҳолатҳои азоб додан, расонидани зарари ҷисмонии

гуногун ба ноболиғ) содир шуда бошад, онгоҳ кирдори содиршуда мувофиқи м.м. 174 ва 117 КҶ баҳо дода мешавад [10, 339]. Ғайр аз ин моддаи 174 КҶ дар намуд ва шакле, ки он дар қонун гуфта шудааст, наметавонад мустақил, яъне бе моддаи 117 КҶ тадбиқ карда шавад.

Дар ҳамин хусус аз сабаби он ки ба ҷамъият хавфнокиро маҳз муносибати бераҳмона бо ноболиғон ташкил медиҳад, барои ҳамин ҳам, танҳо вай бояд ҳамчун ба сифати маҳаки ҷиноятии кирдор дар меъёри моддаи 174 КҶ баромад кунад. Илова бар ин, ҷамъи шахсоне, ки барои муносибати бераҳмона нисбати ноболиғон набояд маҳдуд карда шавад, яъне падару модар, васиён, парасторон, омӯзгорон, мураббӣён, кормандони тибб, бояд дигар шахсони болиғ низ барои муносибати бераҳмона бо ноболиғон ҳамчун субъекти ҳамин модда ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида шавад. Ҳамин тариқ, мувофиқи гуфтаҳои боло пешниҳоди дорем, ки ба моддаи 174 КҶ, тағйирот дароварда ва мазмуни меъёри ин модда дар ҷунин таҳрир бояд бошад:

Моддаи 174. Муносибати бераҳмона бо ноболиғон.

Қ.1. Муносибати бераҳмона бо ноболиғон, ки дар расонидани озори ҷисмонӣ ва рӯҳӣ ва азоб ҳангоми лату-кӯб, азобу укубат, маҳрум кардан аз хӯрок, об ва гармӣ, ё дигар ҳаракатҳо равона шудааст, ки аз ҷониби шахси ба сини 18-солагӣ расида анҷом дода шудааст, агар ҷунин кирдор оқибатҳои дар моддаи 110-и КҶ пешбини шударо ба миён наоварда бошад.

Қ.2. Ҳамин ҳаракатҳо, ки аз ҷониби падару модар, ё шахси дигар, ки ин уҳдадори ба зимааш қонунан гузошта шудааст, инчунин аз ҷониби омӯзгор ё дигар кормандони муассисаҳои таълимӣ, тарбиявӣ, табобатӣ ё дигар муассисаҳое, ки уҳдадори назорат аз болои ноболиғонро иҷро мекунад, содир шуда бошад.

Адабиёт

1. Антонян Ю.М. Жестокость в нашей жизни / Ю.М. Антонян. - М., 1995. – 11 с.
2. Уголовный кодекс Российской Федерации. Постатейный комментарий. / Под ред. профессор Н.Ф. Кузнецовой и Г.М. Миньковского. - М., 1997. - С. 327.
3. Конституция (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2003. - с.
4. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Контракт, 2006. - С.27.
5. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон, 2007.
6. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации // Под.ред. Ю.И. Скуратов и В.М. Лебедева. -М., 1996. – 329 с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. - М., 1972. - С.177.
8. Ситаров В.А. Психология и педагогика насилием. / В.А. Ситаров. -М., 1997. - С.41
9. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Дар зери таҳрири Вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон Х.Х. Шарипов. –Душанбе, 2006. - С.338-339
10. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Глобус, 2007. – 339 с.

ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ ВА РАВАНДИ ТАШАККУЛӢИИ ДИПЛОМАТИЯИ ТОҶИК ДАР СОЛҲОИ 90-УМИ АСРИ ХХ

Икромов Ғайбулло Холович - номзади илми таърих, дотсенти кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992) 935653891.

Мелиев Соҳиб - муаллими калони кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

Дар мақола сухан дар бораи раванди ташаккулёбии дипломатияи тоҷик дар солҳои 90-уми асри ХХ меравад. Инчунин, зикр шудааст, ки дар соли 1992 48 кишвари хориҷӣ робитаҳои дипломатиро бо Тоҷикистони соҳибистиклол ба роҳ монда ва дар шаҳри Душанбе 5 давлати ҷаҳон сафоратхонаҳои худро ифтитоҳ намуданд. Ҳамзамон мушкилоти сиёсӣ ва тазоҳуротҳои пай дар пай боиси коҳиш ёфтани сиёсати хориҷии кишвар гардид.

Калидвожаҳо: Эъломиа, ташаккулёбӣ, истиклолият, равандҳои сиёсӣ, тағйироту иловаҳо, нерӯҳои муҳолифин.

О ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКОЙ ДИПЛОМАТИИ В 90-Е ГОДЫ XX ВЕКА

Икромов Ғайбулло Холович - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улугзода, 734019, город Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 935653891.

Мелиев Соҳиб - старший преподаватель кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улугзода, 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

В данной статье речь идёт об основании таджикской дипломатии 90-ых годов XX века. Начиная с 1992 года 48 зарубежных государств установили дипломатические отношения с Республикой Таджикистан. В столице Таджикистана, городе Душанбе 5 государств открыли свои посольства. В то же время в Республике проходили митинги, что осложнило политическую ситуацию внутри страны.

Ключевые слова: Декларация, формирование, независимости, политические процессы, изменение и дополнение, оппозиционных сил.

ON THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF TAJIK DIPLOMACY DURING 90TH YEARS OF XX CENTURY

Ikromov Ghaybullo Kholovich - candidate of history, associate professor of the Department of History and Intercultural Communication of the Tajik State Institute of

Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 935653891.

***Meliev Sohīb** - senior lecturer of chair of History and Intercultural Communication of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 934137333*

The article considers the process of development of Tajik diplomacy during 90th years of XX century. Also it is mentioned that only in 1992 year 48 foreign countries applied the diplomatic relations with independent Tajikistan, and 5 countries opened their embassies in Dushanbe city. In this time political problems and regular protests became the reason of reduction of the foreign political affairs in Tajikistan.

Keywords: *declaration, development, independence, political processes, changes and additions, oppositional forces.*

Тамаддуни инсоният собит менамояд, ки дар таърихномаи ҳар миллат саҳифаҳои сабақомӯз ва ғураи маҳфуз ҳастанд, ки аз иқдоми нек ба нафъи халқу Ватан башорат медиҳанд ва барои наслҳои оянда ҳамчун ҷароғи ҳидоят хизмат мекунад. Чунин саҳифаи заррин барои халқи тоҷик ин қабули Ёломия дар бораи Истиқлолияти давлатӣ мебошад. 24 августи соли 1990 Иҷлосияи II Шӯрои Олии Ҷумҳурии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон «Ёломия дар бораи истиқлолияти давлатии ҶСР Тоҷикистон»-ро қабул намуд [1, 16]. Бояд гуфт, ки дар ин Ёломия Шӯрои Олии ҷумҳурии тоҷик Тоҷикистонро дар ҷаҳонҷӯбаи ИҶШС-и навшуда меидид ва бовар бар он дошт, ки «пайванди озодона ва баробархуқуқи миллатҳои шӯравӣ ба инкишофи ҳаматарафаи онҳо кафолат медиҳад».

Ин Ёломия замоне таҳия гардид, ки дар ш.Москва мақомоти марказии Иттиҳоди Шӯравӣ лоиҳаи Шартномаи нави умумииттифоқиро баррасӣ ва барои қабул омода мекарданд. Барои ҳаминҳам дар банди 19 «Ёломия дар бораи истиқлолияти давлатии ҶСР Тоҷикистон» омадааст, ки: «Ёломияи мазкур заминаест барои танзими Конститутсияи нави ҶСР Тоҷикистон ва бастанӣ Шартномаи умумииттифоқӣ».

Ҳарчанд Ёломияи мазкур истиқлолияти нопурра ва ноқомилӣ давлатиро ба кишварамон ва халқамон дода бошад ҳам, дар он замон ва он шароити таърихӣ ин як падидаи сиёсӣ ва иқдоми бочурубатона буд. Нимаи дуюми соли 1990 ва соли 1991 барои Иттиҳоди Шӯравӣ воқеан сарнавиштсоз буданд. Дар ин солҳо раванди марказгурезӣ ҷунон суръат гирифт, ки дигар боздоштани он имкон надошт. Дар таърихи 19-21 августи соли 1991 дар ш.Москва як идда афроди муҳофизакор (консерватор) даст ба табaddулотӣ давлатӣ заданд ва ҳадафи аслиашон барқарор кардани Иттиҳоди Шӯравӣ пештара буд. Аммо ин амал, баъд аз ноқом шудани, раванди марказгурезиро тезонид, ки пас аз чанд моҳ Иттиҳоди Шӯравӣ комилан пош хурд. Дар чунин ҳолат Шӯрои Олии ҶСР Тоҷикистон иҷлосияи гайринавбатиро ҷиҳати баррасии вазъияти баамаломата даъват намуд ва дар рафти он як теъдод санадҳои сарнавиштсоз ва муҳиро қабул намуд.

Ин ҳуҷҷатҳо иборатанд аз: «Қарори Шӯрои Олии ҶСР Тоҷикистон дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Ёломия дар бораи истиқлоли ҶСР Тоҷикистон», «Қарори Шӯрои Олии ҶСР Тоҷикистон дар бораи ёлони истиқлолияти давлатии ҶСР Тоҷикистон», «Изҳорот дар бораи истиқлолияти

давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Изҳорот дар бораи амнияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Санадҳои мазкур аз лиҳози ҳуқуқӣ истиқлолияти комил ва пурраи кишварамонро асоснок намуданд ва Тоҷикистонро бо ҷаҳони озод васл карданд. Мутобиқи банди 15-уми тақмилу таҳриршудаи Эълония «Ҷумҳурии Тоҷикистон субъекти мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ буда, бо кишварҳои хориҷӣ робитаҳои дипломатӣ, консулӣ, иқтисодӣ ва ғайра барқарор менамояд, бо онҳо намоёндагони мухтор табодул мекунад ва созишномаҳои байналмилалӣ мебандад» [3,214].

Баъд аз эълони расмӣ истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон давлатҳои ҷаҳон, яке баъд аз дигаре истиқлолияти кишварамонро пазируфта бо Тоҷикистон муносибатҳои дипломатиро барқарор намуданд. Таваҷҷуҳи ҷаҳонӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз моҳи октябри соли 1991 то ноябри соли 1992 ба Тоҷикистон 16 ҳайатҳои ҳукумати кишварҳои мухталифи ҷаҳон ташриф оварда бо кишварамон муносибатҳои дипломатиро барқарор намуданд. Мусаллам аст, ки дар нимаи аввали соли 1992 дар Тоҷикистон 5 сафоратхонаи давлатҳои гуногуни ҷаҳон ифтиҳо шуданд. Ҳамзамон ба шарофати соҳибистиқлолии мамлакат дар ҳамаи солҳои узви баробарҳуқуқи 5 созмони муътабари ҷаҳонӣ, минҷумла, Созмони Милалӣ Муттаҳид шуд. То охири соли 1992 Ҷумҳурии Тоҷикистонро аллакай бештар аз 50 давлати дунё ба расмӣ шинохт [2,11].

Моҳи январи соли 1992 дар ҷаласаи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори нави ҳукумат тасдиқ шуд, ки мувофиқи он Вазорати корҳои хориҷии ҷумҳурӣ ба Вазорати робитаҳои берунӣ таъсис дода шуд. Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмон Набиев яке аз дипломати касбӣ Лақим Қаюмов, ки аз соли 1989 вазири корҳои хориҷии ҷумҳурӣ буд, ба вазифаи вазири робитаҳои берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин гардид.

Лақим Қаюмов аз зумраи он дипломатҳои касбии ангуштшумори тоҷик буд, ки ҳанӯз соли 1970 Мактаби олии дипломатии Вазорати корҳои хориҷии Иттифоқи Советиро хатм карда, дар вазифаҳои гуногуни дипломатӣ ифои вазифа намуда буд. Лақим Қаюмов дар ташаккули Вазорати робитаҳои берунӣ кӯшиши ҳамаҷониба ба харҷ дода, аз ҷумла, сайъ намуд, ки мутахассисони варзидаро дар вазорат ҷамъ намояд, гарчанде ин кор дар он замон осон набуд. Дар он маврид дар Тоҷикистон дипломатҳои касбӣ ангуштшумор буданд ва ёфтани ҷалб кардани онҳо ба кори вазорат хеле душвор буд. Худи Л. Қаюмов дар яке аз мақолаҳои ба масъалаи нарасидани мутахассисони касбии дипломатӣ ишора карда, навишта буд, ки марказ то солҳои наздик ҳуқуқи ҷумҳуриҳои иттифоқиро дар соҳаи сиёсати хориҷӣ нодида мегирифт. Барои ҳамаи ӯ дар Тоҷикистон «тарбияи мутахассисони касбии дипломатиро қатъ карда буданд» [2].

Бо дарназардошти ин мушкилот роҳбарияти вазорат лоиҳаи сохтори нави вазоратро таҳия намуда, онро барои баррасӣ ва тасдиқ, ба дастгоҳи иҷроияи Президенти ҷумҳурӣ ирсол намуд. Он замон дар мансабҳои дипломатии вазорат ҳамагӣ дар ҳудуди 10 нафар кор мекарданд, ки аксари онҳо, аз ҷумла, Э. Раҳматуллоев, дипломатҳо : Э. Қосимов, А. Мирзоев, М. Миршакаров, Р. Дадобоев, Н. Абдолов шарқшинос ё мутахассисони забондон буданд.

Ҳаҷм ва шиддати кори вазорат дар он замон ба дараҷе расид, ки дигар бояд ба таври ғаврӣ сохтори нави он тасдиқ, мешуд. Ҳайатҳои расмӣ кишварҳои хориҷӣ, намоёндагони созмонҳои байналмилалӣ ва созмонҳои ғайридавлатӣ ва ҳамчунин тоҷикони бурунмарзӣ, ки солҳо аз Ватан дур буданд, қариб ҳар рӯз ба Тоҷикистони соҳибистикдол меомаданд. Ба ин мушкилот нигоҳ накарда, вазорат бо теъдоди хеле ками дипломатҳо тавонист аз уҳдаи ин кори сангин барояд. Тасдиқи сохтори нав бошад, ба сабаби муташанниҷ гардидани вазъияти сиёсӣ кишвар аз охириҳои моҳи март соли 1992 ба таъхир афтид ва амалӣ нашуд.

Оғози кашмакашҳои сиёсӣ ва тазоҳуротҳои густурда дар майдони «Шаҳидон» аз охири моҳи март соли 1992 баёнгари он буд, ки роҳбарияти онвақтаи Тоҷикистон дар ҳолати душвор қарор гирифта, роҳи ҳалли ин мушкилотро пайдо кардан натавонист ва ин ба роҳандозии сиёсати хориҷӣ низ латма ворид кард.

Мушкилоти сиёсӣ ва тазоҳуроти пай дар пай дар майдонҳои «Шаҳидон» ва «Озодӣ» боис шуданд, ки раванди шинохти Тоҷикистони соҳибистикдол аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ кунд гардид ва ба кишвар фақат хабарнигорони хориҷӣ барои дарёфти маводи доғ ва фитнаангез омадан гирифтанд. Мутаасифона, дар аввалҳои моҳи майи соли 1992 ташшануҷи сиёсӣ ба задухурдҳои низомӣ табдил ёфт ва хатари ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ҳувайдо гардид. Ҷонибҳои даргир сари мизи музокирот нишаста, барои ором кардани вазъияти сиёсӣ Ҳукумати мусолиҳаи миллиро таъсис доданд[1, 25].

Аввалин коре, ки пас аз таъин шудани роҳбари нав дар вазорат анҷом ёфт, тасдиқ намудани сохтори нави он буд. Мутобиқи ин ҳуҷҷат теъдоди кормандони дипломатии вазорат бояд то 40 нафарро ташкил менамуд. Дарёфт кардани дипломатҳои касбӣ ва собиқадор кори бисёр душвор буд, бинобарин роҳбарияти вазорат тасмим гирифт, ки озмуни ҷумҳуриявӣ эълон карда, шахсони лоиқу шоистаро ба кор даъват намояд. Шартҳои асосии озмун иборат аз он буданд, ки доктарагон бояд ҳадди ақал ду сол таҷрибаи кори дипломатӣ ва ё ҳеч набояд, кори тарҷумонӣ дар хориҷа дошта бошанд ва ду забони хориҷиро нағз донанд. Ҳамин тавр, баъд аз эълони озмун ба вазорат мутахассисони хуб ба кор ҷалб шуданд, ки оғиста-оғиста ба дараҷаи дипломатии касбӣ расиданд ва баъдан аксари онҳо, ба монанди Абдулло Юлдошев, Тоҷиддин Мардонов, Нуриддин Шамсов, Амак Сатторов ва дигарон дар мансаби сафири Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар вазифаҳои баланди дипломатӣ дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон фаъолият намудаанд.

Дар се моҳи аввали фаъолияти Ҳукумати мусолиҳаи миллий, яъне аз 15 май то хотимаи сессияи XV Шӯрои Олӣ - 17 августи соли 1992 дар Тоҷикистон суботи нисбӣ таъмин шуда буд. Дар ин давра Вазорати робитаҳои хориҷӣ сафарҳои расмӣ Президенти Тоҷикистонро ба Ҷумҳуриҳои Ислондӣ, Эрон ва Покистон омода намуд.

Аз 28 то 30 июни соли 1992 аввалин сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Ислондӣ, Эрон баргузор гардид. Зимни ин сафар як теъдод асноди байнидавлатӣ дучониба ба имзо расид. Яке аз натиҷаҳои муҳими сафар, он буд, ки ҷониби Эрон барои рушди саноати сабуки Тоҷикистон ҷиҳати харидорӣ намудани таҷҳизот ва лавозими зарурӣ барои саноати нассочии Тоҷикистон 50 миллион доллари ИМА ҷудо кард. Пас аз анҷоми сафари Эрон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯзҳои 30 июн - 2 июли соли 1992 ба

Ҷумҳурии Ислонии Покистон сафари расмӣ анҷом дод. Дар рафти сафар як силсила санадҳои муҳими дучониба ба имзо расиданд. Аз ҷумла, Тафохумнома дар бораи усулҳои асосии ҳамкориҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон имзо шуд, ки мутобиқи он Покистон омодагии худро барои ҷудо намудани 500 миллион доллари ИМА ба мақсади идома додани сохтмони Неругоҳи обии барқии Роғун ибраз дошт.

Таърихи 14-15 июли соли 1992 сафари ҳайати расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сардории иҷрокунандаи вазифаи раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Акбаршо Искандаров ва сарвазирӣ ҷумҳурӣ Акбар Мирзоев ба Давлати Ислонии Афғонистон баргузор гардид. Ин сафар ҷиҳати таҳкими рабобити дучониба, ҳаллу ҷасли масъалаҳои сарҳадӣ, пешгирии қочоқи маводи муҳаддир ва аслиҳа аз Афғонистон ба Тоҷикистон бо назардошти мулоқотҳои судманд бо роҳбарони нави Афғонистон Президент Бурдониддин Раббонӣ ва вазири мудофия Аҳмадшоҳи Масъуд хеле муҳим ба назар мерасид. Дар ин давра ҳамчунин роҳбарияти Вазорати робитаҳои хориҷӣ дар ҷандин иҷлосияҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ИДМ) иштирок намуда, дар мавзӯҳои гуногун масъалагузори кардаанд.

Масалан, дар яке аз ҷаласаҳои намоёнҳои Федератсияи Россия даъво карда буд, ки тамоми моликияти Иттиҳоди Шӯравӣ, ки дар хориҷи кишвар қарор дорад, бояд бидуни қайду шарт танҳо ба Россия, ҳамчун кишвари вориси Иттиҳоди Шӯравӣ таалуқдошта бошад ва далелаш он буд, ки гӯё фақат Россия метавонад ин амволро нигоҳдорӣ кунад. Ба ғайр аз намоёндагони Украина ва Тоҷикистон ба ин пешниҳоди Россия дигар кишварҳо эътироз накарданд ва натавонистанд он замон аз ҳақиқии миллии худ дифоъ кунанд. Имрӯз возеҳ аст, ки давлатҳои меросбари собиқ Шӯравӣ, ба ғайр аз Россия барои таъмини сафоратхонашон бо бино ва дигар шароитҳои қорӣ дар кишварҳои хориҷӣ мушкилоти фаровон доранд.

Санаи 20 июли соли 1992 мутобиқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тақмили сохтори органҳои роҳбарикунандаи робитаҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Вазорати робитаҳои хориҷӣ ба Вазорати қорҳои хориҷӣ ва Қумитаи давлатии робитаҳои иқтисодӣ тақсим шуд. Бо ин амал вазорати қорҳои хориҷӣ ба як ниҳоди мустақил ва тахассусӣ табдил дода шуд. Баъд аз таъсис ёфтани Вазорати қорҳои хориҷӣ роҳбарияти он пешниҳодҳои ҳешро ҷиҳати қушодани як силсила сафоратхона ва консулгарии Тоҷикистон дар кишварҳои хориҷӣ ба ҳукумати ҷумҳурӣ манзур намуд.

Таърихи 25 августи соли 1992 Президенти Тоҷикистон фармон «Дар бораи қушодани сафоратхонаҳо ва консулгарии генералӣ дар кишварҳои хориҷӣ»-ро имзо намуд. Мувофиқи ин ҳуҷҷат бояд сафоратхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Давлати Ислонии Афғонистон, Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Ҷумҳурии Ислонии Покистон, Шохигарии Белгия, Шохигарии Арабистони Саудӣ, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳурии Туркия, Штатҳои Муттаҳидаи Америка, Ҷумҳурии Федеративии Олмон ва Консулгарии генералӣ дар Ҳиндустон қушода мешуданд. Аммо бар асари вазъияти мураккабу ноором ва муқовимати яроқнок дар кишвар иҷрои ин фармон ба таъхир афтод.

Бояд зикр кард, ки дар он давра роҳбарияти Вазорати қорҳои хориҷӣ ҳамчунин бо мақсади ҳарчи зудтар ба эътидол овардани вазъияти дохилии кишвар, дар музокироти муҳталифи тарафҳои даргир низ, аз ҷумла, дар

музокироти сулҳи Хорӯғ, ки рузҳои 26-27 июли соли 1992 баргузор шуда буд, иштирок менамуд.

Президент Раҳмон Набиев баъд аз таъсиси Ҳукумати мусолиҳаи миллӣ кушиш ба харҷ дод, ки вазъияти сиёсии кишварро ба эътидол биёрад. Вай рузҳои 3-4 июни соли 1992 ба вилоятҳои Қурғонтеппа ва Кулоб сафари корӣчараён дода, бо табақаҳои гуногуни мардум вохӯрӣ намуд ва рӯч ба таъсисёбии Ҳукумати мусолиҳаи миллӣ, ҳадафу вазифаҳои он ибрози андеша намуд. Мушкили дигар он буд, ки дар вилояти Қурғонтеппа дар миёнаи моҳи июни соли 1992 аллакай байни неруҳои муҳолифин ва сохти конститусионӣ муборизаи яроқнок сар шуда буд. Бояд зикр намуд, ки кушиши Президент барои ба эътидол овардани вазъияти сиёсӣ дар ҷумҳурӣ натиҷа надоданд ва зимнан таъкид кардан бамаврид аст, ки даҳолати ғайримустақими кишварҳои хориҷӣ ба корҳои дохилии Тоҷикистон низ аз он замон тарҳрезӣ шуда буд.

Дар моҳи сентябри соли 1992 вазъияти сиёсии Тоҷикистон хеле мураккаб шуд. Бо даҳолатигуруҳҳои яроқнок Президент Раҳмон Набиев дар фурудгоҳи Душанбе дастгир шуд ва ба зарби фишор аз мансаби президентӣ даст кашид. Ин воқеа алангаи ҷанги шаҳрвандиро баландтар кард. Дарин росто аз ҷониби Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид даъватнома барои иштирок дар Иҷлосияи 47-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид ба номи Президенти Тоҷикистон ва вазири корҳои хориҷӣ фиристода шуда буд. Дар он замон, баъд аз истеъфои Президент Раҳмон Набиев, иҷрои вазифаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи Қарори Президиуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 1992 бар души Акбаршо Искандаров гузошта шуд, ки он вақт Раиси Шӯроӣ Олӣ ҷумҳурӣ буд. Акбаршо Искандаров ба вазири корҳои хориҷӣ дастур дод, ки дар Иҷлосияи СММ иштирок ва суҳанронӣ кунад. Азбаски шароити сиёсӣ хеле мураккаб буд, ҳайат имкони баррасии матни суҳанрониро низ надошт. Вазири корҳои хориҷӣ ҳамроҳи Лақим Қаюмов, ки бо фармони Президент 27 августи соли 1992 ба вазифаи намояндаи доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созмони Милали Муттаҳид таъйин шуда буд, ба шаҳри Нью-Йорк раҳсипор шуд.

Ҳангоми омодагии роҳбари ҳайат барои суҳанронӣ дар иҷлосияи 47-уми Маҷмаи Умумии СММ аз ҷониби намояндагони кишварҳои дигар таклиф шуд, ки вазир ба забони русӣ ё англисӣ баромад кунад. Лекин он замон барои ҳайат муҳим он буд, ки ба ҷаҳониён мустақил будани давлати Тоҷикистон ва муқаддас будани истиқоли миллии кишварашро собит созад. Суҳанронии Вазири корҳои хориҷии Тоҷикистонро, ки ба забони тоҷикӣ садо дод иштироккунандагони Иҷлосияи Маҷмаи Умумии СММ бо кафкубиҳои зиёд истикбол карданд. Бояд зикр намуд, ки ин иштироки нахустини ҳайати расмӣ Тоҷикистон дар иҷлосияи Маҷмаи Умумии СММ буд.

Ҳангоми боздиди ҳайат аз Нью-Йорк ҳамчунин масъалаи фаъолияти Намояндагии доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созмони Милали Муттаҳид ҳаллу фасл гардида, барои таҳкими равобити дӯҷонибаи Тоҷикистон ва ИМА кушишҳо ба харҷ дода шуд. Вале, мутаасифона он замон дар вилояти Қурғонтеппа кашмакашиҳои сиёсӣ бо даҳолати ғайримустақими кишварҳои хориҷӣ ба ҷанги шаҳрвандӣ табдил шуда буданд ва алангаи ҷанг кишварро оҳиста-оҳиста фаро гирифт.

Дар натиҷаи низоҳои сиёсии соли 1992 бинои Вазорати корҳои хориҷӣ низ таҳти тасарруф қарор гирифт ва комилан ғорат шуд. Бисёр санадҳои муҳим ва

ҳазорҳо бланкҳои шиносномаҳо ба яғмо бурда шуд. Бойгонии санадҳои муҳимтарини дипломатӣ нобуд шуд [5, 47]. ҶангишаҳрвандӣбароиТоҷикистон хатари азим эҷод мекард ва идомаи он маънои онро дошт, ки ҷумҳурии метавонист ҳамчун давлати мустақили соҳибистиклол аз байн равад.

Оғози раҳонии ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистонро аз вартаи ҷанг, аз ҷумла, аз бунбасти сиёсати хориҷӣ Иҷлосияи XVI Шуроӣ Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи бозғатимод гузошт.

Имрӯз бо итминони комил гуфта метавонем, ки Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъулияти таърихӣ созандагиро ба зимма гирифта, манфиати умумимиллиро ҳифз намуда,пеши роҳи ғоҷиани сиёсиву иқтисодии кишварро гирифта,халқи ҷумҳуриро аз вартаи ҳалокат начот дод [1,111].

Адабиёт

1. Алиев З.М., Диноршоев М. ва диг. Бунёди давлатдории навин / З.М. Алиев, М. Диноршоев. –М.: Радунца, 2002.- 416 с.
2. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. (Зери назари Ҷамроҳон Зарифӣ). - Ҷ. I. – Душанбе, 2009. - 295 с.
3. Каюмов Л. Внешняя политика: проблемы, перспективы // Журнал Коммунист Таджикистана. – Душанбе, 1990. - №6. - С.17-18
4. Назриев Д. Назриев И. Республики Таджикистан: История независимости. год 1991-й (хроника событий) / Д. Назриев, И. Назриев. – Душанбе, 2002. –870 с.
5. Назаров Т. Сатторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик / Т. Назаров, А. Сатторзода. - Душанбе, 2006. – 221 с.

**МАҚОМИ АҚЛ ДАР ТАЪРИХИ БАШАРИЯТ ВА НАҚШИ ОН ДАР
ТАКМИЛИ ИНСОН**

Карамхудоев Шукрат Худоназарбекович - номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи фалсафа ва сиёсатиносии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 935479314, e-mail: Shukratk@mail.ru

Дар мақола омадааст, ки масъалаи ақл ва имон ба қатори масъалаҳои мубраме дохил мешавад, ки дар ҳамаи давру замон таваҷҷӯҳи файласуфонро ба худ ҷалб менамуд. Муаллиф қайд мекунад, ки барои ифода намудани консепсия фалсафӣ, ки мақоми ақлро боло мебардошт, аз асри XIX истилоҳи «ратисионализм»-ро истифода мебарданд. Аънаи таърихӣ рационализм аз фалсафаи атиқа бар меояд. Инчунин муаллиф қайд мекунад, ки муносибати мактабҳои гуногуни динӣ ва фалсафӣ дар олами ислом ба ақл ва мақоми он дар раванди маърифат ягона набуд. Ҳар яке аз мактабҳои исломӣ барои ҳал намудани ин масъала роҳу равиши худро дошт.

Калидвожаҳо: Ақл, ақлгарой, имон, ратисионализм, фалсафӣ, атиқа, машоия, исмоилия, панлогизм, Кант, материализм, сенсуализм.

**МЕСТО РАЗУМА В ИСТОРИИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА И ЕГО РОЛЬ В
СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ЧЕЛОВЕКА**

Карамхудоев Шукрат Худоназарбекович - кандидат философских наук, доцент кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: 935479314, e-mail: Shukratk@mail.ru

В статье говорится о проблемах разума и веры, что относится к числу наиболее острых вопросов, привлекавших пристальное внимание философов всех времен и эпох. Для обозначения философских концепций, возвеличивающих роль разума, с XIX в. стал использоваться термин «рационализм». Исторически рационалистическая традиция восходит к древнегреческой философии.

Автор подчеркивает, что отношение различных религиозных и философских школ к разуму и его месту в процессе познания на мусульманском Востоке не было однозначным. Каждая из мусульманских школ шла к решению данного вопроса своим путем.

Ключевые слова: Разум, рационализм, вера, припатетизм, исмаилизм, панлогизм, Кант, материализм, сенсуализм.

**THE PLACE OF INTELLECT IN THE HISTORY OF MANKIND AND ITS ROLE
IN HUMAN PERFECTION**

Karamkhudoev Shukrat Khudonazarbekovich- candidate of philosophy, associate professor of Department of Philosophy and Politics of the Tajik State Institute of

The article deals with the problem of intellect and faith, which are one of the most acute issues that attracted the attention of philosophers of all times and ages. To denote philosophical concepts that exaggerate the role of reason, from the XIX century. the term "rationalism" was used. Historically, the rationalistic tradition dates back to ancient Greek philosophy.

The author emphasizes that the attitude of various religious and philosophical schools to reason and his place in the process of cognition in the Muslim East was not unambiguous. Each of the Muslim schools was going to solve this issue in its own way.

Keywords: *intellect, rationalism, faith, pripatetizm, Ismailism, panlogism, Kant, materialism, sensualism.*

Мавзӯи ақл ва муносибати адёну макотиби фалсафии гуногунро ба он метавон яке аз масъалаҳои муҳим дар гуфтугӯи тамаддунҳо ҳисоб кард. Ин аз мавзӯёҳое аст, ки таҳлили он ҳамеша андешаи файласуфонро дар ҳар даври замон ба худ мекашад.

Ақл чист? Оё ақл қодир аст, ки Худоро дарк кунад? Рисолати ақл аз чӣ иборат аст? Оё ақл барои маърифати Худо монеа эҷод мекунад? Оё ақл бо имон тавъам аст, ё ба он ниёз надорад? Вобаста ба ин саволҳо муносибати мутафаккирон ба ақл ва рисолати таърихии он маълум мешавад.

Истилоҳи ратсионализм (хирадгарӣ ё фалсафаи асолати ақл) дар фалсафа аз асри 19 истифода мешавад. Анъанаи таърихии ратсионализм аз фалсафаи Юнони қадим ибтидо мегирад. Масалан, ҳанӯз Парменид байни дониши «аз ҳақиқат» (ба воситаи ақл ҳосилшуда) ва дониши «аз андеша» (дар натиҷаи идроки ҳиссӣ ба даст омада) пайдошуда фарқ гузошта, ақлро чун меъёри ҳақиқат муайян карда буд[1]. Дар замони нав ратсионализм чун системаи томи назарияи ғносеологӣ дар натиҷаи тараққиёти илмҳои риёзӣ ва табиатшиносӣ ташаккул ёфт. Ратсионализи асрҳои XVII-XVIII, ки мақоми муайянкунандаи ақлро на танҳо дар маърифат, балки дар ғайрияти мардум низ тасдиқ мекард, яке аз сарчашмаҳои идеологии маърифатпарварӣ ба ҳисоб мерафт. Парастии хирад ба материалистони асри XVIII-и франсуз низ, ки дар мавқеи сенсуализми материалистӣ истода, ба муқобили сохтори спекулятивӣ, ақлии ратсионализм баромад мекарданд, хос аст. Бар хилофи сенсуализм ратсионализм исбот мекард, ки дониши илмӣ ба воситаи ақл имконпазир мегардад. Барои ҳамин, масалан ба тезиси асосии сенсуализм «чизе, ки қаблан дар ҳиссиёт мавҷуд набошад, дар ақл вуҷуд надорад» (Локк) Лейбниси хирадгаро (ратсионалист) ибораи «ба ғайри ҳуди ақл»-ро илова кард[1]. И. Кант кӯшиши оштии додани ратсионализм ва сенсуализмро карда, чунин қайд намудааст: «Ҳамаи дониши мо аз ҳис оғоз ёфта, ба фаросат (рассудок) мегузарад ва дар ақл тамоми мегардад» [4, 340].

Дар фалсафаи Гегел бошад, ибтидо ва моҳияти олам идеяи мутлақ, ё ақли мутлақ ба ҳисоб меравад. Аммо раванди маърифат ба худшиносии ақл, ки маънои хоси худро дар олам дарк мекунад, мубаддал гардидааст. Барои ҳамин инкишофи олами объективӣ дар таълимоти Гегел чун қараёни хирадгарии мантиқӣ зоҳир шудааст. Вале хирадгарии ӯ хусусияти панлогизмро касб кардааст[1].

Мақоми ақл ва муносибати мактабҳои гуногуни динӣ ва фалсафӣ ба он дар Шарқи исломӣ низ якнавохт набуда, балки ҳар як мактаби фалсафию динӣ бо роҳҳои гуногун ин масъаларо мавриди баррасӣ қарор додаанд. Агар баъзе аз донишмандон ба ақл мақоми волое дода, онро вобастаи чизи дигаре надониста, ягона раҳнамои инсон ҳисоб мекарданд, гуруҳи дигаре ба ақл ягон мақомро қоиладона наҷуд, онро чун садде барои расидан ба висоли маҳбуб (Худо) медонистанд. Ҳатто дар баъзе маврид ақлро бо таҳқир ёд мекарданд. Ин гуруҳ танҳо тақия бар ишқу имон доштанд. Гуруҳи сеюм дар миёни ин ду гуруҳқарор дошта, ақлро бо ваҳй тавҳам медонанд. Ба ибораи дигар ақлро аз нигоҳи дин тафсир мекарданд. Ин гуруҳро низ ба ду қисм ҷудо кардан мумкин аст. Гуруҳи аввал ҳарчанд ба ақл мақоми волоеро дар зиндагии инсон нисбат диҳанд ва онро раҳнамои инсон дар роҳи маърифати Худо ҳисоб кунанд ҳам, аммо онро дар ҷорҷубаи шариати исломӣ тафсир мекунанд. Аҳли суннатро ба ин гуруҳ дохил намудан мумкин аст. Ба андешаи Норман Калдер (1950-1998) ҷамоати мазкур миёни китоби муқаддас ва ҷомеа қарор дорад [7. 109], яъне афкор ё ақли иҷтимо вобастаи шариат аст ва дар навбати худ шариат тақия бар афкори иҷтимоӣ дорад. Бинобар ин ақл дар ин мазҳаб озода мутлақ нест. Ба ҳамин сабаб онҳо мӯътазалиёнро барои ба нақши ақл дар ҳудошиносӣ таъкиди зиёд доштанишон рад кардаанд.

Ҷамоати дигари исломӣ низ ҳарчанд ба ақл дар роҳи маърифати фардӣ ва маърифати Худованд мақоми баландро сазовор донанд ҳам, аммо бар онанд, ки барои ақл дар ҳар давра бояд раҳнамое бошад: «...Худованд ба шахси муайяне аз миёни наслҳои одамиён маъмурият медиҳад, ки паёми ӯро ба мардум бирасонад ва посдори он бошад, инон иддао мекунанд, ки чунин шахсе фарравари хос ва дониши ҳудододӣ хос дорад ва ба мафҳуме мавриди ҳимояту таъйиди Худованд аст ва Худо ба вай эътиқоди дуруст иноят фармудааст» [7, 107].

Қасоне, ки танҳо тақия бар ҳиради инсонӣ доранд, ҳирадгаро ё ратсионалист номида мешаванд. Ҳирадгароӣ ду ҷиҳат дорад: аввалан, барои инкишофи зеҳнии бани башар мекушад ва сониян, динро чун як унсур зараровар ва монеасоз барои рушди ақлонии инсон ҳисоб мекунад. Байни ҳирадгароёне, ки меҳоханд ҷомеаро танҳо бар пояи ақл бино ниҳанд ва байни қасоне, ки ақлу имонро пайвасти ҳам медонанд, ҳамеша бархурди андеша вучуд дорад.

Дар таълимоти ҳирадгароён барои Худо мақоме мавҷуд нест, мақоми Худоро дар таълимоташон ақл ишғол кардааст. Яке аз намоёндагони равияи ҳирадгароӣ дар асрҳои миёна Муҳаммад Зақариёи Розӣ (фавт.935) мебошад. Ин файласуф бар он ақида буд, ки ҳар як инсон ҳирадманд қодир аст, ки қорҳои ҳешро идора кунад ва сомон диҳад, зеро, ба андешаи ӯ, ҳама ба як андоза илҳом ёфтаанд. Розӣ бар он буд, ки пайambarӣ ихтисос набуда, ҳар як инсон ақл дорад, ки вобаста аз андозаи аз дониш бархурдор будани ӯ аст [6. 80]. Марксистон низ, ки танҳо тақия бар ҳиради инсонӣ доштанд, аз рӯи чунин ақида амал мекарданд, ки: «бояд ҳама ҷизро таҳти ҳукми ақл қарор дод ва нагузошт беш аз ин таассуб бар башариат ҳукумат кунад. Дид ва нигоҳи онҳо аз инсон сирфан ҷанбаи табиатгароёна дошт ва фақат маътуф (вобаста) ба ин ҷаҳон буд. Ҳирадгароёне аз ин навъ ақида надоштанд, ки инсон бояд ба ҷаҳоне, ки хоҳад омад низ биандешад ва дере нагузашта, ки буди сиёсии ҷунбиш нисбат ба ҷомеа сурати инқилобӣ пайдо кард» [6, 75].

Маорифпарварон низ аз қабилӣ Волтер ва Дидро инқилобчиёни сиёсӣ набуданд. Зеро тарафдори подшоҳии маҳдуди ғайри мутлақ буданд, аммо дертар, ки инқилобгарони воқеӣ рӯи қор омаданд, даъво мекарданд, ки ҳамаи калисохоро вайрон хоҳанд кард, калисои католик ва умуман динро нест мекунанд, ҷомеаро бар асоси ақл бунёд хоҳанд гузошт[6, 75].

Ба ақидаи мо мутафаккироне, ки ақлу имонро пайванди ҳамдигар донистаанд, ҷанбаи ахлоқии таълимоташон хело муассир гаштааст. Ахлоқ аз синтези дин ва ақл ба вучуд меояд. Агар аз як тарафи ахлоқ ақл бошад, аз тарафи дигари он дин ҷой дорад. Байни дин ва ақл бояд як мувозинае мавҷуд бошад, вале агар майли инсон ба яке бештар шаваду ба дигаре камтар, мувозина байни ақлу дин вайрон шуда, ба садамаи ахлоқ ва ё ба адами пешрафту тараққиёт бурда мерасонад. Мисоли барҷастаи ин ҳаёти мамолики Шарқу Ғарб шуда менамояд. Ба андешаи М. Иқбол:

Шарқу Ғарб диду оламро надид,

Ғарб дар олам ҳазид аз Ҷаҳ рамида[3, 184].

Маънии байти мазкури М. Иқбол ин аст, ки Шарқ имонро аз улуми ақлӣ ҷудо намуду имонро ихтиёр карда, бе шинохти офариниш ба шинохти офаридагор пардохт. Ғарб бошад ба имон безътино шуд ва бинои зиндагии худро бар пояи улуми ақлӣ ниҳод. Дар натиҷа ҳар ду дар қори худ қомеъ нашуданд. Аввалӣ аз пешрафт ва тараққиёти дунявӣ боз монд, дувумӣ ба бӯҳрони ахлоқӣ дучор шуд. Имрӯз Шарқ агар аз лиҳози моддӣ ниёзманди Ғарб бошад, Ғарб аз лиҳози ахлоқӣ ниёзманди Шарқ аст. Пас ҳар ҷомеаро лозим аст, ки аз ақлу имон баробар истифода намуда, мувозинаи байни онҳоро вайрон насозад.

Дар таълимоти машшоъ ва таълимоти исмоилияи ибтидоӣ даҳ намуди ақро вохурдан мумкин аст. Аз рӯи нуқтаи назари Қирмонӣ, ки намоёндаи барҷастаи исмоилияи ибтидоӣ буд, миёни Худованд, ки дар тасавури инсон намеғунҷад ва олами ҳақ ақл мавҷуд аст. Ин таълимоти Қирмонӣ бештар иртибот бо фалсафаи Форобӣ дорад, ки аввалин бор дар таълимоти худ эътиқод ба уқули ашъара зоҳир мекунад. Пас аз Форобӣ ин ақида интишори бештаре ёфта, дар таълимоти фалсафии Ибни Сино ба мафҳуми марказӣ мубаддал гашт. Ақли аввал дар назари Қирмонӣ мабдаи нахуст аст, ки тамоми офариниш аз ӯ оғоз мешавад. Ақли аввал - мабдаи нахустин, дувум - фалак-ул-афлок, сеюм - фалаки Зӯҳал, чорум - фалаки Муштарӣ, панҷум - фалаки Мирих, шашум - фалаки Шамс, ҳафтум - фалаки Зӯҳра, ҳаштум - фалаки Аторуд ва нӯҳум - фалаки Қамар[10, 111] аст. Ақли даҳум, ки ақли фаёл номида мешавад, ба унвони офаринанда дар олами ҷисмонӣ ҳукмронӣ мекунад[12, 295]. Ҷойгоҳи ақли даҳум замин аст. Ақли инсонӣ дар назари Қирмонӣ се гуна аст: ақли муктасиб, ақли билқувва ва ақли билфеъл. Аввалӣ мақоми аз ҳама воло дорад ва маҳз он сабаб мешавад, ки дигар ақлҳо ба ҳолиқи худ таслим бошанд[10, 108].

Дар таълимоти Қирмонӣ Ақли қул чун ақли аввал ва Нафси қул чун ақли дувум ёд шудааст. Аммо ба ақидаи Фарҳод Дафтарӣ ҷаҳоншиносии Қирмонӣ аз тарафи Фотимиян пазируфта нашуд[12, 295]. Дар таълимоти Носири Хусрав ва Румӣ ба ақл мақоми сазоворе дода шудааст. Аммо на ба он дараҷае, ки, масалан, дар таълимоти Розӣ ва ё маорифпарварони франсузу марксистон дида мешавад. Зеро аз дидгоҳи донишмандони мазкур ақл қомилан озод буда наметавонад. Ақл ба парвариш ниёз дорад. Дар эҷодиёти Носири Хусрав ба зикри ду навъи ақл дучор шудан мумкин аст: Ақли қул, ки ҳам ба қувва тамоми аст ва ҳам ба феъл ва

аввалин мавҷуди Худо ҳисоб мешавад ва дуҷум ақли ҷузвӣ, ки ба қувват тамои асту ба феъл нотамои. Якумӣ фавқуззамон, яъне аз замону макон болотар аст. Дуҷумӣ таҳтузамон, яъне ҳоҷатманди макону замон аст, то тавассути макону замон аз ҳадди қувва ба ҳадди феъл ояд. Ҳадди қувва ва ҳадди феълро Носири Хусрав чунин шарҳ медиҳад, ки донаи ҷавз (чормағз) дар ҳадди қувва худ дарахти чормағз аст, зеро дар он ҳам решаю тана, ҳам шоҳу барг ва ҳам бор вучуд дорад. Аммо барои ба ҳадди феъл омаданаи замон лозим аст. Яъне чун донаи чормағз дар хок афтад, дар рафти инкишофу таҳаввул (эволюция) ҳамаи хусусиятҳои дар ҳадди қувва доштаи худро зоҳир мекунад ва ба чормағз табдил меёбад. Мурод аз дарахти чормағз бошад, бори он - донаи чормағз аст. Барои ақли ҷузвӣ низ замон лозим аст, ки то аз ҳадди қувва ба ҳадди феъл расад. Офариниш бо ақли кулл оғоз мешавад ва ба ақли ҷузвӣ - инсон хатм мешавад. Он чизе, ки дар байни ин ақли куллӣ ва ҷузвӣ аз офариниш мавҷуд аст, танҳо барои тақмили ақли ҷузвӣ хизмат мекунад. Ба инсон лозим аст, ки барои боз гаштан ба кулли хеш кушиш кунад:

Хирад оғози ҷаҳон асту ту анҷоми ҷаҳон,
Боз гард, эй сараанҷом, бад- он нек оғоз[8, 250].

Ҷалолиддини Румӣ пайдоиши оламро аз Ақли кул меҳисобад. Аниқтараш оламро андешае аз Ақли кул ҳисобида, ақро шоҳ ва дигар ашъи оламро чун расули ақл медонад. Ҳамаи ашъи далолат бар ҳастии ақл мекунад ва аз ӯ хабар медиҳанд.

Ин ҷаҳон як фикрат аст аз Ақли кул,
Ақл чун шоҳ асту суратҳо расул [Маснавӣ 2, 981].

Оламро чун андешаи Ақли кул ҳисобидани Румӣ дар чунин мисоле равшан мегардад: агар инсонии ихтирокор чизе бисозад, сурати он аввал дар андешаи ӯ пайдо шуда, пас аз он сурати ҷисмӣ пайдо мекунад. Агар ин ақидаи Румиро бо ақидаи Носири Хусрав аз китоби «Қушоиш ва раҳоиш» муқоиса намоем, тафовути ҷиддие мушоҳида намекунем. Аммо Носири Хусрав оламро бевосита фарозоварда на аз Ақли кул, балки аз Нафси кул медонад ва Нафси кулро чун андешаи Ақли кул меҳисобад: «Пас подшоҳ ба ҳақиқат он аввалият, ки мабдаи аввал буд, ки амри Борӣ таоло бе миёнҷӣ ба ӯ якӣ гашт ва он Ақли аввал аст, ки ба феъл ва қувват тамои аст ва Офаридагор ва қорқун ба ҳақиқат вай аст. Ва Нафси кул аст, ки аз Ақли кул, яъне ақли аввал ба манзалати андеша аст аз нафси хирадманд» [9, 144].

Ба андешаи Румӣ ақл дорои қудрати бениҳоят аст, оламҳои ақл беқаронаанд, ақл метавонад ҳар дам барои худ олами нави пайдо кунад. Ақл дарёест беҳудуд:

То чи оламҳост дар савдои ақл,
То чи бо паҳност ин дарёи ақл [Маснавӣ 1, 1117].

Дар таълимоти Носири Хусрав низ ақл мақоми сазоворро дорад. Дар китоби «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн» ҳангоми ҷавоб ба саволи «ақли фаъол чист?» мутафаккир ба ақл қудрати бениҳоятро нисбат дода онро мабдаи аввал ва ҷавҳари баситу нурунӣ медонад, ки суратҳои ҳамаи ашъи дар ӯст[9, 49].

Аз руи ақидаи ҳар ду мутафаккир ақли ҷузвӣ инсонро ё ба саодат мерасонад ва ё боиси боз мондани ӯ аз саодат мегардад. Маҳз ҳамаи хусусияти дуҷуми ақли ҷузвиро дар назар дошта Румӣ ба танқиди он мепардозад:

Ақли ҷузвӣ ақро бадном қард,

Коми дунё мардро бе ком кард [Маснавӣ 5, 495].

Дар таълимоти Румӣ Ақли кул мақоми волое дорад. Мучтабои Башардуст барҳаққайд мекунад: «Ақле, ки мавриди инкори Мавлоност, ақли ҷузвист, ақли охурандеш ва ё ақли муктасаб ва маошандеш аст ва ақле, ки мавриди ситоиши ўст, Ақли кул ва охиратандеш аст» [5, 124]. Муҳаққиқи тоҷик Х. Зиёев низ мақоми ақро дар таълимоти Румӣ баррасӣ намуда, чунин қайд кардааст: «Ақли кул ақли ақли ҷузвист. Ў ақли ботинбин аст. Агар ақли ҷузвӣ касбист, Ақли кул ақли имонӣ, ақли яздонӣ аст. Ақли кул ақли абдолон, хуш аст, ки аз ҳайвонӣ ва инсонӣ комилан пок аст» [2, 109].

Аз байти Ҷалолиддини Румӣ, ки дар боло овардем, мавқеи ў аз дифоъ намудани ақл аз таълимоти зиддиаклии баъзе намояндагони тасаввуф, ки ақро тамоман намепазируфтанд ва онро дар муқобили ишққарор меоданд, хело хуб аён мегардад. Румӣ бар он ақида аст, ки ақли ҷузвӣ боиси бадном шудани ақл гаштааст, аммо худ ақл дар асл пок аст. Бояд зикр кард, ки ақидаҳои зидди ақлгарой, ки дар миёни суфия мавҷуд аст, сабаби пастравӣ ва заволи дунёи исломӣ доништа шуда, мавриди танқид қарор гирифтааст [14, 196].

Носири Хусрав низ ақро аз ҳамаи бадихо пок медонад: «андар ҷавҳари ақл чизе нест аз бадӣ, ки исбот шавад» [9, 276].

Румӣ ақро ҳатто аз рӯзаву намоз бартар доништааст, зеро ў низ чун Носири Хусрав тоати бе илмро наменвисандад: «Тоати бе илм на тоат бувад, Тоати бе илм чу боди сабост» [8, 112]. Ба ақидаи Румӣ рӯзаву намоз танҳо барои тақмили ақли инсонӣ хизмат мекунад, бинобар ин ақро ҷавҳар ва рӯзаву намозро араз ҳисоб мекунад:

Пас накӯ гуфт он расули хушчавоз,

Зарраи ақлат беҳ аз савму намоз.

3- он ки ақлат ҷавҳар аст, ин ду араз,

Ин ду дар тақмили он шуд муфтараз [Маснавӣ 5, 455-56]

Ҷашми сар, аз нигоҳи Румӣ, аз дидани тафовут байни зиштиву зебоӣ очиз аст. Танҳо ақли инсон қодир аст, ки байни зишту зебо ва неку бад фарқ гузорад. Ин байти Мавлоно гуфтаҳои машҳури Рӯдакиро ба ёд меоварад:

Ин ҷаҳонро нигар бо ҷашми хирад,

Не бад-он ҷашм, ки андар ў нигарӣ [11, 101].

Ба андешаи Румӣ, агар инсон бихоҳад ба суратҳо фирефта нашавад, ягона раҳнамои ў ба суи маънӣ хирад аст.

Носири Хусрав низ ақро чун шиносандаи нек аз бад муаррифӣ намуда, ўро аз ҷисм бениёз меҳисобад: «ва чун шинохтани нек аз бад ба ақл аст, на ба ҷасад, дуруст шуд, ки ақл бе ҷасад истодааст ба зоти хеш» [9, 292].

Дар назари ҳар ду мутафаккир ақл байни неку бад, зишту зебо, равою нораво тафовут мегузорад, он чи бо ў мувофиқ аст, онро ихтиёр мекунад, чизе ки муҳолифи он аст, аз он парҳез мекунад. Муҳаққиқи осори Носири Хусрав Ҳонсбергер мақоми ақли инсонӣ (ҷузвӣ)-ро дар таълимоти мутафаккир чунин шарҳодааст: «Дар назари Носири Хусрав ақли инсонӣ муҳаббати шигарфе аз ҷониби Худованд аст ва ба дараҷоти мухталиф дар дастраси ҳар инсоне аст. Силоҳи қудратманде ҳаст, барои он ки инсонҳо худро бадон мусаллаҳ созанд ва ба ҷанги алайҳи ҷаҳл, нодонӣ ва ғасод ва табоҳи дунёи ҷисмонӣ бипардозанд. Бинобар ин, василаи гузирнопазире барои нил ба ҳақиқат ва расидан ба растагорӣ аст» [13, 205].

Дар таълимоти Носири Хусрав ақл чун мабдаи аввал буда, ҳам аз ҷиҳати қувва ва ҳам аз ҷиҳати феъл комил аст. Нафс ба мартабат аз ақл камтар мебошад, зеро нафс аз феъли ақл ба вучуд омада, ба қувват тамом, аммо ба феъл нотамом аст. Бинобар ин ақл чун ғоидадиҳанда ва нафс чун ғоидапазиранда ҳисоб меёбад. Нафс дар ҳудуди замон ғоидаи ақлро пазируфта ба ҳадди камол мерасад. Дар олами ҷисмонӣ низ чунин ҳукм раво аст. Ин олам ба ақидаи мутафаккир аз феъли Нафси кул ба вучуд омадааст, аз он сабаб, ки Нафси кулро аз ҳадди нуқс ба ҳадди камол ва ба дараҷаи Ақли кул расонад. Бинобар ин инсон, ки ғояти мавҷудоти ин олам аст, аз нафси шариф баҳра дорад, аммо нафси ӯ низ комил нест. Худо ақлро дар нафси ӯ, ки шарифтарин нафс буд, ниҳод, то нуқсони худро рост кунад. Ақл дар вучуди ӯ ғоидадиҳанда ва нафс ғоидапазиранда аст: «Ғоидадиҳанда ақл аст ва ғоидапазиранда нафс, чунки дар ин ҳоли зоҳир мебинем, ки нафси нодон ба ғоида пазируфтани аз ақл ҳаме доно шавад» [9, 161]. Бинобар ин Носири Хусрав ақлро, ки ғоидадиҳанда аст чун нар ва нафсро, ки ғоидапазиранда аст чун мода зикр мекунад: «Ва он чи биёфарид нару модаро амри Борӣ, нар ба ҳақиқат ақл аст ва мода ба ҳақиқат нафс аст» [9, 161].

Аз абёти зерини Румӣ низ чунин маънӣ ба назар мерасад, ки мутафаккир ақлро нар - ғоидадиҳанда ва нафсро мода - ғоидапазиранда меҳисобад. Вале агар ақл мағлуби нафс гардад, онгоҳ нафс чун нар ва ақл чун мода гардида, ақл раёсати худро бар нафс аз даст медиҳад:

Вой он ки ақли ӯ мода бувад,

Нафси зишташ нару омода бувад.

Лочарам мағлуб бошад ақли ӯ,

Ќуз суи хусрон набошад нақли ӯ [Маснавӣ 5, 2463-64].

Ба андешаи Носири Хусрав, ақл агарчи беҳтарин неъматӣ Худованд барои инсон бошад, аммо чун инсон ба ақли худ зарар расонад, «бад кунад ба хирад», хирад бар зарари ӯ табдил меёбад. Яъне, чун ғайолияти инсон барои ҷира шудани қувваҳои бадфармой бар ақл замина тайёр намояд, пас ӯ худ ба ақли худ бадӣ кардааст. Инсон бояд асири ақли худ бошад, коре кунад, ки мувофиқи ақли ӯ бошад, на мухолифи он. Аммо чун ақл асири инсон шавад, он гоҳ инсон худ ба як қувваи баде мубаддал мешавад:

Ҳарчанд раҳмат аст хирад бар ту аз худой,

Бар ҳар ки бад кунад ба хирад, ҳам хирад балост...

Гар ту ба дасти ақл асирӣ, хунук туро,

Войи ту гар хирадат ба дасти ту мубталост [8, 134].

Вақте ки қувваҳои бадфармой бар ақл ғолиб оянд, ақлро тахти ҳукми худ дароварда, ӯро коре мефармоянд, ки он мухолифи табиати ақл ва мувофиқи табиати нафси бадфармой мегардад. Ғайолияти чунин шахс натавонад бар зарари худӣ ӯ, балки бар зарари иҷтимоӣ низ равона мешавад. Зеро иҷтимоӣ аз афроди ҷудогона иборат буда, ғайолияти ҳар фарди ҷомеа ба раванди ҷомеа таъсир мерасонад. Ба ҳар сурате, ки олами ботинӣ ӯ музайян бошад, хоҳ ақл бар вучудаш ғолиб бошад, хоҳ қувваи бадӣ, ҳангоми бархурд бо афроди дигар он қувваи дарунӣ аз ҳадди қувва (потенция) ба ҳадди феъл (акция) омада, дар иҷтимоӣ таъсири худро ба таври мусбӣ ё манфӣ мерасонад.

Ҳамаи ин гуфтаҳо гувоҳи он аст, ки масъалаи ақл мақом ва рисолати ӯ дар коргоҳи таълимии донишмандони ҳамаи давру замон хело барҷаста ифода ёфта, то ҳол қимати илмӣ ва тарбиявӣ худро гум накардааст.

Адабиёт

1. Грязнов Б. С. (маводи электронӣ- [http:// dic.academic.ru/dic.nsf/ brokqauz/](http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokqauz/)). (таърихи истифода: 12. 05. 2018)
2. Зиёев, Х. Мавлавия ва таърихи таҳаввули он /Х. Зиёев. - Душанбе, 2004.- 216с.
3. Иқбол М. Пайғоми Шарқ.-Душанбе, 1987. - 319 с.
4. Кант. Соч. – Т. 3.-М., 1964
5. Мучтабо Башардуст. Савдои ҳақиқат.-Техрон, 1381. - 232 с.
6. Мухсини Маҳдӣ. Суннатҳои ақлонӣ дар ислом // Суннатҳои ақлонӣ дар ислом.- Душанбе, 2002. -327 с.
7. Норман Калдер. Ҳудуди дурусткешӣ дар ислом // Суннатҳои ақлонӣ дар ислом.-Душанбе, 2002. -327 с.
8. Носири Хусрав. Девон.- Техрон, 1384. - 542 с.
9. Носири Хусрав. Куллийёт. –Қ.3.-Душанбе, 2003.- 353 с.
10. Пул Волкер.Ҳамидуддини Кирмонӣ.-Техрон, 1379.- 182 с.
- 11.Рӯдакӣ А. Шеърҳо.- Душанбе, 1974. - 222 с.
12. Фарҳод Дафтарӣ. Исмоилиён: таърих ва ақоид.- М.,1999. - 816 с.
- 13.Хонсбергер, А. Носири Хусрав лаъли Бадахшон.- Душанбе, 2003.- 328с.
14. Шиммел А. Ақл ва таҷрибаи ирфонӣ дар тасаввуф //Суннатҳои ақлонӣ дар тасаввуф.- Душанбе, 2002. -327 с.

ТАДЖИКИСТАН И ЕГО МЕСТО В СИСТЕМЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ И ГЛОБАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Бобоев Кенджа Бобоевич - старший преподаватель кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 919072654

В статье анализируется сущность «политики открытых дверей», проводимой Таджикистаном на международной арене и показана её эффективность в отношениях с другими странами. Обосновывается роль Республики Таджикистан как инициатора в решении водной проблематики. Отмечается, что причина противоречий и конфликтов в современном мире кроются в событиях рубежа 80-х-90-х годов XX века. Дается авторская классификация современных конфликтов. Исследуются современные угрозы и место Таджикистана в системе глобальной и региональной безопасности.

Ключевые слова: холодная война, политика открытых дверей, глобальная безопасность, региональная безопасность, конфликты, конфликтный потенциал, конфликтное пространство, глобальные угрозы и вызовы, терроризм, радикализм, экстремизм, гражданская война, водная проблематика, региональное сотрудничество.

ТОҶИКИСТОН ВА МАҚОМИ ОН ДАР НИЗОМИ АМНИЯТИ МИНТАҚАВӢ ВА ҶАҶОНӢ

Бобоев Кенча Бобоевич – муаллими калони кафедраи фалсафа ва сиёсатиносии Дошиқодаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 91 907 26 54

Дар мақола моҳияти «сиёсати дарҳои кушод» -и Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, самаранокии он дар муносибат бо дигар давлатҳо ва мақоми Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ташаббускор дар ҳалли масъалаи об нишон дода шудааст. Қайд гардидааст, ки сабабҳои асосии муҳолифатҳо ва низоъҳои замони муосир аз солҳои 80-90-уми асри 20 сарчашма мегиранд. Муаллиф низоъҳои замони муосирро тасниф карда, ҳамчунин таҳлилҳо ва ҳатарҳо дар замони муосир ва мақоми Тоҷикистон дар низоми амнияти минтақавӣ ва ҷаҳонӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: ҷангисард, сиёсати дарҳои кушод, амниятичаҳонӣ, амниятиминтақавӣ, низоъҳо, иқтидоримуноқишаҳо, фазоимуноқишавӣ, таҳдидҳоиҷаҳонӣвамушкилот, терроризм, радикализм, ифротгароӣ, ҷангишаҳрвандӣ, масъалаҳоиоб, ҳамкорииминтақавӣ.

TAJIKISTAN AND ITS PLACE IN THE SYSTEM OF REGIONAL AND GLOBAL SECURITY

Boboev Kendra Boroevic – senior lecturer of Philosophy and Politology chair of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Mukhammadiev str., phone: (+992) 91 907 26 54.

The article analyzes the essence of the "open door policy " pursued by Tajikistan in the international arena and shows its effectiveness in relations with other countries. The role of the Republic of Tajikistan as an initiator in solving water problems is substantiated. It is noted that the cause of contradictions and conflicts in the modern world lie in the events of the turn of the 80-90-ies of the twentieth century. The author's classification of modern conflicts is given. The article examines the current threats and the place of Tajikistan in the system of global and regional security.

Key words: *cold war, open door policy, global security, regional security, conflict, conflict potential, conflict environment, the global threats and challenges, terrorism, radicalism, extremism, civil war, water issues, regional cooperation.*

Глобализационные процессы в современном мире существенно видоизменили геополитическое пространство нашей планеты, сделав его более хрупким и восприимчивым к разного рода вызовам и угрозам. Именно на это обстоятельство обратил внимание в своём очередном Послании к Маджлиси Оли Республики Таджикистан 22 декабря 2017 года Лидер Нации, Президент страны Эмомали Рахмон, выразивший свою озабоченность сложившейся ситуацией в современном мире, которая полна противоречий и конфликтов, угрожающих глобальной безопасности. Подобное положение в мире, по выражению Эмомали Рахмона, есть не что иное, как «признаки начала нового этапа «холодной войны» [3] образца XXI века в её новом исполнении с использованием современных информационных технологий. Человечество уже ранее пережило длительную холодную войну, которая была навязана СССР западными странами после второй мировой войны, начавшаяся со знаменитой речи Черчилля в Фултоне в 1946 году. СССР уже нет, но, к сожалению, холодная война не только не завершилась, она обрела новый формат.

Во многом причины существующих противоречий и конфликтов таятся в событиях, происшедших на рубеже 80-х – 90-х годов прошлого столетия, когда мир пережил один из самых трагических коллапсов после второй мировой войны - распад СССР, ставший, по мнению Президента России Владимира Путина, главной геополитической катастрофой XX в. С распадом СССР, который когда-то считался «оазисом» мира, стабильности и безопасности, конфликтное пространство заметно расширилось, охватив региональные просторы различных уголков нашей планеты. При этом, к традиционным до сих пор неугасающим конфликтам в Афганистане и в зоне палестино-израильского противостояния, в 90-х годах XX века и в первом десятилетии XXI века, добавились новые конфликты: это бывшая Югославия, которая в последствии распалась на 6 независимых государств (Сербия, Хорватия, Словения, Черногория, Босния и Герцеговина, Македония), Ирак, Египет, Ливия, Йемен, Сирия. Этот список можно было бы продолжить перечислением более мелких конфликтов, имевших и имеющих место в отдельных странах, которые оставили свой негативный отпечаток в «копилке» глобального конфликтного потенциала, тем самым, усилив угрозу глобальной безопасности.

Да и в самом постсоветском пространстве в ряде бывших союзных республиках на начальном этапе их независимости полыхали конфликты, унесшие немало человеческих жизней. Одни из них, как, например, в Таджикистане и в Чеченской Республике Российской Федерации, ценной не малых потерь, удалось погасить. Другие же конфликты до сих пор, спустя почти

27 лет после распада СССР, продолжаются. Эти конфликты можно условно сгруппировать в своеобразные зоны различных по своей интенсивности и проявлению конфликтов: активные (территория Донбасса на Украине); пассивные, иногда перерастающие в фазу активного противостояния (Нагорный Карабах в Азербайджане); вяло текущие (Абхазия, Южная Осетия в Грузии); и относительно застойные (Приднестровье в Молдавии).

В XXI веке масштабы конфликтного потенциала в мире настолько разрослись, что в нём воедино сплелись факторы самой различной направленности: экономические, политические, конфессиональные, этнические. Переплетение этих факторов осложняет возможности поиска путей минимизации накопившегося конфликтного потенциала. Поэтому вполне обоснована обеспокоенность Лидера Нации усилением глобальных вызовов и угроз, который, акцентируя внимание на этом, отметил: «Реальность такова, что география распространения конфликтов ширится всё больше, глобальные вызовы сегодня оказывают давление на фундаментальные основы миропорядка и принципы международных отношений» [3]. Опыт истории начального этапа независимости нашей страны свидетельствует о том, насколько опасна подобная тенденция для региональной и глобальной безопасности.

Таджикистан, обретя независимость, одним из первых на постсоветском пространстве в начале 90-х гг. XX века столкнулся лицом к лицу с такими глобальными угрозами, как экстремизм и терроризм, оказавшись на пересечении геополитических интересов различных государств. Тогда в Таджикистане, усилиями внешних геополитических игроков и радикальных исламских группировок, ядром которых являлась ныне запрещённая в республике, как террористическая организация, Партия исламского Возрождения, вспыхнул пожар гражданской войны. По сути, в те трагические годы Таджикистан оказался на переднем крае борьбы с глобальными угрозами на южных рубежах Содружества Независимых Государств. Навязанная республике извне гражданская война грозила безопасности не только Таджикистана, но и других республик Центрально-азиатского региона. Сосредоточившиеся в соседнем Афганистане террористические группировки принимали активное участие в этой войне на стороне экстремистских сил, которые не были заинтересованы в мире и стабильности в регионе в целом, и в Таджикистане, в частности.

При всех издержках гражданского противостояния 90-х гг. XX века таджикский народ, в конечном счёте, на том этапе своей новейшей истории, при поддержке дружественных государств, одержал победу над рецидивами глобальных угроз, не допустив «афганизации» Таджикистана. А ведь опасность превращения Таджикистана в подобие Афганистана (с его бесконечной «войной всех против всех» и закрепившегося за ним клейма «рассадника терроризма и мировой наркотической лаборатории») тогда реально существовала. И если бы это произошло, то дорога для беспрепятственного продвижения глобальных угроз на постсоветском пространстве была бы открыта. Важно, что политическая ситуация в Таджикистане тогда не дошла до точки не возврата, и он не стал вторым Афганистаном, от которого исходит постоянная угроза не только региональной, но и глобальной безопасности. В том, что эта участь не постигла Таджикистан во многом связано с подписанием в Москве 27 июня 1997 года Общего Соглашения об установлении мира и национального согласия в Таджикистане, которое, став чисто таджикским феноменом, одновременно

обрело статус регионального и мирового события, являясь моделью урегулирования региональных конфликтов.

Таджикистан, приняв на себя удар глобальных угроз и с помощью дружественных стран, остановив их продвижение на своей территории, обезопасил тем самым другие республики Центральной Азии, внося свой вклад в обеспечение глобальной безопасности. Таджикистан, одержав в 90-х гг. XX века победу в схватке с глобальными угрозами, отстоял свою независимость и занял достойное место в мировом сообществе, являясь сегодня активным участником современной системы международных отношений. Авторитет в мировом сообществе Таджикистан завоевал благодаря миролюбивой политике и своими инициативами по водной проблематике. Глобальные инициативы Таджикистана по водной проблеме стали своеобразным таджикским «брендом» в решении глобальных проблем современности. И глубоко символично, что в дни празднования Международного дня Навруза и Всемирного дня воды – 22 марта 2018 г. – официально стартовал процесс новой глобальной инициативы Таджикистана – Международное десятилетие действий «Вода для устойчивого развития, 2018-2028 годы».

Активно участвуя в решении водной проблемы на глобальном уровне, Таджикистан готов внести свой вклад и в решение проблем глобальной безопасности. Наша страна, находясь в зоне террористических угроз, заинтересована в том, чтобы на её земле никогда больше не повторилась трагедия, подобная той, что пережил таджикский народ в 90-х гг. XX века.

О стремлении нашей страны внести свою лепту в борьбу мирового сообщества с терроризмом продемонстрировала, прошедшая 3-4 мая 2018 года в г. Душанбе Международная конференция высокого уровня на тему: «Противодействие терроризму и насильственному экстремизму», проведенная по инициативе Правительства Республики Таджикистан во взаимодействии с ООН, ОБСЕ и Европейским Союзом. Сколь представительной была данная конференция, свидетельствует тот факт, что в её работе приняло участие более 400 участников из 46 стран мира и 31 международной и региональной организации, а также научно-исследовательских центров. Выступая на этой конференции, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон отметил, что «Таджикистан в сфере борьбы с терроризмом, экстремизмом, радикализмом и другими вызовами современности, такими как незаконный оборот наркотиков и оружия, транснациональная организованная преступность и кибер-преступления, является естественным союзником всех государств мира, международных и региональных организаций» [1].

Исходя из сложившегося современного мироустройства и, руководствуясь своими национальными интересами, Таджикистан за годы независимости разработал собственную внешнеполитическую стратегию, в основе которой лежит политика «открытых дверей», которая, как подчеркнул Эмомали Рахмон, «доказала свою реалистичность, выверенность и прагматичность» [3].

Следует отметить, что политика «открытых дверей» не является нашим изобретением, она имеет давнюю историю и свою результативность показала на практике в тех государствах, где она была принята на вооружение. Об этом красноречиво свидетельствует опыт нашего великого соседа Китая, где 40 лет назад в 1978 году под руководством архитектора китайских реформ Дэн Сяопина начались масштабные преобразования, проводившиеся в рамках

провозглашённой с 1979 года в Поднебесной политики «открытых дверей» (открытая внешнеэкономическая политика) [2, 163]. Насколько политика «открытых дверей», способствовавшая продвижению экономических реформ, оказалась прагматичной говорят впечатляющие успехи Китая, который пережил настоящий бум в своём экономическом развитии. Это дало основание экспертам назвать экономику Китая второй экономикой в мире, а своим экономическим рывком Китай предстал перед миром в лике азиатского дракона. А ведь если заглянуть на Китай 40 летней давности, то перед нами предстанет не совсем радужная, а порой ужасная картина нищеты, бедности, отсталости и низкого уровня экономического развития, ставшие тогда уделом этой страны и её граждан. Подобная ситуация в Китае, который является одним из древнейших очагов человеческой цивилизации, сложилась из-за непродуманной и провальной политики «большого скачка» и «культурной революции» 50-х – 60-х гг. XX века. К 1960 г. «большой скачок» поставил экономику Китая на грань катастрофы, а «культурная революция», начавшаяся в 1966 г. стала для китайского народа периодом «потерянного десятилетия» [5, 57]. Китайскому народу понадобилось приложить немало усилий по преодолению негативных последствий этой политики. В декабре 1978 г. на 3-ем пленуме ЦК КПК 11-го созыва «культурная революция» была подвергнута осуждению и, был принят курс на экономические реформы и социалистическую модернизацию [4, 58]. С этого началась новая страница в истории Китайской Народной Республики.

Сегодня Китай – это громадная держава с огромным населением, экономикой, ВВП, вес и влияние которого в мировой политике, как постоянного члена Совета Безопасности ООН, достаточно весомые. У Таджикистана с Китаем сложились хорошие партнёрские отношения, подкрепляемые нашим совместным членством в ШОС. Присутствие Китая в экономической жизни Таджикистана ощущается повсюду, который занимает одну из лидирующих позиций в инвестировании перспективных проектов в нашей республике.

Проецируя опыт Китайской Народной Республики на нашу республику мы, можем констатировать тот факт, что для такого не большого государства, как Таджикистан политика «открытых дверей» в современной геополитической архитектуре мира является наиболее эффективной и продуктивной, так как она позволяет выстраивать отношения с внешним миром, исходя из национальных интересов нашей страны.

В этом смысле симптоматичен тот факт, что начавшийся, после долгих лет отчуждения, процесс потепления отношений между Таджикистаном и Узбекистаном это один из результатов той самой политики «открытых дверей», которую Эмомали Рахмон назвал «краеугольным камнем наших отношений с современным миром» [1]. Визит Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева в Таджикистан, состоявшийся 9-10 марта 2018 года, это знак возрождения и одновременно обновления наших добрососедских отношений в интересах не только двух братских народов, но и народов всего Центрально-азиатского региона. Визит Шавката Мирзиёева в Таджикистан, безусловно, стал историческим с точки зрения перспектив наших отношений, которые планируется вывести на уровень стратегического партнёрства. Встреча двух лидеров – это весна надежд для всех нас! Учитывая, что визит Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева в Таджикистан проходил в преддверии праздника Навруза, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон,

оценивая его значение отметил, что в нашей республике этот визит «рассматривается как исторический момент и предвестник новогоднего обновления в дружественных отношениях наших народов» [4].

Изменение формата отношений между Узбекистаном и Таджикистаном со знака минус на знак плюс, безусловно, положительно скажется на деятельности СНГ, т.к. имевшиеся в течение длительного времени противоречия в отношениях этих двух стран в какой-то мере сдерживали процесс совместного решения проблем региональной безопасности.

Следует отметить, что в рамках обеспечения глобальной безопасности одним из главных событий 2017 года стал разгром Исламского Государства, претендовавшего на роль Всемирного Халифата. Это была победа мирового сообщества над тёмными силами мракобесия, победа добра над злом, в которой весомую роль сыграла Россия. Однако разгром ИГИЛ, хотя и подорвал силы международного терроризма, но это вовсе не означает, что это глобальное зло прекратило своё существование. Его корни ещё живы и могут в любой момент прорасти на поверхности той почвы, где она обильно удобрена для всходов таких сорняков, как терроризм, радикализм и экстремизм во всём ядовитом их многоцветии. В наибольшей степени такие благодатные условия для этих сорняков созданы в соседнем с нашей страной Афганистане, который является своеобразным «отчим домом» для отморозков всех мастей, потрёпанные группировки которых в Ираке и Сирии, по мнению аналитиков, пытаются найти прибежище в Афганистане.

Это, безусловно, вызывает озабоченность нашей страны, т.к. возникает ситуация, при которой Таджикистан, являясь южным рубежом СНГ и, имея достаточно протяжённую границу с Афганистаном (1400 км), становится наиболее уязвимым перед глобальными угрозами. Поэтому для Таджикистана отношения со странами СНГ, имеет стратегическое значение, так как нас объединяет общая история, а сегодня во многом и общие проблемы, решить которые можно только в тесной координации своих действий, ибо, как отметил Лидер нации, «ни одна страна в мире в одиночестве не способна достичь успеха в противостоянии возрастающим угрозам безопасности» [1].

Литература

1. Выступление Лидера нации Эмомали Рахмона на церемонии открытия Международной конференции высокого уровня на тему «Противостояние терроризму и насильственному экстремизму» 4 мая 2018 г /Народная газета. - № 19. – 8 мая. – 2016 г.
2. Китайская Народная Республика. Справочник. – М., 1989. – 163 с.
3. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан /Народная газета. - № 52. – 27 декабря. – 2017 г.
4. Речь Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на «Вечере дружбы», посвящённом государственному визиту Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева в Таджикистан 9 марта 2018 г /Народная газета. - № 11. – 14 марта. – 2018 г.
5. Самбунова, Е.Н., Медведева А.А. Китай. - М., 1991. – С. 57-58.

ДИН ВА ТАФАККУРИ НАВИ ФАРҲАНГӢ

Саидзода В. – номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои Осӣи Чанубу Шарқи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 93 999 60 65

Дар мақола арзишҳои динӣ, фалсафаи худшиносии миллӣ, фарҳанг ва омилҳои муҳими он дар ҳаёти ҷомеаи башарӣ таҳлил шуда, нақши фарҳанг ва сатҳи шахсиятҳои бузурги динӣ дар рушди фарҳангу тамаддуни миллат матраҳ гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: дин, миллат, фарҳанг, ваҳдати миллӣ, истиқлолият, суннатҳои миллӣ, тамаддун, этика, мероси фарҳангӣ.

РЕЛИГИЯ И ПРОЦЕСС НОВОГО МЫШЛЕНИЕ КУЛЬТУРЫ

Саидзода В. – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой языков Юго-Восточной Азии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улуғзода, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 93 9996065

В данной статье исследуются религиозные ценности, философия самоуправления, культура и другие важные факторы в жизни человеческого общества. Автор рассматривает огромную роль культуры и большой вклад религиозных личностей, хранителей духовных ценностей в развитии культуры и цивилизации нации.

Ключевые слова: религия, национальность, культура, национальное единство, независимость, национальные традиции, цивилизация, этика, культурное наследие.

RELIGION AND NEW THINKING CULTURE

Saidzoda W. – candidate of philology, associate professor, head of the Nourth East Asia languages chair of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 93 9996065

This article explores religious values, the philosophy of self-government, culture and other important factors in the life of human society. The author is trying to explain to some extent the role of culture and the great contribution of religious personalities in the development of the culture and civilization of the nation.

Keywords: religion, nationality, culture, national unity, independence, national traditions, civilization, ethics, cultural heritage.

«Фарҳанг аз назари ман, оинаест, ки дар он тамоми паҳлӯҳои зиндагӣ акс меёбад. Ва ин мизони дақиқу беминнат сатҳи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии зеҳни ҷомеаро дар давраҳои гуногуни таърих инъикос карда, сатҳи ҳар халқу миллатро дар рушди тамаддуни башарӣ муайян менамояд».

Эмомалӣ Раҳмон

Бузургтарин дастоварди инсон фарҳанг буда, ин омили муҳимест, ки қавму миллатҳо ва кишварҳоро ба ҳам мепайвандад ва равобити мамлакатҳоро раванг бахшида, дар таҳкими риштаҳои дӯстӣ ва ҳамкориҳои бародарона нақши муҳим мебозад.

Дигаргунсозиҳои инқилобӣ дар ҳаёти маънавӣ дар баробари дастовардҳои беназир, ки ба худмуайянкунии миллати тоҷик имконият ба вуҷуд овард, нуқсонҳои зиёди ҷанбаҳои зиндагиро ошкор кард. Дар айни ҳол дар чунин шароити душвори ҷомеа, ҳодисаи хеле муҳими сиёсӣ дар таърихи халқи тоҷик ба вуқӯъ пайваست, ки он эҳё шудани давлати тоҷикон мебошад. Бояд таъakkур дод, ки эҳёи ҳақиқии давлати миллий фақат бо расман эътироф шудани он ба итмом намерасад. Зеро ки ҳастии давлат, рушду такомули он, пеш аз ҳама, ба худшиносии ҳар як сокини он, ифтихори миллий, қобилияти дар истиқлолияти миллий зиста тавонистани он халқ марбут аст.

Аз ин рӯ, оё ба мо зарурате пеш наомадааст, ки фалсафаи худшиносии миллиро дар асоси маърифати амиқи дастовардҳои фарҳангии мардуми хеш, халқу миллатҳои ҷаҳон, дарёфти решаҳои таърихии умумияти моддию фарҳангии байни онҳо бунёд созем?

Барои ҳар як миллати мутамаддин ва ашхоси фарҳангӣ на танҳо ҳифзи муҳити зист, балки ҳифзи маданияти миллий низ вазифаи муқаддас аст. Ҳастии миллат ва бузургии вай дар дастовардҳои фарҳангу саноеи ӯст. Албатта, ҳар як миллат, то аз бумбасти коммуникатсионӣ набарояд ва ба миллатҳои дигар доду гирифт накунад, пеш рафта наметавонад. Вале дар ин доду гирифт чӣ додан ва чӣ гирифтанаширо бояд донад, то дар замони ҷаҳонишавии тамаддунҳо фарҳанги хоси ҳудашро нигоҳ дорад. Дар ин мубодила миллат ва ҳар фарди фарҳангӣ бояд ҳам бар муқобили эгосентризми миллий ва ҳам бар муқобили модернизми бегонапарастӣ мубориза барад [6, с.35].

Ҳастии ҳар миллат дар ваҳдати маънавӣ ва моддии он аст. Дар ҷомеае, ки афроди он ҳилофи якдигар амал мекунанд ва нақизи якдигар суҳан мекунанд, на ваҳдат мешавад ва на пешрафт. Ва чунин миллатро миллати фарҳангӣ гуфтан мумкин нест.

Яке аз хусусияти хоси миллии мо дар ҳама замон худопарастии мо буд. Одобу ахлоқ, расму оин, илму фарҳанги мо бо дин махлут гаштааст. Илму адабиёти барҷастаи мо, ки бо он ифтихор дорем ва тавассути он соҳибфарҳангии хешро собит месозем (албатта, дар замони муосир чизе барои пешкаш намудан надорем ва доим гузаштаре хотиррасон менамоем), аз либоси динӣ ӯрӣ нест ва ҳамаи бузургони мо бар замми олим, шоир, мансабдор будан арбобону ходимони барҷастаи дин буданд. Имом Абӯҳанифа, Имом Бухорӣ, Имом Тирмизӣ, Имом Муслим, Имом Мотуридӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Ҳаким Санӣ, Имом Ғаззоӣ, Шайх Саъдӣ, Хоҷа Ҳофиз, Баҳоуддини Бухорӣ, Абдулқодири Гелонӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва ҳазору ҳазорон нафароне аҳли зиёи тоҷик буданд, ки имрӯз бартарияти миллии хешро тавассути эшон нишон медиҳем.

Уламои оламшумуламон ба мисли Синову Хайём дар баробари олими дунявӣ будан, донишмандони улуми динӣ ҳам буданд. Аммо аксарияти аҳли зиёи имрӯз аз тарзу тариқи ҳаёти онҳо беҳабар буда, роҳу равиш, расму одоти бегонаи бединии замоне маҷбуран борнамударо пайравӣ дорад.

Мутаассифона, имрӯзҳо дар ҷомеаи мо кӯшишҳои дур намудани таъсироти дин аз ҷомеа ба назар мерасад. Дин худ як мафҳуми густурда буда, аммо онро

дар чомеъ метавон одобу ахлоқ номид. Зеро он ҳад, андоза, меъёр ва доираи одоб, рафтор ва фаъолияти шахсро дар чомеа муайян мекунад. Тарҳ ва қолиби ҳаёту фаъолияти миллии мо аз рӯи низоми исломӣ сохта шуда, зиёда аз ҳазор сол дар рагу пайу қалбу устухони мо нақш бастааст ва чомеаи бидуни он созмондода як чомеаи сохтаву қалбакӣ хоҳад буд. Дар ҳоли ҳозир зарурати таълими фанни дин дар макотибу омӯзишгоҳу донишгоҳҳо пеш омадааст. Агар кас дар мактаб дониши зарурии диниро фаро гирифта, аз аслу моҳияти дин хабардор гардад, ӯ ба хориҷ рафта, фитнаангезу тундгарову мочарочӯ пас намеояд.

Яке аз вазоифи муҳимтарини дин тарғибу ташвиқи илм ва одоб аст. Агар имрӯз назаре ба ҷаҳон кунем, кишвари Эрон ягона давлатест, ки ҳукумат ба гуфти бархе дар дасти "муллоҳои мутаассиб" аст. Пас, бубинед, он ягона кишвари шарқист, ки тараққиёти илму фанниаш ба ҷое расидааст, ки бо кишварҳои пешрафтаи ғарбӣ рақобати илмиву фаннӣ дорад. Аммо уламои дунявӣ мо дар муддати зиёда аз бист сол ҳатто натавонистанд, ки аробае ҳам бисозанд ва номаълум, ки ба чӣ коре шуғл доранд.

Ахлоқу одоби мардуми мо имрӯзҳо ба осори адабию ахлоқии гаронмояву бебаҳои ба мерос гузоштаи бузургонамон мувофиқат нанамуда, риояи он ба назар намерасад. Алфози фаҳшу дағалу дурушт аз забони хурду бузург расми муқаррарӣ гашта, онро метавон аз ҳар гӯшае рӯзе ҳазорон маротиба шунид. Аз ин рӯ, имрӯз аҳли зиёро лозим аст, ба ин масъала таваҷҷӯҳ зоҳир намоянд. Зеро бофарҳангии миллатро аз рӯи ахлоқу одоби чомеа баҳо медиҳанд. Дар макотиб бояд ба фанни адаб бартарӣ дода шуда, шоҳасарҳои тарбиявии миллий ба мисли "Ғулистон", "Бӯстон", "Қобуснома", "Баҳористон", «Калила ва Димна» ва ғайраҳо ба ҳайси китобҳои дарсӣ истифода бурда шаванд.

Ҳоло талаботи замон ба фаро гирифтани илму дониш торафт ҷиддӣ гардида, илм ба манбаи арзишманд, нерӯи истехсолкунанда ва сарвати бебаҳои зиндагии башар табдил ёфтааст. Вобаста ба ин ҳаёт ва пешрафти ҷаҳони муосир тақозо менамояд, ки ҳар як шахс дар чомеа бояд соҳиби донишу маърифат ва касбу ҳунар бошад. Зеро дар ҳадиси Расули акрам омадааст, ки «илм агар дар Ҷин бошад, онро бояд омӯхт».

Ҳар як миллату қавмиате сару либоси ба худ хоси миллияшро дорад ва он, ҳатто, нишонаи фарқкунанда аз дигарон мебошад. Мардуми мо ҳам ин арзишро соҳиб буда, як фарди тоҷикро дар либоси миллий бе пурсидани мансубияти миллиаш метавон шинохт. Аммо имрӯз, ки мардуми мо ба ақидаи бархе замонавӣ гаштаанд, бояд аз мудҳои аврупоиву амрикоӣ ақиб намонанд, ба пӯшидани либосу пӯшокҳои беодобонаи ғарбӣ мутамаддини хешро нишон медиҳанд. Аммо дар асл ин мардумон зоҳиран мутамаддин ва зеҳнан дар ақибмонии фикрӣ қарор доранд.

Дар замони муосир ҳама гуна ғасоду умури нораво аз Амрикову Аврупо зухур мекунад ва ба дигар манотиқи олам паҳну парешон мегардад. Хусусан, бенизомӣ ва беодобӣ дар пӯшидани либос, ки он мӯҷиби пафос омадани дигар аъмоли нораво мегардад, аз ҷониби аҳли фарҳангу адёни ин мамолик саҳт маҳкум мешавад ва таъсиру нуфузи он саҳлан ба чомеаҳои маънаван заиф мерасад. Либосу пӯшокҳои тангу кӯтоҳи ба бадан часпидаи ҷавонписарону ҷавондухтарони тоҷик, ки аз зери онҳо нофу пешу пушту шикамҳояшон урёну ҳама аъзои бадани эшон барҷастааст, ба фарҳанг, дин ва одоби миллии мо мувофиқ ва муносиб набуда, нишонаи аз худшиносии миллий беҳабар будан аст.

ва он тақлид ба расми бегонагон аст. Ба чуз либос мардуми мо аз ҳамсоягони хеш расму анъанаҳои зиёдро чуброн намудаанд.

Дар замони муосир кишварҳои олам на танҳо арзишҳои миллии хешро ҳифз намудаву аз махлутшавӣ нигоҳ медоранд, балки ба ҳар василае, бо сарфу хароҷотҳои зиёди пулию молӣ таъсиру нуфузи фарҳангу забони хешро дар дигар манотиқ ҷой медиҳанд. Аммо дар асл ин "тамаддунҳои пешрафта"-и ҷаҳони муосир дар нисбати фарҳанги асили мо дар зинаҳои паст қарор дошта, асос ва маншаи хешро аз тамаддуни мо гирифтаанд. Зеро замоне ки ин "тамаддунҳои пешрафта" тавлид гаштанд, тамаддуни мо ба дараҷаи баланди рушдаш расида буд. Танҳо ба он либоси худӣ додаанд. Аммо имрӯз таассуфовар он аст, ки мо аз асли хеш дур мондаем ва ба фарҳанги бегона (бегонагоне, ки моро дар нисбати худ пасту дувумдараҷа меҳисобанд) бештар тавачҷӯх намудаву онро бар фарҳанги худӣ тарҷеҳ медиҳем.

Албатта, далели равшани ин роҳгумзадагӣ он аст, ки ҳар падидае аз хориҷ дохили ҷомеаи мо гардад, аз ҷониби бархе қобили қабул гашта, мучиби ихтилоф дар ҷомеа мегардад. Агар ҷомеа бо сипари маҳками огаҳӣ аз худшиносии милливу воқифӣ ва посдории фарҳанги миллий пӯшида бошад, Ҳеч тире аз берун наметавонад онро шигофта, ба гӯшае шуълаи оташ афканад ва он ба сӯхтор бадал гардад.

Аз ин рӯ, маънибардорӣ аз аҳкоми шаръиравобаста ба манфиати умум, шароити таърихӣ, манфиати ислом ва халқҳои тасхиршуда тарҳрезӣ намуд. Қуръону Ҳадисро сарчашмаи асл нигоҳ дошта, маънидодкунии васеи онҳоро масъалагузорӣ бояд намуд. Пайвастагӣ ва тавъамро бо асл нигоҳ дошта, нерӯи таъсиррасониро аз назари эътимоднокии сарчашмаи ҳуқуқии динӣ дар маркази таълимоти созанда бояд қарор диҳем. Таҳаммул ва ҳамдигарфаҳмиро асос ва воситаи ҳалли мушкилиҳо қабул намуда, субот ва низоми мардумро болотар аз ҳама арзишҳо бояд гузорем.

Дар баробари мавҷудияти ногузири зиддият миёни одамон, инчунин умумияти манфиатҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ низ вуҷуд дорад, ки он маҳсули смфати иҷтимоии аъзои ҷомеа, талаботи онҳо ба ҳамбастагӣ, ваҳдат баҳри таъмини талаботҳояшон аст. Аз ин рӯ, адиби рус П. Сорокин таъкид доштааст, ки «Ҷомеа ин маҷмӯи одамон дар ҷараёни муошират будааст» [7, с.29].

Тавре ки ба ҳамагон маълум аст, мазҳаби ҳанафия бузургтарин ва сернуфузтарин мазҳаби фаромиллӣ буда, дар як вақт робитаи зимнӣ (имманентӣ) бо хувияти бунёдии ин миллат дорад. Таъкидҳои муқаррари Президенти кишвар рӯи ин асл, далолат бар он мекунад, ки ин як муқаддимаи тасодуфӣ набуда, дар воқеъ баёнгари тозагии модели дунявияти моро дорад ва бар он далолат мекунад, ки аз лиҳози маънавию фарҳангӣ давлат аз дин ҷудо нест.

Аз аввали фаъолияти худ кӯшиши Президенти кишвар иборат аз он буд, ки моҳияти давлати дунявӣ типӣ миллии моро ба мардум фаҳмонад. «Мо ҷомеаи дунявӣ бунёд намуда, дар айни замон ба эътиқоди динию мазҳабии ҳамватанонамон ягон мамониат нишон намедихем. Бигузор одамон бо қадом дину мазҳабе, ки эътиқод дошта бошанд, ба ҳамон имон оваранд». Дар баробари ин Президенти кишвар таъкид мекунад: «Вале ин маънии онро надорад, ки пешвоёни дин ба қорҳои давлатӣ даҳолат кунанд, мардумро ба мусалмонону кофирон тақсим намоянд ва байни мардум низоъ ангезанд» [6, с.38].

Сарвари кишвар 8 сентябри соли 1996 дар маҷлиси ботантанаи баҳшида ба рӯзи истиқлолият иброз медорад: «Мо ба дини мубини ислом, чун ба як

сарчашмаи покизаи маънавӣ, рӯҳонӣ ва ахлоқӣ эҳтиром мегузорем» ва зимни бо баршуморидани нақши гузаштагони барӯманди тоҷик дар ривочу густариши дини мубини ислом меафзояд: «Ислом рукни муҳимми ҷаҳонбинӣ, маънавиёт ва ахлоқи ҷомеаи мост». [6, с.53]. Ин аст, хусусияти миллии дунявияти кишвари мо, ки Президенти кишвар тарроҳу меъмори он аст, яъне эътирофи дини ислом ҳамчун рукни муҳимми ҷаҳонбинӣ, маънавиёт ва ахлоқи ҷомеа эътироф гардидааст.

Муҳаққиқи фаронсавӣ Робер Брифффо барҳақ гуфтааст: «Ҳеҷ шакку шубҳае нест, ки агар мо аз илму фарҳанги исломӣ бархӯрдор намешудем, тамаддуни муосири Аврупо аслан ба вучуд намеомад. Мусаллам аст, ки агар онҳо намешуданд, тамаддуни мо шаклу ранги имрӯзаашро намегирифт ва ба марҳалаҳои нави инкишоф ворид намешуд» [7, с.103].

Хидмати мутафаккирони бузурги мо, ки дастпарварони як Фарҳангистони мукамал ё худ Академияи нодири илмӣ буданд, имрӯз низ намунаи олии фидокорӣ дар роҳи илму маърифат мебошад.

Ба шарофати қобилияту қудрати пазириши тамаддунҳои дигар осори бузурги илмӣ фалсафӣ, тиббӣ, риёзӣ, табиӣ ва фарҳангии антиқӣ ҳамроҳ бо дастовардҳои бузурги ҳуди ин тамаддун дастраси ҷаҳониён шуд». Сарвари кишвар боз ҳам сабаби ин пешрафту шукуфоиро чунин арзёбӣ намуда таъкид мекунад: «Ба андешаи ман омили асосии ин ҷаҳиши таърихӣ дар пайравӣ аз рӯҳи эҷодгарона ва усулу арзишҳои олии ислом, ҳифзи ногусастагии таърихӣ ва фарҳангӣ, решадор намудани ваҳдат, ҳамбастагӣ, ҳамкорӣ ва созандагӣ буд» [8, с.46].

Фарҳанги миллии сохтор ва банду бастӣ мураккабе дорад. Коркарди муназзами он ба танзими дурусти ҳама соҳаҳои он вобаста аст. Яке аз соҳаҳои фарҳангии ҷомеа ин баргузориӣ анъанаву ҷашну маросимҳо мебошанд, ки дар онҳо унсурҳои гуногуни фарҳанги миллии, чи динию чи шаҳрвандӣ ба ҳам омехтаву маҳлут шудаанд. Маҳз дар ҳамин соҳа зуҳури хурوفоту таассуб ва бидъатҳои ба моҳияти ислом бегона дида мешуданд ва мешаванд. Ин аст, нӯҳ сол пеш бо ташаббуси Президенти кишвар бо мақсади танзими маросимҳо ва ислоҳи шуури милливу динӣ, ҳимояи манфиатҳои иқтисодии мардум, баланд бардоштани маданияти маъракаороии шаҳрвандон ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ нахустин санади миллии кишвар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо»-ро соли 2007 қабул кардем. Вақт ҳамчун ҳаками бузург собит сохт, ки қабули чунин як қонуни бунёдӣ, аз назари умум иқдоми хирадмандонае буд, ки сари вақт ба рафъи ниёзҳо ва дарду мушкilotи мардум, поин омадани сатҳи камбизоатӣ мусоидат намуда, манфиатҳои мардуми кишварро дар шароити тезу тунди ҷаҳонишавӣ ва бухрони молиявӣ дар доираи арзишҳои миллии, динӣ ва башарӣ ҳифз кард.

Худро ба ҷаҳониён шинос кардан ва соҳиби обрӯ гардидан, дунбол гирифтани эҳсоси худҳолии миллии нест. Шарики бообрӯ ва ҳамкори шоиста гардидан дар ниҳояти қор ба даст овардани истиқлолияти комили иқтисодӣ аст. Барои расидан ба ин ҳадафҳои бузург муҳим он аст, ки ҳарчи бештар, бо тамоми нерӯи эҳсос моҳияти истиқлолият ва мазмуну мундариҷаи озодиро дарк намоем. Дар ин замина моро таълимоти тарбиявию ахлоқии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии, пешвои миллат, Президенти кишвар, мухтарм Эмомалӣ Раҳмон ва панду андарзҳои ниёғони бузурги мо ҳидоятгар хоҳанд буд.

Адабиёт

1. Абдуллоев Ш. Ислом дар арсаи сиёсат /Ш. Абдуллоев. - Душанбе, 1990 – 156с.
2. Авксентьев А., Мавлютов Р. Рочё ба куръон / А. Авксентьев, Р. Мавлютов. – Душанбе, 1991 – 86с.
3. Гаффорӣ В., Сайидзода З. Эмомалӣ Раҳмон дар оинаи замон / В. Гаффорӣ, З. Сайидзода. – Душанбе, 2012. – 245с.
4. Джураев А. Введение в историко-философское изучение мировой и отечественной культуры / А. Джураев. – Хуҷанд, 1993 – 273с.
5. Маркорян Э.С. Теория культуры и современная наука. – М., 1983 – 356с.
6. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат.Қ.6 / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2006. - 544 с.
7. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М., 1991 – 382с.
8. Шарипов А., Шамсиддинов С. Нақши Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истиқлолияти миллӣ / А. Шарипов, С. Шамсиддинов. - Душанбе, 2005. – 70с.
9. Шарипов А., Фаттоев С. Эмомалӣ Раҳмонов - поягузори Сулҳ ва Ваҳдати миллӣ. Китоби 2. / А. Шарипов, С. Фаттоев. – Душанбе, 2006. – 378 с.

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Мирзоев Ҳ.Н.</i> Таърихи истифодашавии вожаи “мӯъҷам” ва “комус” дар забоншиносии арабӣ.....	3
<i>Каримова М.Р.</i> Роҳҳои калимасозии сифатҳои い形容詞 - (икзайёушӣ) ва ナ形容詞 - (накзайёушӣ) дар забони ҷопонӣ	7

ЗАБОНШИНОСИИ МУҚОИСАВӢ - СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Юнусӣ А.</i> Умумият ва хусусиятҳои зарбулмасалҳои тоҷикӣ ва ҳиндӣ.....	15
<i>Мирзоева Г.Х., Джабборов Б.О.</i> Тематическая многоликость пословиц и поговорок в русском и таджикском языках с отражением лексико-семантического поля “Добро”.....	27
<i>Маҳмудзода М.</i> Таҷассуми аломатҳои маконии «дил» дар воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	34
<i>Султонзода М.</i> Наименования цветов с помощью флоронимов, гиперонимов, зоонимов, антропонимов в таджикском и английском языках.....	40
<i>Зафардухт Л.</i> Лексикаи ифодакунандаи маросими тӯӣ арӯсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ.....	46

АДАБИЁТ – ЛИТЕРАТУРА

<i>Шамсов Н.С.</i> Мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар ашъори Ҳабибулло Файзулло.....	53
<i>Бобоалиева З.П., Соҳибназарова Ҳ.Т.</i> Ҷойгоҳи санъати тамсил дар осори бадеии тоҷику англис.....	60
<i>Нодирова М.</i> Тасвири бадеӣ ва воқеӣ дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода.....	64
<i>Байюмӣ М.</i> Муҳаммад Иқбол – яккатози майдони шеърӯ фалсафа.....	70
<i>Мухторова Ф. С.</i> Гендершиносӣ дар забон ва адабиёт	75

ПЕДАГОГИКА

<i>Шарифов М.</i> Педагогическая ценность применения интерактивных технологий в обучении истории таджикского народа.....	79
<i>Бердов Д.Б., Абдуласанова З.Ш.</i> Духовно-нравственное воспитание молодежи Таджикистана.....	91
<i>Базарова Л.</i> Взаимосвязь народных ремесел и педагогики.....	95

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМ - МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ

<i>Восиева Р.Қ., Боев Ш.Э.</i> Таълими мавзӯи «Қофия ва радиф» дар дарсҳои амалии фанни «Муқаддимаи адабиётшиносӣ».....	100
---	-----

Соҳибназарова Ҳ.Т., Бобоалиева З.П. Баъзе мушкилиҳои тарҷумаи матнҳои техники дар раванди тадрис.....	107
Саидов С.А., Нуридинзода М.С. Компьютерные технологии на уроках русского языка в начальных классах таджикской школы.....	113
Тошова Б.Р. Процесс и механизмы развития русской профессиональной речевой деятельности студентов-медиков в условиях билингвизма.....	118
Мирзоев Ш.С. Вижагиҳои истифодаи технологияҳои интерактивӣ ва мултимедӣ дар дарсҳои забони англисӣ барои синфҳои ибтидоӣ.....	124

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

Аслонов Ҳ.З. Қозиёти Бухоро дар нимаи дуҷуми асри XIX- авали асри XX.....	130
Раҷабов С.М. Ҷанбаҳои методологии сарчашмаҳо дар таҳқиқи таърих.....	143
Азимзода Н.Б., Мираззода Ф.Ю., Авизова Ш.Н., Азимов Ҷ. Оқибатҳои хавфнокӣ терроризм ва экстремизм (ифротгарӣ) барои ҷомеа.....	150
Азимзода Н.Б., Авизова Ш.Н., Ҳусейнзода С.Ҳ., Шарифзода Ш.М. Муносибати бераҳмона бо ноболиғон.....	159
Икромов Ғ.Х., Мелиев С. Истиқлолияти давлатӣ ва раванди ташаккули дипломатияи тоҷик дар солҳои 90-уми асри XX	166

ФАЛСАФА – ФИЛОСОФИЯ

Карамхудоев Ш.Х. Мақоми ақл дар таърихи башарият ва нақши он дар тақмили инсон.....	173
Бобоев К.Б. Тоҷикистон ва ҷои ӯ дар системаи регионалӣ ва глобалӣ беэҳсонӣ.....	181
Саидзода В. Дин ва тафаккури нави фарҳангӣ.....	187

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ»

Все научные статьи, поступившие в редакцию журнала, подлежат обязательному рецензированию.

Заведующий редакцией определяет соответствие статьи требованиям к оформлению и направляет статью на рассмотрение главному редактору или его заместителю. Далее, с приложенной справкой о прохождении программы «Антиплагиат», - на рецензирование двум членам редакционной коллегии или двум внешним рецензентам - специалистам, докторам или кандидатам наук, имеющим наиболее близкую к теме статьи научную специализацию.

Заведующий редакцией, главный редактор или его заместитель имеют право единолично отклонить статью, если ее материал не соответствует тематике издания, его направленности и политике, а также требованиям к оформлению статей.

Рецензенты уведомляются о том, что присланные им рукописи, являются собственностью авторов и содержат сведения, не подлежащие разглашению. Рецензирование проводится конфиденциально.

Сроки рецензирования определяются в каждом отдельном случае заведующим редакцией с учетом создания условий для максимально оперативной публикации статьи.

Рецензирование проводится конфиденциально для авторов статьи, носит закрытый характер. Рецензия предоставляется автору по его письменному запросу, без подписи и указания фамилии, должности, места работы рецензента. Рецензия с указанием автора рецензии может быть предоставлена по запросу экспертных советов в ВАК.

В рецензии освещаются вопросы, приведенные в приложении.

В заключительной части рецензии на основе анализа статьи должны быть даны четкие выводы рецензента о возможности публикации статьи в представленном виде, или о необходимости переработки (доработки) статьи по замечаниям рецензента.

Если рецензия содержит рекомендации по исправлению и доработке статьи, редакция направляет автору замечания рецензента с предложением учесть их при доработке статьи, или аргументировано их опровергнуть. Переработанная автором статья повторно направляется на рецензирование.

Если статья не рекомендована рецензентом к публикации, то текст отрицательного заключения направляется автору. В случае аргументированного несогласия автора с мнением рецензента, автор статьи может обратиться в редакцию с просьбой о направлении его статьи на дополнительное рецензирование. В этом случае редакционная коллегия журнала либо направляет статью на повторное (дополнительное) рецензирование, либо предоставляет автору мотивированный отказ в публикации. Окончательное решение по этому вопросу принимает главный редактор или его заместитель, который вправе опубликовать статью в качестве дискуссионной.

Наличие положительной рецензии не является достаточным основанием для публикации статьи. Окончательное решение о целесообразности и сроках публикации после рецензирования принимается главным редактором или его заместителем, а при необходимости - редакционной коллегией журнала.

Редакция журнала не хранит статьи, не принятые к печати. Все статьи, полученные редакцией, автору не возвращаются.

Оригиналы рецензий хранятся в редакции журнала в течении трех лет.

Редакция строго придерживается норм и правил международной публикационной этики.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник института языков» (серия филологических, педагогических, исторических и философских наук) печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по филологическим, педагогическим, историческим и философским наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках. В конце аннотаций приводятся ключевые слова (до 10 слов).

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее – 3 см, нижнее – 2,5см, левое – 3 см, правое – 2 см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, далее через строку следует основной текст.

Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например [1]. Список литературы приводится общим списком после ключевых слов (под заголовком «литература») в порядке упоминания в тексте.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь направление учреждения, экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Плата за опубликование рукописей аспирантов не взимается.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа)
№2-3 (30-31) 2018

Котиби масъул: Миракзода Ф.
Муҳаррири матни тоҷикӣ: Аслонов Ҳ.З.
Муҳаррири матни русӣ: Оганесова Э.Г.
Муҳаррири матни англисӣ: Азизмуродов М.
Ороишгар ва саҳифабанд: Саидов С.А.

*Ба матбаа 24.10.2018 супорида шуд. Ба чопаш 05.11.2018 имзо шуд.
Қоғаз офсет. Андозаи 60x84 1/8. Адади нашр 100 нусха.*

Матбааи
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода:
734019, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6.
Почтаи электронӣ: payom@ddzt.tj
Сомона: www.ddzt.tj
Тел.: (00 992 37) 2325003; 2325005

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)
№ 2-3 (30-31) 2018

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.
Редактор таджикского текста: Аслонов Ҳ.З.
Редактор русского текста: Оганесова Э.Г.
Редактор английского текста: Азизмуродов М.
Компьютерное оформление и дизайн: Саидов С. А.

*Сдано в печать: 24.10.2018. Подписано к печати 05.11.2018.
Тираж 100 экз. Печать офсетная. Размер 60x84 1/8.*

Типография
Таджикского государственного института языков
им. Сотима Улугзода:
734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6.
Электронная почта: payom@ddzt.tj
Сайт: www.ddzt.tj
Тел.: (00 992 37) 2325003; 2325005